

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1986 **4** letnik 40

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih (tehnični urednik)
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. 11. 1986.

Izdajateljski svet: dr. Ferdo Gestrin, dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterški, Janez Stergar, Prvenka Turk, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina), Magda Horváth (madžarščina), Albinca Lipovec (češčina), Jožica Pirc (francoščina), Madita Šetinc (nemščina), Sergij Vilfan (nemščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 2150 din, za društvene člane 1500 din, za društvene člane-upokoјence 1125 din, za društvene člane-študente 750 din (vse cene za letnik 40/1986)
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 1200 din

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, december 1986

Naklada: 1650 izvodov

KAZALO – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE – STUDIES – СТАТЬИ

Rajko Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja Organisation development of Early Christian Church on the Territory of Yugoslavia from the 3 rd till the 6 th Century Развитие организаций раннехристианской церкви на территории Югославии с 3-го по 6-ое столетие	363–395
Sergij Vilfan, Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja Foundations and Development of Money Systems in Slovene Countries until 17 th Century Основы и развитие денежных систем в словенских землях до 17-го столетия	397–412
Ferdo Gestrin, Gospodarstvo na Slovenskem in Vojna krajina Economy in Slovenia and Military Region Народное хозяйство в Словении и Военная Краина	413–421
Vasilij Melik, Ilirske province v slovenski zgodovini Illyrian Provinces in the Slovene History Иллирийские провинции в словенской истории	423–421
Ljuba A. Velidova, Volitve v avstrijski državni zbor v slovenskih deželah 1848 Elections for the Austrian Parliament in Slovene Countries in 1848 Выборы в австрийский рейхстаг в словенских землях в 1848 г.	431–440
Inre Röss, Spremembe v balkanski politiki Habsburške monarhije v začetku dualizma in Felix Kanitz Changes in the Balcan Politics of the Habsburg Monarchy at the Beginning of Dualism and Felix Kanitz Изменения в балканской политике Габсбургской монархии в начале дуализма и Феликс Каниц	441–449
Vasilij Melik, Slovenski tisk o balkanskih problemih 70-tih in 80-tih let 19. stoletja Slovene Press on the Balcan Problems in the Seventies and Eighties of the 19 th Century Словенская печать о балканских проблемах в 70-ые и 80-ые годы 19-го столетия	451–454
Janko Pleterski, Vprašanje nacionalne enakopravnosti v Jugoslaviji 1918–1941 Question of National Equality of Rights in Yugoslavia 1918–1941 Вопрос и национальном равноправии в Югославии 1918–1941 гг.	455–463
Vladimir Klemenčič, Nemci v statistiki v jugoslovanski Sloveniji med obema vojnoma The Germans in the Statistics in Yugoslav Slovenia between the Two Wars Немцы в югославской Словении между двумя войнами	465–470

ZAPISI – NOTES – ЗАПИСИ

Poskus valorizacije znanja zgodovine pri prehodu iz osnovne šole na srednjo pedagoško šolo v Celju (Jože Škorjanc s skupino dijakov) An Attempt of Estimation of History Knowledge in Transition from the Elementary School to the Secondary Pedagogical School in Celje Опыт оценки знаний по истории при переходе из начальной школы на среднее педагогическое училище в Цель	471–477
---	---------

JUBILEJI – ANNIVERSARIES – ЮБИЛЕИ

Ferdo Gestrin – sedemdesetletnik (Ignacij Voje) Ferdo Gestrin – Septagenarian Фердо Гестрину семьдесят лет	479–485
--	---------

IN MEMORIAM – IN MEMORIAM – В ПАМЯТЬ

Ivo Juvančič (Andrej Vovko) Ivo Juvančič Иво Юванчич	487–488
--	---------

Viktor Korošec (Rajko Bratož)	488-489
Viktor Korošec	
Виктор Корошеч	
Ob smrti Ivana Zelka (Vilko Novak)	490-491
In memoriam Ivan Zelko	
В память Ивана Зелко	
Bibliografija Ivana Zelka (Vilko Novak)	491-492
Bibliography of Ivan Zelko	
Библиография Ивана Зелко	
Vaclav Žáček (Vasilij Melik)	493-494
Vaclav Žáček	
Вацлав Жачек	

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI - SOCIETIES' ACTIVITIES,
CONGRESSES AND SYMPOSIA - ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ,
СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

23. zborovanje slovenskih zgodovinarjev; Tolmin, 1.-3. 10. 1986 (Peter Štih)	495-497
23. Meeting of the Slovene Historians (Tolmin, 1.-3. 10. 1986)	
23-е совещание словенских историков; Толмин И - 3-го октября 1986.	
Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Obšni zbor v Tolminu 2. 10. 1986 (Marija Oblak Čarni, Boris Rozman, Stefan Trojar, Janez Kopač, Jasna Fischer, Jera Vodušek - Starič, Vasilij Melik, Peter Vodopivec, Andrej Dular, Jože Vurcer, Jože Jazbec, Marijan Cigoj, Metka Fujs, Branko Marušič, Ivan Lovrenčič, Jasna Horvat)	497-506
Historical Associations' Union of Slovenia: Annual Meeting in Tolmin on 2 nd 10. 1986.	
Союз исторических обществ Словении. Отчетная конференция в Толмине 2-го октября 1986 г.	
Osemnajsto in devetnajsto zasedanje jugoslovansko-češkoslovaške zgodovinske komisije; Beograd 17.-21. 9. 1984, Dolna Kupa 17.-19. 9. 1985 (France Kresal)	506-508
The Eighteenth and Nineteenth Session of the Czechoslovakian - Yugoslav Historical Commission; Belgrade 17.-21. 9. 1984, Dolna Kupa 17.-19. 9. 1985	
Босемнадцатое и девятнадцатое заседание югославско-чехословацкой исторической комиссии; Белград 17-21-го сентября 1984. Долна Купа 17-19-го сентября 1985	
18. kongres mednarodnega združenja zgodovinarjev papirništva; København, 11.-14. 8. 1986 (Darko Cafuta)	508-510
The Eighteenth Congress of Paper Industry Historians Association; København, 11.-14. 8. 1986	
18-ый съезд международной ассоциации историков бумажной промышленности; Копенгаген 11-14-го августа 1986	
Interkatederska konferenca v Nikšiću (Bojan Balkovec)	510-511
The Inter - Chair Conference in Nikšić	
Межкафедральная конференция в Никшиче	
Trst 1941-1947: od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe; Trst, 13.-15. 11. 1986 (Boris Gombač)	511-514
Triest 1941-1947: from the Italian invasion of Yugoslavia until the Peace Treaty; Triest, 13.-15. 11. 1986	
Триест 1941-1947: от итальянского нападения на Югославию до договора о мире; Триест 13-15-го ноября 1986 г.	

OCENE IN POROČILA - BOOK REVIEWS AND REPORTS - РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

Renate Pillinger (Hrsg.), Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident (Rajko Bratož)	515-517
Lexikon des Mittelalters III/1-10 (Peter Štih, Janez Peršič)	517-521
Václav Březan, Životy posledních Rožmberků (Josef Válka)	521-522
Theodor Graff und Stefan Karner, Leykam, 400 Jahre Druck und Papier (Vasilij Melik)	522-526
Albert Klun, Domovina je ena (Avgust Lešnik)	526-527
Marjan Drnovšek, Ljubljana na starih fotografijah (Janez Kopač)	528-529
Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete 19 (Andrej Vovko)	529-530

IZVLEČKI - ABSTRACTS - ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvillečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 40, 1986, 4	IX-XIV
--	--------

Rajko Bratož

RAZVOJ ORGANIZACIJE ZGODNJEKRŠČANSKE CERKVE NA OZEMLJU JUGOSLAVIJE OD 3. DO 6. STOLETJA

Kratek oris

Razširjeno besedilo referata na 2. mednarodnem simpoziju o krščanstvu v Bolgariji in na ostalem balkanskem polotoku v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku¹ 10.—13. 6. 1986 v Haskovu.

Razvoj organizacije zgodnjekrščanske cerkve je v sosedstvu zahodnobalkanskih dežel (tako zlasti za področje severovzhodne Italije in vzhodnih Alp, v manjši meri tudi za področje vzhodnega Balkana in Grčije) v novejšem času predmet intenzivnega zanimanja. To se odraža bodisi v novih interpretacijah nekaterih ključnih virov, bodisi v novih ažurnih pregledih stanja raziskav.² V nasprotju z omenjenimi deželami pa temeljijo prikazi tega razvoja v zahodnobalkanskih pokrajinah v pretežni meri na osnovi tistih rezultatov, ki jih je dosregel J. Zeiller v prvih desetletjih tega stoletja.³ To sliko z minimalnimi odkloni od Zeillerjevih ugotovitev povzemajo ka-

1 Novejše študije, ki ob kritičnem upoštevanju starejše literature, zajemajo našeta območja, so sledeče: A. V. ROSSI, *Considerazioni intorno alla formazione dei diritti metropolitici ed all'attribuzione del titolo patriarcale della chiesa di Aquileia (sec. IV—VI)*, *Memorie storiche forogiuliesi* 43, 1958—1959, 61—143; G. C. MENIS, *I confini del patriarcato d'Aquileia*, *Estratto del numero unico della Società filologica Friulana per il 41° Congresso*, Trieste 1964; IDEM, *Le giurisdizioni metropolitiche di Aquileia e di Milano nell'antichità*, *AAAD* 4, 1973, 271—294; za Istro in Oglej G. CUSCITO, *Gradi e funzioni ecclesiastiche nelle epigrafi dell'alto Adriatico orientale (sec. IV—VI)*, *AAAD* 6, 1974, 211—253; IDEM, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, *Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia II/3*, Trieste 1977, 239 ss.; 326 ss.; L. MARGETIČ, *Historica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici*, Centro di ricerche storiche — Rovigno, *Collana degli atti n. 6*, Trieste 1983, 113 ss.; R. BRATOŽ, *Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekrščanske cerkve v Istri (4.—6. stoletje)*, Antiki temelji naše svremenosti (4. znanstveni skup — Pula 1986; v tisku); sumaren pregled za današnje slovensko ozemlje posreduje R. BRATOŽ, *Kratek oris zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki*, *ZČ* 35, 1981, 205—221. Isti avtor navaja celotno slovensko zgodovinsko bibliografijo o tem vprašanju v delu *Krščanstvo v Ogleju*, in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode, *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 8, Ljubljana 1986, 15—31. Največ pregledov razvoja cerkvene organizacije v pozni antiki je bilo objavljenih za vzhodnoalpske dežele. Navedemo naj sledeče: P. STOCKMEIER, *Die spätantiken Kirchen-Organisation des Alpen-Donauraumes — im Licht der literarischen und archäologischen Zeugnisse*, *Jahrbuch 1963 für altbayerische Kirchengeschichte*, 40—76; K. REINDEL, *Die Bistumsorganisation im Alpen-Donau-Raum in der Spätantike und im Frühmittelalter*, *MIOG* 72, 1964, 277—310; te za območje Norika R. BRATOŽ (EVGIPIJ, *Zivljenje svetega Severina*, *Uvod*, prev. in komentar napisal R. B., Ljubljana 1982, 70—87); Severinus von Noricum und seine Zeit, *Geschichtliche Anmerkungen*, *Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse, Denkschriften* 165, Wien 1983, 21—30. Zelo dober in celovit pregled za ves vzhodnoalpski prostor in njegovo sosedstvo je nazadnje priobčil H. BERG, *Bischöfe und Bischofsitze im Ostalpen- und Donauraum vom 4. bis zum 8. Jahrhundert*, *Die Bayern und ihre Nachbarn I*, herausg. v. H. WOLFRAM und A. SCHWARZ, *Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse, Denkschriften* 179, Wien 1985, 61—108. Za območje današnjega madžarskega dela Panonije spričo zelo škromnih virov za proučevanje razvoja cerkvene organizacije ni večjih sintetičnih del o tem vprašanju. Od novjših interpretacij virov naj navedemo sledečo razpravo: E. TOTH, *Vigilius episcopus Scaravaciensis*, *Acta Archaeologica Academiae scient. Hungaricae* 26, 1974, 269—275; le obrobno se teh vprašanj dotika tudi nov ažuren pregled zgodnjekrščanske arheologije na Madžarskem, ki ga je pripravila E. B. THOMAS, *Das frühe Christentum in Pannonien im Lichte der archäologischen Funde*, *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*, *Linz* 1982, 255—293; gl. zlasti seznam lit. 292 s.

Za vzhodnobalkansko območje nam tovrstna literatura v znatni meri ni bila dostopna. Obsežno bibliografijo del s tega področja navaja R. PILLINGER, *Das Grabmal von Osseno (Bulgarien) im Rahmen des frühen Christentums der westlichen Schwarzmeerküste*, *Anzeiger d. phil.-hist. Klasse d. Österr. Akad. d. Wiss.* 120, 1983, 197 s., op. 9. Od novjših krajših pregledov gl. H. D. DÖPMANN, *Bulgarien als Treffpunkt von östlichen und westlichen Christentum in frühbyzantinischer Zeit*, *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, Herausgeg. R. PILLINGER, *Österr. Akad. d. Wiss., Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung* 16, Wien 1986, 57—69. Sorazmeroma skromna je literatura o razvoju cerkvene organizacije na območju antične Makedonije. Malo prinaša v tem oziru H. LECLERCQ, *Macedoine*, *DACL* 10, 1, 1931, 727—743 (gl. zlasti 740 ss.); le določen aspekt tega vprašanja obravnava tudi F. PAPAŽOGLU, *Makedonski gradovi v rimsko doba*, *Skopje* 1957, 26 s.; 87 s., 102 ss.; 162 s.; 192 ss.; 289 ss.; tabela na str. 316. Zaradi kompletnih navedb virov sta pomembni tudi gesli B. SARIA, *Stobi*, *RE IV*, A 1, 1931, 51; FLUSS, *Lychnidus*, *RE* 13 2 b, 1926, 2114 s.

² *Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie*, Paris 1906 (ponatis Roma 1967), zlasti 96 ss.; 130 ss.; *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris 1918, zlasti 129 ss.; 597 ss.

snejši pregledi.³ Pričo takega stanja je namen tega prispevka prikazati na sintetičen način novo stanje raziskav, poudariti skupne poteze v razvoju celotnega ozemlja in opozoriti na ne ravno majhen kompleks novejšje domače in tuje znanstvene ustvarjalnosti o teh vprašanih, opozoriti na poglavitne (zlasti novejšje) izdaje virov in na glavna vprašanja, ki jih postavlja ta študij.

Da postavimo prostorske in časovne meje prikaza, izhajajoč iz Dioklidianove upravne ureditve balkanskih provinc, ki je v naslednjih stoletjih resda doživela spremembe, vendar je ostala temelj poznoantične ureditve do njenega propada ob naselitvi Slovanov oziroma do organizacije tem od 7. stoletja dalje, zajema naš pregled dve južnoapanonijski provinci (Savia, Pannonia Secunda), Dalmacijo (provinci Dalmatia in Praevalis) in diecezo Dacijø (provinci Moesia Prima, Dardania, zahodni del provinc Dacia Mediterranea in Dacia Ripensis). Da bi pregled zajel celotno območje današnje Jugoslavije, vključujemo vanj tudi dele provinc, ki so se le deloma razprostirale na ozemlju današnje Jugoslavije: del Sredozemskega Norika (Noricum Mediterraneum), Istro (vzhodni del province Venetia et Histria), Drugo Makedonijo (Macedonia Secunda, skoraj v celoti na ozemlju današnje SR Makedonije) del Prve Makedonije in Novega Epira (Macedonia Prima, Epirus Nova). V primeru Istre in Prevalitane, ki sta skoraj v celoti ležali na ozemlju Jugoslavije, vključujemo v pregled celotno ozemlje teh dežel; tudi tistega dela, ki leži danes v Italiji (Tergeste) oziroma v Albaniji (Scodra, Lissus).⁴

Pomembnih novih virov, ki bi osvetlili nastanek in razvoj mreže škofij v pozni antiki za to ozemlje, ni. Novoodkriti oziroma novo objavljene pisani viri ne prinašajo v tem oziru bistvenih novosti. Zgodnjekršćanska književnost Ilirika je v celoti gledano skromna. Gre za spise dveh cerkvenih očetov, Viktorina Ptujskega in Niketa

³ Prikazi razvoja cerkvene organizacije v Dalmaciji so osredotočeni na prikaz škofije v Saroni, ker je za zgodovino ostalih škofij virov zelo malo. Od del, objavljenih po Zeillerjevi monografiji, velja upoštevati zlasti sedeca: F. BULIĆ — J. BERVALDI, Kronotaksa solinskih biskupa z dodatki Kronotaksa spjeljskih nadbiskupa, Zagreb 1912—1913; H. LECLERCQ, Dalmatie, DACL 4, 1, 1920, 21—111 (zlasti 46—59); M. ABRAMIC in Forschungen in Salona I, Wien 1917, 7—10 (zelo sumaren oris); A. M. STRGACIĆ, Kršćanstvo u rimskoj provinciji Dalmaciji do Milanskog edikta 313, Sibenik 1941 (le za začetke saloništanske cerkve); B. SARIĆ, Dalmatia (als spätantike Provinz), RE Suppl. 8, 1956, 48—59; J. J. WILKES, Dalmatia, London 1969, 427—435. Od del jugoslovanskih avtorjev, ki se le dotikajo teh vprašanj, gl. F. ŠIŠIĆ, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 151 ss.; 170 ss.; N. KLAIĆ, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 99 ss.; J. FERLUGA, Vizantiska uprava u Dalmaciji, Srpska akad. nauka, Posebna izd. 291, Vizant. inst. 6, Beograd 1957, 7 ss. (ital. izdaja tega dela, L'amministrazione Bizantina in Dalmatia, Venezia 1978, nam ni bila dostopna).

Za Prevalitano gl.: B. SARIĆ, Praevalitana, RE 22, 2, 1964, 1677—1680; Istorija Crne Gore I, Titograd 1967, 256—266 (avtor prispevka J. KOVAČEVIĆ); P. MIJOVIĆ — M. KOVAČEVIĆ, Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori, Beograd — Ulcinj 1975, 63—69.

Za ozemlje južnoapanonijskih provinc Savije in Druge Panonije gl. H. LECLERCQ, Illyricum, DACL 7, 1, 1926, 114 ss.; T. NAGY, A Pannoniai kereszténység története, a Római véddérendszertől a római véddérendszertől (Die Geschichte des Christentums in Pannonien bis zu dem Zusammenbruch des römischen Grenzschutzes), Dissertationes Pannonicae II/12, Budapest 1939, passim (gl. zlasti tabelo na str. 217); A. LIPPOLD — E. KIRSTEN, Donauprovinzen, RAC 4, 1959, 173 ss.; A. MOCSY, Pannonia, RE Suppl. 9, 1962, 750 ss.; IDEM, Pannonia and Upper Moesia, London-Boston 1974, 325 ss. Od del domačih avtorjev se deloma dotikajo teh vprašanj M. PAVIĆ, Arijanstvo u Panoniji Srijemskoj, Dakovo 1891 (s. težiščem na 4. stol.); I. R. ROGOŠIĆ, Veliki Ilirik (284—395) i njegova konačna dioba (396—437), Zagreb 1962, zlasti 28 ss.; 163 ss.; 188 ss. Glavne viře za razvoj cerkvene organizacije v Dalmaciji in Panoniji je od domačih avtorjev objavil in komentiral F. ŠIŠIĆ, Priručnik izvora hrvatske historije I/1, Zagreb 1914, 115 ss.

Za območje nekdanje Zgornje Mezije (prov. Prva Mezija, Dardanija, današnji jugoslovanski del Sredozemske in Obrežne Dacije) gl. kot izhodiščni deli H. LECLERCQ, Illyricum, 116 ss. in A. MOCSY, Pannonia and Upper Moesia, 325 ss. Za 6. stol. je napisal temeljno študijo B. GRANIĆ, Osnivanje arhiepiskopije u gradu Justinijana Prima 535 godine poste Hr., Glasnik Skopskog naučnog društva 1, Skoplje 1926, 113—134 (nekoliko skrajšano verzijo razprave je priobčil Byzantion 2, 1925, 123—140). Za območje Dardanije gl. Z. MIRDITA, Das Christentum und seine Verbreitung in Dardänien, Balcanica 4, 1973, 83—93, za celotno poznejsje srbsko, naseljeno področje Istorija srpskog naroda I, Beograd 1981, 99—105 (avtorica prispevka M. MIRKOVIĆ, Za področje Dardanije in Makedonije gl. nazadnje G. G. ASPER, Skopsko-prizrenska biskupija, kroz stoljeća, Zagreb 1986, 21—71. Stevilne podatke posreduje v ljudni obliki tudi Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, Cerkev v Jugoslaviji 1974, Zagreb 1975, 47 ss.; 133 s.; 195 s.; 303; 330; 386 s.; 408 s.; 470 ss.; 639 s.; 653 s. Od domačih zbirk virov pridejo za ta vprašanja v poštev F. KOS, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, Ljubljana 1902; F. ŠIŠIĆ, Priručnik; Vizantiski izvori za Istoriju naroda Jugoslavije I, Srpska akademija nauka, Posebna izd. 241, Vizantol. inst. 3, Beograd 1955.

⁴ O upravni razdelitvi navedenih dežel v pozni antiki gl. nazadnje A. H. M. JONES, The Later Roman Empire 284—602, A Social, Economic and Administrative Survey II, Oxford 1973, 1451 ss. in T. D. BARNES, The New Empire of Diocletian and Constantine, Cambridge (Mass.) — London 1982, 195 ss. (oba z navedbo virov in starejšje literature). Izmed vseh navedenih provinc je upravnozgodovinsko najbolj nejasna podoba Druge Makedonije (Macedonia Salutaris; kasneje Macedonia Secunda). Gl. F. PAPA-ZOGLU, Makedonski gradovi, zadnja karta v prilogi; EADEM, La Macédoine Salutaris et la Macédoine Seconde, Bulletin de la Classe des lettres et de sciences morales et politiques, Académie royale de Belgique 42, 1956, 115—124.

iz Remezijane, in nekaj anonimnih, večinoma le fragmentarno ohranjenih spisov. Ta književnost ne prispeva skorajda nič k poznavanju cerkvene organizacije teh dežel.⁵ Medtem ko moremo predvsem na podlagi poznoantične krščanske književnosti do podrobnosti spoznati funkcijo, položaj, aktivnost, imena škofov v Italiji, Galiji in Afriki, v manjši meri tudi v Hispaniji,⁶ pa tega za Ilirik ne moremo trditi, tako da ostajajo tu med pisanimi viri še naprej najvažnejši akti cerkvenih zborov in papeška pisma. Prav tako prinaša v bistvu malo novosti cela množica materialnih virov, v prvi vrsti poznoantičnih cerkva. Od grobo ocenjenih nekaj sto (do, tristo?) registriranih zgodnjekrščanskih cerkva na območju Jugoslavije (dosedanje objave in interpretacije so zajele le manjši del tega kompleksa)⁷, je le malo takih, ki so pomembne kot viri za rekonstrukcijo organizacije zgodnjekrščanske cerkve, zlasti škofijskih sedežev. Kot glavni vzrok za to naj navedemo neizdelana, oziroma nezanesljiva merila pri oceni, ali je bila neka cerkev škofovska ali ne, če so poznani le elementi arhitekture, manjkajo pa pisani viri. Novih epigrafskih virov, zlasti škofovskih napisov, je malo.⁸ Zaradi tega se današnja slika mreže škofij v pozni antiki na ozemlju Jugo-

⁵ Viktorinovo osebnost in delo je nazadnje predstavil R. BRATOZ, *Krščanstvo v Ogleju*, 276–335, spise Niketa iz Remezijane pa K. GAMBER, Niceta von Remesiana als Katechet und Hymnendichter. Ein Rechenschafts- und Forschungsbericht, Spätantike, und frühbyzantinische Kultur, Bulgariens ... Hrsg. R. PILLINGER, 71–83. Arijanske spise iz Ilirika je nazadnje objavil R. GRYSOON v CCLSL 87, 1982, s francoskim prevodom v SC 267, 1980 (obkrajst s podrobnimi navedbami starejše literature). Latinsko krščansko književnost Ilirika (poleg navedenih del še nekaj krajših spisov; za nekatere med njimi izvor ni jasen) je kratko predstavil K. GAMBER, Die lateinischen liturgischen Quellen Illyriens vom 4. bis zum 6. Jahrhundert, Sirmium IV, Beograd 1982, 77–85.

⁶ Prim: v tem oziru zelo instruktivno študijo: S. MOCHI, ONORY, Vescovi e Città, Rivista di storia del diritto italiano 4, 1931, 245–329; 555–600; 5, 1932, 99–179, 241–312; 6, 1933, 199–238.

⁷ Ocenjo nam je posredoval S. CIGLENECKI, za kar se mu lepo zahvaljujemo. Od ocenjenih do treh stotin starokrščanskih cerkva na ozemlju Jugoslavije odpade levi delež na Istro (za Istro gl. G. BOVINI, Le antichità cristiane della fascia costiera istriana da Parenzo a Pola, Bologna 1974; A. KO-NJE, Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri, Rijeka 1981; IDEM, Crkvena arhitektura zapadne Istre. Područje porečke biskupije od IV. do XVI. stoljeća, Analecta Croatica Christiana XIII, Zagreb-Pazin 1982), obalni pas Dalmacije (nekaj sintetično zasnovanih del: D. RENDIC-MIOČEVIĆ, Battisteri in ambienti rurali nell'Adriatico orientale, Corsi di cultura, sull'arte, ravennate e bizantine 19, 1972, 281–295; N. CAMBI, Neki problemi starokrščanske arheologije na istočnoj Jadranskoj obali, Materijali 12 (9. kongres arheol. Jugoslavije, Zadar 1972), Zadar 1976, 239–282 (str. 256; samo v okolici Salone je dokumentiranih čez 50 starokrščanskih cerkva v manjših krajih); IDEM, Starokrščanska arhitektura na području salonitanske metropolije, Arheološki vestnik 29, 1978, 606–626; IDEM, Arhitektura Narone i njezina teritorija u kasnoj antici, Radovi Sveučilišta u Splitu, Filozofski fakultet, Zadar 24, 1934–1985, 33–59) in na Makedonijo (novejši sintetično zasnovan pregled za Makedonijo nam ni poznan; od nekoliko starejših del gl. R. F. HODDINOTT, Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia, London 1963; I. NIKOLAJEVIĆ-STOJKOVIĆ, Ranovizantijska dekorativna arhitektonska plastika u Makedoniji, Srbiji i Crnoj Gori, Beograd 1957; D. MANO-ZISI — J. WISEMAN, Iskopavanja u Stobima 1970–1974, Starinar 26, 1975, 87–95; J. SASEL, Tabula Imperii Romani K 34, Naissus, Dyrrhachion, Scupi, Serdica, Thessalonike, Ljubljana 1976, passim (zlasti karta v prilogi). Drugod je zgodnjekrščanskih cerkva manj; doslej le 15 (z domnevni 20) v Sloveniji (gl. Zgodovina Cerkve na Slovenskem, Karta I (krščanstvo v antiki; avtor pogl. R. BRATOZ; v tisku), le nekaj v panonijskem delu Hrvatske in v Sremu (gl. B. VIKIĆ-BELANČIĆ, Elementi ranog kršćanstva u sjevernoj Hrvatskoj), Arheološki vestnik 29, 1978, 588–606; za Sirmij gl. Đ. BOŠKOVIĆ — P. GROS — V. PAMPOVIĆ, Recherches archéologiques à Sirmium/Com-pagne franco-yougoslave de 1973, Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité 86, 1974, 597–656; zlasti 621–632), nekoliko več (čez 30) v Bosni in Hercegovini (Đ. BASLER, Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1972; IDEM, Bosna i Hercegovina: Historija, Kasnoantičko doba, Enciklopedija Jugoslavije 2, Zagreb 1982, 166; gl. tudi ibidem, str. 690; Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast, Sarajevo 1984; 309–373 (avtor poglavlja Đ. BASLER)), kakih deset v Crnoj Gori (gl. Istorija Crne Gore I, 267–275; P. MIJOVIĆ — M. KOVAČEVIĆ, Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori, 63–69; P. MIJOVIĆ, Ranohrišćanski spomenici Praevalisa, Arheološki vestnik 29, 1978, 641–678), nekaj deset in Dardaniji, Prvi Meziji i v današnjem jugoslavon-skem delu obeh Dacij (novejši sintetični obris nam ni poznani; gl. N. SPREMO-PETROVIĆ, Proporcijski odnosi u bazilikama Ilirske prefekture, Beograd 1971; I. NIKOLAJEVIĆ, Sahranjivanje u ranohrišćanskim crkvama na području Srbije, Arheološki vestnik 29, 1978, 678–693; pregled arheoloških raziskav poznoantičnih mest na ozemlju Srbije posreduje M. PAROVIĆ-PESIKAN, Archéologie antique dans le Starinar (1984–1984), Starinar 35, 1984, 116–134, zlasti 125 ss., s izčrpnimi navedbami literature). Večina od teh cerkva ni bila deležna arheološke monografske predstavitve (v Sloveniji npr. doslej le trije zgodnjekrščanski kompleksi)⁸ mnoge pa niso registrirane niti v preliminarnih poročilih.

⁸ Prim. N. CAMBI, Neki problemi, 241; H. BERG, Bischöfe, 61.

⁹ Na celotnem ozemlju Jugoslavije je bilo odkritih le 20–30 napisov z omembo škofa: eden v št. Pavlu pri Preboldu (AIJ 16; Gavdencij, zelo verjetno škof v Celeiji); 9 ali 10 v Istri (Inscriptiones Italiae X, 2, 64; 113; G. CUSCITO, Gradi e funzioni, ecclesiastiche, 243 ss. n. 2 in 57; poreški škof-mučenec Mav-er); Inscr. Ital. X, 2, 80; 81; 92; G. CUSCITO, o. c. 50; 63; 71 (poreški škof Evfrazij); Inscr. It. X, 2, 134; G. CUSCITO, n. 51 (poreški škof Re (schivus) ali Re (tilius)); Inscr. Ital. X, 2, 93; 94; G. CUSCITO, 52 (poreški škof Teodor); Inscr. It. X, 2, 100; G. CUSCITO, n. 61 (puljski škof Johannes); Inscr. Ital. X, 3, 163; G. CUSCITO, 72 (tržaški škof Frugiferus). Največ napisov z imeni škofov je bilo odkritih v Saloni (gl. F. BULIĆ — J. BERALDI, Kronotaksa, 6; 14; 22; 26; 27; 28; 30; 35; 36; 63; 66; H. LECLERCQ, Dalmatie, DACL 4, 1, 1920, 25 ss.; R. EGGER, Forschungen in Salona II, Wien, 1926, 75 ss.; ker je šte-tilo zgodnjekrščanskih napisov Salone izjemno visoko (doslej je bilo poznanih le ca. 400 napisov, v pri-ravi pa je zbirka z več kot 1000 napisov; gl. E. MARIN, Starokrščanska epigrafika Salona. Projekt 1983–1988, Antički temelji naše svremenosti, Pula 1986, v tisku), lahko pričakujemo nove napise z imeni ško-fov). Z območja severne Hrvatske, Bosne in Hercegovine ter Srbije (provincie Savia, Pannonia Secunda, kontinentalni del Dalmacije, zgornjemezijske province) nam je poznanih malo napisov z imeni škofov; na napisu CIL III 14340⁹ iz Sirmija se omenja [ec]cles[ie] Sirm[ien]sis [ep]isc[opus] [opus], (?) žal je napis tako

slavije v bistvu ne razlikuje došti ne le od tiste, ki jo je predložil J. Zeiller pred šestdeset in več leti,¹⁰ temveč tudi ne bistveno od tiste, ki sta jo predložila D. Farlati in C. Coleti pred dvema stoletjema.¹¹

Da ne bi bil prispevek le ponavljanje in dopolnjevanje že poznanega, želimo izpostaviti tiste momente, ki so bili v dosedanjih pregledih le premalo upoštevani: a) odnos med posvetno (državno) in cerkveno organizacijo (ujemanja in odkloni); b) splošne poteze razvoja mreže škofij za celotno ozemlje, posebej vpliv verskih bojev na razvoj cerkvene organizacije; c) nastanek nadškofijskih sistemov, č) vprašanje kontinuitete oziroma vprašanje »prenosa« cerkvene organizacije v času njene propadanja na skoraj celotnem obravnavanem ozemlju.

S prikazom kronološke sheme škofov in škofijskih sedežev želimo (ob upoštevanju novejših oziroma boljših izdaj virov, ki nam žal niso bile v celoti dostopne) vsaj nekoliko dopolniti dosedanje poskuse in opozoriti na bogastvo gradiva.

1. Začetki škofijske organizacije v dobi pred nastopom verske svobode

V dobi, ko se je na Vzhodu, pa tudi v Italiji in Afriki že izoblikovala mreža škofij, je na ozemlju današnje Jugoslavije le nekaj skupnosti doseglo to stopnjo razvoja, pri čemer so nam na podlagi obstoječih virov popolnoma neznani tisti glavni momenti, ki so bili odločilni za prehod neke krščanske skupnosti v višjo organizirano obliko. To so bile z redkimi izjemami skupnosti in največjih mestih, v središčih rimske provincialne uprave. Zaradi skopih virov za to ozemlje za dobo priganjanj kristjanov — Evzebij in Laktancij teh delov praktično ne omenjata, poznejše »passiones« nam o cerkveni organizaciji ne povedo skoraj nič zanesljivega, na vso nesrečo omenja tudi Hijeronimijanski martirologij samo štiri škofo-mučence (Ireneja iz Sirmija, Evzebija iz Cibal, Kvirina iz Siscije in Domnija iz Salone)¹² — nam je za ta čas poznanih le malo škofijskih sedežev.

Izmed skupnosti, ki so v tem času bile organizirane kot škofije, moremo v prvi vrsti omeniti glavno mesto Dalmacije Salono z dvema škofoma mučencema (Domnio in Venantius, slednji po mnenju nekaterih mučenec s srede 3. stoletja) in z nekaj drugimi kleriki in laiki mučenci (prezbiter, Asterius, diakon, Septimius, laiki Antiochianus, Gaianus, Telius, Paulinianus, Anastasius, Victoricus, Hermogeneš in Felix).¹³ Salonitanska krščanska skupnost je bila v tej dobi na vsem obravnavanem ozemlju največja. Ker so bile druge krščanske skupnosti v Dalmaciji majhne, moremo sklepati, da sta prek salonitanske krščanske skupnosti odšla v svet dva pomembna človeka: v prvi vrsti papež Gaj (283—296), edini papež v antiki, ki je izhajal iz Ilirika

fragmentaren, da je ime škofa nerazpoznavno; gl. H. LECLERCQ, *Illyricum*, DACL 7, 1, 1926, 116); po hipotezi, ki jo je postavil R. EGGER, *Historisch-epigraphische Studien in Venetien*, *Jahreshefte des Österr. Archäol. Inst. in Wien* 21—22, 1922/23, Beiblatt 327—341, se na Jovio nanaša napis škofa Aman-tija iz Ogleja (ILChV 1061a). Iz goratega kontinentalnega dela Prevalitane izhaja napis škofa Stefana iz Justinijanove dobe, najden v Izbičanju na območju Prijepolja (ne na območju Boke Kotorske; kot navajata Istorija Crne Gore I, 269 in M. SUIĆ, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, 250); M. MIRKOVIĆ, *Antistes Stefanus i gradevinska delatnost Justinijanova vremena u Polimlju*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 18, 1978, 1—8. Na napisu iz Milana iz leta 475 se omenja škof Aurelius iz dalmatinskega Riderja (ILChV 1043; prim. N. CAMBI, *Neki problemi*, 248 s.). Nezanosljivo je branje napisa iz Novalje na Pagu, na katerem naj bi se omenjal domači škof (A. ŠONJE, *L'ubicazione della sede del vescovo di Cessa, Vindemo*, *Atti* 11 (Centro di ricerche storiche-Rovigno), 1980—1981, 117 s.). Lep gradbeni napis z imenom škofa je bil najden v Stobiju v Makedoniji (škof Filip, okrog leta 500; gl. B. SARRIA, *Neue Funde in der Bischofskirche von Stobi*, *Jahreshefte d. Österr. Archäol. Inst.* 28, 1933, 132; *Novi nalasci u episkopalnoj crkvi u Stobima*, *Glasnik Skopskog naučnog društva* 12, 1933, 25; to je edini grški napis z omembo škofa z območja Jugoslavije).

¹⁰ Gl. op. 2.

¹¹ *Illyricum sacrum I—VIII, Venetiis 1751—1819.*

¹² *Commentarius perpetuus in Martyrologium Hieronymianum*, ad rec. H. QUENTIN ed. H. DELEHAYE, AA SS Nov. 11/2, Bruxellis 1931, Apr. 6 (177): »Sirmi Herenei episcopi«; Apr. 11 (182): »Salona Dalmatiae Domnionis episcopi«; Apr. 28 (215): »in Pannonia Cibatis Eusebii episcopi«; Iun. 4 (302): »in Sabaria civitate Quirinii episcopi«.

¹³ J. ZEILLER, *Les origines (Dalmatie)*, 8 ss.; F. BULIĆ — J. BERVALDI, *Kronotaksa*, 8 ss.; H. LECLERCQ, *Dalmatie*, DACL 4, 1, 1920, 23—45; A. M. STRGACIĆ, *Kršćanstvo (temeljna študija)*, 5 ss.; B. SARRIA, *Dalmatia*, RE Suppl. 8, 1956, 48 ss.; J. J. WILKES, *Dalmatia*, 429 s.; F. BULIĆ, *Mučenici solinski*, Izabrani spisi, Split 1984, 333 ss.

(naslednji je bil še Dalmatince Janez IV., 640-642)¹⁴ in (po sicer dokaj pozni gradeško-beneški tradiciji) četrti poznani oglejski škof Krisogon II. (295—308)¹⁵

Drugo škofijsko središče je bilo glavno mesto province Druge Panonije in obnem panonijske dieceze Sirmij z enim škofom-mučencem (Irenej) in z več drugimi mučenci, od katerih sta bila dva klerika (diakon Demetrius in prezbiter Romulus), poleg ca. 15 laikov.¹⁶ Po številu žrtev sodeč je bila sirmijska krščanska skupnost med preganjanji v Iliriku najbolj prizadeta, bodisi ker je bila največja, bodisi ker je bilo tam preganjanje najhujše.

Kot tretje škofijsko mesto nastopa glavno mesto province Savije Siscia z enim škofom mučencem (Kvirin), usmrčenim v Savariji. Drugi predstavniki te krščanske skupnosti se v virih ne omenjajo.¹⁷

Izven glavnih provincialnih mest se škofije omenjajo le sporadično. V prvi vrsti velja omeniti do Dioklecijanovih upravnih reform, ki padejo v čas, pred začetkom preganjanj, še panonijsko mesto Petovion, središče Ilirskega carinskega okrožja (Publicum portorium Illyrici), z enim škofom mučencem (Viktorin)¹⁸. Kot manj pomembni mesti nastopata že tedaj kot škofijska sedeža Cibale v bližini Sirmija z enim škofom mučencem (verjetno se je imenoval Eusebius; kot mučenec naj bi umrl že v dobi Valerijanovega preganjanja kristjanov)¹⁹ in Parentium v Istri s prav tako enim škofom-mučencem (Maurus) ter nekaj drugimi mučenci (klerik (?), Eleverij, Julijan, Demetrij, Projekt in Akolit)²⁰. Z zgornjemezijskega področja (Prva Mezija, Dardanija, zahodni del obeh Dacij) nimamo za ta čas nobene omembe škofa in tudi sorazmeroma malo omemb mučencev. Z ozirom na dobro zgrajeno cerkevno hierarhijo (med mučenci se omenjajo prezbiter Montan, diakoni Hermylus, Fortunat in Donat, lektor Hermogenes, morda klerik Donatov brat Venustus, vsi usmrčeni v Sirmiju, in trije laiki) in z ozirom na bližino Sirmija bi mogli domnevati obstoj škofije v Singidunu,²¹ morda tudi v Naisu, kjer se omenja svetniški kult več poimensko neznanih mučencev.²²

Čas nastanka teh škofij ni poznan. Okvirno bi mogli postaviti najkasneje sredino 3. stoletja kot dobo njihovega nastanka. Iz teritorialne razporeditve teh škofij

¹⁴ Liber pontificalis c. XXVIII (ed. L. DUCHESNE, Paris 1952, 161); J. ZEILLER, Les origines (Dalmatie), 83 s. je bil skeptičen do omembe Gajevega dalmatinskega poretka, za njim tudi H. LECLERCQ, Dalmatie, 38 s. Nasprotno je F. BULIC, Sv. Kajo papa i konfesor, Izabrani spisi, 393—402, zastopal tezo, da poročilo o dalmatinskem izvoru papeža Gaja spada v prvo redakcijo Liber pontif. in je zato avtentično.

¹⁵ Chronicon Venetum (vulgo Altinate) (ed. H. SIMONSFELD, MGH Scriptores 14, 1883, 37) = Origo civitatum Italiae seu Venetiarum (ed. R. CESSI, Roma 1933, 162). Na to tradicijo se nastanja DANDULUS, Chronica per extensum descripta, A. 295 ss. (ed. E. PASTORELLO, Rerum Ital. scriptores XI/1, Bologna 1938, 27 ss.). O vprašanju oglejskega škofa Krisogona II. gl. nazadnje R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 220 s., 233.

¹⁶ S. RITIG, Martyrologij srijemsko-panonske metropolije, Bogoslovska smotra 2, 1911, 113—126, 248—268, 353—371; J. ZEILLER, Les origines (prov. danubiennes), 79 ss.; H. LECLERCQ, Illyricum, 103 ss.; T. NAGY, o. c., 57 ss.; R. EGGER, Der heilige Hermagoras. Eine kritische Untersuchung, Klagenfurt 1948, 47 ss.; R. ROGOŠIČ, o. c., 29 s.; A. MOCSY, Pannonia, 751 s.

¹⁷ J. ZEILLER, o. c., 68 ss.; T. NAGY, o. c., 65 ss.; E. B. THOMAS, Zur Quirinus- und Martinfrage in Sabaria — frühchristliche Kontinuität im westpannonischen Raum, Burgenländische Heimatblätter 43, 1981, 5—18; R. PILLINGER, Preganjanje kristjanov in uničevanje templjev na ozemlju Avstrije v rimski dobi, ZC 39, 1985, 176 s.; C. RONCAIOLLO, S. Quirino di Siscia e la sua traslazione a Roma. Analisi e critica delle fonti, Quaderni dell'Istituto di lingua e letteratura latina (Università di Roma) 2—3, 1980—1981 (1983), 215—249 (zadnje delo nam ni bilo dostopno).

¹⁸ R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 276 ss.

¹⁹ Passio s. Ireneae 1^a (Th. RUINART, Acta martyrum, Ratisbonae 1859, 435) omenja smrt lektorja Poliona iz Cibal »sub Diocletiano et Maximiano«, s pojasnilom, da je »in qua (sc. urbe Cibalarum) superiorum persecutione Eusebius ejusdem ecclesiae venerandus antistes moriendo pro Christi nomine, de morte et de diabolo noscitur triumphasse.« Ta »persecutio superior« je zelo verjetno Valerijanovo preganjanje kristjanov (morda celo Decijevo), o poteku katerega v Iliriku ni nič znanega. Skeptičen do imena škofa (Eusebius) je bil J. ZEILLER, Les origines (prov. danub.), 48 s. (ime naj bi bilo povzeto po prezbiterju iz Nikomedije, ki se slavi na isti dan), skeptičen do obstoja škofije v Cibalah. H. LECLERCQ, Illyricum, 115. Po pravici sta izrazila negativno stališče do Zeillerjeve skepse T. NAGY, o. c. 31 in R. EGGER, o. c. 47.

²⁰ R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 248—263.

²¹ O singidunskih mučencih gl. J. ZEILLER, Les origines (prov. danub.), 105 ss.; H. LECLERCQ, Illyricum, 108; R. EGGER, o. c., 49 s.; prim. R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 57 ss.

²² VICTRICIUS, De laude sanctorum II. (edd. I. MULDER, — R. DEMEULENAERE, CCL 64, 1985, 86) omenja kult mučencev v Naisu v zvezi s čaščenjem mučencev v največjih mestih v cesarstvu in v tistih deželah, kjer je bilo čaščenje najbolj razširjeno (»... in Oriente, Constantinopoli, Antiochia, Thessalonice, Naiso, Romae, in Italia...«). Iz tega bi mogli sklepati na večje število mučencev v Naisu, od tod na znatno krščansko skupnost v dobi preganjanja, kar bi posredno kazalo na možen obstoj škofije v mestu. V dobi preganjanj je bilo največ žrtev praviloma v tistih krščanskih skupnostih, ki so bile organizirane kot škofije.

dobimo vtis, da se je cerkvena organizacija oblikovala najhitreje vzdolž (misijonskih) poti: a) ob jadranski obali, vzdolž pomorsko-kopenske misijonske poti, kjer so nastale krščanske skupnosti — škofije v Saloni, Poreču, v Ogleju in Raveni, b) vzdolž kopenske poti v južni Panoniji (Siscia; Poetovio, Sirmium), z eno izjemo (Cibalac) v največjih mestih in obenem središčih rimske uprave!

Cerkvenoorganizacijsko je bilo nerazvito kontinentalno zaledje Dalmacije (današnja Bosna in Hercegovina, Črna gora in zahodna Srbija) ter severna polovica panonijske dieceze (Prva Panonija, Valerija, obe noriški provinci), čeprav se posamezne krščanske skupnosti omenjajo tudi na tem področju. Presenčena nas majhna razvitost (po razpoložljivih virih) krščanskih skupnosti na zgornjemezijskem področju, saj gre za ozemlje vzdolž kopenske misijonske poti z grškega področja v Podonavje, bodisi iz Male Azije prek Plovdiva in Serdike, bodisi iz Soluna prek kontinentalne Makedonije.

Od osmih znanih imen škofov so tri imena grška (Domnio, Eusebius, Ireneus), pet pa je latinskih (Quirinus, Victorinus, Venantius, Primus, Maurus). Močna navzočnost grškega elementa pride tudi do izraza, če upoštevamo imena ostalih znanih klerikov, ki so umrli mučeniške smrti v tej dobi: pet grških imen (Demetrius iz Sirmija, Hermogenes in Hermylus iz Singiduna, Eleutherius iz Parentija) in šest latinskih (Romulus iz Sirmija, Montanus, Fortunatus in Donatus iz Singiduna, Pollio iz Cibal in Septimius iz Salone). Od omenjenih osmih škofov je bil eden zelo verjetno prišlek iz Sirije (Domnio iz Salone), vsi ostali pa so izhajali verjetno iz matičnih cerkvenih skupnosti. Relativno razvitost tega območja v primerjavi s sosednjim oglejskim območjem na zahodu kaže dejstvo, da sta od tod izhajala (po poročilu sicer poznih virov, temelječih na gradeško-beneški tradiciji) kar dva oglejska škofa, Panonijec Hilarij (276—286)²³ in že omenjeni Dalmatinec Krisogon II. (295—308). Primeri iz Salone (usmrčenega škofa Domniona je nasledil nečak Primus) in Singiduna (med žrtvami nastopata diakon Donat in njegov brat, [klerik] Venust ter prezbiter Montan in njegova žena Maksimila) nam kažejo na to, da je bilo jedro teh krščanskih skupnosti majhno in je temeljilo na sorodstvenih vezeh. Viri nam ne dajejo opore za kakršnokoli sklepanje o hierarhiji škofijskih središč. Le domnevati moremo o prestižu Salone v Dalmaciji in Sirmija v Panoniji. Oblast škofov je bila očitno omejena na mesto, na malično cerkveno skupnost. Noben vir nam ne opravičuje sklepanja o teritorialni oblasti katerega od teh škofijskih središč ali o oblasti Ogleja izven Benečije in Istre na vzhod.²⁴ Najbolj tipične pravice škofa, sklicevanje sinod in posvečevanje klerikov, se v skopih virih omenjajo samo enkrat za področje Istre.²⁵ Za to dobo ni, z izjemo poreškega napisa z omembo škofa Mavra,²⁶ nobenih materialnih virov, ki bi dopolnjevali podobo škofovske organizacije na obravnavanem ozemlju.

2. Razvoj cerkvene organizacije od nastopa verske svobode do nastanka nadškofijskih sistemov

Odobju preganjanja kristjanov, ki se je v italjskih deželah končalo maja 305, v panonijski diecezi verjetno že z nastopom cesarja Licinija novembra 308, drugod

²³ Chronicon Venetum (vulgo Altinate) (ed. H. SIMONSFELD, MGH Scriptores 14, 1883, 37) = Origo civitatum Italiae seu Venetiarum (ed. R. CESSI, Roma 1933, 162); prim. DANDULUS, Chronica, A. 276 ss. (ed. E. PASTORELLO, Rer. Ital. script. XII/1, Bologna 1938, 25 s.); R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 152 ss.

²⁴ R. EGGER, Die Christianisierung der pannonischen Provinzen, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 11 (Festschrift B. Saria), München 1964, 14; je trdil, da so na panonijskem področju bile že ob koncu 3. stoletja brez dvoma vse škofije podrejene metropoli Ogleju. Za to tezo ni nobene osnove v virih (gl. R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 144.).

²⁵ Le za sosedstvo tega ozemlja omenjajo Acta s. Donati 2 (AA:SS Mai V, 1866, 145 s.), da je oglejski škof, (ime se ne omenja) posvetil istrskega kristjana Donata, doma z mejnega območja Istre z Dalmacijo in Panonijo, za prezbiterja. To dejstvo je gotovo izraz velikega vpliva oglejske cerkve na istrskem področju, ne bi pa še mogli govoriti o teritorialni jurisdikciji oglejskega škofa nad tem območjem. Gl. R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 265 s.

²⁶ Inscriptiones Italiae X, 2, 64; novejšje objave in interpretacije napisa navaja R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 248 ss.

pa je trajalo do Galerijevega tolerančnega edikta s konca aprila 311,²⁷ je sledil vzpon krščanstva, ki se je odražal tudi na cerkvenoorganizacijskem področju. V času dveh vladarjev, Konstantina in Licinija, pred začetkom prve državljanske vojne med njima, je pomemben dogodek cerkveni zbor v Arlesu avgusta 314. Med najmanj štiriinštiridesetimi zahodnimi škofi (s Konstantinovega področja) se je sinode udeležil tudi kot, najbolj vzhoden predstavnik oglejski škof Teodor s svojim diakonom Agatonom »iz province Dalmacije«.²⁸ Enigmatična omemba daje slutiti, da je oglejski škof zastopal dalmatinsko (salonitansko) cerkev in kaže na tesne vezi med obema jadranskima metropolama.²⁹ Obenem moremo iz tega sklepati, da težnjo dalmatinske (salonitanske) cerkve, da bi v času naraščanja napetosti med obema cesarjema prešla iz Licinijevega območja na področje krščanstvu še bolj naklonjenega Konstantina. Kot verjeten zastopnik dalmatinske cerkve je škof Teodor sopodpisal kanone tega cerkvenega zbora, od katerih se štirje (can. 2, 17, 20 in 21) nanašajo na cerkveno organizacijo. Za nas najbolj zanimiv je vsekakor can. 20, ki je odrejal posvete novega škofa ob navzočnosti vsaj še treh škofov.³⁰ Z ozirom na to, da ti odloki izhajajo iz prakse zahodne cerkve in da potovanja na dolge razdalje za posvečevanje niso bila več v navadi,³¹ moremo sklepati, da je obstajala tedaj tudi v zahodnobalkanskih provincih (Dalmaciji) več kot ena sama škofija (Salona).

Prvi znani cerkveni zbor, ki so se ga udeležili škofje z obravnavanega ozemlja, je bil prvi ekumenski koncil v Nikaji (20. 5.—19. 6. 325), manj kot leto po koncu vojne med Konstantinom in Licinijem (julij—september 324). Ob veliki udeležbi, okrog tristo škofov, zlasti z Vzhoda, je bila udeležba škofov z obravnavanega ozemlja sorazmerno skromna; poleg maloštevilnih zahodnih škofov (samo pet!) so prišli v Nikajo samo Domnus iz Sirmija, Dacus iz Skupija in Boudios iz Stobjija. Iz Dalmacije in zahodne Panonije, pa tudi iz severne Italije, ni bilo nikogar.³² Principi

²⁷ Omemba Licinija kot preganjalca kristjanov nas postavlja pred zapleteno vprašanje teritorialne kompetence tega cesarja od oklica za avgusta 11. nov. 308 do Galerijeve smrti v začetku maja 311, ko je bilo v Iliriku konec preganjanj in se je Licinijeva oblast avtomatično razširila na ves Balkanski polotok. Po večinskem mnenju naj bi Licinij ob imenovanju postal avgust Zahoda z nalogo, da si pribori Italijo, takoj pa naj bi dobil v upravo le diecezo Panonijo (panonijske province, Dalmacije, oba Norika) in Recijo (tako sta menila npr. E. STEIN, *Geschichte des spätromischen Reiches I*, Wien 1928, 130 s.; A. H. M. JONES, *The Later Roman Empire 284—602 I*, Oxford 1973, 79). Dejstvo je, da se v panonijski diecezi ne omenja po tem času nobeno mučeništvo več (zadnje, smrt Kvirina iz Siscije v Savariji 4. jun. 408, pade še v Galerijev čas), kar bi si mogli razlagati kot Licinijevo mišlost pri preganjanju kristjanov oziroma kot postopno približevanje Konstantinu (prim. LACTANTIUS, *De mortibus persecutorum* 43, 2; ed. J. MOREAU, SC 39, 1954, 125 in 423; R. BRATOZ, *Krščanstvo v Ogleju*, 198). Vendar pa se omenja nekaj mučeništev »sub Licinio« v sosednji mezijski diecezi, kjer naj bi vladal še naprej Galerij (mučeništvo Hermila in Stratonika v Singidunu, mučenci iz Tomija; gl. J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 106; 118; R. BRATOZ, *Krščanstvo v Ogleju*, 238, tabela; št. 1 in 2).

Pri tem problemu se nakazujejo dve možni razlagi: 1) Morda so avtorji legend o teh mučeništvih projicirali Licinijevo kasnejšo podobo (Licinij sovražnik Konstantina in preganjalec kristjanov v letih 321—324) v zgodnejši čas in s tem zagrešili anahronizem (Licinij je bil gotovo vladar v mezijski diecezi od Galerijeve smrti 311 do prve vojne s Konstantinom 316). 2) Možno je, da z Licinijevim imenovanjem za avgusta nov. 308. teritorialne kompetence med njim in Galerijem (Licinij je bil Galerijev človek; prim. LACTANTIUS, *De mortibus persec.* 20, 3, cit. ed. 101) niso bile razdeljene in je Licinij skupaj z Galerijem imel v upravi vse podonavske province. Tako meni npr. T. D. BARNES, *The New Empire*, 198; šibko izhodišče za to tezo daje AURELIUS VICTOR, *Liber de Caesaribus* 40, 8 (ed. R. PICHLMAYR, Leipzig 1970, 122), s poročilom, da mu je Galerij poveril Ilirik in Trakijo. Šele odgovor na vprašanje, ali in do kakšne mere so zanesljive omembe Licinija kot preganjalca kristjanov v legendah z mezijskega področja, bo pokazal večjo verjetnost ene ali druge možnosti. Majhna je namreč verjetnost, da bi se v virih poznejšega nastanka omenjal Licinij kot preganjalec kristjanov v času pred nov. 308, ko je bil samo Galerijev sodelavec.

²⁸ *Concilia Galliae A. 314* — A. 506 (ed. C. MUNIER, CCL 148, 1963, 14, v. 17 s.; 16, v. 10 s.; 17, v. 10 s.; 18, v. 10 s.; 19, v. 6 s.; 21, v. 8 s.; gl. SC 241, 1977, 58).

²⁹ R. BRATOZ, *Cerkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejo*, ZC 37, 1983, 260 (z navedbo ostale lit.).

³⁰ *Concilium Arelatense*, can. 20: »Ut sine tribus episcopis nullus episcopus ordinetur« (edicija vira kot v op. 28).

³¹ Kot »mos antiquus« je označil leta 559 papež PELAGIUS, *Epistola* 24, 11 (edd. P. M. GASSÓ — C. M. BATTLE, Montserrat 1956, 76) navado, da sta se oglejski in milanski škof posvečevala med seboj (na razdalji, ki je približno enaka razdalji med Sirmijem in Salono). To posvečevanje se je uveljavilo »quia pro longinquitate et difficultate itineris ab Apostolico onerosum illis fuerat ordinari.« Verjetno so taki razlogi prevladali tudi na Balkanu, ki z ozirom na razvoj cerkvene organizacije ni bil v bistvenem zaostanku za severno Italijo. Gl. A. V. ROSSI, o. c. (v op. 1), 136 ss.; R. BRATOZ, *Krščanstvo v Ogleju*, 80.

³² O Nikajskem koncilu splošno gl. A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa III/1*, Torino 1973, 76 ss. (102 ss.); H. JEDIN, *Storia della Chiesa II*, Milano 1980, 23 ss. (obe deli z izvirno literaturo). Seznam udeležencev sta objavila nazadnje E. SCHWARTZ, *Über die Bischofslisten der Synoden von Chalcedon, Nicäa und Konstantinopel*, *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Abteilung*, Neue Folge H. 13, München 1937, 62 ss. in E. HONIGMANN, *La liste originale des Pères de Nicée*, Byzantion 14, 1939, 17—76 (gl. zlasti 48, n. 187 ss.); IDEM, *The original lists of the members*

razvoja in ureditve cerkvene organizacije, ki so jih postavili v Nikaji (zlasti can. 4), so bili na obravnavanem območju izvedeni v celoti z veliko zamudo, od pol stoletja do enega stoletja. Gotovo ni bila že z nikajskim koncilom v praksi uveljavljena nadškofijska organizacija, kot sta določala can. 4 in 6.³³ Vendar pa kaže ponovna ukazonitev udeležbe vsaj treh škofov pri posvetitvi škofa na to, da je moralo biti tedaj v zahodnobalkanskih provincah več škofov, kot nam jih registrirajo maloštevilni viri.³⁴

Razvoj cerkvene organizacije v naslednjem polstoletnem obdobju nam razkrijajo dokumenti, nastali v toku kristoloških bojev, v katerih so igralce balkanske provinc izjemno važno vlogo. V prvi vrsti velja omeniti največji dogodek v zgodovini krščanstva v antični dobi na Balkanu, koncil v Serdiki leta 343. Na njem so med 97 katoliškimi škofi (od teh le 23 iz latinskega Zahoda, večina z Balkana in iz Grčije, poleg prav redkih vzhodnjakov) in 77—80 arijanskimi škofi (ogromna večina, z Zahoda, po delen iz Dacije in Panonije), v celoti iz 58 provinc,³⁵ prvič v večjem številu nastopili škofje z današnjega ozemlja Jugoslavije. V celoti je z obravnavanega ozemlja nastopilo devet (deset) katoliških škofov: Aprianus iz Petovione (Noricum Mediterraneum),³⁶ Marcus iz Siscije (Savia),³⁷ Euterius iz Sirmija (Pannonia Secunda),³⁸ prezbiter Maximus kot zastopnik škofa Amantija iz Viminacija (Moesia Prima),³⁹ Zosimus iz Horreum Margi (Moesia Prima),⁴⁰ Gaudentius iz Naisa (Dacia Mediterranea; za Osijem iz Kordobe najbolj aktiven udeleženec, predlagatelj štirih kanonov),⁴¹ Macedonius iz Ulpiane,⁴² Pařegorius iz Skupija⁴³ (oba iz Dardanije), Eugenius iz Herakleje (Macedonia Prima)⁴⁴ in Zosimus iz Lihnida (Epirus Nova).⁴⁵ Ob udeležbi po enega ali celo dveh škofov iz navedenih provinc nas presepeča popolna odsotnost škofov iz Dalmacije, Prevalitane in Druge Makedonije. Medtem ko Atanazij izrecno omenja, da so se za katoliško stran opredelili tudi škof(je) Dalma-

of the Council of Nicaea, the Robber-Synod and the Council of Chalcedon, Byzantion 16, 1942—1943, 20—80; IDEM, Une liste inédite des Pères de Nicée, Byzantion 20, 1950, 63—71 (tu se omenjajo navedeni škofje na str. 65 (št. 74), 67 (št. 139), 66 (št. 85), 67 (št. 186); Gl. tudi J. ZEILLER, Les origines (prov. danub.), 143; 180 s.

³³ Oznaka sirmijskega škofa »Domnus metropolitanus« na enem od latinskih rokopisov udeležencev Nikajskega koncila (J. ZEILLER, Les origines (prov. danub.), 143; IDEM, Sur l'ancien évêché de Sirmium, Orientalia Christiana periodica 13; 1947, 671 s.) je gotovo anahronistična, je pa odraz prestiža sirmijske cerkve v Panoniji že v tej dobi. Prim. tudi R. BRATOZ, Cerkevopolitni in kulturnozgodovinski odnosi, 268.

³⁴ Kanon 4. Nikajskega koncila (Ch. J. HEFELE, Histoire des Conciles I/1, Paris 1907: 539) je odrazil volitev novega škofa s strani vseh škofov provinc, ob minimalni udeleži vsaj treh škofov (prim. can. 20 koncila v Arelate 314, op. 30). Novoizvoljenega škofa je nato potrdil metropolitanski škof tiste province; izvolitev sploh ni bila veljavna, če izvoljenega škofa ni potrdil metropolit (can. 6; Ch. J. HEFELE, Histoire I/1, 539 ss.). Določba predpostavlja torej kot minimum za upoštevanje obeh kanonov obstoj metropolitanskega škofa in vsaj še treh škofov v eni provinci. Če bi vzeli za izhodišče upravno razdelitev pred cesarjem Dioklecijanom, bi morale obstajati na ozemlju Jugoslavije že v tej dobi vsaj 3 metropolitanske cerkve (za Dalmacijo, Spodnjo Panonijo in Zgornjo Mezijo) z vsaj še po tremi škofi v vsaki provinci. Določbo Nikajskega koncila o minimalni udeleži treh škofov in metropolita za volitev novega škofa so pozneje potrdili na več cerkvenih zborih pozne antike (gl. Ch. J. HEFELE, Histoire I/1, 546 s.). O volitvah škofov v 4. stol. (z analizo juridičnih in drugih virov, ki kažejo na posamične odstopne od navedenih načel) gl. R. GRYSO, Les élections épiscopales en Orient au IVe siècle, RHE 74, 1979, 301—345; IDEM, Les élections épiscopales en Occident au IVe siècle, RHE 75, 1980, 257—283.

³⁵ O koncilu v Serdiki gl. J. ZEILLER, Les origines (prov. danub.), 228 ss.; A. FLICHE — V. MARTIN, Storia III/1, 118—124 (154—161); zelo dober tematski prikaz je (z navedbo novejših literature) pripravila I. OPELT, Die westliche Partei auf dem Konzil von Serdica, Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens, hrsg. R. PILLINGER, Wien 1936, 85—92. Temeljno študijo o udeležencih koncila je z objavo katalogov priobčil A. L. FEDER, Studien zu Hilarius von Poitiers II, Sitzungsberichte d. Kais. Akad. d. Wiss. in Wien, Phil.-hist. Klasse, Bd. 166, Abh. 5, Wien 1911. Od zastopanih provinc (36 provinc so zastopali katoliški škofje, 24 arijanski), je le pet takih, ki so imele udeležence na obeh straneh in so bile torej versko razcepljene, od tega kar tri z Balkana (Panonija, Dacija, Mezija, Arabija in Palestina).

³⁶ A. L. FEDER, o. c. 55, n. 47 (z oznako, da gre za škofa iz Panonije, ki je za tisti čas anahronistična).

³⁷ »Marcus a Savia de Siscia« (A. L. FEDER, o. c. 25, n. 52; 45; 56 n. 53; 62).

³⁸ »Euterius a Pannonia« (A. L. FEDER, o. c. 23, n. 40; 39; 62); prim. R. BRATOZ, Cerkevopolitni in kulturnozgodovinski odnosi, 265 in 268; o napačni predstavi o Eletteriju kot škofu v Lavriaku gl. R. BRATOZ, Krščanski v Ogleju, 178 s.

³⁹ A. L. FEDER, o. c. 54, n. 44.

⁴⁰ A. L. FEDER, o. c. 56, n. 51.

⁴¹ A. L. FEDER, o. c. 23, n. 32; 38; 53 n. 21; Can. 4, 18, 20, 21 (Ch. J. HEFELE, Histoire I/2, 766; 800; 802 s.; I. OPELT, o. c. 87).

⁴² A. L. FEDER, o. c. 23, n. 35; 38; 54 n. 39.

⁴³ A. L. FEDER, o. c. 22, n. 29; 37; 50 n. 7.

⁴⁴ A. L. FEDER, o. c. 33, n. 21; 54 n. 31.

⁴⁵ A. L. FEDER, o. c. 34, n. 23; 54 n. 32.

cije,⁴⁶ pa vemo, da se filoarijanski/salonitanski škof Maksim gotovo ni udeležil cerkvenega zbora,⁴⁷ torej je moral izraziti pripadnost katoliški stranki neki drugi dalmatinski škof. To bi kazalo na obstoj vsaj še ene škofije v Dalmaciji, ki jo je vodil katoliški škof. Med arijanskimi škofi s tega področja se omenjata v virih (poleg manj pomembnega Kiriaka iz Naisa,⁴⁸ predhodnika škofa Gavdencija) škofa Valensa iz Murse in Ursacij iz Singiduna. Arijeva učenca, ki sta že pred tem od koncila v Tiru 335 dalje nastopala kot brezobzirna borca za arijanizem, in ki sta v naslednjem obdobju igrala izredno veliko vlogo v verskih bojih.⁴⁹ S svojim brezkompromisnim nastopom v želji po osebнем uspehu (zlasti Valens iz Murse je bil tipičen primer politika v slabem pomenu besede), ob kršenju določb cerkvenih zborov,⁵⁰ sta se uveljavila kot najvplivnejša škofa na vsem zahodnobalkanskem območju, ob katerih so bili sirmijski in salonitanski škofje te dobe drugorazredne osebnosti. Desetletna doba premoči arijanskih škofov iz Ilirika, ki je temeljila na sodelovanju teh dveh škofov (pozneje še Germinija iz Sirmija, 351-ca. 376) s cesarjem Konstancijem II. je po zadnjem vzponu arijanizma (koncil v Riminiju 359, v udeležbo več kot štiristotih škofov Zahoda; med njimi gotovo niso manjkali katoliški škofje z obravnavačnega območja) doživel krah po cesarjevi smrti.⁵¹ V dobi krize arijanske stranke v Iliriku po letu 360 — sirmijski škof Germinij je leta 366 zapustil arijanski tabor in prešel k semiarijancem — sta pomembna dokumenta, ki nam z več imeni škofov osvetljuje ta cerkveno organizacijo, pismo arijanskih škofov, zbranih na sinodi v Singidunu decembra 366,⁵² naslovljeno na Germinija, in Germinijev odgovor, na-

⁴⁶ *Apologia contra Arianos 1* (PG 25, 249 A); *Historia Arianorum* 28 (PG 25, 725 B). Poleg Dalmacije je še enajst provinc izrazilo svojo privrženost katoliški stranki, ne da bi se njihovi škofje udeležili koncila (gl. A. L. FEDER, o. c. 70, n. 10).

⁴⁷ Salonitanski škof Maksim se omenja kot eden od sedmih naslovljenecv enciklike, podpisane od arijanskih škofov Vzhoda, poslane s koncila v Serdiki, z ostrimi napadi na Marcela iz Ankare in Atanazija, in sploh na katoliško stranko, iz česar sledi sklep, da v Serdiki ni bil navzoč (gl. A. L. FEDER, o. c. 118, n. 54; F. BULIC — J. BERVALDI, *Kronotaksa*, 20 s.).

⁴⁸ Škof »Cyrilacus a Naiso« se omenja v encikliki arijanskih škofov iz Serdike kot soavtor spisa proti katoliškemu teologu Marcelu iz Ankare, pozneje pa kot njegov privrženec. Očitno njegovo teološko in cerkvenopolitično stališče ni bilo trdno in je (tako kot v tej zvezi imenovani Protogenes iz Serdike) prešel iz arijanskega v katoliški tabor. Gl. A. L. FEDER, 111 n. 14; J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 158. Ker je naiško škofijo v Serdiki zastopal katolik Gavdencij, je očitno, da je Kiriak umrl (ali bil odstavljen) že pred letom 343.

⁴⁹ Gl. W. ENBLIN, *Valens* (Nr. 21), RE 7, A:2, 1948, 2141—2146; A. LIPPOLD, *Ursacius* (Nr. 6), RE 9, A:1, 1961, 1056 (oba s citati vseh mest v virih, kjer se omenjata, in z obsežno lit.); M. MESLIN, *Les Ariens d'Occident 335—430*, Patristica Sorbonensia 8, Paris 1967, 71—84; M. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, *Studia ephemeridis Augustinianum* 11, Roma 1975, 125 ss.; 180 ss.; 201—244; 316 ss.; 381 ss. Ni nam bila dostopna študija Ch. BRENNECKE, *Hilarius von Poitiers und die Bischofsopposition gegen Konstantin II: Untersuchungen zur dritten Phase des arianischen Streites* (337—361), Patristische Texte und Studien 26, Berlin — New York 1984. Dobro ocenjo Valensa in Ursacija posreduje tudi I. OPELT, o. c. 90 ss.

⁵⁰ Valens naj bi okrog leta 335 skušal zasedeti škofovski prestol v Sirmiju, ko je bil pregan škof Domnij (ATHANASIOS, *Historia arianorum ad monachos* 5; PG 25, 700; prim. D. FARLATI — J. COLETTI, *Illyricum sacrum VII*, 1817, 583; M. SIMONETTI, o. c. 109 s.) in je okrog leta 340 skušal zasedeti cerkveni prestol v Ogleju, pri čemer je prišlo do krvavih obračunov v mestu (HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II* 2, 4 (12); ed. A. FEDER, CSEL 65, 1916, 129). Valens je s tem, da je zapustil matično cerkveno skupnost z namenom, da bi postal škof v drugi, kršil eno temeljnih načel cerkvene ureditve, ki se ponavlja v sklepih cerkvenih zborov tiste dobe (Concil Arelatense can. 2; Concil. Nicenum can. 15; concil. Sardicense can. 1; Ch. J. HEFELE, *Histoire I*, 281; 597 ss.; 760 s.). Kan. 1 koncila v Serdiki je očitno meril na omenjeno dejanje škofa Valensa iz Murse (prim. R. GRAYSON, *Elections episcopales en Orient au IVe siècle*, RHE 74, 1979, 310 op. 1).

⁵¹ Za čas od koncila v Serdiki 343 do leta 360 nam poleg Valensa in Ursacija ter sirmijskih škofov (Fotinus, Germinius; o Fotinu gl. M. SIMONETTI, *Studi sull'arianesimo*, *Verba seniorum* n. s. 5, Roma 1965, 135—159; IDEM, *La crisi ariana*, 202 ss.; o Germiniju M. MESLIN, o. c. 67 ss.; M. SIMONETTI, *La crisi ariana*, 203; 229 s.; 244 ss.; 385 s.; kratko tudi R. BRATOZ, *Cerkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi*, 268), ni poznanih nič katoliških škofov z današnjega jugoslovanskega ozemlja. Kot glavni vzrok za to moremo oceniti dejstvo, da se akti koncila v Riminiju 359 niso ohranili (ohranilo se je le nekaj dokumentov, ki jih navajata Hilarij in Atanazij), očitno zato, ker so jih pozneje šteli za apokrifne (*Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis* 5, 1; ed. E. v. DOBSCHÜTZ, *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristl. Literatur* 38, 4, Leipzig 1912, 11; 49). Dober prikaz tega v zgodovini Cerkve zelo razurljivega obdobja posredujejo M. SIMONETTI, *La crisi ariana*, 313—349; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa III/1*, 160 ss. (200 ss.); Nista mi bili dostopni študiji: C. A. BALDUCCI, *Aspetti religiosi e politici del concilio di Rimini*, Rimini 1960 in Y. M. DUVAL, *La manoeuvre frauduleuse du Rimini. A la recherche du Liber adversus Ursacium et Valentem*, v zborniku *Hilaire et son temps*, Paris 1969, 51—103.

⁵² HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B V* (CSEL 65, 1916, 159 s.). Pismo so poslali škofje Valens iz Murse, Ursacij iz Singiduna, Gaius in Paulus (omenja se še Paladij iz Ratiarije); za Gaja in Pavla je gotovo, da sta izhajala s panonijsko-mezijskega področja, vendar njun sedež ni znan. Alternativno ju postavljajo v Savarijo (J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 141; 174; M. MESLIN, o. c. 64 ss.). Poleg tega, se v pismu omenja še nekaj klerikov, ki so izhajali iz istega področja kakor škofje (prezbiter Secundianus, diakon Iovianus, poddiakon Martirius, lektor Pullentius in eksorcist Candidianus; gl. A. L. FEDER, *Studien II*, 122 ss.).

slovljen na osem zmernih arijanskih škofov.⁵³ Iz pčdesetih in šestdesetih let 4. stoletja je poznanih še več škofov, žal le po imenu, za katere moremo domnevati, da so vsaj deloma izhajali z obravnavanega ozemlja (npr. udeleženci sirmijskega koncila leta 351, dokumenti, nastali v zvezi s koncilom v Riminiju, omemba poreškega škofa Julijana).⁵⁴

V še bolj jasni luči se kaže izgrajevanje cerkvene organizacije v dobi katoliške protiofenzive proti arianizmu v Iliriku. Dokumenti v tej zvezi nam obogatijo znanje o cerkveni organizaciji v več ozirih. Omenjajo se nekateri dotlej neznaní škofijski sedeži. Postavitvi katolika Anemija za sirmijskega škofa ca. 376⁵⁵ in odstavitvi arijanskega salonitanskega škofa Leontija⁵⁶ je sledila odstavitev šestih le po imenu poznanih arijanskih škofov na koncilu v Sirmiju leta 378 (Polychronius, Telemachus, Faustus, Asclepiades, Amantius, Cleopatra)⁵⁷ ter dokončni obračun z arianizmom v Iliriku na oglejskem koncilu 381. Tega se je udeležilo več škofov z obravnavanega ozemlja: Anemij iz Sirmija, Konstancij iz Siscije, Feliks iz Zadra in Maksim iz Emone (sporna je v luči novejših raziskav le udeležba Amantija iz Jovije), ter dva arijanca, Sekundijan iz Singiduna (Ursacijev naslednik), prezbiter Atal iz Petovione (kot zastopnik škofije, v kateri je prišlo pred oglejskim koncilom do dramatičnih, v celoti ne povsem jasnih dogodkov).⁵⁸

⁵³ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B VI* (CSEL 65, 1916, 160–164). Od osmih naslovljenecv pisma (Rufianus, Palladius, Severinus, Nichas, Heliodorus, Romulus, Mucianus, Stercorius) je z ozirom na kraj stolovanja neizpodbitno identificiran samo Paladij iz Ratiarije, za vse ostale pa ni znano, kje so bili škofje. Medtem ko jih je J. ZEILLER, o. c. 174 s. postavil nedoločeno na celoten Balkan, pa (tako kot A. L. FEDER, *Studien II*, 107 ss. in M. MESLIN, o. c. 63) menimo, da gre za bližnje sosede Sirmija, za panonijske in mezijske škofe. Če upoštevamo še štiri prej imenovane arijanske škofe, poznamo v času okrog leta 366 12 imen škofov, po večini z obravnavanega ozemlja, od katerih pa le za 2 ali 3 poznamo njihovo škofovsko mesto. V pismu se omenja še (očitno sirmijski) klerik, diakon Carinius. Germinij je dal pismo v podpis trem škofom, katerih izvor prav tako ni poznan (Innocentius, Octavius, Catulus).

⁵⁴ Ti škofje, ki so deloma gotovo izhajali z obravnavanega območja, so sledeči:

a) Med udeleženci sinode v Sirmiju leta 351 se omenja 22 arijanskih škofov (med njimi tudi Ursacij in Valens) (HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B VII 9* (CSEL 65, 1916, 170). Za 13 škofov iz drugih virov vemo, da so bili arijanski škofje z Vzhoda. Grčije in Trakije (Narcissus, Theodorus, Basilus, Eudoxius, Demofilus, Ceeropius, Silvanus, Euagrius, Hirenus, Bassus, Macedonius, Marcus, Acacius), za dva, da sta bila iz Ilirika (Ursacius in Valens; gl. D. FARLATI, o. c. VII, 519; A. L. FEDER, *Studien II*, 101 ss.). Izvor sedmih škofov (Exsuperantius, Terentianus, Gaudentius (gotovo ni identičen s katoliškim škofom iz Naisa), Julius, Junior, Surinus, Simplicius) ostaja še naprej neznan. Domnevati moremo, da je bil vsaj znaten del, če ne večina, iz Ilirika. J. ZEILLER, *Les origines* (prov. danub.), 270, je domneval, da je izhajal iz Ilirika Surinus.

b) Poslanstvo koncila v Riminiju v traško Niko leta 359 je sestavljalo 14 katoliških škofov Zahoda (HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina A V 3, 1* (CSEL 65, 1916, 86; A. L. FEDER, *Studien II*, 106); morda je bil med temi, iz drugih virov neznanimi škofi, tudi kateri iz Ilirika.

c) Poslanci sinode v Selevekiji 359 so naslovlili na arijanske škofe v Riminiju pismo »Dilectissimis fratribus Ursatio, Valenti, Magdonio, Megasio, Germinio, Gaio, Iustino, Optato, Marciali et ceteris Arminensis synodi legatis...« (HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B VIII 1* (CSEL 65, 1916, 174; prim. A. L. FEDER, *Studien II*, 103 s.). Ker so med naslovljenci štiri znani arijanski škofje iz Ilirika, moremo domnevati to v znatni meri tudi za ostale. M. MESLIN, o. c. 61 s. je postavil domnevo, da so bili ilirski škofje Justinus, Magdonius in Megasius, ki se kot prepričani arijanci in zavezniki Valensa, Ursacija in Germinija, omenjajo tudi v drugih virih.

č) RUFINUS, H. E. 11 (2), 28 (EUSEBIUS Werke, ed. Th. MOMMSEN, GCS 9/2, 1908, 1034 v., 13 s.) omenja za čas po l. 362 (pred 402) zelo verjetno parentinskega škofa Julijana (gl. G. CUSCITO, *Un nuovo nome nella serie dei vescovi di Parenzo*, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* n. s. 31, 1983, 119–127).

⁵⁵ PAULINUS, *Vita s. Ambrosii* 11 (PL 14, 30 s.); J. ZEILLER, *Les origines* (prov. danub.), 409; M. SIMONETTI, *La crisi*, 438 s.; Y. M. DUVAL, *Aquilée et Sirmium durant la crise arienne* (325–400), *AAAd* 26, 1985, 370 s.

⁵⁶ *Scholia Arriana in concilio Aquileiense* 82 (ed. R. GRAYSON, CCL 87, 1982, 188 s.) = *Scollae ariennes sur le Concile d'Aquilée* ed. R. GRAYSON, SC 267, 1980, 308 ss.); F. BULIĆ — J. BERVALDI, *Kronofaksa*, 21 s.

⁵⁷ THEODORETUS, H. E. 4, 8 (PG 82, 1137–1141); J. ZEILLER, *Les orig.* (prov. danub.), 310 ss. (na str. 327 je izrazil domnevo, da sta dva škofa z latinskima imenoma izhajala iz Dalmacije, ostali pa iz Norika, Panonije ali Mezijske). Gl. tudi M. SIMONETTI, *La crisi*, 439 s.; R. GRAYSON, *Scollae ariennes* (Introduction), 107–121. Očitno sta pripadala ilirskemu kleru tudi prezbiter (škof?) Elpidius in škof Eustathius, ki se omenjata v tej zvezi kot prenašalca pisma ilirske sinode azijskim škofom (THEODORETUS, H. E. 4, 8 (PG 82, 1137 C; 1140 A-B).

⁵⁸ Navedeni škofje se omenjajo v seznamu udeležencev in na nekaj mestih v uradni verziji aktov (*Gesta episcoporum Aquilae adversum haereticos Arrianos* 1; 16; 55; 59; 61; 62 (ed. M. ZELZER, CSEL 82/3, 1982, 325 ss.; 335; 359; 361; 362); v c. 64 (363) omenjeni Amantius episcopus Lotovensium (?) (v starejših izdajah »loviensium«) naj bi ne spadal v Jovijo, temveč v Lodeve (episcopus Lotovensium) v Provansi (gl. M. ZELZER, *Prolegomena*, CLIV op. 1; CLXII s.; kritično stališče do domneve M. ZELZER je izrazil Y. M. DUVAL, *Aquilée et Sirmium durant la crise arienne* (kot v op. 55), 374 (z mnenjem, da gre lahko le za škofa iz Jovije).

Od ohranjenih aktov je pretežni del »proces« proti Paladiju (c. 5–64; str. 329–363), preostali del, ki je fragmentarno ohranjen, pa proti Sekundijanu iz Singiduna (c. 65–75; 304–308). Dogodke v Petovionu opisuje pismo koncila tedanjim cesarjem (*Gesta concilii Aquileiensis*, *Epistula* 2, 9–10; 322 s.; kratko o tem R. BRATOŽ, *Kratek oris* (kot v op. 1), 212; »proces« proti petovionskem (?) prezbiterju

Zmaga katoliške stranke se je odražala tudi v boju proti drugim herezijam (okrog leta 391 odstavitev fotinijanskega škofa Bonosa iz Naisa, ki ga je nasledil katolik Martijan)⁵⁹ in v povečani misijonarski aktivnosti (Niketa iz Remezijane je bil misijonar med Skiti, Geti, Dačani, Besi in Dardani).⁶⁰

V senci velikega prestiža milanskega škofa Ambrozija na vsem območju Ilirika se je dvignil Sirmij v nadškofijsko središče za ves Ilirik, ob zavestni naslonitvi na položaj tega mesta v civilni upravi.⁶¹ Temu razvoju je sledila Salona z nekajdesetletno zamudo. Salonitanski škof Hezihij je nastopal v funkciji metropolitana za Dalmacijo in sosednje province (za ves zahodni Ilirik po zatonu Sirmija?) šele v začetku 5. stoletja (prvič izrečno 418).⁶²

Če povzamemo glavne poteze razvoja v tej dobi, moremo reči sledéče: V tem času se je mreža škofij precej zgostila (v začetku 4. stoletja je bilo znanih le 6 škofij, ob koncu 4. stoletja kar 21). Po poročilih virov se je mreža škofij zelo malo zgostila v Drugi Panoniji (prej dve, sedaj dve škofiji, ena ista), nič ali malo v Saviji (prej ena, sedaj ista škofija, ob problematični omembi Jovije) in Prevalitanj (nobené poznane škofije), malo v Dalmaciji (prej ena, sedaj dve škofiji), precej bolj pa na mezijsko-dakijskem področju (prej nič, sedaj se omenja kar osem škofij: Singidunum, Viminacium, Horreum Margi in Margus v Prvi Meziji, Naissus in Remesiana⁶³ v zahodnem delu Sredozemske Dačije, Ulpiana in Scupi v Dardaniji). Po en škofijski sedež se prvič omenja tudi na današnjem jugoslovanskem delu obeh Makedonij (Stobi, Herakleia) in Novega Epira (Lychnidus) ter na najbolj vzhodnem območju Benečije in Istre (Emona). Poleg poznanih škofijskih sedežev nam še omembe večjega števila škofov s tega področja, žal brez omembe mesta njihovega stolovanja (ca. 20), daje slutiti, da je bilo teh škofij precej več kakor jih poznamo, morda do dvakrat toliko. Nadškofijska organizacija se je razvila pozno. Na koncilu v Serdiki o njej še ni sledu, kar se odraža tudi v formulaciji latinske verzije kanonov.⁶⁴ Prav tako se nadškofijska oblast ni razvila v času verskih bojev, v katerih sta bila glavna protagonista škofa dveh, sičér manj pomembnih škofij, dasi se v tej dobi odraža večji ugled nekaterih škofijskih središč (zlasti Sirmija). Poleg Sirmija, ki je bil glavno mesto panonijske dieceze in ilirske prefekture, in nekoliko pozneje Salone kot glavnega mesta Dalmacije, se ni razvilo nobeno glavno mesto province v nadškofijsko središče, kot bi se moglo razviti v duhu sklepov nikajskega koncila (npr. Siscija, Singidunum, Scupi, Doclea). Samo za Salono in Sirmij imamo doku-

Atalu opisujejo pogl. 44–45 (str. 353 s.). V tej zvezi se omenja tudi škof Agrippinus (c. 44; p. 353), béditno škof z obravnavega območja, skoraj gotovo iz Panonije, čigar sedež ni poznan).

Novejša lit. o oglejskem koncilu 381: Y. M. DUVAL, La présentation arienne du concile d'Aquilee de 381, RHE 76, 1981, 317–331; Atti del colloquio internazionale sul concilio di Aquileia del 381, AAAD 21, 1981; G. CUSCITO, Il concilio di Aquileia (381) e le sue fonti, AAAD 22, 1982, 189–253; A. de NICOLA, Il dibattito teologico degli Atti del Concilio di Aquileia del 381, Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria 2, 1983, 47–94; Y. M. DUVAL, Aquilée et Sirmium, 372 ss.

⁵⁹ Ph. JAFFE, Regesta pontificum Romanorum I, Lipsiae 1885, 261; 299.

⁶⁰ PAULINUS NOLANUS, Carmen 17, 17 ss.; 143; 195 s.; 205 ss.; 245 ss. 245 ss.; Carmen 27, 335 ss. (A. E. BURN, Niceta of Remesiana. His Life and Works, Cambridge 1905, 142 ss.).

⁶¹ Na ta položaj meri izjava škofa Anemija na koncilu v Ogleju 381 (Gesta concilii Aquileiensis 16 [cit. ed. 335]: »Caput Illyrici non nisi civitas est Sirmiensis...«; gl. J. ZEILLER, Sur l'ancien évêché de Sirmium (kot v op. 33), 673 s.; Y. M. DUVAL, Aquilée et Sirmium, 373 s.) in oznaka mesta, kot jo posreduje JUSTINIANUS, Novella 11, 1^a (ed. R. SCHOELE, Berlin 1959, 94): »Cum enim in antiquis temporibus Sirmii praefectura fuerat constituta, ibique omne fuerat Illyrici fastigium tam in civilibus quam in episcopaliibus causis...«; Gl. tudi R. BRATOŽ, Cerkevno-politični in kulturnozgodovinski odnosi, 268 s.

⁶² V taki funkciji ga označuje pismo papeža Zosima iz l. 418 (PL 56, 571–573; gl. zlasti 572 B), v katerem pooblašča papež Hezihija z besedami: »Proinde nos, ne quid meritis dilectionis tuae derogemus, ad te potissimum scripta direximus, quae in omnium fratrum et coepiscoporum nostrorum facies in notitiam, non tantum eorum qui in ea provincia sunt, sed etiam qui vicinis dilectionis tuae provincis adiunguntur.«; J. ZEILLER, Une ébauche de vicariat pontifical sous le pape Zosime, Revue historique² 52, 155, 1927, 326–332 je na osnovi navedenega pisma postavil domnevo, da je papež Zosim, po ustanovitvi papeškega vikariata v Solunu za Vzhodni Ilirik in v Arlesu za Galijo, postavil salonitanskega metropolitana Hezihija za vikariata za Zahodni Ilirik (Dalmacija, Panonija, Norik; civilna dieceza Panonija). Prim. Ch. PIETRI, Roma Christiana II, Roma 1976, 1101–1105. O tem škofu, ki se je dopisoval z Janezom Zlatoustom (Epist. 183; PG 52, 715) in sv. Avguštinom (Epist. 199; PL 33, 904–925; De civitate Dei 20, 5; édd. B. DOMBART — A. KALB, CCSL 48, 1955, 705 v. 78–80) gl. J. ZEILLER, Les origines (Dalmatie), 134 s. in F. BULIC — J. BERALDI, Kronotaksa, 25 ss.

⁶³ Prvi znani škof iz Remezijane je cerkveni pisec Niketa; gl. K. GAMBER, o. c. (kot v op. 5); prim. op. 60.

⁶⁴ Opazna je npr. razlika v latinski in grški verziji can. 14 koncila v Serdiki, ki kaže na različno stopnjo razvoja vzhodne in zahodne cerkve. Gl. Ch. J. HEFELE, Histoire 1/2, 795 s.; R. BRATOŽ, Cerkevno-politični in kulturnozgodovinski odnosi, 269 op. 71.

mentirano skorajda celotno zaporedje in kronologijo škofov. Očitno so ugodne razmere za razvoj cerkvene organizacije trajale prekratko dobo, da bi cerkvena organizacija v razvoju v celoti »dohitela« civilno upravo. Na vprašanje, ali so verski boji pozitivno vplivali na razvoj verske organizacije, ne moremo dati pritrilnega odgovora. Dejansko dobimo vtis, da se je cerkvena organizacija najbolj razvijala v dobi katoliške obnove v zadnji četrtini 4. stoletja. Glavni protagonisti v verskih bojih so bili bodisi po poreklu Vzhodnjaki (doma iz Male Azije) in niso bili trdno vsidrani v domači cerkveni skupnosti, bodisi so s svojo veliko politiko počasnemu in postopnemu utrjevanju cerkvene organizacije bolj škodovali kot koristili.⁶⁵ Ker v to dobo padé glavnina pokristjanjevanja zahodnobalkanskih dežel, se je morala izgraditi tudi cerkvena organizacija na elementarni stopnji. O tem pa nimamo skoraj nikakršnih prijemljivih virov.⁶⁶

3. Kriza 5. stoletja

Cerkvena organizacija je na obravnavanem področju na prehodu iz 4. v 5. stoletje dosegla najvišjo stopnjo razvoja. Označuje jo nastanek dveh, v praksi obstoječih metropolitanskih središč, Sirmija in Salone (pri čemer je znaten del obravnavanega ozemlja spadal pod sosednji metropolitanski središči, Solun in Oglej) in razvejana mreža škofij, ki pa v primerjavi s številom znanih rimskih mest kaže precejšnje vrzeli.⁶⁷ Ta cerkvena organizacija je v 5. stoletju doživela hude udarce, ki so na znatnem delu obravnavanega ozemlja imeli katastrofalne posledice. Vzrokov za tak razvoj je več. Kot glavni vzrok moremo navesti najprej krizo obeh cesarstev, krizo, ki je zahodno cesarstvo ni preživelo, medtem ko se je vzhodno cesarstvo nekako od srede 5. stoletja v glavnem iz nje rešilo. Kriza cerkvene organizacije se kaže na več načinov.

Cerkveno organizacijo v Panoniji so močno prizadeli premiki raznih barbarskih, predvsem vzhodnogermanskih ljudstev, okvirno v času med 379 in 405. Tem pre-

⁶⁵ Iz Male Azije sta izhajala sirmijska škofa Fotin in Germinij (prvi iz Ankare, drugi iz Kizika); prim. R. BRATOZ, *Cerkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi*, 263.

⁶⁶ Edini vir, na podlagi katerega bi mogli s previdnostjo rekonstruirati življenje krščanskih skupnosti in delovanje cerkvene organizacije na elementarni stopnji, so spisi Niketa iz Remezijane (A. E. BURN, o. c. (kot v op. 60); K. GAMBER, o. c. (op. 5)); Epigrafski viri (napisi z omembo klerikov) so za tako rekonstrukcijo v celoti premalo številni in vsebinsko revni. Tudi nekaj pisem sv. Hijeronima, ki se nanaša na zahodni del obravnavanega območja, nam v tem oziru posreduje malo podatkov (gl. A. GRILLI, *San Gerolamo: un Dalmata e i suoi corrispondenti*, AAAD 26, 1985, 297–314).

⁶⁷ V primerjavi s številom znanih škofij se nam do konca 4. stol. kaže naslednje razmerje med številom rimskih mest in škofijskih sedežev:

Province	Rimska mesta	Škofijski sedeži
Noricum Mediterraneum (2 : 1)	Poetovio, Celeia	Poetovio
Venetia et Histria (4 : 2)	Emona, Tergeste, Parentium, Pola	Emona, Parentium
Savia (5 : 2)	Siscia, Andautonia, Nevidunum, Iovia, Municipium Iasorum	Siscia, Iovia
Pannonia Secunda (4 : 3)	Sirmium, Cibalae, Mursa, Bassiana	Sirmium, Mursa, Cibalae
Moesia Prima (7 : 4)	Singidunum, Aureus mons, Margum, Viminacium, Municipium, Horreum Margi, Municipium Celegerorum	Singidunum, Viminacium, Margum, Horreum Margi
Dacia Mediterranea (zah. del) (2 : 2)	Naissus, Remesiana	Naissus, Remesiana
Dardania (3 : 2)	Ulpiana, Scupi, Municipium Dard.	Scupi, Ulpiana
Dalmatia (40 : 2)	ca. 40 mest	Salona, Iader
Praevalis (7 : 0)	Doclea, Scodra, Ulcinium, Lissus, Butua, Acruvium, Risinium	/
Makedonsko področje (Macedonia Secunda, Macedonia prima, Epirus Nova), (8 : 3)	Stobi, Heracleia, Lychnidus, Antigoneia, Euriston, Stuberra, Alkomena, Bryanion	Stobi, Heracleia, Lychnidus

Presenetljivo je dejstvo, da se kaže cerkvena organizacija kot najmanj razvita v Dalmaciji in Praevalitani.

nikom moremo pripisati uničenje škofij v Mursi in Joviji, verjetno pa še v več mestih v Panoniji.⁶⁸

Metropolitansko središče Sirmij je že pred sred. 5. stoletjem izgubilo trdno oporo s prenosom civilne uprave ilirske prefekture v Solun.⁶⁹ Sirmij je postal obmejno mesto na periferiji vzhodnega cesarstva. Po izgubi panonijskih provinc se je vplivno območje Sirmija zmanjšalo na polovico in je obsegalo le širše zgornjemezijsko območje. Iz prve polovice 5. stoletja sta poznana dva (?) sirmijska škofa, Kornelij in Lavrencij (?), ki sta v majhni meri izvrševala nadškofijsko oblast. Padec Sirmija na cerkvenoorganizacijskem področju je potekal sočasno z vzponom Soluna.⁷⁰

Prva in druga Atilova vojna proti vzhodnemu cesarstvu, v letih 441—443 in 447—448 sta izredno prizadeli cerkveno organizacijo na mezijsko-dacijskem področju. Huni so leta 441 zavzeli Sirmij (v virih se omenja anonimni sirmijski škof), Viminacium in Margum (viri omenjajo margumskega škofa, ki je igral pri tem zelo nečastno vlogo)⁷² in po težkem obleganju popolnoma porušili Naissus.⁷³ Po teh udarcih, ki jih je dopolnil drugi Atilov pohod 448—449 z uničenjem okrog sedemdesetih mest na Balkanu (gotovo je bilo uničenih več škofijskih središč na mezijsko-dacijskem področju) se na tem območju cerkvena organizacija v antiki ni nikdar več obnovila v prvotnem obsegu, da si se škofije v omenjenih mestih omenjajo v dobi Justinijanove obnove stoletje kasneje.

Cerkveno organizacijo je gotovo prizadela verska nenahotnost, namreč boj proti herezijam fotinijancev (zlasti na področju Sirmija) v Prvi Meziji in Sredozemski Daciji,⁷⁴ bonosovcev (v obeh Dacijah), ostankom arijancev, nestorijancev, in pelagi-

⁶⁸ Gl. L. VÁRADY, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376—476)*, Budapest, 1969, passim; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, München 1979, 137 ss.; od domačih avtorjev posreduje dober pregled M. MIRKOVIĆ, *Sirmium — its history from the I century A.D. to 582 A.D.*, Sirmium I, Beograd 1971, 46 ss.

⁶⁹ Ta prenos, ki ga kot edini vir omenja JUSTINIANUS, *Novella II, 1 (535)* (ed. R. SCHOELL, Berlin 1959, 94), se je izvršil, ko je sirmijski prefekt Apraemius »Attilianis temporibus eiusdem locis devastatis... de Sirmitana civitate in Thessaloniceam profugus venerat«; torej neposredno pred l. 440. Gl. M. MIRKOVIĆ, *Sirmium*, 43.

⁷⁰ Leta 409 je papež Inocencij poslal niškemu škofu Martijanu pismo v zvezi z urejevanjem razmer ob zatiranju Bonosove herezije. (INNOCENTIUS, *Epist. 16*; PL 20, 520 B). V pismu se označuje sirmijski škof Kornelij kot pokojni »sanctae recordationis vir«. Verjetno zatej je Inocencij pisal škofu Lavrenciju (episcopo Senliensi), naj nastopi proti fotinijancem v svoji diecezi (INNOCENTIUS, *Epist. 41*; PL 20, 607). Zelo verjetno gre za škofa v Sirmiju in ne v dalmatinski Senji, kamor se fotinijanizem po znanih virih ni razširil, medtem ko je bil Sirmij njegovo središče. Gl. k temu nazadnje Ch. PIETRI, *Roma Christiana II*, 1084 op. 3.

Da že v prvi polovici 5. stol. ne moremo govoriti o pravi metropolitanski oblasti sirmijskih škofov, nam kaže več uredb rimskih papežev, tki pomenijo izrazito protežiranje Soluna kot cerkvenega središča za ves vzhodni Ilirik.

Papež Siricij (384—398) je v pismu solunskemu škofu Anisiju leta 386 (?) temu podelil velika pooblastila pri postavljanju škofov v vsem (?) Iliriku (»... ut nulli licentia esset sine consensu tuo in Illyrico episcopos ordinare praesumere«). Gl. *Epistularum Romanorum pontificum ad vicarios per Illyricum aliosque episcopos Collectio Thessalonicensis III*, rec. C. SILVA-TAROUCIA, Roma 1937, 19; J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 346 ss.).

Papež Inocencij je leta 412 poveril solunskemu škofu Rufu »curam causasque, si quae exoriantur per Achaiae, Thessaliae, Epiri veteris, Epiri novae, et Cretae, Daciae mediterraneae, Daciae ripensis, Moesiae, Dardaniae et Praevali ecclesias« (INNOCENTIUS, *Epist. 13*; PL 20, 515 B = *Epist... Collectio Thessalonicensis V*, cit. ed. 21 s.). Ta uredba pomeni dejansko nastanek solunskega vikariata; gl. Ch. PIETRI, *Roma Christiana II*, 1089 ss.

Nadmetropolitansko oblast solunskega škofa je nato potrdil papež Bonifacij I. v pismu devetim škofom (»... episcopis per Illyricum constitutis...«) leta 419 (?). Med naslovljenici se z obravnavanega ozemlja omenja škof Senecio iz Skodre (Collectio Thessalonicensis VI, cit. ed. 23; prim. Ch. PIETRI, *Roma Christiana II*, 1123). Isto potrditev vsebuje tudi papežovo pismo solunskemu škofu Rufu »et ceteris episcopis per Macedonia, Achaiam, Thessalam, Epirum veterem, Epirum novam, Praevali et Daciam constitutis« iz leta 422 (Collectio Thessalonicensis VIII; cit. ed. 27 ss.; gl. tudi Coll. Thessalonicensis VIII, X, XI, XII).

O zapletenem vprašanju cerkvene ureditve Ilirika v prvi polovici 5. stol. gl. J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 364 ss.; A. FLICHER — V. MARTIN, *Storia della Chiesa IV*, Torino 1972, 350 (306 s.); Ch. PIETRI, *Roma Christiana II*, 1069 ss.; IDEM, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l'Eglise de Rome (V—VIe siècles)*, Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin (Actes du colloque, Rome, mai 1982), Coll. de l'Ecole franç. de Rome 77, 1984, 21—62.

⁷¹ PRISCUS, *Fig. 8* (Historici Graeci minores I, ed. L. DINDORF, Lipsiae 1870, 302 v. 16); Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije I, Beograd 1955, 9 s.; M. MIRKOVIĆ, *Sirmium*, 47.

⁷² PRISCUS, *Fig. 2* (cit. ed. 280, v. 11—24); Vizantiski izvori I, 10 s. Tudi padec Singiduna istega leta (MARCELLINUS V. C. COMES, *Chronicon A. 441 (3)*; *Chronica minor II*, 4. Th. MOMMSEN, *MGP. Auctores antiquissimi XI*, Berlin 1961², 80 v. 30 ss.) se je zelo verjetno končal z začasnim propadom tamkajšnjega škofijskega sedeža. V sumarnem opisu se škof ne omenja. Gl. M. MIRKOVIĆ, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd 1968, 46 s. 55, 73.

⁷³ PRISCUS, *Fig. 1 b* (cit. ed. 278, v. 22—280, v. 2); Vizantiski izvori I, 11 s.; P. PETROVIĆ, *Niš u antičko doba*, Gradina 1976, 41 s.

jančev (v Dalmaciji in na oglejskem področju).⁷⁴ V času teh verskih bojev, v dobi zelo aktivnih papežev Inocencija I. (401—417), Bonifacija (418—422), Siksta (432—440), Leona Velikega (440—461), Gelazija (492—496), Anastazija II. (496—498), Simaha (498—514) in Hormisda (514—523), nam vrsta papeških pisem dobro slika cerkvenozgodovinske razmere v Iliriku in na oglejskem območju (navzočnost raznih heretičnih gibanj in boj proti njim, boj med Rimom in Konstantinoplom za prevlado na tem območju, ki je dosegel vrh v dobi tako imenovane akacijanske shizme (484—518); nastanek in razvoj solunskega vikariata), vendar nam posreduje le malo konkretnih imen škofov in škofijskih sedežev.⁷⁵ To je obenem čas, ko je rimska stolica

⁷⁴ G. CUSCITO, *Cristianesimo antico* (kot v op. 1), 193 ss. (o pelagijanizmu na oglejskem območju); o ostalih herezijah na Balkanu gl. naslednjo opombo.

⁷⁵ Papež Inocencij I., je pisal leta 409 naiškemu škofu Martijanu v zvezi z nastopom proti Bonosovi hereziji (gl. op. 70). Leta 414 se je sestala sinoda makedonskih škofov, kateri je papež Inocencij poslal pismo (datum 13. dec. 414); naslovljeno na te škofo (*episcopos Macedonibus et diaconis*). Med 23 škofi se omenjata dva izven diiece Makedonije: Niketas iz Remeziane in Martianus iz Naisa. Gl. INNOCENTIUS, *Epist.* 17 (PL 20, 527); J. ZEILLER, *Les origines* (prov. danub.), 347; Ch. PIETRI, *Roma Christiana II.*, 1094 op. 2. Pismo papeža Bonifacija iz l. 419 (?), naslovljeno na 8 škofov (*Perigenti, Dynato, Basilio, Paulo, Aeternali, Sabacio, Juliano et Senecioni episcopis per Illyricum constitutis*...*)* omenja z obravnavanega ozemlja gotovo Senekiona: iz Skodre, za Pavla, Aeternala in Sabakija, pa ni znan kraj stolovanja (gl. *Collectio Thessalonicensis VI*; cit. ed. 23; pismo so nekdanj pripisovali papežu Cestelinu; gl. J. ZEILLER, *Les origines* (prov. danub.), 149). Pismo papeža Bonifacija solunskemu škofu Rufu in metropolitanskim škofom solunskega vikariata iz l. 422 (*Collectio Thessalonicensis VIII*; cit. ed. 27 ss.) ne omenja nobenih škofov po imenu. Ch. PIETRI, *Roma Christiana II.*, 1124 op. 2; 1129 je postavil domnevo, da gre za metropolitane, od katerih naj bi bil za Prevalitno Senecio. Seznam izpušča; metropolitanske škofo 3 severnih provinc vikariata, Prve Mezije, Obrežne Dacije in Dardanije. Pisma Siksta (432—440), ki se nanašajo na razmere v Iliriku (*Collectio Thessalonicensis 11—14*; cit. ed. 36 s.) nam ne razkrivajo novih imen škofov, pač pa so v tem oziru pomembnejša pisma papeža Leona Velikega. Medtem ko je pismo iz l. 444 naslovljeno generično na metropolitane Ilirika (*episcopis metropolitans per Illyricum constitutis*; *Coll. Thessalonicensis 24*; cit. ed. 57), pa je pismo iz l. 446 naslovljeno poimensko (*Senecioni, Caroso, Theodulo, Lucae, Antiocho et Vigilantio metropolitans per Illyricum constitutis* (*Coll. Thessalonicensis 25*; cit. ed. 60). Od navedenih se nanaša na obravnavano ozemlje gotovo Senecio iz Skodre, medtem ko sta bila Luka in Vigilantij metropolitane Novega Epira in Tesalije. Ch. PIETRI, *La géographie*, 26 s. op. 14 postavlja ostale tri hipotetično: Antioha v Stari Epir (Nicopolis), Karoza in Teodula v Skupi (Dardanija) oziroma Sardino. Vprašanje ostaja odprto.

Cerkvenoorganizacijske razmere v Dardaniji in Makedoniji nam razkrivata tudi dve pismi, naslovnjeni na cesarja Leona I. (457—474). Pismo dardanskih škofov cesarju Leonu I. iz leta 458 so podpisali »Ursilius Episcopus Dardaniae... Dalmatius Episcopus Nentine... Maximus Episcopus Diocletianensis« (G. GASPER, *Skopsko-prizrenska biskupija kroz stolčca*, Zagreb 1986, 205; prvimenovani je bil dardanski metropolit s sedežem v Skupiju, medtem ko mesti Nentina (oziroma Neutina) in Diocletiana še nista z gotovostjo identificirani); prvimenovanega je cesar v odgovoru tituliral »Ursicenus episcopus Scupiensis (J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio VII*, Paris-Leipzig 1901, 789; gl. tudi J. ZEILLER, *Les origines* (prov. danub.), 161; Z. MIRDITA, *Das Christentum* (kot v op. 3), 87). Pismo sinode škofov Novega Epira cesarju Leonu je podpisal tudi škof »Antonius episcopus Lychnido« (FLUSS, *Lychnidus*, RE 13 2 b, 1926, 2114).

Papež Gelazij (492—496) je v času ponovnega naraščanja rimskega vpliva na Balkanu najprej l. 493 pisal salonitanskemu škofu Honoriju pismo v zvezi z bojem proti pelagijancem v Dalmaciji (*Epistulae Imperatorum pontificum aliorum inde ab a. 367 ad a. 553 datae*, Avellana: quae dicuntur collectio 98, ed. O. GUENTHER, CSEL 35/1, 1895, 436—439). Kmalu nato je (494) pisal škofom Dardanije (in Dalmacije) (*Collectio Avellana*, Ep. 79; cit. ed. 218—223). Po tem pismu so se dardanski škofje zbrali na sinodi v glavnem mestu province (metropolitana civitas) Scupiju, od koder so papežu poslali odgovor (*Collectio Avellana*, Ep. 80; cit. ed. 223—225; G. GASPER, o. c. 206; o vsebini in okoliščinah teh pisem gl. Ch. PIETRI, *La géographie*, 38 s.; G. GASPER, o. c. 52). Pismo so podpisali naslednji dardanski škofje: »Iohannes, episcopus sacrosanctae ecclesiae Scopiniae metropolitanae civitatis... Samuhel... Bonusus... Verianus... Faustinus... Ursicinus...« (zadnjih pet brez omembe kraja stolovanja). Na tej podlagi moremo sklepati, da je imela Dardanija tedaj šest škofijskih sedežev, od katerih sta v celoti znana samo dva, Scupi in Ulpiana. J. ZEILLER, *Les origines* (prov. danub.), 163; je domneval, da gre za škofo dardanskih mest Ulpiana, Neutina, Diocletiana in Martana, zadnji škof pa naj bi izhajal izven Dardanije. Gl. tudi Z. MIRDITA, 88. Vprašanje ostaja odprto. Gelazijevo pismo škofu Lavrenciju iz Lihnida (*Collectio Avellana*, Ep. 81; cit. ed. 225—229) nam še dodatno osvetljuje odnose med Rimom in Ilirikom. Nadaljnja korespondenca med papežem Gelazijem in dardanskimi oziroma ilirskimi škofi je za poznavanje papeške politike izredno važna, saj je to doba akacijanske shizme, vendar nam ne razkriva novih imen škofov ali škofijskih sedežev. Gl. *Collectio Avellana 95; 101; Appendix I* (cit. ed. 369—398; 464—468; 774—790). Gl. Z. MIRDITA, o. c. 88 s. O Gelazijevi politiki do Ilirika gl. A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa IV*, Torino 1972, 459 (380); monografija W. ULLMANN, *Gelasius I.* (492—496), *Das Papsttum an der Wende der Spätantike zum Mittelalter*, Stuttgart 1981, nam ni bila dostopna.

Prav tako ne posreduje novih imen škofov pismo papeža Anastazija škofu Ursicinu (Ph. JAFFE, *Regesta 747*) iz l. 497, škofu Lavrenciju iz Lihnida iz l. 497 (Ph. JAFFE, *Regesta 746*), pismo papeža Simaha škofom in klerikom »per Illyricum Dardaniam et utramque Dacliam« iz leta 512 (*Collectio Avellana 104*; cit. ed. 487—493); pismo papeža Hormisda škofu Cezariju iz Arlesa (Ph. JAFFE, *Regesta 777*) iz leta 515, pismo škofa Avlija iz Vienne papežu Hormisdu ter papežev odgovor (l. 517), ki se deloma nanašajo na cerkvene razmere v Iliriku (*Collectio Avellana 136, 1; 137, 9—10*; cit. ed. 559; 562 s.). THEOPHANES, *Chronographia A. M.* 6008. (rec. C. DE BOOR, Lipsiae 1883, 162 v. 19 ss.; lat. prev. ANASTASIUS, *Chronographia tripartita A. M.* 6008, rec. C. DE BOOR, Theophanes II, Lipsiae 1885, 128) poroča o sinodi 40 ilirskih in grških škofov l. 515, vendar se tudi tu ne omenjajo škofje in škofje. Gl. Z. MIRDITA, 89 s. in Ch. PIETRI, *La géographie*, 41 ss.

V zadnje obdobje akacijanske shizme padejo dogodki, ki jih opisuje MARCELLINUS V. C. COMES, *Chronicon A. 516 (3)* (cit. ed. 99); leta 516 je cesar Anastazij poklical v prestolnico pet katoliških ilirskih škofov, dva med njimi z obravnavanega ozemlja (*Laurentium... Lichnidensem... Gaianum Naisitanum...)*; od teh je naiški škof Gajan umrl v prestolnici, Lavrencij iz Lihnida pa se je po sedmih letih vrnil v domovino.

utrdila primat nad temi pokrajinami, ki so sicer pripadale v znatni meri vzhodnemu cesarstvu (v okviru zahodnega cesarstva sta bili le oglejsko območje in Dalmacija).

Médtem ko je skoraj prenehala obstajati cerkvena organizacija v Panoniji, na mezijsko-dacijskem področju pa je bila zelo prizadeta, pa je skoraj nemoteno živela cerkvena organizacija v Dalmaciji, Prevalitani in v Makedoniji. Ravno v 5. stoletju doživi velik razcvet salonitanska cerkev, kjer je za ta čas poznana skorajda nepretrgana vrsta škofov.⁷⁶ Prvič se zanesljivo omenjajo škofije v Prevalitani, kjer sta pred sredo 5. stoletja dokumentirani metropolitiska škofija v Skodri in škofija v Dokleji.⁷⁷ Z ozirom na to, da je bilo 5. stoletje spričo propadanja posvetne oblasti neugoden čas za razvoj cerkvene organizacije, moremo soditi, da je večina škofij, ki se tedaj prvič omenja, nastala že v drugi polovici 4. stoletja. Kriza cerkve se na obravnavanem področju kaže v 15. stoletju tudi v tem, da te dežele (za razliko od 4. stoletja) nastopajo bolj na obrobju dogajanja. Na velikih cerkvenih zborih 5. stoletja (3. ekumenski koncil v Efezu 431, »Latrocinium« v Efezu 449, 4. ekumenski koncil v Halkedonu 451) se škofje s tega področja pojavljajo v skromnem številu (še največ iz območja Makedonije) in ne igrajo pomembnejše vloge.⁷⁸

Če primerjamo sliko škofijske organizacije v 5. stoletju z ono v 4. stoletju, ugotovimo velik upad v severnem delu obravnavanega območja (panonijski provinci, Prva Mezija, obe Daciji; prej 19, sedaj samo 6 omemb škofov, od tega dve anonimni), prav tako na severozahodnem, oglejskem območju (prej 7 omemb škofov, v 5. stoletju nobena!), in prav malo okrnjeno življenje cerkve na jugozahodnem (Dalmacija, Prevalitana) in južnem delu tega območja (Dardanija, območje Makedonije; prej 11 omemb škofov, sedaj 17 omemb).

4. Delna obnova cerkvene organizacije v 6. stoletju in njen propad na začetku 7. stoletja

Ponoven vzpon v razvoju cerkvene organizacije pade v prvo polovico 6. stoletja, ko so bile obravnavane dežele razdeljene med vzhodnogotsko državo (Benečija z Istro, Sredozemski Norik, Dalmacija, Savija, Sirmiensis) in Bizancem (Prva Mezija, zahodni del obeh Dacij, Dardanija, Prevalitana) in makedonsko območje). Živahno življenje cerkve v Dalmaciji v tem času nam slikata prvi in drugi cerkveni

⁷⁶ J. ZEILLER, *Les origines (Dalmatie)*, 130 ss.; F. BULIC — J. BERVALDI, *Kronotaksa*, 25—39. Na napisu iz Milana iz leta 475 se omenja sicer neznani »Aurelius civitatis Ridditionis episcopus« (Rider v Dalmaciji; *ILChV* 1043; prim. N. CAMBI, *Neki problemi*, 248 s.).

⁷⁷ Nedokazljiva je teza, da sta bila škofa Bassus in Senecio, ki ju omenja papež Siricij v pismu solunskemu škofu Anisiju in drugim ilirskim škofom (PL 13, 1176—1178), škofa v Skodri, kot je menil D. FARLATI, *Illyricum sacrum VII*, Venetii 1817, 35. Škof Senecio se omenja kot metropolit Prevalitane v pismu papeža Bonifacija iz l. 419 (?), med podpisniki efeškega koncila 431 in kot eden od naslovljencev pisma papeža Leona iz leta 446 (gl. navedbe virov v tabeli). Če bi se za tem skrivala ista osebnost, bi moral biti Senecio metropolit v Skodri več kot petdeset let (med 392—446), kar se zdi le komajda verjetno (prim. B. SARIA, *Praevalitana*, RE 22, 2, 1964, 1678 s.). J. KOVACEVIĆ je v *Istoriji Crne Gore I*, 257 in tabela na str. 259 predlagal kot rešitev tezo, da se za omebamni skrivata dva škofa istega imena, Senecio I. s konca 4. stol. in Senecio II. iz prve polovice 5. stol. Vprašanje ostaja še naprej odprto. Senecionov mlajši sodobnik je bil prvi znani škof iz Dokleje, Euandrus, ki se je udeležil halkedonskega koncila 451 (gl. nasl. op. in tabelo). Obstoj škofa Maksima oziroma Maksimina kot Euandrovega naslednika (*Istorija Crne Gore I*, 259 (tabela)) je nedokazljiv, če ga ni avtor prispevka zamenjal s škofom Maksimom iz dardanske Dioklecijane, ki se omenja v pismu dardanskih škofov cesarju Leonu iz l. 458 (gl. op. 75).

⁷⁸ Efeškega koncila 431 se je z obravnavanega ozemlja udeležil le Senecio iz Skodre (J. D. MANSI, *Sac. conc. collectio* 4, Paris — Leipzig 1902, 1214; prim. Ch. PIETRI, *Roma Christiana II*, 1134 ss.), »razbojniške« sinode v Efezu leta 449 so se udeležili Diogenianus iz Remeziane, Quintillus iz Herakleje in Antonius iz Lihnida (E. HONIGMANN, *The original lists of the members of the Council of Nicaea, the Robber-Synod and the Council of Chalcedon*, Byzantion 16, 1942—1943, 35 n. 64; 34 n. 12; 35 n. 52). Če trtega ekumenskega koncila v Halkedonu 451 so se udeležili škofje Euandrus iz Dokleje, Nicolaus iz Stobija, Dardaninus iz Bargale, Quintillus iz Herakleje (E. HONIGMANN, o. c. 56, n. 321; 58 n. 387; 50 n. 8). Gl. Ch. PIETRI, *La géographie*, 60 ss. Na teh cerkvenih zborih, ki so reševali bistvena vprašanja v življenju cerkve v 5. stol. (nestorijanstvo, monofizitizem), ni noben od omenjenih škofov igral pomembnejše vloge. V celoti je bila udeležba škofov z obravnavanega območja zelo šibka (leta 431 en škof od 197, leta 449 trije škofje od 150, leta 451 trije škofje od 521), ob sicer močni udeležbi ilirskih škofov iz južnih grških provinc. Na vseh treh cerkvenih zborih so bile odsotne province Dalmacija, Prva Mezija, Dardanija, Obrežna Dacija, da ne govorimo o Panoniji. Vzrokov za tako nizko udeležbo je več; kot glavnega moremo navesti drugo. Atilovo vojno proti vzhodnemu cesarstvu 447/8, ki je strahovito prizadela severne balkanske province in državno mejo začasno potisnila vse do Naisa (PRISCUS, *Fig. 7*; cit. ed. 287 v., 15 ss.; *Vizantiski izvori I*, 12 s.). Očitno cerkvena organizacija v »odsotnih« provincah v tem času ni več zadovoljivo funkcionirala. Gl. J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 361; Z. MIRDITA, o. c. 87; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa IV*, 411 (350); Ch. PIETRI, *La géographie*, 36.

zbor v Saloni v letih 530 in 533.⁷⁹ Akti teh dveh zborov, v katerih avtentičnost so mnogi (mislimo da ne po pravici) dvomili, odražajo razvito cerkveno organizacijo, ki se je tedaj iz primorskih predelov širila v notranjost Dalmacije, na področje današnje Bosne in Hercegovine.⁸⁰ Navzočnost škofov iz Siscije na teh dveh zborih kaže na to, da se je Siscija po propadu cerkvene organizacije v Panoniji naslonila na dalmatinsko cerkev in ne na Oglej.⁸¹

Drug pomemben cerkvenoorganizacijski dogodek iz te dobe z bizantinskega ozemlja pa je ustanovitev nadškofije Justinijane Prime leta 535 kot neke vrstnega domestiila za nekdanjo sirmijsko nadškofijo. To dejanje pomeni obenem udarec oblasti solunskega nadškofa, čigar oblast se je po oddvojitvi 6 (ali 7) »latinskih« provinc na severu zmanjšala za dobro polovico in je obsegala le še 6 (7) provinc z grškim jezikom (Kreto, Helado, Tesalijo, oba Epira, eno [ali obe?] Makedoniji). Justinijani Primi je bil cerkvenoorganizacijsko podrejen med drugim ves mezijiški in dacijski del nekdanje sirmijske nadškofije (obe Daciji, ostanek Druge Panonije: Prva Mezija, Prevalitana, Dardanija, Druga Makedonija [?]). To dejanje pomeni resen poskus obnove cerkvene organizacije po prejšnjih kaotičnih razmerah (propad več škofij, akacijanska shizma), obenem pa je to čist izraz Justinijanovega cesaropapizma in lokalpatriotizma. Nadškofijo je namreč ustanovil cesar in pomeni to dejanje udarec papeški politiki.⁸² Z ustanovitvijo te nadškofije je bilo na obravnavanem območju teoretično obnovljeno stanje iz dobe okrog leta 400: dve veliki cerkvenoorganizacijski središči znotraj tega ozemlja, Justinijana Prima (kot naslednik Sirmija) in Salona, poleg Soluna in Ogleja, ki sta ostala središči za »obrobne« pokrajine tega območja, za makedonsko območje oziroma za Benečijo z Istro in Sredozemski Norik.

Škofje z obravnavanega ozemlja so bili udeleženi pri dveh velikih cerkveno-političnih dogajanjih 6. stoletja: pri teopashitskem sporu (ki je zajel predvsem

⁷⁹ Akti obeh zborov so ohranjeni v nekaterih rokopisih dela THOMAS ARCHIDIACONUS, *Historia Salonitana* (ed. F. RACKI, Monumenta spect. hist. Slav. merid. III, Zagreb 1894, 12-18); iz tega dela, nastalega pred 1268, jih je povzel anonimen kompilator pred l. 1513 v spis, znan pod naslovom *Historia Salonitana maior* (ed. N. KLAIC, Srpska akad. nauka, Posebna izd. 399, Odsjek društ. nauka 55, Beograd 1967, 76-85). Same akte obeh zborov je s komentarjem objavil F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije I/1*, Zagreb 1914, 157-164 (kom. na str. 149-157; avtor navaja vse starejše izdaje aktov). V avtentičnost aktov je dvomilo več zgodovinarjev, npr. J. ZEILLER, *Les origines (Dalmatie)*, 149; 171 ss.; IDEM, *Les origines (prov. danub.)*, 139 s. (akte zavrača kot potvorbo, podpise škofov, sprejema z rezervo); H. LECLERCQ, *Dalmatie*, 57; Ch. PIETRI, *La géographie*, 50. Dejstvo je, da nobeden od kritikov ni dokazal, da gre za potvorbo. Dejansko pravilno datiranje ter ujemanje s kanoni cerkvenih zborov 4. in 5. stol. kaže na to, da gre po vsej verjetnosti za izvirne dokumente, vključene v *Historijo Salonitano*, ki so se prek prepisovalcev zlasti pri pisavi imen precej pokvarili. Organizacija dalmatinske cerkve in razmere v njej, kot jih slikajo ti akti, so stvarnozgodovinsko zelo verjetni. Po pravici so avtentičnost aktov zagovarjali v tem stoletju F. BULIĆ — J. BERVALDI, *Kronotaksa*, 47 ss.; F. ŠIŠIĆ, *Priručnik*, 149 ss.; IDEM, *Povijest Hrvata* (kot v op. 3), 171 s.; B. SARIA, *Dalmatia*, 52 s.; J. J. WILKES, *Dalmatia*, 432 s.; N. CAMBI, *Neki problemi*, 240 s.

⁸⁰ Med udeleženci prvega cerkvenega zbora se omenjajo poleg treh poznanih škofijskih sedežev (Salona, Iader, Siscija) še številne škofije v priobalni Dalmaciji (Arba, Scardona, Narona, Epidaurum) in ena v kontinentalni notranjosti (Besto na območju Zenice v osrednji Bosni). Neidentificirani sta eocl. Mactaritana (Mostar?) in eocl. Sarniensis. Na drugem cerkvenem zboru je bilo pet udeležencev istih (Honorij iz Salone, Andreas iz Iadera, Tycianus iz Arbe, Marcellus iz Narone, Andreas iz Besto), ena škofija pa je zamenjala zastopnika (Siscija). Poleg tega se omenjajo še tri tedaj novoustanovljene škofije: Sarsenterrum (Aržano pri Imotskem?) Muccurum (Makarska) in Ludrum (Biskupija pri Kninu). Na drugem zboru se omenja še Barcensis ecclesia (morda Vakuf ob izviru Sane), med podpisniki pa dva škofa brez pripadajoče škofije, Paulus in Savilianus. V celoti se omenja (brez panonijske Siscije) 13 škofij, od tega sedem v obalnem pasu (Salona, Iader, Arba, Scardona, Narona, Epidaurum, Muccurum), največ šest pa v notranjosti (Besto, Ludrum, Sarsenterrum, Barcensis eocl., Mactaritana eocl., Sarniensis eocl.). Problematična ostaja ubikacija petih škofij, vseh v notranjosti (Barcensis eocl., eocl. Mactaritana, eocl. Sarniensis, Besto, Ludrum) in ne devetih kot trdi Ch. PIETRI, *La géographie*, 50 op. 103). Šele od novih arheoloških odkritij si lahko obetamo dokončno rešitev vprašanih, ki jih postavljajo akti salonitanskih koncilov. Prim. N. CAMBI, *Neki problemi*, 240 s.; 250.

⁸¹ R. BRATOZ, *Cerkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi*, 270 op. 81.

⁸² JUSTINIANUS, *Novella* 11 (535); 131, 3 (545) (ed. R. SCHOELL, Berlin 1959, 94; 655 s.). Gl. B. GRANIĆ (kot v op. 3); IDEM, *Die Gründung des autokephalen Erzbistum von Justiniana Prima durch Kaiser Justinian I im Jahre 535 n. Chr.*, Byzantion 2, 1925, 123-140; L. MAKSIMOVIC, *Severni Ilirik u VI veku*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 19, 1980, 17-57, zlasti 26 ss. (z bogato bibliografijo); Ch. PIETRI, *La géographie*, 48 ss.

V Nov. 131, 3 se kot območje nadškofje ne omenja Maced. Secunda; sklepati moremo, da je bila jurisdikcija Justinijane Prime nad to pokrajino kratkotrajna. Očitno je bila ta provinca do l. 545 zopet priključena solunski nadškofiji (prim. B. GRANIĆ, *Die Gründung*, 135 s.; ki po pravici zavrača mnenje J. ZEILLER-ja, *Les origines (prov. danub.)*, 164, da je bila Maced. Secunda ukinjena in priključena Dardaniji): Poročilu v Nov. 131, 3, da je spadala pod jurisdikcijo Justinijane Prime provinca Panonija (v nov. 11 le »pars Secunda Pannoniae«) ne smemo pripisati prevelikega pomena. Očitno gre za odraz bizantinskih zmag nad Vzhodnimi Goti. Majhna je verjetnost, da bi Justinijan obnovil cerkveno organizacijo v panonijskih provincah, ki jih je Bizanc obvladoval v majhni meri in le krajšo dobo.

drugi strani pa ta pisma odražajo hiter propad cerkvene organizacije v času avarsko-slovanskih vpadov na Balkan.⁸⁵ Kot glavne mejnike naj navedemo padec Sirmija leta 582, Singiduna 584, Justinijane Prime po letu 602 in padec Salone v dvajsetih ali tridesetih letih 7. stoletja.⁸⁶ To propadanje cerkvene organizacije je sprožilo celo vrsto težkih problemov, kot npr. vprašanje škofov beguncev.⁸⁷ Kot rezultat obeh

POPOVIC, *Le dernier évêque de Sirmium*, *Revue des études augustiniennes* 21, 1975, 91—111); eno na metropolitana Konstantina iz Skodre (Registrum 12, 11 (a. 602; p. 984 s.); poleg tega pisma nam Registrum 12, 10 (a. 602; p. 982 ss.) slika anarhične razmere na škofijskem sedežu v Dokleji (Diocletiana civitas). Na škofa iz Skodre, metropolitana provinc, sta naslovljeni še dve papeževi pismi, naslovljeni na vse papežu neposredno podrejene nadškofe, kjer se pojavlja nadškof Johannes iz Skodre med ilirskimi škofi na predzadnjem mestu (Registrum 8, 10 (a. 597; p. 527)) oziroma zadnjem mestu (Registrum 9, 157 (a. 599; p. 714 ss.)). V Registrum 1, 36 (a. 591; p. 43, v. 4) se omenja škof Stefan iz Skodre. Eno pismo nam slika razmere v Lissu (mesto so že zavzeli sovražniki (Slovani?)), škof je odšel v južno Italijo; Registrum 2, 31 (a. 592; p. 117 s.). V celoti nam razmere v Prevalitani slika osem Gregorijevih pisem. Gl. B. SARIA, *Prævalitana*, RE 22, 2, 1954, 1679; *Istorija Crne Gore* I, 262.

Poleg tega je papež naslovil dve pismi vsem ilirskim škofom (termin *Illyricum* se je v tej dobi nanašal na vzhodni Ilirik oziroma diecezo Dacijo; gl. V. POPOVIC, *Les témoins archéologiques des invasions avaro-slaves dans l'Illyricum Byzantin*, *Mélanges de l'École franç. de Rome. Antiquité* 87, 1975, 448 op. 1), tako Registrum 1, 43 (a. 591; p. 57); 5, 10 (a. 594; p. 276) in dve pismi sebi neposredno podrejenim nadškofom, kjer se pojavlja v obeh primerih na prvem mestu nadškof Soluna, medtem ko se navaja nadškof Justinijane Prime (Johannes) med ilirskimi škofi šele na 5. oziroma 7. mestu, za nadškofi v Draču, Nikopolis in Korintu (Registrum 8, 10 (a. 597; p. 527 s.); 9, 157 (a. 599; p. 714 ss.)). To je očitno odraz dejstva, da je pomen Justinijane Prime od Justinijanovih časov dalje močno upadel in je bil ta nadškofijski sedež izenačen z ostalimi nadškofijami (nadškofu Justinijane Prime se je upiral sardiški škof Felix; Registrum 5, 8 (a. 594; p. 274 s.)). Škofu Johannesu iz Justinijane Prime, ki ga je sam posvetil, je papež postal tri pisma (Registrum 3, 6 (a. 592; p. 151 s.); 5, 16 (a. 594; p. 282 s.); 12, 10 (a. 602; p. 982 ss.)), poleg tega se omenja še v nekaj pisemih (Registrum 3, 7 (a. 592; p. 153); 5, 8 (a. 594; p. 274 s.); 11; 29 (a. 601; p. 917 s.)). Na cerkvene razmere v Iliriku se nanašata tudi Gregorijev pismo pretorijanskemu prefektu Ilirika Jobinu (Registrum 2, 20 (a. 592; p. 107 s.)). V celoti nam slika razmere v Iliriku (brez Dalmacije in Prevalitane) 11 papeških pisem. O zelo zapletenih odnosih rimske stolice do Ilirika gl. F. K. LUKMAN, o. c. 151—157; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa* V, Torino 1971, 43 ss. (107 ss.); Ch. PIETRI, *La géographie*, 57 ss.

Praktično vsa papeška korespondenca, ki se nanaša na Istro v drugi polovici 6. stol., se tiče sistrske šizme. Sem spada še pred Gregorijevo korespondenco več pisem papeža Pelagija I. (556—561) (PELAGI I PAPAE Epistulae quae supersunt, edd. P. M. GASSO — C. M. BATTLE, *Montserrat* 1956, *Epist.* 24 (a. 559); 52 (559); 53 (559); 59 (559); 65 (559); 86 (561); cit. ed. 73 ss.; 134 ss.; 140 ss.; 155 ss.; 171 ss.; 209 ss.), nekaj pisem papeža Pelagija II. (585/6) (MGH *Epist.* I, edd. P. EWALD — M. HARTMANN, 1957, 442—467) in več pisem samega Gregorija, ki jih je predstavil F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev* I, 109, 111, 114, 115, 122, 123; 124—130, 136; 139. Gl. tudi F. K. LUKMAN, *Gregorij Veliki*, 211—223; L. MARGETIĆ, *Histrice et Adriaticae*, 113 ss.; R. BRATOZ, *Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekrščanske cerkve v Istri (4.—6. stol.)*, *Antički temelji naše suverenosti (Pula 1986, v tisku, s kratko predstavitvijo vseh Gregorijevih istrskih pisem)*.

⁸⁵ Gregorij na dveh mestih imenuje Slovane kot napadalec (zanimivo je, da nikdar ne omenja Avarov), ki ogrožajo Istro in Dalmacijo (Registrum 9, 155 (a. 599; p. 710); 10, 15 (a. 600; p. 842)), spet drugod poroča o razmerah na Balkanu, ki jih je povzročil *flagellum barbariae vastationis* (Registrum 2, 20 (a. 592; p. 107) in zlasti 1, 43 (a. 591; p. 57)). Zgovorna priča stanja cerkvene organizacije v njegovi dobi: v dveh pisemih, naslovljenih na metropolitanske škofe Ilirika (Registrum 8, 10 (a. 597; p. 527); 9, 157 (a. 599; p. 714)) se med naslovljenci izpuščajo škofje provinc Panonije. Prve Mezije, Dacije Ripensisa, pa tudi Sredozemske Dacije. Poleg škofije v Justinijani Primi je ravno škofija v Sirdiki najbolj severna v notranjosti Balkanskega polotoka, ki jo Gregorij omenja in je imela stike z Rimom (Registrum 5, 8 (a. 594; p. 274 s.)). Očitno so druge škofije v omenjenih provincah že propadle ali pa so bile tik pred tem, tako da niso imele več stikov z Rimom (kot najbolj severna škofija na Balkanu se v tistem času, l. 594, omenja Asemos (Novae?) (THEOPHYLAKTOS SIMOKATES 7, 3 (prev. P. SCHREINER, Stuttgart 1985, 182); THEOPHANES, *Chronographia* A. M. 6089 (ed. C. DE BOOR, Lipsiae 1883, 274 s.)). Morda je v tem času še obstajala škofija v Singidunu (škof se zadnjič omenja med pogajanjim Singidunčanov z Avari l. 579; *Vizantinski izvori* I, 94); gl. tudi M. MIRKOVIĆ, *Rimski gradovi*, 47 s.; L. MAKSIMOVIĆ, o. c. 47 ss.

⁸⁶ O padcu Sirmija gl. M. MIRKOVIĆ, *Sirmium*, 52—58 (z analizo vseh virov) in L. MAKSIMOVIĆ, 44 ss. Vsekakor je presenetljivo dejstvo, da se v sicer izčrpnih virih o teh dramatičnih dogodkih nikjer ne omenja škof. O propadu rimskih mest in s tem tudi cerkvene organizacije na severnem Balkanu gl. od novejših del L. WALDMÖLLER, *Die ersten Begegnungen der Slaven mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jahrhundert*, Amsterdam 1976, 123 ss. (s preamjnim poznanim jugoslovanske historične literature in zato mestoma zastarel pregled); L. MAKSIMOVIĆ, 47 ss. O padcu Singiduna gl. konec prejšnje opombe; ker je mesto dokončno padlo pod oblast Avarov in Slovanov šele leta 597, moremo domnevati, da je do tega časa v mestu obstajala škofija. Justinijana Prima se zadnjič omenja v Gregorijevem pismu l. 602; očitno je kmalu zatem propadla (L. MAKSIMOVIĆ, 50). O padcu Salone gl. F. BULIĆ, *O godinji razorenja Solina*, Izabrani spisi, Split 1984, 291—331); medtem ko je Bulić ta dogodek datiral v leto 614, kažejo novejši raziskave, da je treba uničenje Salone datirati v čas vsaj desetletje kasneje. I. MAROVIC, *Reflexions about the year of the destruction of Salona*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 77, 1984, 293—314, je padec mesta na osnovi novčnih najdb datiral v čas 631—639; N. JAKŠIĆ, *Constantine Porphyrogenitus as source for destruction of Salona*, *ibidem*, 315—326, pa na osnovi analize pisanih virov v dobo okrog l. 626; o propadu antičnih škofij na današnjem slovenskem ozemlju gl. B. GRAFENAUER, *Naselitve Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete*, *Arheološki vestnik* 21—22, 1970—1971, 17—32. Najnovejši prispevki o naselitvi južnih Slovanov, ki se tičejo tudi propada antičnih škofijskih mest: D. G. TEODOR, *Origines et voies de pénétration des Slaves au sud du Bas-Danube (VIe—VIIe siècles)*, *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, *Collection de l'École française de Rome* 77, 1984, 63—84; B. FERJANČIĆ, *Invasions et installations des Slaves dans les Balkans*, *ibidem*, 85—109; F. BARATTE, *Les témoignages archéologiques de la présence slave au sud du Danube*, *ibidem*, 163—180; V. POPOVIC, *Byzantins, Slaves et autochtones dans les provinces de Prévalitane et Nouvelle Epire*, *ibidem*, 181—243. Za vzhodnobalkansko območje gl. P. SCHREINER, *Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates*, *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, Hrsg. v. R. PILLINGER, Wien 1986, 25—35.

⁸⁷ Gregorij je v pismu (Registrum 1, 43 (591; p. 57)) apeliral na vse škofe v Iliriku, da v skladu s cesarskim pomagajo ubežnim škofom na sledeči način: „... ut episcopos, quos e propriis locis hostili-

pročesov, shizme in slovanskih vpadov, na istrskem območju, si moremo razlagati velik-porast števila škofij na tem področju (od treh na potencialnih osem).⁸⁸ Cerkevna organizacija je ostala po slovanski invaziji sorazmeroma trdna v Istri, v fragmentarni obliki na Jadranski obali in otokih, kamor se je zatekalo prebivalstvo iz kontinentalnega zaledja, in morda še nekaj časa v Makedoniji.⁸⁹

Tako se je po dobrih treh stoletjih razvoja zaključil obstoj cerkvene organizacije na skoraj celotnem obravnavanem ozemlju s katastrofo, katastrofo, ki je ni preživelo več škofij kot se jih omenja na začetkih tega razvoja na prehodu iz 3. v 4. stoletje.

SEZNAM OKRAJŠAV

- AAAd Antichità Altoadriatiche, Udine
 AA SS Acta sanctorum (3. izdaja, Paris 1863 ss.)
 AJS V. Hoffner — B. Saria, Antiké Inschriften aus Jugoslawien, Zagreb 1938
 BHG Bibliotheca hagiographica Graeca, ed. F. Halkin, Subsidia hagiographica 8 a, Bruxelles 1957
 BHL Bibliotheca hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis, ed. Socii Bollandiani, Bruxelles 1898—1899
 CCSL Corpus Christianorum. Series Latina, Turnholti
 CIL Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin
 CSEL Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Wien
 DACL Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie, Paris
 DTC Dictionnaire de Théologie Catholique, Paris
 GCS Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte, Berlin
 H. E. Historia ecclesiastica
 ILChV Inscriptiones Latinae Christianae veteres, ed. F. Diehl, Dublin — Zürich 1970 (3. ed.)
 MGH Monumenta Germaniae historica
 MIOG Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Wien
 PG Migne, Patrologia Graeca, Paris
 PL Migne, Patrologia Latina, Paris
 RAC Reallexikon für Antike und Christentum, Stuttgart 1950 ss.
 RE Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, Stuttgart 1893 ss.
 RHE Revue d'histoire ecclésiastique, Louvain
 SC Sources Chrétiennes, Paris

tatis furor expulerat, ad eos episcopos qui nunc usque in locis propriis degunt pro sustentatione ac stipendiis praesentis esse vitae iungendos. Oportet ergo vos ad hanc rem et caelesti primitus principi oboedientes existere et imperialibus etiam iussionibus consentire, quatenus fratres coepiscoposque nostros, quos et captivitatibus diversarumque necessitatibus angustiae comprimunt, debeat consolandos convivendosque vobiscum in ecclesiasticis sustentationibus libenter suscipere, non quidem ut per communionem episcopalis throni dignitas dividatur, sed ut ab ecclesia iuxta possibilitatem sufficientia debeant alimenta percipere. . . . Nullam quippe eis nos in vestris ecclesiis auctoritatem tribuimus, sed tamen eos vestris solaciis contineri summopere hortamur. Papeževa in cesarjeva rešitev vprašanja, da namreč gostujoči škof-begunec obdrži škofovsko dostojanstvo, ne pridobi pa pravice in s tem zmanjša oblasti gostitelja, rešitev, ki je v skladu s can. 8. Nikajskega koncila in s celo antično tradicijo (v enem mestu je lahko samo en škof; Ch. J. HEFELE, Histoire des Conciles I, 576; 586 op. 3), se v praksi ni vedno spoštovala. Kako se je v praksi dogajalo na obravnavanem ozemlju, nam viri poročajo le v enem primeru, še en primer pa se nanaša na bližnje sosedsvo. Papež Gregor je brezkompromisno zastopal navedeno načelo v primeru Evrijskega škofa iz Epira, ki se je zatekel na Korkiro (Krf) in skušal tam ustanoviti svojo škofijo na ozemlju korkiranskega škofa (Registrum 14, 7 in 14, 8 (603; p. 1074 ss.), odstopal pa je od njega v primeru panonijskega škofa Janeza, ki je ustanovil škofijo v Novigradu (Novas) na ozemlju tržaškega škofa in v primeru Kopra (insula Capritana) (Registrum 9, 156 (a. 599; p. 712 ss.)), ker je hotel s tem kaznovati shizmatične istrske škofe. Koper naj bi bil namreč kot posebna škofija ločen od Trsta, «quousque ad fidem catholicam Histrici episcopi revertantur». Očitno je bila torej praksa od primera do primera različna, kaže pa na papeževo odstopanje od kanonskih načel v primerih, ko je politični interes tako narekoval. Prim. L. MARGETIC, Gregorio I — papa politico, Ziva antika 29, 1979, 272 ss.

⁸⁸ Poleg starih škofij v Trstu, Poreču in Pulju se namreč omenjajo v virih iz dobe istrske shizme (sinoda v Gradežu l. 579, sinoda v Maranu ca. 590, Gregorjeva pisma) škofijski sedeži v Cissi (Rovinj?) Pedeni (zelo verjetno Pičen), v Novigradu in Kopru, (gl. navedbe virov v prilogi), v virih iz 10. stol. pa še Sipar (Umag), ki bi tudi mogla nastati ob koncu 6. stol., saj poznejše škofije na istrskem območju niso več nastajale. Vprašanje navedenih istrskih škofij je izredno zapleteno. Več zgodovinarjev je skušalo priti do kolikor toliko zanesljivih sodb (nazadnje L. MARGETIC, Histrica et Adriatica, 113 ss.), vendar ostaja problem še naprej odprt. Gl. tudi R. BRATOZ, Nastanek (kot v op. 84; s podrobnimi navedbami virov in literature).

⁸⁹ Vprašanje zase je, v kolikšni meri je še obstajala cerkvena organizacija v 2. pol. 7. stol. v Makedoniji, ko se omenjata dva škofa iz Stobi: škof Johannes se je udeležil 6. ekumenskega koncila v Carigradu (tako imenovani »L. Trullanum«; MANSI, Concil. II, 613 D in 645 A), njegov naslednik Margarites koncila v Carigradu l. 692 (tako imenovani »2. Trullanum«; MANSI, Concil. II, 993 B). Gl. k temu B. SARIA, Neue Funde in der Bischofskirche von Stobi, Jahreshefte d. Österr. Archäol. Inst. 28, 1933, 129; IDEM, Stobi, RE IV A 1, 1931, 51; F. PAPAŽOGLU, Makedonski gradovi, 240 (s sodbo, da je bil obstoj škofije v Stobiju v tej dobi fiktiven).

Skof	Leto omembe	Glavni viri
NORICUM MEDITERRANEUM		
Poetovio		
VICTORINUS	+ ca. 304	HIERONYMUS, <i>De viris illustribus</i> 74 (PL 23, 683; za ostala testimonia gl. R. BRATOŽ, <i>Kršćanstvo v Ogleju</i> , 276 ss.)
APRIANUS	343	ATHANASIUS, <i>Ad Mareoticas ecclesias epistola</i> (PL 56, 850 D; 852 A)
JULIANUS VALENS	pred 381	<i>Gesta concilii Aquileiensis, Epist. 2, 9—10</i> (CSEL 82/3, 1982, 322 s.; gl. W. ENßLIN, <i>Valens</i> (Nr. 22), RE·VII A 2, 1948, 2146 s.)
MARCUS	pred 381	<i>Gesta concilii Aquileiensis, Epist. 2, 10</i> (CSEL 82/3, 1982; 323)
Celeia		
GAUDENTIUS	zač. 6. stol.	AIJ 16
IOHANNES	579; 590	<i>Synodus Gradensis</i> (Conc. Mantuanum A. 827; MGH Leges III/Concil 2, 1906, 588 v. 17); PAULUS DIAC., <i>Hist. Langobardorum</i> 3, 26 (F. KOS, <i>Gradivo za zgod. Slov.</i> , I, 1902, 85; 100)
VENETIA ET HISTRIA		
Emona		
MAXIMUS	381; 390	<i>Acta concilii Aquileiensis 1, 59</i> (CSEL 82/3, 1982, 325 ss.; 361); AMBRÖSIUS, <i>Epist. 42</i> , (PL 16, 1129 A)
PATRICIUS	579; 590	<i>Synodus Gradensis</i> (Conc. Mantuanum A. 827; MGH Leges III/Conc. 2, 1906, 588 v. 17 s.); PAULUS DIAC., <i>Hist. Langobardorum</i> 3, 26 (F. KOS, <i>Gradivo I</i> , 85; 100)
Tergeste		
FRUGIFERUS	med 541—565	<i>Inscriptiones Italiae X, 3, 168; X, 4, 296</i> ; P. KANDLER, <i>Codice diplomatico Istriano</i> A. 547 (vir sporne vrednosti)
SEVERUS	579; 590	<i>Synodus Gradensis</i> (Conc. Mantuanum A. 827; MGH Leges III/Concil. 2, 1906, 588 v. 18); PAULUS DIAC., <i>Hist. Langobardorum</i> 3, 26 (F. KOS, <i>Gradivo I</i> , 85; 100)
FIRMINUS	602; 603	GREGORIUS, <i>Registrum epist. 12, 13; 13, 34</i> (CCSL 140 A, 1982, 986 s.; 1035 s.; F. KOS, <i>Gradivo I</i> , 136; 139)
Parentium		
MAURUS	+ ca. 304	<i>Inscriptiones Italiae X, 2, 64; 80 d; 113; Liber pontificalis LXVIII</i> (ed. L. DUCHESNE, Paris 1955 (2. ed.), 330)
IULIANUS	po 362	RUFINUS, <i>H. E. 11 (2), 28</i> (GCS 9, 2, 1908, 1034, v. 13 s.)
THEODORUS		<i>Inscriptiones Italiae X, 2, 93; 94</i>

Skof	Leto omembe	Glavni viri
EUFRASIUS	sreda 6. stol.	<i>Inscriptiones Italiae</i> X, 2, 80; 81; 90; 92; PELAGIUS I, <i>Epistula</i> 53, 7—9 (edd. P. M. GASSO — C. M. BATLLE, Montserrat 1956, 141 s.); P. KANDLER, <i>Codice diplomatico Istriano</i> A. 543 (vir zelo sporne vrednosti; gl. F. CUSIN, <i>Archivio</i> Veneto VI, 30, 1942, 65—84)
IOHANNES	579; 590	<i>Synodus Gradensis</i> (Conc. Mantuanum A. 827; MGH Leges III/Conc. 2, 1906, 588 v. 18 s.); PAULUS DIAC., <i>Hist. Langob.</i> 3, 26 (F. KOS, <i>Gradivo</i> I, 85; 100)
RESCHIVUS	6./7. stol.	<i>Inscriptiones Italiae</i> X, 2, 134; P. KANDLER, <i>Codice diplomatico Istriano</i> A. 543 (vir sporne vrednosti)
Pola		
VENERUS (VENERIOSUS?)	501—502	MANSI, <i>Concil.</i> 8, 247; 265; F. KOS, <i>Gradivo</i> I, 2; 3
ANONYMUS (prodecessor Antonii)	2. pol. 5. stol.	(gl. k »Antonius«)
ANONYMUS (decessor Antonii)	2. pol. 5. stol.	(gl. k »Antonius«)
ANTONIUS	507/511	CASSIODORUS, <i>Variae</i> 4, 44; (F. KOS, <i>Gradivo</i> I, 5; CCSL 96, 1973, 171)
ISAACIUS (?)	547	P. KANDLER, <i>Codice diplomatico Istriano</i> A. 547 (vir sporne vrednosti)
HADRIANUS	579; 590	<i>Synodus Gradensis</i> (Conc. Mantuanum A. 827; MGH Leges III/Conc. 2, 1906, 588 v. 18); PAULUS DIAC., <i>Hist. Langob.</i> 3, 26 (F. KOS, <i>Gradivo</i> I, 85; 100)
IOHANNES	6./7. stol.	<i>Inscriptiones Italiae</i> X, 2, 100
Cissa		
VINDEMIUS	579; 590	<i>Synodus Gradensis</i> (Conc. Mantuanum A. 827; MGH Leges III/Conc. 2, 1906, 588 v. 16 s.); PAULUS, <i>Historia Langobard.</i> 3, 26 (F. KOS, <i>Gradivo</i> I, 85; 100)
Pedena		
THEODORUS	547	P. KANDLER, <i>Codice diplomatico Istriano</i> A. 547 (vir sporne vrednosti)
MARTIANUS	579	<i>Synodus Gradensis</i> (Conc. Mantuanum A. 827; MGH Leges III/Conc. 2, 1906, 588 v. 20) (F. KOS, <i>Gradivo</i> I, 85)
Novas		
GERMANUS (Aemoniensis!)	547	P. KANDLER, <i>Codice diplomatico Istriano</i> A. 547 (vir sporne vrednosti)
IOHANNES	599	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 9, 156 (CCSL 140 A, 1982, 712 s.)
Insula Capritana (Capris)		
ANONYMUS	599	GREGORIUS; <i>Registrum epist.</i> 9, 155; 9, 156 (CCSL 140 A, 1982, 708 ss.)

Škof	Leto omembe	Glavni viri
		Sipar (?)
		P. KANDLER, <i>Codice diplomatico Istriano</i> , A. 929
		(civitas ignota)
PETRUS	595; 607	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 5, 56 (CCSL 140, 1982, 350 s.); <i>Concilium Mantuanum</i> A. 827 (MGH Leges III, Concil. 2, 1906, 586 v. 17)
PROVIDENTIUS	595; 607	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 5, 56 (CCSL 140, 1982, 350 s.); <i>Concilium Mantuanum</i> A. 827 (MGH Leges III, Concil. 2, 1906, 586 v. 17)
AGNELLUS	607	<i>Concilium Mantuanum</i> A. 827 (MGH Leges III, Concil. 2, 1906, 586 v. 17)
		SAVIA
		Siscia
QUIRINUS	308	<i>Martyrologium Hieronymianum</i> , Iun. 4 (AA SS Nov. II/2, 1931, 302 f.); BHL 7035—7038; HIERONYMUS, <i>Chronica</i> A. 308 (GCS 47, 1956 ² , 229)
MARCUS	343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina B II</i> 4 (CSEL 65, 1916, 138 Nr. 52); ATHANASIUS, <i>Ad Mareoticas ecclesias epistola</i> (PL 56, 852 A)
CONSTANTIUS	381	<i>Gesta Concilii Aquileienseis</i> 1; 61 (CSEL 82/3, 1982, 325; 327; 362)
JOANNES	530	<i>Concilium Salonitanum I</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81)
CONSTANTINUS	533	<i>Concilium Salonitanum II</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , 85)
		Iovia (?)
AMANTIUS	381	<i>Gesta Concilii Aquileienseis</i> 1; 64 (CSEL 82/3, 1982, 325; 327; 363); <i>ILChV</i> 1061 a (a. 413?) (?)
		PANNONIA SECUNDA
		Sirmium
IRENAEUS	ca. 304	<i>Martyrologium Hieronymianum</i> , Apr. 6 (AA SS Nov. II/2, 1931, 177); BHL 4466; BHG 948—951
DOMNUS (DOMNIO)	325—335	<i>Concilium Nicaenum</i> A. 325 (E. HONIGMANN, <i>Byzantion</i> 20, 1950, 67 Nr. 186); ATHANASIUS, <i>Historia Arianorum ad monachos</i> 5 (PG 25, 700 B)
EUTERIUS	343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina B II</i> 4 (CSEL 65, 137 Nr. 40)
PHOTINUS	ca. 345—351	plurima testimonia (G. BARDY, <i>Photin de Sirmium</i> , <i>Dictionnaire de théol. cathol.</i> 12/2, 1935, 1532—1536)

Skof	Leto_omembe	Glavni viri
GERMINIUS	351—ca. 376	plurimā testimonia (JÜLICHER, <i>Germinius</i> , RE VII/1, 1912, 1262—1263)
ANEMIUS	381	<i>Gesta Concilii Aquileienseis</i> 1; 16; 55 (CSEL 82/3, 1982, 325; 327; 335; 359); <i>Scholia Arriana in Concilium Aquileiense</i> 20 (CCSL 87, 1982, 158)
CORNELIUS	pred 409	INNOCENTIUS, <i>Epistola</i> 16 (PL 20; 520 B)
LAURENTIUS (?) (Seniensis)	(401—417)	INNOCENTIUS, <i>Epistola</i> 41 (PL 20, 607)
ANONYMUS	441	PRISCUS, <i>Frg.</i> 8 (Historici Graeci minores I, ed. L. Dindorf, 1870, 302 v. 16)
SEBASTIANUS (?) (Resiniensis)	591; 595	GREGORIUS, <i>Registrum epistolarum</i> 1, 27, 1; 5, 40, 1 (CCSL 140, 1982, 35; 318)
Cibalae		
EUSEBIUS	stredina 3. stol.	BHL 6869 (s. v. Pollio)
Mursa		
VALENS	ca. 335—370	plurima testimonia (W. ENßLIN, <i>Valens</i> (Nr. 21), RE 7 A, 2, 1948, 2141—2146)
Bacensis civitas (= Bassiana)		
ANONYMUS	535	JUSTINIANUS, <i>Novella</i> 11 pr. (Corpus Iuris civilis III, Berlin 1959 (7. ed.), 94 v. 178)
MOESIA PRIMA		
Sigidunum		
URSACIUS	ca. 335—370	plurima testimonia (A. LIPPOLD, <i>Ursacius</i> , Nr. 6, RE 9 A, 1, 1961, 1055)
SECUNDIANUS	381	<i>Gesta Concilii Aquileienseis</i> , <i>Epist.</i> 1, 2; 2, 2; <i>Acta</i> 28; 65—75 (CSEL 82/3, 1982, 316; 317; 343; 364—368); <i>Scholia Arriana in Concilium Aquileiense</i> 57; 74 (CCSL 87, 1982, 176; 183)
ANONYMUS	579	MENANDER PROTECTOR, <i>Excerpta frg.</i> 30 (PG 113, 844)
Viminacium		
CYRIACUS (?)	pred 356 (?)	ATHANASIUS, <i>Epistola ad episcopos Aegypti et Libyae</i> 8 (PG 25, 556 C)
AMANTIUS	343	ATHANASIUS, <i>Ad Mareoticas ecclesias epistola</i> (PL 56, 851 B)
Margum		
ANONYMUS	441	PRISCUS, <i>Frg.</i> 2 (Historici Graeci minores I, ed. L. DINDORF, 1870, 280, v. 11 in 24).

Skof	Leto omembe	Glavni viri
Horreum Margi		
ZOSIMUS	343	ATHANASIUS, <i>Ad Mareoticas ecclesias epistola</i> (PL 56, 852 A)
DACIA-MEDITERRANEA (zah. del)		
Naissus		
CYRIACUS	pred 343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina</i> A IV 1, 3, 4; 1, 27, 4 (CSEL 65, 1916, 51 v. 18; 66 v. 10)
GAUDENTIUS	343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina</i> A IV 1, 27, 2; 4; B II 4 (CSEL 65, 1916, 66 v. 1; 9; 136, Nr. 32); ATHANASIUS, <i>ad Mareoticas eccl. epist.</i> (PL 56, 851 A); <i>Concil. Sard. can. 24; 18; 20; 21</i> (Ch. J. HEFELE, <i>Histoire des Conciles</i> I/2, 1907, 766; 800; 802 s.)
BONOSUS	pred 391	plurima testimonia (X. LE BACHELET, <i>Bonose</i> , <i>Dictionn. de théol. cathol.</i> 2/1, ca. 1923, 1027—1031)
MARTIANUS	409—414	INNOCENTIUS, <i>Epist.</i> 16; 17 (PL 20; 519; 527)
GAIANUS	516	MARCELLINUS V. C. COMES, <i>Chronicon</i> A. 516 (3) (<i>Chronica minora</i> II, MGH Auct. ant. 11, 1961 (2. ed.), 99)
PROIECTUS	553	SVIGILII <i>Constitutum de tribus capitulis</i> (<i>Collectio Avellana, Epist.</i> 83, 310 (CSEL 35, 1895, 319 v. 5); <i>Concil. Constantinopolitanum II</i> (MANSI, IX, 199 s.)
Remesiana		
NICETAS	ca. 366—414	plurima testimonia (A. E. BURN, <i>Nicetas of Remesiana</i> , Cambridge 1905, XXXIV ss.; 137—156)
DIOGENIANUS	449	<i>Concilium Ephesianum</i> A. 449 (E. HONIGMANN, <i>Byzantion</i> 16, 1942—1943 (1944), 35 Nr. 64)
DARDANIA		
Scupi		
DACUS	325	<i>Concilium Nicaenum</i> (E. SCHWARTZ, <i>Über die Bischofslisten der Synoden von Chalcedon, Nicaea und Konstantinopel</i> , München 1937, 76 s.)
PAREGORIUS	343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina</i> B II 4 (CSEL 65, 1916, 136 Nr. 35); ATHANASIUS, <i>Ad eccl. Mareoticas epistola</i> (PL 56, 851 B); <i>Concil. Sard. ad Mareoticas ecclesias epist.</i> (PL 56, 849 D)

Skof	Leto omenjeno	Glavni izviri	Opis
URSILIUS	458	MANSI, Coll. 57, 789; FARLATI, <i>Illyr. sac.</i>	(URSICIUS; -802) III, 2, 1191; IV, 4-5; G. GASPER, <i>Skopsko-prizren-URSICENUS</i>) VII, 1, 1191; <i>Skopska biskupija</i> , Zagreb 1986, 205
JOHANNES	494	Collectio Avellana, Epist. 80, 5 (CSEL 35, 1895, 224 v. 27 - 225 v. 1)	
MACEDONIUS	343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parsina B II</i> 4 (CSEL 65, 1916, 136 Nr. 35); MATHANASIUS, <i>Ad eccl. Mareoticas epist.</i> (PL 56, 851 B)	
PAULUS	553	VIGILII <i>Constitutum de tribus capitulis</i> (<i>Collectio Avellana, Epist. 83, 310</i>) (CSEL 35, 1895, 319 v. 1) <i>Concil. Constantinopolitanum II</i> (MANSI IX, 199 s.)	
CATELLIANUS	535	JUSTINIANUS, <i>Novella 11 pr.</i> (<i>Corpus iuris civilis III</i> , Berlin 1959 (7. ed.), 94 v. 2)	
BENENATUS	549-553	VICTOR TONNENNENSIS, <i>Chronica A. 549 (1)</i> (MGH Auct. antiquissimi XI/2, Berlin 1961 (2. ed.), 202 v. 6-7) <i>Concil. Constantinopolitanum II</i> (MANSI IX, 200)	
IOHANNES	592-602	GREGORIUS, <i>Registrum ep. 3, 6, 5, 8, 5, 10, 5, 16; 9, 157; 11, 29; 12, 10</i> (CCSL 140-140A, 1982, 151 s.; 274; 276; 282 s.; 714; 917 s.; 982 ss.)	
Neutina			
DALMATIUS	458	FARLATI, <i>Illyr. sacrum VIII, 5</i> (G. GASPER, <i>Skopsko-prizrenska biskupija kroz stoljeća</i> ; Zagreb 1986, 205)	
Diocletiana			
MAXIMUS	458	FARLATI, <i>Illyricum sacrum VIII, 5</i> (G. GASPER, <i>Skopsko-prizrenska biskupija kroz stoljeća</i> , Zagreb 1986, 205)	
(civitates ignotae)			
SAMUELE	494	Collectio Avellana, Epist. 80, (CSEL 35, 1895, 225 v. 3 ss.); G. GASPER, <i>Skopsko-prizrenska biskupija</i> , Zagreb 1986, 206	
BONOSUS			
VERIANUS			
FAUSTINUS			
URSICINUS			
DALMATIA			
Salona			
VENANTIUS	3. stol.	plurima testimonia (F. BULIĆ — J. BERVALDI, <i>Kronotaksa solinskih biskupa</i> , 1912-1913, 15-20)	

Skof	Leto omembe	Glavni viri
DOMNIUS	ca. 304	<i>Martyrol. Hieronym., Apr. 11</i> (AA SS Nov. II/2, 1931, 182); <i>BHL</i> 2268—2272; <i>ILChV</i> 1083 (F. BULIĆ — J. BERVALDI, 14—15)
PRIMUS	ca. 304—325	<i>ILChV</i> 1084 (ostala testimonia v. F. BULIĆ — J. BERVALDI, 6—8)
MAXIMUS	343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina A IV 1</i> (CSEL 65, 1916, 48 v. 14 s.)
LEONTIUS	pred 381	<i>Scholii Arriana in Concilium Aquileiense</i> (CCSL 87, 1982, 188 s.)
GAIANUS	2. polovica 4. st.	<i>ILChV</i> 1084; 2027; 2028; prim. F. BULIĆ — J. BERVALDI, 22—25)
SYMPFERIUS	pred 406	<i>ILChV</i> 1085; 1843; prim. F. BULIĆ — J. BERVALDI, 28—29
HESYCHIUS	406—ca. 426	<i>ILChV</i> 1086; 1843; AUGUSTINUS, <i>Epist.</i> 199 (PL 33, 904—925); ID. <i>De civitate Dei</i> 20, 15 (CCSL 48, 1955, 705); ZOSIMUS, <i>Epist. ad Es.</i> (PL 56, 571 ss.); IOH. CHRYSOSTOMOS, <i>Epist.</i> 183 (PG 52, 715)
PASCHASIUS	ca. 426—443	<i>ILChV</i> 1086; prim. F. BULIĆ — J. BERVALDI, 29 ss.
IUSTINUS	ca. 443—473	<i>ILChV</i> 1087; F. BULIĆ — J. BERVALDI, 35—37
GLYCERIUS	474—480	plurima testimonia (F. BULIĆ — J. BERVALDI, 37—39)
HONORIUS I.	ca. 493—505	<i>Collectio Avellana, Epist.</i> 98 (CSEL 35, 1895, 436); prim. F. BULIĆ — J. BERVALDI, 39—41
IANUARIUS	(507/511)	CASSIODORUS, <i>Variae</i> 3, 7 (CCSL 96, 1973, 103)
STEPHANUS	ca. 515—527	DIONYSIUS EXIGUUS, <i>Codex canonum vetus</i> , (PL 67, 139) F. BULIĆ — J. BERVALDI, 42—46
HONORIUS II.	ca. 527 — pred 554	<i>Concilium Salonitanum I, II</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 76—85); VIGILIUS, <i>Epist.</i> 14 (PL 69, 46 B-C); F. BULIĆ — J. BERVALDI, 46—52
FRONTINIANUS	554; 562	VICTOR TONNENNENSIS, <i>Chronica A.</i> 554 (1); 562 (1) (<i>Chronica minora II</i> , MGH Auct. ant. 11, 1961 (2. ed.) 203; 205); prim. GREGORIUS, <i>Registrum ep.</i> 10, 15 (CCSL 140 A, 1982, 843 v. 37; F. BULIĆ — J. BERVALDI, 52—54)
PETRUS	pred 562	VICTOR TONNENNENSIS, <i>Chronica A.</i> 562 (2) (<i>Chronica minora II</i> , MGH Auct. ant. 11, 1961 (2. ed.), 205); <i>ILChV</i> 1088 A; F. BULIĆ — J. BERVALDI, 54—56

Skof	Leto omembe	Glavni viri
PROBINUS	po 562	VICTOR TONNENNENSIS, <i>Chronica A.</i> 562 (2) (<i>Chronica minora II</i> , MGH Auct. ant. 11, 1961 (2. ed.), 205); F. BULIĆ ¹¹ — J. BERVALDI, 56—57
NATALIS	ca. 580—593	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 1, 19; 1, 20; 2, 17; 2, 18; 2, 20; 2, 38; 2, 44; 3, 8; 3, 9; 8, 11 (CCSL 140—140 A, 1982, 18; 19; 102; 104; 107; 124; 133; 156; 157; 529); Ph. JAFFÉ, <i>Regesta</i> 691 F. BULIĆ — J. BERVALDI, 58—60
MAXIMUS II.	ca. 594—620	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 4, 16; 4, 20; 4, 38; 5, 6; 5, 29; 5, 39; 6, 3; 6, 25; 6, 26; 6, 48; 7, 17; 8, 11; 8, 24; 9, 155; 9, 156; 9, 159; 9, 177; 9, 178; 9, 231; 9, 234; 9, 237; 10, 15; 13, 8 (CCSL 140—140 A, 1982, 235; 238; 260; 271; 296; 317; 371; 395; 397; 420; 468; 528; 544; 711; 712; 718; 734; 813; 816; 820; 842; 1003); <i>ILChV</i> 1007 F. BULIĆ — J. BERVALDI, 60—65.
Iader		
FELIX	381, 390	<i>Gesta Concilii Aquileiensis</i> 1; 62 (CSEL 82/3, 1982, 325; 327; 362); AMBROSIUS, <i>Epist.</i> 42 (PL 16, 11291)
ANDREAS	530, 533	<i>Concilium Salonitanum I, II</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81; 85)
SABINIANUS	597, 598	GREGORIUS, <i>Registrum ep.</i> 7, 17; 8, 11; 8, 24 (CCSL 140—140 A, 1982, 468 s.; 528 s.; 544 ss.)
Arba		
TICYANUS	530, 533	<i>Concilium Salonitanum I, II</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81; 85)
Scardona		
CONSTANTINUS	530	<i>Concilium Salonitanum I</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81)
Narona		
MARCELLUS	530, 533	<i>Concilium Salonitanum I, II</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81; 85)
Besto		
ANDREAS	530, 533	<i>Concilium Salonitanum I, II</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81; 84; 85)

Skof	Leto omembe	Glavni viri
		Muccurum
STEPHANUS	533	<i>Concilium Salonitanum II</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 83; 85)
		Sarsenterrum
PAULINUS	533	<i>Concilium Salonitanum II</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 83; 85)
		Ludrum
CELIANUS	533	<i>Concilium Salonitanum II</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 83; 85)
		Mactaritana Ecclesia
VICTOR	530	<i>Concilium Salonitanum I</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81)
		Epidaurum
FABRICIANUS	530	<i>Concilium Salonitanum I</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81)
FLORENTIUS	592	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 3, 8; 3, 9 (CCSL 140, 1982, 156 v. 7; 157, v. 2)
		Barcensis Ecclesia
ANONYMUS	533	<i>Concilium Salonitanum II</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 82)
		Sarniensis Ecclesia
ANONYMUS	530	<i>Concilium Salonitanum I</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81)
		(<i>civitates ignotae</i>)
PAULUS	533	<i>Concilium Salonitanum II</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 85)
SAVILIANUS	533	<i>Concilium Salonitanum II</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 85)
		Rider
AURELIUS	475	ILChV 1043
		Delminium (?)
MALCHUS	591—594	GREGORIUS, <i>Registrum ep.</i> 1, 36; 2, 19; 2, 38; 3, 22; 3, 46; 5, 6 (CCSL 140, 1982, 43; 107; 125; 168; 191; 271)
		Senia (?)
LAURENTIUS	401—417	INNOCENTIUS, <i>Epistula 41</i> (PL 20, 607)
		Cessà (?)
ANONYMUS	6 ^{ta} stol. (?)	<i>Inscriptio</i> (A. ŠONJE, <i>Atti 11</i> (Centro di ricerche storiche-Rovigno) 1980—1981, 117 s.; 129 op. 137)

Skof	Leto omembe	Glavni viri
Chorepiscopi		
EUGRAFUS (chorepiscopus)	ca. 431	<i>ILChV</i> 1122 (F. BULIĆ — J. BERVALDI, 1965—66)
PRAEVALIS		
Seodra		
SENECIO	419 (?); 431; 446	<i>Epistularum... Collectio Thessalonicensis</i> 6 (ed. C. SILVA-TAROUCA, 1937; 23); MANSI, IV, 1123 s.; <i>Collectio Thessalonicensis</i> 25 (cit. ed. 60)
ANDREAS	519	<i>Collectio Avellana, Epist.</i> 215 (CSEL, 35, 1898, 673 v. 24)
STEPHANUS	591	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 1, 36 (CCSL 140, 1982, 43 v. 4)
JOHANNES	597; 599	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 8, 10; 9, 157 (CCSL 140 A, 1982, 527; 714 ss.)
CONSTANTINUS	602	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 12, 11 (CCSL 140 A, 1982, 984 s.)
Doclea		
EUANDRUS	ca. 451	<i>Concilium Chalcedonense A.</i> 451 (E. HONIGMANN, Byzantion 16, 1942—1943 (1944), 56 Nr. 321)
PAULUS	602	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 12, 10; 12, 11 (CCSL 140 A, 1982, 982 v. 7 s.; 984 v. 3 s.)
NEMESION	602	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 12, 10; 12, 11 (CCSL 140 A, 1982, 982 v. 6; 984 v. 2 s.)
Risinum (?)		
SEBASTIANUS	591; 595	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 1, 27, 1; 5, 40, 1 (CCSL 140, 1982, 35; 318)
Lissus		
IOHANNES	592	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 2, 31 (CCSL 140, 1982, 117 v. 5 s.)
(civitas ignota — Izbičanj)		
STEFANUS	ca. 550	<i>Inscriptio</i> (M. MIRKOVIĆ, Zbornik radova Vizantološkog instituta 18, 1978, 1—8)
MACEDONIA SECUNDA		
Stobi		
BOUDIOS	325	<i>Concilium Nicaenum</i> (E. SCHWARTZ, <i>Über die Bischofslisten der Synoden von Chalkedon, Nicaea und Konstantinopel</i> , 1937, 76 s.; E. HONIGMANN, Byzantion 20, 1950, 66, n. 85)
NICOLAUS	451	<i>Concil. Chalcedonense</i> (E. HONIGMANN, Byzantion 16, 1942—1943 (1944), 58 n. 387)

Škof	Leto omembe	Glavni viri
PHILIPPUS	ca. 500	<i>Inscriptio</i> (B. SARIA, <i>Jahreshefte d. Österr. Arch. Inst.</i> 28, 1933, 132)
PHOCAS	553	MANSI, <i>Concil.</i> 9, 174; 191; 192; 194; 197; 200
JOHANNES	680	1. <i>Trullanum</i> (MANSI, <i>Concil.</i> 11, 613 D; 645 A)
MARGARITES	692; 693	2. <i>Trullanum</i> (MANSI, <i>Concil.</i> 11, 993 B)
Bargala		
DARDANIUS	451	<i>Concil. Chalcedōnense</i> (E. HONIGMANN, <i>Byzantion</i> 16, 1942—1943 (1944), 58 n. 388)
Zapara		
SABINIANUS	553	MANSI, <i>Concil.</i> 9, 199; 200
MACEDŌNIA PRIMA Héraclēia Lyncestis		
EUGENIUS	343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina B II 4</i> (CSEL 65, 1916, 134 n. 21); ATHANASIUS, <i>Ad eccl. Mareoticas epist.</i> (PL 56, 851 B)
QUINTILLUS	449; 451	<i>Concil. Ephes. II; Conc. Chalced.</i> (E. HONIGMANN, <i>Byzantion</i> 16, 1942—1943 (1944), 34 n. 12; 50 n. 8)
BENIGNUS	553	MANSI, <i>Concil.</i> 9, 173; 190; 191; 194; 197; <i>VIGILII Constitutum de tribus capitulis</i> (<i>Collectio Avellana, Epist.</i> 83, 24; 28; 203 (CSEL 35, 1895, 235 v. 14 s.; 236 v. 22; 286 v. 22)
EPIRUS NOVA Lychnidus		
ZOSIMUS	343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina B II 4</i> (CSEL 65, 1916, 135 n. 2); ATHANASIUS, <i>Ad ecclesias Mareoticas epist.</i> (PL 56, 851 B)
ANTONIUS	449; po 457	<i>Concil. Ephes. II</i> (E. HONIGMANN, <i>Byzantion</i> 16, 1942—1943 (1944), 35 n. 52); FLUSS, <i>RE</i> 13 2 b, 1926, 2114
LAURENTIUS	494; 497; 516	<i>Collectio Avellana, Epist.</i> 81 (CSEL 35, 1895, 225 v. 9); PL 59, 19; MARCELLINUS V. C. COMES, <i>Chronicon A. 516 (3)</i> (MGH <i>Auct. Ant.</i> 11, 1961 (2. ed.), 99)
THEODORITUS	519	<i>Collectio Avellana, Epist.</i> 166; 214 (CSEL 35/2, 1898, 617; 673 v. 13)

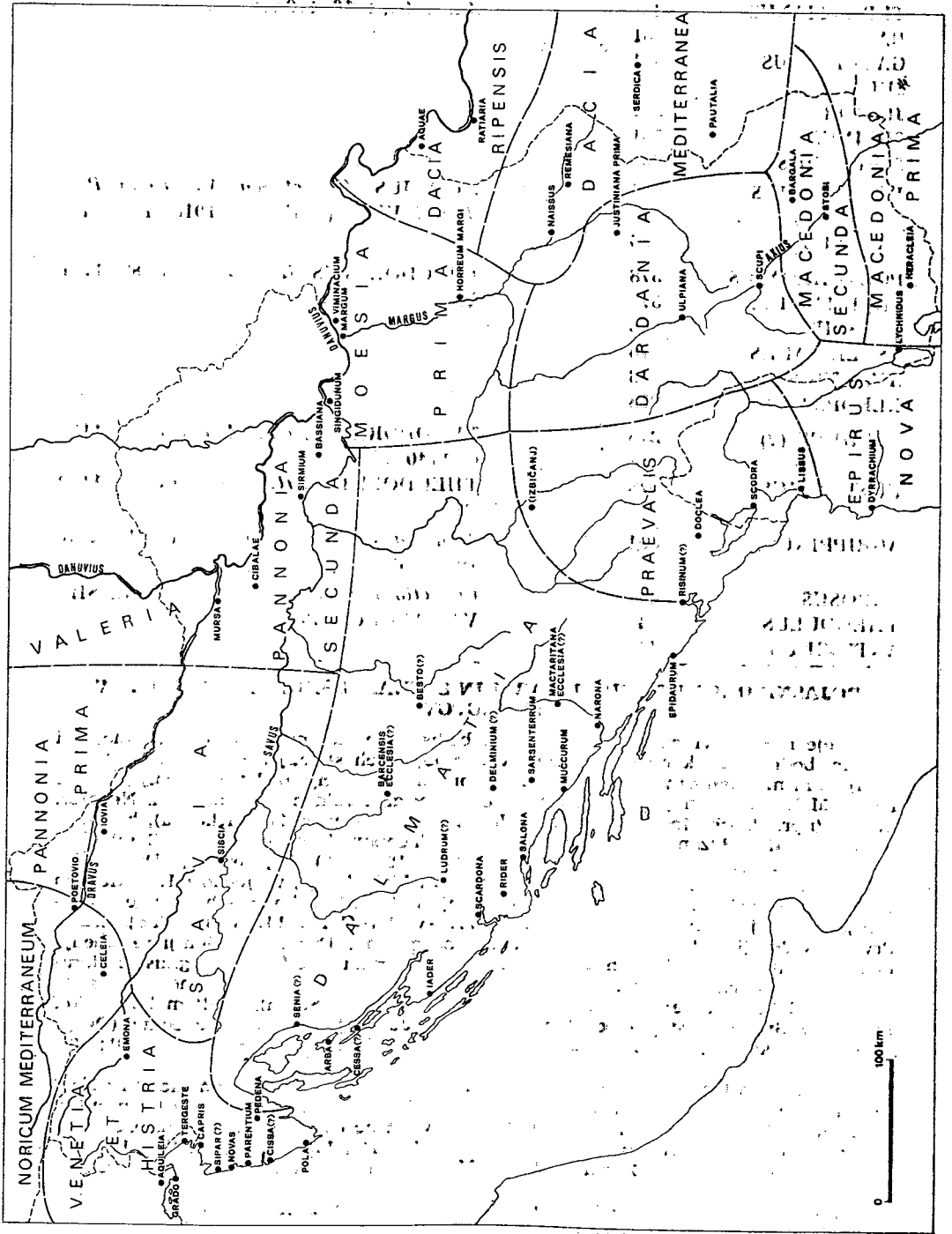
Škof	Leto omembe	Glavni viri
Le po imenu znani škofje, ki se vsaj deloma nanašajo na obravnavano ozemlje:		
HIRENEUS	351	<i>Concilium Sirmiense I</i> ; HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina B VII 9</i>
EXSUPERANTUS	351	(CSEL 65, 1916, 170 v. 6—8)
TERENTIANUS	351	
BASSUS	351	
GAUDENTIUS	351	
JULIUS	351	
JUNIOR	351	
SURINUS	351	
SIMPLICIUS	351	
INNOCENTIUS	366	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina B VI, 4</i> (CSEL 65, 1916, 164 v. 10)
OCTAVIUS	366	
CATULUS	366	
POLYCHRONIUS	378	THEODORETUS, <i>H. E. 4, 8</i> (PG 82, 1141 A)
TELEMACHUS	378	
FAUSTUS	378	
ASKLEPIADES	378	
AMANTIUS	378	
KLEOPATROS	378	
ELPIDIUS (?)	378	THEODORETUS, <i>H. E. 4, 8</i> (PG 82, 1137 C; 1140 A-B)
EUSTATHIUS	378	THEODORETUS, <i>H. E. 4, 8</i> (PG 82, 1140 B)
AGRIPPINUS	381	<i>Acta concil Aquileiensis 44</i> (CSEL 82/3, 1982, 353 v. 594)
CAROSUS	446	<i>Collectio Thessalonicensis 25</i> (ed. C. SILVA-TAROUCIA, Roma 1937, 60)
THEODULUS	446	
ANTIOCHUS	446	

POJASNILO K HISTORIČNI KARTI IN SEZNAMU ŠKOFIJSKIH SEDEŽEV IN ŠKOFOV

Meje med provincami so le približki, bodisi zato, ker nam točen potek meja ni poznan, bodisi zato, ker so se te meje v razdobju treh stoletij spreminjale. Kot najmanj jasni moremo označiti vzhodno mejo provinc Benečije in Istre, še bolj pa meje Druge Makedonije, ki je kot upravna enota v pozni antiki najbolj nejasna. Nekateri avtorji (npr. P. Schreiner, *Städte und Wegenetz...* (kot v op. 86, na koncu), karta na str. 27 = *Studia Byzantino-Bulgarica*, str. 61 = *Theophylaktos Simokates, Geschichte, Übersetzt und erläutert v. R. Schreiner, Stuttgart 1985, 376*) širijo ozemlje Druge Makedonije na skoraj celotno območje današnje SR Makedonije, vključno s Heraklejo in z znatnim delom Strumiške doline v današnji Bolgariji. Tako podoba Druge Makedonije izpodbijajo Hierocles, *Synecdemos VII—VIII* (PG 113, 141 ss.; Herakleja leži v Prvi Makedoniji, kot najjužnejše identificirano mesto v Drugi Makedoniji se omenja Pelagonia) in akti 5. ekumenskega koncila v Carigradu 553. Škof Benignus iz Herakleje je na koncilu zastopal odsotnega solunškega škofa Helija, zato moremo soditi, da je spadala Herakleja v Prvo Makedonijo (nadškofija Solun), medtem ko je škof Phocas iz Stobija zastopal odsotnega nadškofa Justinijane Prime Benenata (Druga Makedonija kot del nadškofije Justinijane Prime; gl. Mansi, *Concil. 9, 190; 191; 194; 200*).

Na karti so izpuščena imena tistih škofijskih sedežev, ki niso identificirani: Neutina in Diocletiana v Dardaniji (hipotetično bi prišla kot škofijski sedež v tej provinci v pošte še Mariana, ki se nikjer v cerkvenih virih ne omenja kot škofija, pač pa ga kot mesto navaja Hierocles, *Synecdemos XVI, PG 113, 145*; prim. J. Zeiller, *Les origines* (prov. danub.), 163), Zapara v Drugi Makedoniji in Sarniensis ecclesia v Dalmaciji.

Katalogi škofov segajo od prvih omemb do propada antičnih škofij; kjer te niso propadle (Istra), segajo okvirno do leta 600.

Zusammenfassung

**ENTWICKLUNG DER ORGANISATION DER FRÜHCHRISTLICHEN KIRCHE
AUF DEM GEBIET JUGOSLAWIENS VOM 3. BIS ZUM 6. JAHRHUNDERT**

Rajko Bratož

Der Autor versucht auf synthetische Weise die Hauptzüge der Entwicklung der Organisation der frühchristlichen Kirche auf dem Gebiet von sechs bis sieben Provinzen darzustellen, die zur Gänze oder beinahe auf dem Gebiet des heutigen Jugoslawien lagen (Savia, Pannonia Secunda, Moesia Prima, Dardania, Dalmatia, Praevalitana, Macedonia Secunda) sowie in kleineren Teilen jener Provinzen, die sich eben nur mit einem kleineren Teil auf das behandelte Gebiet erstreckten (Noricum Mediterraneum, Venetia et Histria, Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea, Macedonia Prima, Epirus Nova). Dabei stellt er vier Hauptperioden in der Entwicklung der frühchristlichen Kirche fest.

Die erste Periode bildet die Zeit der Anfänge der bischöflichen Organisation vor der Einführung der Religionsfreiheit. Zur Zeit der Christenverfolgung werden Bischofssitze nur in Verwaltungszentren und den größten Städten (Salona, Sirmium, Siscia, Poetovio) erwähnt sowie in kleineren Städten in deren relativer Nähe (Cibalae in der Nähe Sirmiums, Parentium in Istrien auf dem Einflußgebiet Aquileias).

Der zweite Zeitabschnitt ist durch eine starke Entwicklung der Kirchenorganisation gekennzeichnet, die einen Höhepunkt gegen Ende des 4. Jahrhunderts erreicht. Das Bistumsnetz verdichtete sich in dieser Zeit beträchtlich (21 Bistümer), war jedoch noch immer verhältnismäßig dünn, wenn man die Zahl römischer Städte auf dem gesamten Gebiet berücksichtigt (ungefähr achtzig; ein Bischofssitz ist erst für jede vierte Stadt dokumentiert). In diesem Zeitabschnitt wirkten sich die religiösen Kämpfe in hohem Maße auf die Entwicklung der Kirchenorganisation aus (der Arianismus und der Sieg des Katholizismus im letzten Drittel des 4. Jahrhunderts). Gegen Ende des 4. Jahrhunderts und zu Beginn des 5. Jahrhunderts bildeten sich auf diesem Gebiet zwei Metropolitenzentren Sirmium und Salona aus, zwei Metropolitenzentren in der Nachbarschaft des jugoslawischen Gebiets (Aquileia, Thessalonica) aber erfaßten dessen südliche und nördliche Teile.

Der Zeitabschnitt der Krise im 5. und zu Beginn des 6. Jahrhunderts ist gekennzeichnet durch einen teilweisen Verfall der Kirchenorganisation im nördlichen Teil des behandelten Gebiets (Savia, Pannonia Secunda, Moesia Prima) zur Zeit der verheerenden Germanen- und Hunnenzüge zu Beginn bzw. in der Mitte des 5. Jahrhunderts sowie durch eine Verlagerung des Schwerpunkts der Entwicklung auf die Süd- und Küstenteile dieses Gebiets (Dalmatia, Praevalitana, Dardania, Macedonia). In der Zeit des Kampfes gegen verschiedene Häresien (Photianer, Bonosier, Nestorianer) und Schismen (vor allem das Akakianische Schisma) werden die kirchenorganisatorischen Verhältnisse durch zahlreiche Papstbriefe beleuchtet. Auch andere Provinzhauptstädte wurden Metropolitenzentren (z. B. Doclea, Scupi).

Das kennzeichnende Merkmal des letzten Zeitabschnitts stellt eine teilweise Erneuerung der Kirchenorganisation dar, die mit einem beinahe gänzlichen Verfall an der Wende vom 6. zum 7. Jahrhundert endet. Einen letzten Aufschwung in der Entwicklung der Kirchenorganisation bedeutet die Gründung des Erzbistums Justiniana Prima im Jahre 535, verbunden mit der Eneuerung der Kirchenorganisation auf dem moesisch-dazischen und zum Teil sogar auf dem pannonischen Gebiet. Das neue Erzbistum übernahm in gewissem Sinne die frühere Rolle Sirmiums. Auch andere große kirchenorganisatorische Zentren erwarben die Funktion eines Erzbistums, so bereits im 5. Jahrhundert Solun, nach Mitte des 6. Jahrhunderts zur Zeit des Schismas infolge des Dreikapitelstreits Aquileia und in der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts Salona (Reste der Kirchenorganisation in Savia wurden Salona zugewiesen). Die Hauptquelle für die Entwicklung der Kirchenorganisation in diesem Zeitabschnitt sind die Akten zweier salonitanischer Konzile (530, 533) und die Briefe des Papstes Gregorius Magnus (590—604). Die gesamte Organisation der frühchristlichen Kirche wurde durch die slawisch-avarischen Eroberungszüge Ende des 6. Jahrhunderts und im beginnenden 7. Jahrhundert zerstört. Nach dieser Katastrophe blieb sie in beträchtlichem Maße nur in Istrien bestehen, in einer sehr rudimentären Form im Küstenland Dalmatiens und vielleicht in südlichem Makedonien. Die Slawen-Invasion auf dem Balkan haben weniger Bistümer überlebt als in Quellen für den Beginn der Entwicklung der frühchristlichen Kirche an der Wende vom 3. zum 4. Jahrhundert erwähnt werden.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 209

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejema osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1986 znaša društvena članarina 200 din, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 1500 din. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 750 din. Popust imajo tudi upokojenci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 1125 din. Člani pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 1300 (upokojenci 975 din), če so članarino za tekoče leto že vplačali pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 4

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice
Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobot, Trubarjev drevored 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Sergij Vilfan

TEMELJI IN RAZVOJ DENARNIH SISTEMOV V SLOVENSКИH DEŽELAH DO 17. STOLETJA

Razširjeno besedilo referata na posvetovanju o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem. Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984.

Trubarjev oče je v prvi četrtini 16. stoletja plačeval od mlina na Rašci 96 denarnih enot, označenih z (ostrim) ₤.¹ Literarnega zgodovinarja je zanimalo, koliko pšenice je predstavljala ta vsota in ob uporabi tedaj znanih računskih ključev je sprva prišel na 4600 kilogramov ali skoraj pol vagona, kar pomeni, da bi bil mlinar dobival najmanj vagon mlinarske merice. Kdor količkaj pozna vodo Raščo, bo posumil o tem izračunu, tako tudi Mirko Rupel. Na njegovo vprašanje sem mu izračunal, da je denarna vsota predstavljala največ kakih 150 kg, včasih pa tudi — glede na gibanje cen — komaj 50 kg pšenice. Glavna napaka v prvotnem računu je bila v tem, da je temeljil na avstrijskem denarnem sistemu in ne na domačem, slovenskem. Znamenje (ostri) ₤ za solidus ima namreč v obeh bistveno drugačen pomen.

Vedno znova se v slovenski zgodovinski literaturi uporablja naziv šiling tam, kjer bi bil pravi naziv sold; govori se o funtu tudi tedaj, ko gre v resnici za libro, liro ali libernik oziroma laški funt. Čeprav je nadalje Janko Polec že pred pol stoletja ugotovil, da je slovenski naziv za pfennig — denarič,² prevladuje v naši zgodovinski literaturi še vedno nešteto penezov, (p)fenigov, vinarjev, beličev, bečev in to celo tudi tam, kjer ta imena naravnost zavajajo v napačne kvantitativne predstave.

Vedeti je treba, da imajo znamenja za libro, solidus in denarius pač zelo različne pomena, da moči avstrijske birokracije ne smemo projicirati v dobo pred Jožefom II. in da je Slovenija tudi pod okriljem širših državnih celot v mnogem živela svoje življenje, in to predvsem v gospodarstvu!

Naslednji prikaz je večidel povzet po nedokončanem rokopisu, ki ga imam načetega že trideset let in ki ga v želji po izboljšavah in dopolnitvah doslej nisem v celoti objavil. Pač pa sem v Pravno zgodovino Slovencev vnesel nekaj skrčenih podatkov,³ pa še ti so v zgodovinski literaturi ostali brez posebnega učinka. Tako bo prav, če tu povem nekaj več o stanju raziskav, ne da bi še najprej razpisal o — v slovenščini skoraj neobstoječi — literaturi, in če se snovi lotim kar po časovnem zaporedju.

I. Začetki dveh vzporednih računskih in kovnih sistemov.

Posebnosti denarnih razmer na Slovenskem ne izvirajo toliko iz tega, da bi bili v prometu kovanci različnih izvorov — kar se je dogajalo povsod — temveč so bile posledica dejstva, da sta bila dva prevladujoča kovna sistema povezana z različnima števničnima sistemoma, ki sta se morala na slovenskem ozemlju nekako uskladiti. Ker pa so števnici sistemi razumljivi le v povezavi s kovnimi, iz katerih v bistvu izhajajo,

¹ M. Rupel, Primož Trubar, življenje in delo, Ljubljana 1962, str. 11; isti, Primus Truber, Leben und Werk des slowenischen Reformators, Südosteuropa-Schriften 5, München 1965, str. 7.

² J. Polec, Svobodniki na Kranjskem, v: Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XVII (1936), pos. oddis str. 125, op. 677, sam poleg naziva denarič uporablja tudi manj posrečeni izraz penez. Še 1860 je M. Gigale v: Deutsch-slowenisches Wörterbuch, Laibach 1860, 2, str. 1158, navajal za Pfennig slovenske besede: vinar, venar (označen kot tujka), fenik (označen kot tujka), belič, denarček. Od vseh teh izrazov je edino denarček uporaben za vse vrste pfennigov. Penez je očitno nastal pod vplivom hrvaške terminologije.

³ S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961, str. 143—146, 307—309, 483—484; isti, Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941, Graz 1968 (Grazer Rechts- und staatswissenschaftliche Studien 21), str. 99—101, 185—186.

je treba vsaj v temeljnih črtah upoštevati oba. Morda bo razvoj teh sistemov še najbolj razumljiv, če začnemo s precej poenostavljenim prikazom, ki ga je med drugim z uporabo Luschinovi dognanj v začetku našega stoletja sestavil Karl von Ernst.⁴

V zgodnjem srednjem veku so po tako imenovanem karolinškem sistemu kovali iz funta srebra dvajset solidov po dvanajst denarijev = 240 denarijev. Beseda libra, ki ji je pozneje ustrezala tudi beseda funt, je začela tako pomeniti utežno enoto in hkrati število 240. Bavarci pa so obdržali večjo vrednost solidusa, ki so ga naslonili na bizantinski zlatnik istega imena (trgovina po Donavi?), tako da so iz funta srebra (približno 400 g) kovali manj solidov, namreč osem tako imenovanih dolgih solidov po trideset denaričev.⁵

Pozneje so v zahodni Evropi zaradi podražitve srebra in obrezovanja srebrnikov kovali iz utežnega funta po dvanajst unč čedalje več denarijev. Po nekaterih starejših razlagah je nadaljnji razvoj potekal takole: Ko je število denarijev, ki so jih kovali iz funta, doseglo 360, so kovni sistem skušali zopet nasloniti na razmerje, po katerem je ena utežna enota dala 240 denarijev. Pri tem pa niso povečali denarijev (saj bi se boljši kovanci ne bili mogli obdržati v prometu!), temveč so zmanjšali kovno utež v razmerju 360 : 240, torej na dve tretjini ali od dvanajst unč na osem unč; novo kovno utež so imenovali marka, iz nje so zopet kovali 240 denarijev, vendar je število 240 slej ko prej ostalo imenovano po funtu. Ker je utežna marka tehtala dve tretjini funta, so številno marko določili po enakem razmerju, torej je štela 160 denarijev.

Danes velja za nastanek marke drugačna razlaga. Če Luschin je imel uvedbo marke za severnogermansko prilagoditev nekdanje rimske uteži.⁶ V kratkem povedano: že obstoječo utež⁷ (verjetno skandinavskega izvora) so prilagodili libri kot 2/3 njegove mase in iz tako določene marke kovali 2/3 od 240, torej 160 denarijev. Naj bo že kakor koli — tudi ko se je dejanski izkôv iz marke povečal, je število 160 ostalo številna marka.

Denariči so se še naprej slabšali, to je, vsebovali so vse manj čistega srebra. Tako so na primer v dobi Babenberžanov iz dunajske marke v teži 280,006 g sprva kovali 240 dunajskih denaričev po 1,16 g, toda že sredi 13. stoletja je denarič pri kosmati teži 0,99 g vseboval le še 0,79 g srebra in konec 14. stoletja so iz dunajske marke kovali že 1066 2/3 denaričev po 0,262 g srebra, nakar je prišlo do reforme z okrepitevijo denariča.⁷

Še hitreje pa so se slabšali denariči v severni Italiji, zlasti po veronskem kovu. To velja tudi za Benetke, kjer je lira (libra, funt) kot številna enota in kovanec po srebrni vsebini padla daleč pod utežni funt. Obsegala pa je po karolinškem sistemu še naprej po dvajset solidov,⁸ ti pa po dvanajst denaričev, le da so denariči že izgubili toliko vrednosti,⁹ da se delitev solida na denariče ni mogla trajno obdržati. Veronski kov se je uveljavil tudi na Tirolskem, ki je bilo bogato s srebrnimi rudniki.

II. Nekaj novejših ugotovitev v zvezi z začetkom teh sistemov.

Pravkar nakazani razvoj more veljati le kot uporabna ponazoritev za didaktične namene, ne sme pa zavajati v preveč poenostavljene predstave. Zato vendarle nekaj več o kronologiji in sploh o starejši problematiki.

⁴ K. v. Ernst, *Geschichte des Münzwesens bis zum J. 1857*, v: E. Mischler — J. Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch* II, Wien 1906, str. 248—264.

⁵ Prim. A. Dopsch, *Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit*, 2. Teil, Weimar 1913, 1921/22, str. 292 sl. Če je, bil bavarski sold-siling prilagojen bizantinskemu solidusu, je že veljal petkrat več od severnoitalijanskega; prim. op. 8.

⁶ A. Luschin v. Ebengreuth, *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der neuere Zeit*, München-Berlin 1926, reprint München 1973, str. 198. Podobno F. Friedensburg, *Münzkunde und Geldgeschichte der Einzelstaaten des Mittelalters und der neuere Zeit*, München-Berlin 1926, reprint München-Wien 1972, str. 23.

⁷ Ernst, *Geschichte* (kot v op. 4), str. 251.

⁸ C. G. Mor, *L'età feudale* II, Milano 1952, str. 342, navaja, da je beneški solid že l. 983 imel le še vrednost pol cesarskega solida, medtem ko je bil bizantinski zlati sold vreden pet beneških.

⁹ N. Papadopoli, *Sul valore della moneta Veneziana*, Venezia 1885, str. 11; v 13. stoletju so beneški denariči tehtali le še četrtno karolinških, pri tem pa so vsebovali srebra le še četrtno svoje teže.

Luschin in tudi Dopsch sta postavljala preobrazbo frankovskega kovništva na poznoantičnih podlagah v prvo polovico 7. stoletja, ko naj bi bilo prišlo do dvojne veljave, na zlati in srebrni podlagi (bimetalizem).¹⁰ Pozneje je predstave o kovništvu te dobe in denarnih razmerah izpopolnil Werner,¹¹ na primer s presenetljivim podatkom, da je bilo v 7. stoletju v Galiji kar 800 kovnic; kjer so bili kovanci kolikor toliko enotni (na primer južno od Seine), so jih v plačilnem prometu šteli, drugod pa so preračunavali kovinsko vrednost različnih kovancev. Temu so služile fine tehtnice, kakršni sta bili dve najdeni v langobardskem grobišču v Kranju.

Že pred Pipinom¹² ali najpozneje pod njim je v 8. stoletju solid že dobil pomen dvanajst denarijev; funt pa dvajset solidov oziroma 240 denarijev — vendar zelo nedoločljive mase — pa v splošnem pripisujejo Karlu Velikemu.¹³

Bimetalizem, kot vzporedna veljava zlatih in srebrnih kovancev je po Dopschu obstajal še v karolinški dobi, vendar razmerje med zlatom in srebrom po njegovem ni znano, prav tako ne izkov (Münzfuß).¹⁴ Zlatniki so od konca 8. stoletja naprej prihajali čedalje bolj iz islamskih dežel, kar velja posebej za arabski dinar.¹⁵ V Nemčiji je iz Skandinavije uvedena marka prvič izrecno dokazana v 11. stoletju, vendar do 1160. še redka.

Med neznanke iz zgodnjega srednjega veka je štela vsaj doslej masa karolinškega funta — pondus Karoli. Za rimsko libro (funt) je sprejel Luschin izračun 327,45 g po dvanajst unč (27,288 g) oziroma po 72 solidov. Ta določitev je še danes v glavnem sprejeta. Poznejši srednjeveški funti, kolikor so jih uporabljali v kovništvu, so bili kaj različni, tako je na primer kotorski (1340) tehtal 357,03 g.

V splošnem pa je v kovništvu prevladovala marka. Breška marka na Koroškem je na primer tehtala toliko kot kölnska, namreč 229,456 g. Tudi beneška je bila okrog 1200 še enaka kölnski, v 14. stoletju pa se je držala okrog 238 g. Dunajska marka je v prvi polovici 13. stoletja imela okrog 242 g, pozneje je bila nekoliko večja.¹⁶ Ob koncu srednjega veka je imela marka pogosto 233,85 g, a z mnogimi nihanji.¹⁷

Že dolgo velja spoznanje, da kovništvo in denarstvo nista razumljiva brez metroloških podlag.¹⁸ Dosledna pritegnitev teh podlag je v zadnjem času z deli Haralda Witthöfta¹⁹ pripomogla k rešitvi nekaterih ključnih vprašanj, ki so jih dotedanje raziskave frankovske dobe puščala odprta. Samo nekaj iz obsežnih avtorjevih izvajanj:

Pri iskanju mase, ki naj bi jo predstavljal pondus Karoli, trčimo na način računanja »inter aurum et argentum«, pri katerem se skuša postaviti razmerje med solidom zlata in denarijem srebrna podlagi rimske težje libre po dvanajst unč (= 327,45 g). Rimska libra se je delila na 72 solidov, dvajset takih solidov pa je po frankovskem sistemu pomenilo libro zlata (približno 91 g). Pri konstantnem razmerju vrednosti zlata proti vrednosti srebra 12 : 1 bi libri zlata ustrezajoča srebrna libra tehtala dvanajstkrat več, torej približno 1091 g, to pa bi bila libra, ki bi bila skupni imenovalec za zlato in srebro. Za kovanje srebrnikov so dejansko uporabljali pol take libre — pondus (utež, funt), torej 545,75 g, kar je očitno prednik poznejših trgovskih funtov.

¹⁰ Prim. A. Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung*, 2. Teil, Wien 1923, 7. Abschnitt: Münzwesen und Geldwirtschaft.

¹¹ J. Werner, *Waage und Geld in der Merowingerzeit*, v: *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse*, München 1954, H. 1.

¹² Dopsch, *Wirtschaftsentwicklung* (kot v op. 5), str. 278 sl.

¹³ Friedensburg, *Münzkunde* (kot v op. 6), str. 9 sl.

¹⁴ Dopsch, *Wirtschaftsentwicklung* (kot v op. 5), 292 sl.

¹⁵ Npr. R. Latouche, *Les origines de l'Economie Occidentale, IVe—XIe siècle*, Paris 1956 (*L'évolution de l'humanité XLIII*), str. 168 sl.

¹⁶ Friedensburg, *Münzkunde* (kot v op. 6), str. 23.

¹⁷ Luschin, *Allgem. Münzkunde* (kot v op. 6), str. 167—169.

¹⁸ A. Loehr, *Österreichische Geldgeschichte*, Wien 1946 (*Veröff. des Vereins für österreichische Geschichtsforschung*, Bd. 4), str. 30.

¹⁹ H. Witthöft, *Münzfuß, Kleingewichte, Pondus Caroli und die Grundlagen des nordeuropäischen Maß- und Gewichtswesens in fränkischer Zeit*, Ostfildern 1984 (*Sachüberlieferung und Geschichte, Stegerner Abhandlungen zur Entwicklung der materiellen Kultur*, Bd. 1), 203 strani; prim. tudi isti, *Die Rechnung und Zahlung mit Gold und Silber nach Zeugnissen des 6. bis 9. und 13./14. Jahrhunderts*, v: *Hamburger Beiträge zur Numismatik 30/32 (1976/78)*, Hamburg 1985, str. 9—36.

Že po kapitularju iz let 754/755 so ločili kovno libro po 22 solidov (264 denarijev) in računsko po 21 solidov (252 denarijev). V virih nastopajoča denarija kot 1/40 in kot 1/12 solida je moč razložiti tako, da je prvi ulomek solida za zlato/srebro (libra po 1091 g : 21 solidov = 51,9 g : 40 denarijev = približno 1,29 g), drugi pa ulomek srebrnega solida (rimska libra po 327,45 g : 21 solidov = 15,59 : 12 denarijev = 1,29 g). Ti in podobni ključi so dopuščali dokaj praktična razmerja do bizantinskih kovancev in še posebej do arabsko-islamskega zlatega dinarja in srebrnega dirhama. »Med rimsko-bizantinskim, islamskim in slednjič frankovskim kovništvom ni bilo neskladja. Vrednosti kovancev in utežne enote so se podrejele sistemu, ki jih je vse pokrival.«²⁰

Prefinjenost računskega sistema, ki je bila pravkar samo nakazana, preseneča le, če pozabljamo, da je zlasti Karel Veliki zbiral učenjake zahodnega sveta. Imeli so smisel za števila; po Izidoru Seviljskem so bila »števila pred rečmi« in tudi cesar si je v cerkvenem in gospodarskem življenju prizadeval za poenotenje, kar se posebej kaže v merstvu.²¹

V tej zvezi se Witthöft loteva v literaturi pogosto obravnavanega in nikdar rešenega vprašanja o karolinški uteži (funtu), o pondusu Karoli, ki so ga različni avtorji enačili z rimsko težjo libro po 12 unč, povečano za tri, štiri ali šest unč; preračuni v grame so še bolj različni in segajo od 367 do 491 g. Witthöft meni, da so pod Karlom Velikim prešli od solida po 40 denarijev (glej zgoraj) na solid po 30 denarijev, ki je ustrezal arabskemu zlatemu dinarju po 4,25 g in njegovemu verjetnemu zahodnoevropskemu pendantu — mankususu.²² Po računu inter aurum et argentum (zlato/srebro) pa naj bi iz tega izšel karolinški denarij z maso 1,701 g ($4,2525 \text{ g zlate} \times 12 = 51,03 \text{ g srebra} : 30 = 1,701 \text{ g srebra}$). Kovni funt Karla Velikega (256 denarijev po 1,701 g) je torej imel 435,456 g, računski funt (240 denarijev po 1,701 g) pa 408,240 g. Pondus — funt srebra kot pol libre inter aurum et argentum s svojimi 300 denariji po 1,701 g je zdaj imel 510,300 g oziroma 18 unč. Tako je pondus Karoli izraz, ki se veže na več temeljnih utežnih enot.

Razna utežna razmerja razlaga Witthöft med drugim z naravoslovnimi temelji, zlasti s specifično težo srebra in zlata (dve kočki srebra sta z enako veliko kocko zlata v utežnem razmerju 25 : 24), kar avtor uporabi za poskus razlage nekaterih sicer težko razumljivih relacij.²³

V luči takih in podobnih obsežnih izvajanj in mnogih računov preverja Witthöft Pirennovo mnenje, da je šele razširitev islama v 7. in 8. stoletju pokopala staro Evropo, kar naj bi se med drugim kazalo v tem, da je Pipin nadomestil zlato valuto s srebrno. Račun zlato/srebro (inter aurum et argentum) po Witthöftu ne dokazuje gospodarskega nazadovanja; tudi ni dokaza za odtekanje zlata in nesporno gospodstvo srebrne veljave od 8. stoletja naprej, ustreza razmeram v merovinški dobi, nakar so pod Pipinom in Karlom srebrni denariji postali zopet težji. »Tako manjka Pirennovi numizmatični argumentaciji v odločilnih točkah dokazna moč«. S tem pa pridobi večji pomen Dopscheva teza, po kateri je samostojni merovinško-karolinški razvoj privedel v 8./9. stoletju do večje in bolj razširjene trgovine, kot so nekdanj menili.²⁴ To ugotovitev skuša Witthöft podpreti in dopolniti z analizo frankfurtskega kapitularja iz 794 (ki ga ima za osrednji instrument reform Karla Velikega)²⁵ in sploh reforme merstva Karla Velikega.²⁶ Ne da bi mogli tu slediti računom v podrobnosti, naj samo opozorimo na nekaj splošnih ugotovitev: žitne mere so bile v pridelujočih pokrajinah večje kot v porabniških, na deželi so bili škafi večji kot v bolj oddaljenem mestu.²⁷ Kapitularji, ki govore o merah in cenah, niso imeli namena določati cene in pobijati draginjo, temveč naj bi predvsem normirali mere. Oves, ječmen, rž, pšenica

²⁰ Witthöft, Münzfuß (kot v op. 19), str. 40.

²¹ Witthöft, nav. delo, str. 52, 53.

²² Witthöft, nav. delo, str. 61 sl., str. 82 sl.

²³ Witthöft, nav. delo, str. 86 sl., 94 sl.

²⁴ Witthöft, nav. delo, str. 108 sl.

²⁵ Witthöft, nav. delo, str. 168.

²⁶ Witthöft, nav. delo, str. 113 sl.

²⁷ Witthöft, nav. delo, str. 128 sl.

itd. pomenijo očitno po tradiciji priznana in v dnevni praksi znana razmerja med prostornino in težo. Modij ovsa tako ne pomeni nujno oddaje ovsu, temveč vrednost katere koli oddaje. Gre torej za razmerja vrednosti na podlagi žitnih mer in srebrnih uteži.²⁸ Razmah mestnih posebnih uteži in pojav drobnejših uteži se je mogel začeti šele z razcvetom mest in obrti po 12. stoletju.²⁹ Skratka: zgodnjerednjeveško merstvo in denarstvo je bilo načrtno; njegove norme so predstavljale splet relacij.³⁰

Witthöftove kombinacije in ugotovitve bodo gotovo še predmet mnogih razmišljanj. Imam pa vtis, da bodo glavne zgoraj povzete ugotovitve morale obveljati.

III. Krajevna diferenciacija denarnih sistemov.

Kot smo videli, že karoliški sistem ni bil absolutna enota, temveč je pokrival, spravljal na skupni imenovalec več regionalno različnih sistemov, pri čemer so iz medsebojne relacije kovancev različnih vrst nastajali tudi različni računski sistemi.

V kratkem so za razvoj na slovenskem ozemlju prihajali v poštev naslednji računski sistemi, ki smo njihove podlage pravkar v glavnem spoznali:

— karoliški sistem: 1 funt = 20 solidov po 12 denarijev = 240 denarijev,

— beneški sistem: 1 funt (libra = libernik) = 20 solidov (po 12 denaričev = 240 denaričev),

— veronsko-tirolski sistem: 1 funt = 20 soldov po 12 denaričev = 240 denaričev; 1 berner (verončan = krajcar) = 20 denaričev,

— bavarsko-avstrijski sistem: 1 funt = 8 šilingov po 30 denaričev = 240 denaričev; 1 računska marka = 160 denaričev.

Kovni sistemi so se le deloma ujemali s števnimi sistemi. V glavnem so le nekateri kovanci postali nosilci števnih sistemov (na primer libernik, sold, krajcar), drugi pa so z njimi stopali v računsko razmerja, ustrežajoča kovinski vrednosti.

Tudi na slovenskem ozemlju in v njegovi bližnji sosesčini (Breže-Friesach na Koroškem; ožje območje Oglejskega patriarhata) so se — zlasti v prvi polovici 13. stoletja — pojavile kovnice v rokah visokih cerkvenih in svetnih fevdalcev. Z numizmatičnega gledišča je njihova dejavnost največ po zaslugi Arnolda Luschina,³¹ pa tudi Egona Baumgartnerja³² razmeroma dobro preučena.

Za breške kovanice velja, da se je v primeri s karoliškim denarijem po 1,701 izkrov v dobrih 300 letih le malo povečal. V Brežah so začeli kovati po kölnskem vzorcu med leti 1125 in 1130. Pri tem so po nekaterih mnenjih sprva uporabljali lažjo marko (210,42 g), iz katere naj bi bili kovali 144 denaričev. Leta 1170 naj bi bili prešli na težjo marko (233,812 g) po 160 denaričev. Dejansko so kölnski denariči od 11. do 13. stoletja tehtali povprečno po 1,4 g (vendar ne prav čistega) srebra. Podobno bi moral tudi breški denarič med leti 1136 do 1164 tehtati po 1,437 g. Ohranjeni kovanci so precej pod tem povprečjem.³³ Za čas od 1170 do 1200 je Luschin v povzetku svojih ugotovitev navedel povprečne teže denaričev: 1,12 g; 0,935 g in 0,8 g. V približno štirideset let starejši najdbi pa je bila povprečna teža denaričev še 1,25 g (med 1,03 in 1,47, vendar je bila večina kovancev še blizu povprečju).³⁴ Deloma gre to na račun obrezave in obrabe, deloma na račun postopnega večanja izkova. Pri tem večanju so med 1215 do 1230 prednjačili Spanheimi in Andechs-Meranijci (245 denaričev na marko). Od 1287 naprej so breške denariče kovali po dunajski marki (275,347 g).³⁵

Oglejski patriarh je (precej verjetno) dobil že 1028 kovno pravico, toda njegovo ozemlje je še do srede 12. stoletja ostalo domena čedalje slabših veronskih in bene-

²⁸ Witthöft, nav. delo, str. 144 sl.

²⁹ Witthöft, nav. delo, str. 156 sl.

³⁰ Witthöft, nav. delo, str. 165 sl.

³¹ O njem glej z gledišča numizmatike in denarne zgodovine zlasti: G. Probst-Ohstorff pod imenom Luschin v *Neue österreichische Biographie* XVI, 100—111.

³² Nekrologa v: *Carinthia* I, 142 (1952), str. 732 in A. Jeločnik v *Zgodovinskem časopisu* 5 (1951), str. 299—300.

³³ G. Probst, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte, Von den Anfängen bis 1918*, Wien-Köln-Graz 1973, 684 strani, zlasti str. 241—250.

³⁴ Luschin, *Allgem. Münzkunde* (kot v op. 6), str. 79.

³⁵ Probst, *Münz- u. Geldgesch.* (kot v op. 33), str. 243.

ških kovancev. Veronski denarius cruciatus (prednik krajcarja!) je v prvi polovici 12. stoletja vseboval le še 0,263 čistega srebra. Zato je patriarh Peregrin (1130—1164), ki je bil kot Spanheimovec doma iz ozemlja breškega kova, obnovil kovno pravico svoje cerkve in začel kovati po breškem vzorcu veronski cruciati pa so ostali v rabi kot drobiž (denarii parvuli) v vrednosti 1/12 breškega denariča. V prvih desetletjih 13. stoletja so se oglejski patriarhi osamosvojili in začeli kovati lastne, tako imenovane oglejske ali furlanske denariče pot beneški marki (238,3537 g), ki so polagoma izrivali breške.³⁶ Za čas nekaj pred 1340³⁷ ocenjujejo stare oglejce na čistino 0,75 g, nove na 0,594 g, kar kaže na močno poslabšanje kova, povezano z gospodarskimi težavami. Zadnji je vzdrževal kovnico oglejcev patriarh Ljudvik von Teck (1412—1437).³⁸

Ne samo kovni, tudi števni sistemi so se tako na slovenskem ozemlju in v njegovi sosesčini začeli diferencirati in srečevali so se kovanci različnih vrednosti (čiste vsebine srebra), pripadajoči različnim števničnim sistemom. Tako so kovanci in števnice enote istega imena lahko predstavljali različne množine srebra. Vzemimo za primer solidus/šiling. Že od karoliške dobe naprej je bavarski solidus (30 denarijev) nominalno predstavljal dva in pol krat več denarijev kot frankovski ali severnoitalijanski (po 12 denarijev). Temu se je zdaj pridružila še razlika v vsebini denariča: veronski je v prvi polovici 12. stoletja vseboval le še 0,263 g čistega srebra, breški (po kölnskem vzorcu) pa je v tem času vseboval povprečno vsaj 1,25 g, v neokrnjenem kovu celo okrog 1,4 g. Breški denarič je tedaj okrog 1150 pomenil vsaj petkrat in celo šestkrat več kot veronski. Dvanajst veronskih cruciatov je pomenilo približno 3,16 g srebra, trideset breških denaričev po bavarskem štetju pa 37,5 do 42 g srebra. Torej je šiling po bavarskem štetju v zvezi z breškimi denarji pomenil vsaj dvanajstkrat več srebra kot severnoitalijanski soldo. Ko je v ta razmerja vstopil dunajski denarič, vezan izključno na dolgi šiling, se je razmerje kvečjemu še povečalo. Podobno velja za beneški kovanec in števno enoto liro v razmerju do dunajske utežne oziroma števne funta.

Zaradi znanega odtekanja boljših kovancev v prekov, prid slabšim se je bilo proti stalnemu poslabšanju težko boriti in to so očitno občutile v beneški sosesčini slovenske kovnice in potem habsburške. Edino sredstvo proti odtoku boljših kovancev je bilo vzdrževanje primernih, srebrni vrednosti ustreznih tečajev, to pa ni bilo vedno lahko. Nekaj stabilnosti je v denarne razmere zopet prinesel zlatnik. Od druge polovice, 13. stoletja se je v zahodni Evropi zopet uveljavil zlati denar, ki so ga najprej začela kovati italijanska mesta. Po Firencah je dobil ime floren (florint, forint); po doževi (dux) kovnici, (zecca), v Benetkah ime dukat ali cekin. Tudi Madžari so začeli kovati zlat denar po italijanskem vzorcu (ogrski goldinar, gulden). Ker se je razlika v vrednosti med zlatniki mogla v plačilnem prometu izravnati s srebrnim drobižem (kar pri samem drobižu ni bilo mogoče), zlati denar ni toliko odtekal v prekov, tudi če je bil dober.

Z vsem tem so nakazane šele smeri, v katerih bi morala slovenska denarna zgodovina v prihodnje povezovati numizmatična dognanja s podatki o denarnih tečajih, ki jih najdemo v pisanih virih.³⁹ Dokler to delo ni opravljeno, nam ostaja zlasti za 14. in za del 15. stoletja marsikaj nejasnega.⁴⁰

³⁶ Probszt, nav. delo, str. 250 sl.

³⁷ Vir je Pegolottijeva Pratica della mercatura (gl. Pagnini dal Ventura, Della decima e di varie altre gravzze, Tom. I, Lisbona e Lucca 1765, edicija Allen Evans, Camb. (Mass.) 1936. Orig. izd. str. 151 sl. Pegolottijev spis je nastal nekoliko pred 1340. Vsebuje še vrsto drugih podatkov za zgodovino trgovine tudi vsaj posredno za naše kraje.

³⁸ Probszt, Münz- u. Geldgesch. (kot v op. 35), str. 253.

³⁹ Primer takih podatkov: P. Blaznik, Urbarji freisinske škofije, Ljubljana 1963 (Srednjeveški urbarji za Slovenijo 4, SAZU), str. 97—99. Tu se očitno pokaže nejasnost glede solida. Pojav starih in novih oglejcev že l. 1291 in nihanje njihovega medsebojnega razmerja kaže na to, da so se oglejci že daleč pred Pegolottijevimi računi spreminjali. Večjo jasnost bo mogla dati le precejšnja zgostitev računskih podatkov.

⁴⁰ Na primer M. Kos, Urbarji slovenskega Primorja II, Ljubljana 1954 (Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3, SAZU). Podatki na str. 88 bi postali bolj razumljivi, če bi računali z beneškimi liberniki (lirami). Po mojih nasvetih so sestavljeni podatki na str. 89 za začetek 16. stoletja.

IV. Nastajanje posebnega slovenskega števnege sistema.

Posebni slovenski števni sistem postane otipljiv okrog leta 1500. Izmed kovancev, ki so bili dotlej v obtoku, je postal jedro novega števnege sistema beneški sold(o), ki ga je treba po vsem povedanem ostro ločiti od avstrijskega šilinga. V razmerje z njim so postavljali drugo števno enoto: črni denarič, ki je veljal pol solda. Glavni ključ za razumevanje denarnega sistema na Slovenskem je torej razmerje 1 beneški sold = 2 črna denariča.

Kaj je bil črni denarič? Ponovno beremo razlago, da gre pri tem za bakrene kovance. Včasih morda res, toda imamo tudi jasne dokaze, da to ni bilo nujno. Okrog leta 1400 so na Dunaju imeli črn in bel denar, ki sta bila oba srebrna, in sta se razločevala le po kvaliteti legure.⁴¹ Nedvomno je tudi, da kranjski denarič od približno leta 1500 naprej ni bil identičen s katerimkoli realnim kovancem, ki bi bil kovan kot pfenig, denarič itd. Odkod se je črni denarič prvotno vzeli, moramo za zdaj pustiti odprto. Gotovo je le, da je predstavljal pol beneškega solda in da je bil števna enota, s katero so kovance raznih provenienc in vsebinetna slovenskem ozemlju spravljal v zvezo z beneškim računskim sistemom.

Na tej bazi so razvili dalje stare števne sisteme funtov in mark, s tem da so med drugim tudi beneške solde prešteli v markah. Okrog leta 1500 nastajajo torej naslednja razmerja: 1 beneški sold = 2 črna denariča; 1 funt števni denaričev = 120 beneških soldov po 2 črna denariča = 240 črnih denaričev; 1 števna marka denaričev = 80 beneških soldov po 2 črna denariča = 160 črnih denaričev; 1 marka števni soldov = 160 beneških soldov po 2 črna denariča = 320 črnih denaričev.

V času, ko je veljal ta sistem, so trije drugi valutni sistemi prišli med seboj do nekih okroglih relacij. Funt dunajskih denaričev se je po vrednosti dejansko izenačil s cesarskim (renskim) goldinarjem, oba pa sta predstavljala enako količino srebra kot 60 krajcarjev. To pa je obenem pomenilo, da je krajcar ustrežal štirim dunajskim (belim) denaričem. Ta razmerja je cesar Maksimilijan prevzel in utrdil s svojo denarno reformo leta 1510/1511. Po njej je torej nastalo razmerje: števni funt dunajskih (belih) denaričev = goldinarski kovanec in števni goldinar = 60 krajcarjev (kovanih in števni) po 4 bele denariče = 240 belih denaričev.

Dunajski šiling je odslej naprej ustrezal sedmim krajcarjem in pol. Kovani goldinar je v primeri z zlatniki izgubljal pomen, utrdil pa se je kot števna enota za 60 krajcarjev. Na Kranjskem je nastala težava, kako uskladiti dunajski (beli) denarič (belič, ivinar) s polovico solda = črnim denaričem kot domačo števno (računsko) enoto.

Dunajski krajcar je od 1510 dalje vseboval 0,470 g čistega srebra, dunajski denarič je torej predstavljal 0,117 g, po letu 1523 oziroma 1524 pa le še 0,105 do 0,107 g.⁴²

Med leti 1474 do 1518, je beneška lira uradno predstavljala 6,18 g srebra, sold torej 0,309 g in slovenski, črni denar kot računsko enota 0,154 g,⁴³ nato je vrednost črnega denariča padla v letih 1518 do 1524 na 0,145 g, 1525 do 1564 pa na 0,128 g.

Beli denarič po 0,107 g in črni denarič po 0,154 g je bilo glade na čistino že tako težko spraviti v okroglo razmerje (69 : 100 ali zaokroženo 7 : 10). Videti pa je, da je beneški denar v resnici že pred letom 1518 padel pod navedeno čistino in se v praksi že približal čistini, priznani šele 1525. leta. To kaže tečaj beneških kovancev in s tem črnega denariča na Slovenskem: it.

Že od leta 1508 naprej vsaj do okrog 1527 je krajcar veljal 1,75 solda, kar pomeni, da je beli denarič veljal 7/8 črnega denariča ali 8 belih denaričev = 7 črnih denaričev. Izhajajoč iz belega denariča po 0,117 g srebra je torej črni denarič v dejanskem prometu predstavljal 0,134 g srebra, kar je nekoliko pod čistino, ki naj bi jo po beneškem kovu predstavljal med leti 1518 do 1524 in nad čistino po letu 1525.

⁴¹ Ernst, Geschichte (kot v op. 4), str. 250 sl.

⁴² A. F. Pribram — R. Geyer — F. Koran, Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich, Wien 1938, str. 13, 28.

⁴³ Papadopoli, Sul valore (kot v op. 9), Tab. I. (Podatek v gornjem tekstu velja za račun na podlagi marcellov.) Prim. tudi isti, Le monete di Venezia, Venezia 1893.

Vsekakor je razmerje 7 : 8 bilo v denarnem prometu kaj neugodno, kar posebej velja za razmerje funta črnih denaričev do goldinarja na podlagi belih denaričev:

en funt črnih denaričev = 120 soldov $\times$ 4/7 krajcarja = 68,571428 krajcarja.

Iz tega izhaja dvoje: 1. Na Kranjskem funt ni bil — kot drugod — enakovreden goldinarju, temveč je veljal skoraj devet krajcarjev več kot goldinar. 2. Razmerje ni bilo okroglo. Zato so včasih (primere imamo iz let 1511 do 1519) jemali rajši razmerje pet črnih denaričev = šest belih, kar je dajalo bolj zaokrožen rezultat:

en funt črnih denaričev = 120 soldov $\times$ 3/5 krajcarja = 72 krajcarjev. Račun se zdaj izide.

Ko so valorizirali denarne urbarialne dajatve, navedene v črnih denaričih, so deželno knežji komisarji računali za štiri črne denariče pet belih. Namesto zvišanja za 1/7 (14,3 %) so dajatve zvišali za 1/4 (25 %). Ni čudno, če so se kmetje temu zoperstavljali. Tudi to razmerje pa ni bilo brez podlage: ustrezalo je skoraj natančno razmerju med čistino belega denariča 0,117 g in čistino 0,154 g, ki naj bi jo po beneškem izkovu predstavljalo pol solda, to je črni denarič.⁴⁴

Skratka: ob času velikega slovenskega punta so se črni in beli denariči srečevali v treh razmerjih:

po prevladujočem razmerju ali 1 funt = pribl. 68,6 kr	črnih : belih	7 : 8
po zaokroženem razmerju ali 1 funt = 72 kr		5 : 6
po uradnem beneškem izkovu ali 1 funt = 75 kr		4 : 5

Vsako izmed teh razmerij je imelo za posledico vrsto nadaljnjih razmerij, med nižjimi in višjimi števnimi enotami, ki bi nas na tem mestu, kjer nam gre le za podlage, vedla predaleč. Treba pa je vendarle podčrtati, da je imel libernik (beneška lira), leta 1518 tečaj 80/7 ali 11,43 krajcarjev. Razmerje je bilo torej zelo nepraktično, pa tudi za libernik precej neugodnejše, kot so ga pozneje skušali uveljaviti Benečani (gl. spodaj).⁴⁵

Kombinacije nižjih in višjih enot so se v dnevnem prometu dokaj hitro menjavale ali pa so si jih posamezniki pri pisanju računov izbirali po svoje. Tako je bilo moč na podlagi ohranjenih trgovskih računskih knjig ugotoviti te sisteme: Nekako do leta 1515 so računali na funte črnih denaričev in na solde. Okrog leta 1517 je prevladoval račun na goldinarje in krajcarje, poleg tega pa še uporaba računskih dukatov. Okrog leta 1520 so začeli vpisovati vsote v značilni kombinaciji goldinarjev in soldov. Okrog leta 1535 so uporabljali računске dukate in krajcarje.⁴⁶

Tedaj se je namreč v Ljubljani kot računska enota uveljavil dukat po 80 krajcarjev, pri čemer pa razmerje med krajcarjem in črnim denaričem še ni dognano.⁴⁷

Pač pa nam dokazuje popolno uveljavitev črnega denariča v Ljubljani špitalski urbar⁴⁸ iz leta 1541, ki povezuje krajcar s črnim denaričem, funtom črnih denaričev in celo še z marko soldov na naslednji način:

1 funt črnih denaričev = 80 krajcarjev = 240 črnih denaričev
1 marka soldov = 106 2/3 krajcarja = 160 soldov = 320 črnih denaričev.

S tem trčimo okrog 1540 na razmerja:

1 krajcar = 1 1/2 solda = 3 črne denariče ali

4 beli denariči = 3 črni denariči ali

1 sold = 2/3 krajcarja.

Ogrski goldinar je na tej podlagi imel 85 krajcarjev.

⁴⁴ S. Vilfan, Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani, v: Zgodovinski časopis, 6-7 (1952-53), str. 428. Dokumentacija in glavni računi, na katerih slone gornja izvajanja, so vsebovani v mojem ekskurzu o denarnih razmerah v prvi polovici 16. stol. v knjigi S. Vilfan — B. Otorepec — V. Valenčič, Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja, Ljubljana (v tisku), (Viri za zgodovino Slovencev 8, SAZU), str. 167-184.

⁴⁵ Tabela, ki delno prikazuje razmerje na podlagi 7 črnih = 8 belih denaričev: Vilfan-Otorepec-Valenčič (kot v op. 44), str. 184.

⁴⁶ Kot v prejšnji opombi, str. 184.

⁴⁷ Kot v prejšnji opombi, str. 182, 183.

⁴⁸ Nadškofijski arhiv v Ljubljani, fond Kapiteljski arhiv.

Novo razmerje je bilo očitno ugodno za beneški denar. Beli denarič je tedaj pomenil 0,1 do 0,109 g srebra,⁴⁹ črni denarič (1/48 lire Mocenigo) pa 0,107 g čistega srebra oziroma 0,113 kosmate teže.⁵⁰ Novo razmerje 4 : 3 torej nikakor, ni ustrezalo dejanskemu razmerju srebrne vrednosti obeh kovancev in je odtlej naprej redno prihajalo do konfliktov okrog tečaja beneških kovancev.

Razmerja, ki jim sledimo od približno 1540 naprej (so pa lahko nekoliko starejša) so torej bila:

fl.	funt belih den.	avstr. šil.	krajc.	ben. lib.	ben. sold	črni den.	beli den.
1	1	8	60	4 1/2	90	180	240
2/9	0,22	17/9	13 1/3	1	20	40	53 1/3

Temelj: 3 črni den. = 4 beli den.

V tej povezavi so nastopali tile beneški kovanci: 1 »petak« (verjetno od *patacca*, ker številke 5 pri njem ni najti) = 4 beneški soldi; 1 osmak = 8 beneških soldov; 1 libernik = 20 beneških soldov.¹

Računska in kovana lira za zunanji promet po 20 soldov (libernik) je na gornji podlagi veljala 13 in 1/3 krajcarja.

Razmerje že okrog srede 16. stoletja ni ustrezalo dejanski vsebini kovancev, po bitki pri Lepantu (1571) pa so Benetke prišle v finančne škripce in se skušale iz njih med drugim izmótati s kovanjem slabšega denarja. Od leta 1578 naprej je na primer lira kot 1/7 scuda predstavljala le še 4,309 g srebra. Čeprav se je beneški denar vsaj nekaterih vrst občasno izboljšal, se glede čistine zdi, da ni več dosegel prejšnjega razmerja do avstrijskega. Benečani pa so kljub temu tečaj svojega libernika še držali na prejšnji višini, tako da je na Kranjskem veljal še naprej 13 1/3 krajcarja. Tako so za svoj denar v trgovskem prometu dobivali boljši avstrijski denar in iz tega kovali svoje slabše kovance.

Stanovi notranjeavstrijskih dežel pod nadvojvodo Karlom, med katerimi so prednjačili zlasti štajerski stanovi, so si prizadevali za valutno politiko, ki naj bi ta odtok preprečila. Začela se je prava papirnata vojna proti beneškim petakom in libernikom, ki se je slednjič končala s kompromisno rešitvijo — uvedbo kranjske valute.

V: Kranjska valuta.

Kranjska valuta ni nič drugega kot poseben tečaj, ki je bil beneškim kovancem priznan na Kranjskem in v njeni sosesčini. Potek njenega nastanka je bil v kratkem tale:

Medtem ko je bil obtok tujih kovancev v prvi polovici 16. stoletja še na splošno dovoljen, je denarni red iz leta 1560 hotel prepovedati kar vse italijanske srebrnike, ki naj bi izginili iz prometa v roku šestih mesecev. Na Kranjskem je ta predpis, ki se se je kaj malo oziral na dejanske razmere, ostal očitno le na papirju, kar nam najboljše izpričujejo ponovna naročila deželnih knezov, naj se denarni red vendarle že začne izvajati, naročila, ki so se ponavljala v presledkih nekaj let. Leta 1574 je bil izrecno prepovedan beneški libernik, nakar je leta 1576 izšel nov generale o kovancih. Ker tega generala ne poznam v izvorniku, naj nas z njegovo vsebino seznanjajo ponovni razglas iz leta 1578. Razni tuji kovanci, med drugim laški, so bili prepovedani, najslabši s takojšnjo veljavnostjo, drugi pa naj bi še nekaj časa krožili po dotodanjem (beneškem, nominalnem) tečaju, nato pa po nižjem, valviranem tečaju. Glede na posebne razmere pa je bil na Spodnjem Štajerskem začasno dovoljen še ogrski tretjak (»dreier«), ponekod — verjetno na Primorskem — pa laški kovanec v polni vrednosti. Leta 1576 je zato nadvojvoda Karel omejil polno veljavo ogrskih tretjakov na štiri mesece, nakar bi po preteku tega roka njihov tečaj znašal namesto treh le dva beliča. Sicer pa je zlasti za Kranjsko odredil, da slabi laški kovanci (pe-

⁴⁹ Pribram — Geyer — Koran (kot v op. 42), str. 28.

⁵⁰ Papadopoli, Sul valore (kot v op. 9), Tab. I.

taki ter kovanci po 6 in 8 šoldov) pridejo po štirih mesecih ob veljavo, liberniki pa naj po preteku tega roka veljajo le še 11 krajcarjev (znižanje tečaja za 17,5 %). Toda tudi ti predpisi se niso mogli uveljaviti. Karel je za uveljavitev svojih predpisov določal vedno nove roke, vedno brez uspeha.

Leta 1582 je zato nadvojvoda Karel dvignil valvirani kurz za libernik na 12 krajcarjev (znižanje v primeri z dotlej dejansko veljavnim tečajem za 10 %), kar pa tudi ni prineslo zaželenega uspeha. To velja prav tako o nadvojvodovem poskusu, da bi zbil tečaj črnega denariča glede na njegovo slabo kovinsko vrednost na vrednost beliča. Kóje Karel leta 1588 zvedel, da se njegovih tečajev drže, samo njegovi uradi, sicer pa nihče, je deželnemu upravitelju in vicedomu na Kranjskem poslal strog ukor. Upravitelj in vicedom sta Karlu razložila težave — zlasti da ni drugega kovanca v deželi, da so Kranjci kot prodajalci prisiljeni prodajati za beneški kovanec po tamkajšnjem tečaju in da se domači tečaj ne more uveljaviti, dokler ni uveljavljen tudi v avstrijskem Primorju. Deželni knez in organi v deželi so še naprej izdajali razglase, o katerih so mogli že vnaprej pričakovati, da bodo bob ob steno. Take razmere so ustvarile tudi prav ugodne pogoje za špekulacijo. Kdor je po svojem uradnem položaju, na primer kot zemljiški gospod, dobil libernik po 12 krajcarjev, ga je v plačilnem prometu dal naprej po 13 in 1/3 krajcarja ter s tem pridobil nekaj čez 10 % profita. Leta 1588 je nadvojvoda Karel naročil, naj se postavijo posebni ogleduhi, ki bodo ovajali ljudi, ki trgujejo z liro po polnem tečaju. Novomeški sodnik in mestni svet sta na ta razglas odgovorila, da na Dolenjskem drugega denarja kot laškega ni, da je razvrednotenje udarec za reveže, in sta kratkoma izjavila, da teh predpisov ne bosta izvajala. Kamnik je bil mehkejši in celo začel izrekati kazni, s čimer je dosegel samo ta učinek, da so ljudje prenehali obiskovati kamniške sejme.

Tik pred smrtjo je zato nadvojvoda Karel 1590 preklical svojo valvacijo libernika za Kranjsko, Goriško z okoliškimi glavarstvi ter primorske kraje, pa tudi za celjsko, četrt. Tu je torej libernik odslej naprej, tudi zakonito veljal 13 1/3 krajcarja, medtem ko je v drugih avstrijskih krajih veljal le 12 krajcarjev. Razlika v tečaju je bila torej pri 40 črnih denaričih 4 denariče, pri 100 denaričih 10 denaričev, kar velja prav tako za mnogokratnike v goldinarjih.⁵¹

Pri plačilih denarja, ki so ga pošiljali na primer v Gradec, se v računskih knjigah ljubljanskega mestnega sveta razlika v tečaju knjiži kot izguba zaradi valvacije. V začetku 17. stoletja pa so ta način knjiženja opuščali in so razliko v tečaju kratkoma prištelili k plačilu. Če naj bi se na primer v Gradcu plačal znesek 2. gld. (120 krajcarjev), je to pomenilo sicer po kranjskem tečaju 9 libernikov, po graškem tečaju pa je devet libernikov veljalo le 108 krajcarjev. Za plačilo dveh goldinarjev je bilo treba torej poslati v Gradec 10 libernikov, kar je po kranjskem tečaju pomenilo 133 1/3 krajcarja. Na ta način sta iz dveh tečajev libernikov in njim ustreznih kovancev nastali dve valuti: »nemška« z nižjim tečajem libernika in »kranjska« z višjim tečajem libernika. Ljubljanske računske knjige so večinoma sestavljene po kranjski valuti, le tu in tam, na primer tik pred letom 1620, se opaža kak sunek nemške valute.

⁵¹ Bistvo kranjske valute (veljave) je v grobem, vendar brez natančnejših izračunov, že zadel A. Globočnik, *Geschichtlicher Überblick des österreichischen Geld- und Münzwesens*, Wien 1897, XXII. Odlotčne vire je obdelal in objavil: G. Probst, *Innerösterreichs Münzpolitik von 1564 bis 1619*, v: *Nunismatische Zeitschrift* 57 (1924), Wien, str. 19–80, zlasti dodatek Münzmandate št. 1–24, str. 72–76 (za leta 1569 do 1614). V slovenski literaturi je nekaj, čeprav precej fragmentarnih podatkov prispeval zlasti J. Polec, *Svobodniki* (kot v op. 2), pod podnaslovom XX. Denarstvo med podložniki, str. 125–128.

⁵² Kvantitativne izračune sem v letih 1952/53 sestavil predvsem na podlagi računskih knjig mest Ljubljane (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni arhiv, Cod XIII) in normative vire dopolnil največ po zbirki patentov v Arhivu SRŠ, vendar sem od tega objavil le v opombah 3 in 44 navedene prispevke. Pozneje je izšlo še delo: G. Probst, *Die kranzerische Währung*, v: *Nunismatische vijesti*, Zagreb, XV (1968), br. 26, str. 63–70. Prevod: isti, »Kranjska vrijednota« (valuta), v: *Bilten Hrvatskog Numizmatičkog društva*; Zagreb VII (1969), br. 16, str. 1–6.

Gornji prikaz je povzet po pravkar omenjeni literaturi in po mojih še neobjavljenih računskih materialih. Pri tem je upoštevano tudi moje poglavje o denarstvu v knjigi Vilfan — Otorepec — Valenčič (kot v op. 44). Ker se bo treba na natančnejši prikaz kranjske valute še povrniti, naj zaenkrat zadošča ta sumarna navedba glavne literature in virov. Prim. še: S. Becher, *Das österreichische Münzwesen ... 1524 bis 1838*, II. Bd., Wien 1838, 66–68.

Relacija kranjske do nemške valute se izraža na primer, v tehle številkah: 0,2 goldinarja = 1,6 avstrijskega šilinga = 12 krajcarjev = 1 beneški libernik = 20 beneških soldov = 40 črnih denaričev = 48 belih denaričev; 1 goldinar = 8 avstrijskih šilingov = 60 krajcarjev = 5 beneških libernikov = 100 beneških soldov = 200 črnih denaričev = 240 belih denaričev; 90 goldinarjev nemške valute = 100 goldinarjev kranjske valute; 100 goldinarjev nemške valute = 111,11 goldinarjev kranjske valute.

Pri preračunavanju iz kranjske v nemško valuto moramo torej odšteti 10 %, pri preračunavanju iz nemške v kranjsko pa pribiti 11,11 %. Glede na to, ali jemljemo za izhodišče beneško ali pa avstrijsko enoto, so razmerja naslednja:

1590 vzporedno priznanje starega (beneškega) in novega (avstrijskega) tečaja beneških kovancev legalizira kranjsko valuto.

Tečaj za beneško enoto

Slov.	Enota	Avstr.
13 1/3 krajc.	= 1 ben. lib.	= 12 krajc.
100 fl.	= 450 ben. lib.	= 90 fl.
-10 % →		← +11,11 %
2/3 krajc.	= 1 ben. sold	= 3/5 krajc.
(10/15 krajc.)	= 1 ben. sold	= (9/15 krajc.)
1/3 krajc.	= 1 črni den.	= 3/10 krajc.

Tečaj za avstrijsko enoto

Slov.	Enota	Avstr.
4,5 ben. lib.	= 1 fl.	= 5 ben. lib.
90 ben. lib.	= 20 fl.	= 100 ben. lib.
+11,11 % →		← 10 %
1 1/2 ben. sold	= 1 krajc.	= 2/3 ben. sold
3/40 ben. lib.	= 1 krajc.	= 1/12 ben. lib.
3/8 ben. sold	= 1 beli den.	= 5/12 ben. sold
3/160 ben. lib.	= 1 beli den.	= 1/48 ben. lib.

Nadaljnja razmerja je moč razbrati iz priložene razpredelnice (str. 408—409).

V drugi polovici 17. stoletja se je razmerje kranjske do nemške valute zopet spremenilo s ponovnim znižanjem uradnega tečaja libernika. Po Kaernerjevi tabeli iz leta 1701 je bila relacija naslednja:

84 gold. 22 krajc. 2 denariča nemške valute = 100 goldinarjev kranjske valute
 100 gold. nemške valute = 118 goldinarjev 31 krajc. 1 denarič kranjske valute.

Pri preračunavanju iz kranjske v nemško valuto je treba tedaj odšteti 15,625 %, pri preračunavanju iz nemške v kranjsko pa pribiti 18,516 %. 13 1/3 krajcarjev kranjske valute velja tako približno 11 in 1/3 krajcarjev nemške valute.⁵² Podrobnosti o prehodu na ta tečaj še niso preučene, v bistvu pa gre nedvomno za podobne vzroke, ki so privedli do uvedbe kranjske valute sploh.

⁵² H. J. (Kärner von) Kärnburg, Drey threue nationes, welche aine der andern warhafft andeutet, wie ihre münzten in ihrem land güt- und gäbig seyn, Laybach 1700, 45 strani; isti, Behendter Wegweiser einer jeden nach selbst erwöhlienden werth im kauffen vnd verkauffen auch in mehr andern nebenstehend anzeigen den Fragen sich eraignenden Sach sambt ainem andern zur prob denen herrschafften vnd verwaltern gemachten tractät, Laybach 1701, 105 strani; isti, Teütsch- und cränerische wehrungs- veränderung sambt ainem beygefügeten gantz außführlichen interesse-entwurf, Laybach 1701, vsebuje 171 strani tabel (prva izdaja: Laybach 1687). Prim. V. Valenčič, Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne, v: SAZU, Razred I, Razprave X, Ljubljana 1976—1977, str. 104.

PRVO. OBDOBJE RAZLOČEVANJA MED »NEMŠKO« IN »KRANJSKO« VALUTO
PO LETU 1582

I. Nemška valuta

	Avstrijski števeni sistem					Tečaj avstrijskih enot v beneško-kranjskih					
	Beli denarič	Krajcar	Siling	Goldinar	100 fl	Crni denarič	Sold	Krajcar	Libernik	Goldinar	100 fl
Beli denarič (β)	1	1/4	1/30	1/240	1/24.000	5/6	5/12	5/18	1/48	1/216	1/21.600
Krajcar (kr)	4	1	2/15	1/60	1/6000	3 1/3	1 2/3	1 1/9	1/12	1/54	1/5400
Siling (β)	30	7 1/2	1	1/8	1/800	25	12 1/2	8 1/3	5/8	5/36	1/720
Goldinar (fl)	240	60	8	1	1/100	200	100	66 2/3	5	1 1/9	1/90
100 fl	24.000	6000	800	100	1	20.000	10.000	6666 2/3	500	111 1/9	1 1/9

Tečaj beneško-kranjskih enot v avstrijskih

Crni denarič (β)	1 1/5	3/10	1/25	1/200	1/20.000
Sold (β)	2 2/5	3/5	2/25	1/100	1/10.000
Krajcar (kr)	3 3/5	9/10	3/25	3/200	3/20.000
Libernik (lb)	48	12	1 3/5	1/5	1/500
Goldinar (fl)	216	54	7 1/5	9/10	9/1000
100 fl	21.600	5400	720	90	9/10

II. Kranjska valuta

	Beli denarič	Krajcar	Siling	Goldinar	100 fl	Črni denarič	Sold	Krajcar	Libernik	Goldinar	100 fl
Beli denarič (š)						3/4	3/8	1/4	3/160	1/240	1/24.000
Krajcar (kr)					3	1 1/2	1	3/40	3/40	1/60	1/6000
Siling (š)					22 1/2	11 1/4	7 1/2	9/16	9/16	1/8	1/800
Goldinar (fl)					180	90	60	4 1/2	4 1/2	1	1/100
100 fl					18.000	9000	6000	450	450	100	1
	Tečaj avstrijskih enot v beneško-kranjskih										
	Beneško-kranjski števeni sistem										
Beli denarič (š)	1 1/3	1/3	2/45	1/180	1/18.000	1	1/2	1/3	1/40	1/180	1/18.000
Sold (š)	2 2/3	2/3	4/45	1/90	1/9000	2	1	2/3	1/20	1/90	1/9000
Krajcar (kr)	4	1	2/15	1/60	1/6000	3	1 1/2	1	3/40	1/60	1/6000
Libernik (lb)	53 1/3	13 1/3	16/9	2/9	2/900	40	20	13 1/3	1	2/9	2/900
Goldinar (fl)	240	60	8	1	1/100	180	90	60	4 1/2	1	1/100
100 fl	24.000	6000	800	100	1	18.000	9000	6000	450	100	1
	Tečaj beneško-kranjskih enot v avstrijskih										

VI. Sklepi.

Srečanje dveh gospodarskih okolij in denarnih sistemov na slovenskih tleh je ustvarjalo specifičen položaj, ki je privedel do posebnih računskih sistemov, v katerih je pol beneškega solda veljalo za en »kranjski«, »črni« denarič. Intenzivni gospodarski stiki so Benečanom omogočali, da so tu dolgo odločilno vplivali na tečaj svojih kovancev v razmerju do avstrijskih, česar sicer v avstrijskih deželah niso mogli. To je ustvarilo »kranjsko« valuto. Pri tem so beneški kovanci v nemščini imeli slovenska imena.

Kljub svojemu imenu kranjska valuta ni bila le kranjska. Bila je tudi primorska in še več. Ne drži mnenje, da je razbijala slovenski gospodarski prostor. Nasprotno: podobno kot trgovina z morsko soljo⁵³ ga je povezovala in ločila od neslovenskega avstrijskega prostora. Segala je namreč tudi na vzhodu daleč čez kranjske meje in zasluži ime: »slovenski denarni sistem«. Ko je ljubljanski mestni pisar leta 1606, v času, ko je kranjska valuta bila na svojem vrhuncu, predložil svoj potni račun za potovanje v Gradec,⁵⁴ je ločil stroške po kranjskem in po avstrijskem tečaju. Eno skupino stroškov je združil »biss auf Marchburg alhin das gelt noch für voll ange-nommen wirdet«, drugo skupino pa so sestavljali tisti »von Marchburg auss alda beraith das gelt in verlust genomben wirdt«. Tudi ob rekapitulaciji tečajnih razlik začenja z besedami »von Marchburg, da, wie gemelt, das gelt in verlust zunemben angefangen wirdt«. Ni sicer čisto jasno, kako je bilo v samem Mariboru (morda je tu še veljal kranjski tečaj), Slovenska Bistrica pa je bila že popolnoma v območju kranjske valute. Podobno kot je mimo nekaferih predpisov solna meja dejansko segala približno do Drave, velja torej tudi za kranjsko valuto podobna meja.

Naj še dodam, da je prav zaradi prevlade beneških kovancev bilo v Ljubljani le malo čutiti inflacijo v letih, ki severno od Slovenije veljajo za Kipper- und Wipperzeit (okrog 1620).⁵⁵ Raznih pavšalnih sodb, ki morda veljajo za nemško in za avstrijsko zgodovino, ne smemo slepo prenašati na slovenske razmere, ki so se v mnogem oblikovale po svoje.⁵⁶

Ob sklepu se povrnimo še k izhodišču: šiling in sold sta bila različna kovanca, predvsem pa različni številni enoti. Bavarski šiling je veljal v primeri s solidom dva in pol krat več. Proti sredi 16. stoletja je šlo na 8 šilingov 90 soldov (faktor 11,25), v zadnji četrtini stoletja pa 100 soldov. Šiling je bil tedaj dvanajst in pol krat več vreden kot sold. Ni torej vseeno, ali pišemo in govorimo šiling ali sold!

Kdaj je prav šiling in kdaj sold? V prvi vrsti je treba najti odgovor v tistem viru, ki ga uporabljamo. Če ga ta ne daje, velja v 16. in 17. stoletju na slovenskem ozemlju (ne le na Kranjskem!) v trgovskem prometu domneva, da gre za sold. Pri uradnih računih pa na Štajerskem velja domneva za šiling.

Iz povedanega pa tudi sledi, da sta belič in vinar uporabna le za dunajski denarič, ki je računsko nekaj drugega kot »kranjski« črni denarič; da je marsikateri funt lahko v resnici beneški libernik ali lira in da sta naziva (p)fenig in beč v slovensčini popolnoma nepotrebna, saj je domači »denarič« po imenu dosti bližji enoti, iz katere (prav tako kot pfenig) izhaja.

Slovenska gospodarska zgodovina ne obravnava samo nekega obrobnege delčka kakega širšega gospodarskega sistema, temveč obravnava specifičen gospodarski sistem, katerega pojavi na področju denarstva sicer niso prav preprosti, zato pa nič manj vredni nadaljnjih, bolj poglobljenih in podrobnih raziskav. Pravkar orisani te-

⁵³ S. Vilfan, K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo (Gospodarsko-pravne podlage povesti o Martinu Krpanu), v: Kronika X/3 (1962), str. 129–144, XI/1 (1963), str. 1–12.

⁵⁴ Zgodovinski arhiv Ljubljane, Mestni arhiv, Cod. XIII/24, 1606, pril. 4, fol. 72.

⁵⁵ Na primer: G. Probst-Ostorff, Die Kipperzeit in Kärnten, v: Numismatische Zeitschrift, Wien, 1919, str. 1–70. (Obravnava predvsem dogodke v koroški kovnici, ki je bila seveda vključena v avstrijski kovni sistem.) O neznatnem pomenu »dolgega denarja« na območju kranjske valute pričajo zlasti račun-ske knjige ljubljanskega mestnega sveta (kot v op. 51 in 54).

⁵⁶ Izmed del, ki v slovenski literaturi obravnavajo druga področja denarne zgodovine (ki jo je treba razločevati od numizmatike!), katerih se tu nismo dotaknili, naj omenim zlasti dve: J. Kavčnik, O vrednotah (valutah), v: Slovenski pravnik (1900), str. 65–70, 97–102. Na str. 68/69 so obravnavani specifični problemi, ki so se postavljali v zvezi z Ilirskimi provincami. V. Murko, Denar, Ljubljana 1943, 171 strani.

melji, na katere se je gornji prispevek omejeval, vabijo k nadaljnjemu delu tudi na tem odseku gospodarske zgodovine.

Zusammenfassung

DIE GRUNDLAGEN DER WÄHRUNGSSYSTEME IN DEN SLOWENISCHEN GEBIETEN BIS ZUM 17. JAHRHUNDERT

Sergij Vilfan

Die vom Verfasser zum Teil bereits in früheren Werken dargestellten Währungsverhältnisse werden hier ausführlicher behandelt und interpretiert.

Auf slowenischem Boden trafen jahrhundertlang zwei Gruppen von Münz- und Zählssystemen zusammen, die oberitalienischen und die bayerisch-österreichischen. Beide waren aus der frühmittelalterlichen Libra zu 240 Denarii hervorgegangen, unterschieden sich jedoch sowohl je nach dem Feingehalt der Silbermünzen als auch in Hinsicht auf den Solidus, der nach dem fränkischen System 12 Denarii zählte, während der bayerische Schilling 30 Pfennig enthielt und demnach schon rein nominal 2,5-mal mehr bedeutete. — In dieser Verbindung wird die von H. Witthöft zur Diskussion gestellte Interpretation des fränkischen Münzwesens mit Hilfe von metrologischen Betrachtungen kurz dargestellt, deren wesentliche Thesen (wie etwa über die Rechnung »inter aurum et argentum« und über den differenzierten pondus Caroli) sich wohl durchsetzen werden.

Aus den bisher bekannten Angaben über das Münzwesen des 12.—14. Jhs. (über die Friesacher aus Münzstätten verschiedener Herren und die Agleier) geht hervor, daß die oberitalienischen Münzen viel rascher ihren ursprünglichen Feingehalt an Silber einbüßten, als die dem Namen nach entsprechenden Münzen, die nach bayerischer und dann auch österreichischer Tradition geprägt wurden. So enthielt um die Mitte des 12. Jhs. ein Friesacher fünf- bis sechsmal mehr Silber, als ein Veroneser (Berner) Pfennig und ein Schilling zumindest zwölfmal mehr als ein Soldo. Da die Kombinierung der verfügbaren numismatischen Angaben mit jenen der schriftlichen Quellen über Währungskurse noch aussteht, bleibt besonders für das 14. und 15. Jh. noch Vieles unklar.

Um 1500 ist im südlichen, slowenischen Teil Innerösterreichs ein eigenartiges Zählssystem zu vermerken, das auf dem venezianischen Soldo (der nach dem Gesagten vom österreichischen Schilling scharf zu unterscheiden ist) beruht, indem man aus dem Wert seiner Hälfte eine neue Zählheit, den sogenannten schwarzen Pfennig schuf. Ob dahinter ursprünglich eine reelle Münze stand und welche es gewesen sein könnte, bleibt vorläufig noch eine offene Frage. Jedenfalls aber wurde der halbe Soldo als schwarzer Pfennig und als Vierzigstel der Lira (im Deutschen wurde für diese die slowenische Bezeichnung »der Libernik« übernommen) zunächst mit den österreichischen Zählheiten Pfund und Mark verbunden, z. B.: 1 Pfund schwarze Pfennige = 120 Soldi; 1 Mark Soldi = 320 schwarze Pfennige usw.

Dieses System mußte bald darauf mit dem Geldwesen nach der Reform des Kaisers Maximilian kombiniert werden, was jedoch auf große Schwierigkeiten stieß, da man kein rundes, dem Feingehalt der Münzen entsprechendes gegenseitiges Verhältnis finden konnte. Der Wiener (= »weiße«) Pfennig vertrat damals 1,107 g Silber; der schwarze Pfennig (= halbe Soldo) enthielt nach venezianischer Rechnung 0,154 g (in besseren Münzen), doch dürfte er als Zählheit bereits um 1510 in Wirklichkeit weniger Silber vertreten haben. In Krain wurde nämlich zwischen 1508 und 1527 mit dem Verhältnis 8 weiße = 7 schwarze Pfennige gerechnet, was auf Grundlage des Wiener Pfennigs für den halben Soldo nur 1,134 g Silber ergibt. Die Berechnung eines aus diesem Verhältnis hervorgehenden Pfundes (240 schwarze Pfennig) ergab 68,571,428 Kreuzer; das Krainer Pfund entsprach demnach nicht (wie das österreichische) dem rheinischen Gulden und stand auch in keinem runden Verhältnis zur österreichischen Währung. Man griff daher mitunter zum Verhältnis 6 weiße Pfennige = 5 schwarze, was ein Pfund von genau 72 Kreuzern und somit ein rundes, zu Rechnungszecken praktischeres Resultat ergab. Es kam aber auch vor, daß 5 weiße Pfennige 4 weißen gleichgesetzt wurden (ein Krainer Pfund also = 75 Kreuzer), was dem angeblichen (doch kaum dem tatsächlichen) Feingehalt der entsprechenden Münzen entsprach und bei der Umrechnung von Urbarialabgaben von alten (schwarzen) auf neue Pfennige ein Resultat ergab, das um etwa 11 % höher war, als das nach dem üblichen Kurs errechnete. —

Nachdem um 1520 eine Kombination von Gulden und Soldi, darauf aber um 1535 eine Kombination von Rechendukaten und Kreuzern gebräuchlich waren, kam um 1540 in einer ungewöhnlichen Kombination von Pfund schwarzer Pfennige, Mark Soldi und Kreuzer, zugunsten der venezianischen Münzen das Verhältnis 4 weiße = 3 schwarze Pfennige (oder 1 Soldo = $2/3$ Kreuzer) in Anwendung, was bedeutet, daß der Libernik (die Lira) zu $13\frac{1}{3}$ Kreuzer notierte. Dieser, von Venedig in seinen östlichen Handelsbeziehungen diktierte Kurs führte seit 1560 zu einer Reihe von erfolglosen Verboten der venezianischen Münzen auf österreichischen Gebiet, die später zum Teil auf die Herabsetzung des Libernik auf 11 und etwas später auf 12 Kreuzer gemildert wurden. Da auch dies zu keinem Erfolg führte, mußte Erzherzog Karl in einem Teil seiner Länder, fast im Umfang der heutigen SR Slowenien, den Libernik in seinem vollen (venezianischen) Kurs zulassen. In einem Teil Innerösterreichs galt nun der venezianische Kurs (= die Krainer Währung), im anderen Teil der von den innerösterreichischen Behörden festgesetzte, für die venezianischen Münzen ungünstigere Kurs (= die deutsche Währung). Für einen österreichischen Gulden mußte man demnach im Bereich der Krainer Währung vier Libernik bezahlen, in Graz zum Beispiel aber $4\frac{1}{2}$ Libernik. Hundert Gulden venezianischen Geldes nach der Krainer Rechnung ergaben neunzig Gulden deutscher Währung (-10 %), hundert Gulden deutscher Währung dagegen $111\frac{1}{9}$ Krainer (ischer) Währung (+11,11 %). In der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts wurden 100 Gulden Krainer Währung auf 84 fl 22 Kr. 2 Pf. deutscher Währung herabgesetzt (-15,625 % bzw. +18,516 %).

Die etwa bis zur Drau reichende, in der Krainer (ischen) Währung gipfelnde Kreuzung mediterraner und alpiner Währungssysteme ist — ebenso wie der Meersalzhandel — eine kennzeichnende Erscheinung des slowenischen Wirtschaftsraumes in der Zeit vor dem Eingreifen des rechtlichen Absolutismus. Sie hatte unter anderem zur Folge, daß die Kipper- und Wipperzeit in den Rechnungsbüchern der Krainer Hauptstadt kaum zu bemerken ist.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, telefon (061) 218 876

Narodni muzej izdaja knjige s področja arheologije, zgodovine, umetnostne zgodovine in muzeologije.

V seriji **Katalogi in monografije** so obdelana posamezna slovenska arheološka najdišča. Obsežne razprave, prav tako podkrepljene z gradivom so objavljene v **Situli**. V tej seriji so izšli doslej tudi trije zborniki (št. 13, 14/15 in 20/21). Revija **Argo** nadaljuje tradicijo publikacije izpred 1. svetovne vojne. Namenjena je predvsem popularizaciji muzeologije, spremlja novosti na tem področju v Sloveniji in izven nje. Je tudi osrednje glasilo muzealcev Slovenije, saj je njen soizdajatelj Muzejsko društvo.

Ob posameznih tematskih razstavah so bili objavljeni katalogi, v katerih so tudi tehtne razprave znanih slovenskih zgodovinarjev. Iz bogatega izbora del vam predstavljamo predvsem novejša in tista z zgodovinsko tematiko.

Ferdo Gestrin

GOSPODARSTVO NA SLOVENSKEM IN VOJNA KRAJINA

(Nekateri aspekti gošpodarske zgodovine)

Gospodarstvo na Slovenskem je bilo v 16. in 17. stoletju prav tako kakor gospodarstvo hrvaških dežel, čeprav na drugačen način, povezano z Vojno krajino. Pomembna razlika je bila v tem, da je bilo vse gospodarsko-družbeno življenje ostankov Hrvaške usmerjeno predvsem v obrambo pred Turki, da je bil ves gospodarski razvoj podrejen vojno-obrambnim potrebam,¹ kar seveda za slovenske dežele nikakor ne velja. Slovenske dežele so, sicer stale pred isto turško nevarnostjo, bile so, vključno s vseh obrambnih naporov, vendar so živele v vse bolj varnem zaledju Vojne krajine vse bolj normalno življenje brez neposrednih pritiskov nevarnosti.

Gospodarstvo slovenskih dežel in Vojna krajina v obravnavanem obdobju imata brez nekih skupnih vzročnih pogojenosti sorazmerno zelo skladne časovne razvojne etape, ki naj jih tu na kratko označim.

V slovenskih deželah je čas od začetkov 16. stoletja dalje obdobje precejšnje gospodarske prosperitete, čas, ko se močneje uveljavljajo elementi zgodnjega kapitalizma. V povezavi s prehodno trgovino, zlasti s kožami in govedom, med Ogrsko in Italijo (Marke, Benetke) in tudi z mednarodnimi povezavami tedanjega slovenskega gospodarstva se ustvarjajo v glavnih trgovskih središčih že znatni trgovski kapitali. V trgovini in proizvodnji se ti kapitalistični elementi krepe še velik del 16. stoletja tudi pod vplivom italijanskih trgovcev in podjetnikov, ki se naseljujejo v slovenskih krajih. Ob celovški obrti so nastajale sedaj proizvodne oblike zgodnjega kapitalizma (založništvo — Verlagssystem, začetne oblike manufaktur), ki so bile deloma tesno vezane na fužinarstvo, kjer je še vse do 70. let proizvodnja rasla. Idrijski rudnik živega srebra, je tedaj sodil med največja zgodnjekapitalistična podjetja v Evropi sploh. Se vse do 70. let so v trgovini akumulirane kapitale investirali tudi v neagrarno proizvodnjo. Nato pa je sledil zastoj. Že po sredi 16. stoletja je upadel promet s kožami prek slovenskega ozemlja, v začetku 70. let pa je sledil še preokret v trgovini z govedom, kjer so domače trgovce zamenjale beneške družbe. Po letu 1579 je doživelo krizo tudi železarstvo in fužinarstvo, s tem pa je bila prizadeta tudi mednarodna, izvozna trgovina slovenskih dežel, v kateri so bili železni proizvodi pomembno blago.²

Sledilo je nato sorazmerno dolgo obdobje gospodarske stagnacije in zastal je razvoj v smeri zgodnjega kapitalizma. V tej situaciji je dobivala kot tržišče vedno večji pomen tudi Vojna krajina, zlasti v obliki oskrbe z vsem potrebnim. Šele od prve polovice 17. stoletja je začenjal zopet vzpon gospodarstva v slovenskih deželah, ki se je kazal zlasti v ponovni rasti trgovskega kapitala, v pojavu tako imenovanih grosistov, to je velikih trgovcev, ki so prehajali nato tudi v drugo gospodarsko dejavnost. To je v začetnih desetletjih 18. stoletja pripeljalo do pojava merkantilizma in manufakturnega kapitalizma, tudi v slovenskih deželah.³

Tudi v razvoju Vojne krajine moremo razlikovati v obravnavanem času nekako tri razvojne faze. Prva traja od 1527, ko je Ferdinand, novi ogrski in hrvaški kralj, zagotovil hrvaškemu plemstvu pomoč pri obrambi dežel proti Turkom, pa do orga-

¹ Prim. I. Karaman, Osnovne socijalno-ekonomske determinante četrstoljetnog razvitka grada Karlova i njegove regije, v Simpozij o Petrovoj gori, Zagreb 1972, str. 67 sl. in tam navedena literatura.

² F. Gestrin, Gospodarstvo in družba na Slovenskem v 16. stoletju (Oris razvoja), Zgodovinski časopis 16 (1962), str. 5 sl.; isti, Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v 16. stoletju, Zgodovinski časopis 29 (1975), str. 89 sl.

³ Prim. V. Valenčič, Ljubljanska trgovina v 16. in 17. stoletju, Razprave 2, Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane (Zbornik razprav), Ljubljana 1971, str. 97 sl.; isti, Ljubljanski trgovec in bankir Caharija Waldtreich (1623—1682), Zgodovinski časopis 26 (1972), str. 317 sl.

nizacijske ureditve Vojne krajine v 70. letih 16. stoletja. V tem času, ko so turška osvajanja omejila hrvaške dežele na ostanke ostankov, so izgrajevali obmejni obrambni pas z vedno večjim številom trdnjav in vojakov — krajišnikov. Vojno krajino, urejeno po kapitanijah, so delili na Slavónsko in Hrvaško vojno krajino (1568), prvo s središčem v Varaždinu (1575, varaždinski generalat) in drugo v novo zgrajenem Kárlovcu (1579, kárlovski generalat). Leta 1578 je prišla Vojna krajina pod ingerenco notranjeavstrijskega nadvojvode s sedežem v Gradcu.

Od konca 70. let do konca dolge vojne (1593—1606) sledi nekakšno prehodno obdobje, ko se po bitki pri Sisku in miru ob reki Žitvi uveljavi v avstrijsko-turške odnose status quo in je prenehala neposredna velika turška nevarnost. Zatem je nastopila naslednja faza, ko se je začela Vojna krajina z masovnim doseljevanjem krajišnikov spreminjati iz vojaške institucije v posebno; od hrvaškega sabora in plemstva neodvisno ozemlje, podrejeno neposredno vladarju oziroma njegovemu dvornemu vojnemu svetü. Šele tako imenovana dunajska vojna (1683—1699) zaključuje tretjo fazo razvoja Vojne krajine. Z novimi avstrijsko-turškimi mejami osvoboditvijo velikega dela ogrskega in hrvaškega ozemlja začenjajo nove razvojne tendence; še posebej v gospodarstvu.

Slovenske dežele so bile že od začetkov Vojne krajine povezane z njo. Vladar je namreč največji del bremen za vzdrževanje krajine prenašal na svoje dedne dežele, ki so bile za obrambo pred Turki še kako zainteresirane. Od začetka 30. let 16. stoletja so te dežele prevzemale vedno večje davčne obveznosti za obrambo. Občasna podpora je postala stalna obveza vzdrževanja. Hrvaške dežele same teh stroškov nikakor niso zmogle.⁴ Sredi stoletja je bila Štajerska dolžna vzdrževati Slavonsko krajino, Kranjska in Koroška pa sta imeli v oskrbi Hrvaško krajino. Sredstva za obrambo, to je vzdrževanje Vojne krajine, so določali v obliki davkov glede na gillno osnovo. Če je v 30. letih Kranjska prispevala manj kakor 10.000 gld letno, a Štajerska in Koroška skupaj največ do 31.000 gld, so sredi stoletja bile te vsote že bistveno večje. Štajerska je npr. 1546 odobrila 56.480 gld za Vojno krajino, leta 1555 pa celo 174.000 gld. Kranjska s Koroško sta leta 1566 odobrili 43.000 gld, po letu 1588 pa so vsote narasle celo na 73.000 gld in več.⁵ Po nekaterih ocenah oziroma podatkih naj bi štajerski, kranjski in koroški stanovi do leta 1594 odobrili za Vojno krajino okoli 21 milijonov goldinarjev skupne pomoči. Po podatkih, ki jih je odkril V. Simoniti, je bila ta vsota nekoliko nižja, a še vedno je dosegla 17,2 milijona goldinarjev (Štajerska je v letih 1547—1594 dala 10.698.683 gld, Koroška od 1536 dalje 4 milijone, a Kranjska 2,5 milijona goldinarjev).⁶ Toda v tem času deželni stanovi že niso več vedno zbrali dovolj davkov za odobreno vsoto in so se zato zadolževali; zadolženost je pozneje vedno bolj naraščala. Leta 1594 so bili npr. kranjski stanovi dolžni 150.000 gld, 1605 že 200.000 gld, enajst let pozneje kar 700.000 gld in leta 1630 celo milijon goldinarjev. Sposojali so si pri domačih bankirjih za 6—7 % obresti.⁷ Celotni stroški za vzdrževanje Vojne krajine so se od konca 16. stoletja dalje ustalili na okoli 550.000 gld letno.⁸ V 17. stoletju stroški nato niso bistveno naraščali. Dejstvo pa je, da je velik del proračuna deželnih stanov šel za kritje Vojne krajine. Tako so leta 1628 štajerski deželni stanovi dali samo za plače v Slavonski krajini stacioniranih oficirjev, najemnikov in krajišnikov 295.787 gld, kar je bilo blizu 30 % vseh izdatkov dežele. Toda leta 1634 so dali celo blizu 50 % vseh dohodkov za krajišnike, njihovo oskrbo, oborožitev, vpoklic, za oskrbovanje trdnjav

⁴ F. Močanin, Vojna krajina do kantonskog uredenja 1787, v Vojna krajina, Zagreb 1984, str. 23 sl.

⁵ Leta 1544 je vojni davek na Hrvaškem, dika, prinesel le 1327 goldinarjev dohodka, F. Močanin, o. c., str. 26.

⁶ Prim. V. Simoniti, Doprinos Kranjske financiranju prototurške odbrane u 16. stoljeću, v Vojna krajina, Zagreb 1984, str. 208, op. 28 in 31.

⁷ J. Loserth, Innerösterreich und die militärischen Massnahmen gegen die Türken im 16. Jahrhundert, Graz 1934, str. 130 sl.; B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 3, Ljubljana 1956, str. 119 sl.; F. Močanin, o. c., str. 30.

⁸ V. Simoniti, o. c., str. 210 sl.

⁹ S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 322.

¹⁰ Zgodovina narodov Jugoslavije 2, Ljubljana 1959, str. 369.

in plače notranjeavstrijskih vojnih svetnikov v Gradcu.¹¹ Toda ko govorimo o teh visokih nominalnih številkah, moramo imeti pred očmi sočasno veliko rážvrednotenje denarja, na kar je pri nas prvi opozoril S. Vilfan.¹² Realna vrednost teh vsot je v primerjavi z vrednostjo denarja v drugi polovici 16. stoletja vsaj dvakrat in več nižja.

Ne glede na to pa moremo trditi, da so bili stroški za vzdrževanje Vojne krajine veliko breme za notranjeavstrijske dežele. Iz tega dejstva je v slovenskem zgodovinišju tudi zraslo in prevladalo mnenje, da je ta obveznost negativno vplivala na gospodarski razvoj slovenskih dežel. Vendar se zdi, da je dejstvo drugačno. V prvem obdobju Vojne krajine so slovenske dežele doživljale gospodarsko prosperiteto in za nastalo krizo vzroke ni iskati v Vojni krajini, v drugi polovici 17. stoletja pa je prav z oskrbo Vojne krajine v veliki meri povezoval nastanek grosistov in zopet začetni gospodarski dvig slovenskih dežel. Če so namreč za vzdrževanje Vojne krajine dana sredstva bila debet, imamo na drugi strani tudi kredit. Saj je celo že velik del za obrambo namenjenih sredstev pritekal nazaj v dežele ali pa celo odtekel ni. Tudi krog ljudi, ki so imeli od simbioze slovenskih dežel z Vojno krajino koristi, ugodnosti, ni bil ravno majhen. Vsekakor je zajel ta proces predstavnike vseh družbenih razredov oziroma slojev, čeprav je vendar zopet res; da so bili poglavitni dobički od vsega tega omejeni na sorazmerno ozek krog ljudi.

Poglejmo, kaj je Vojna krajina prinašala gospodarstvu slovenskih dežel v tem obdobju. Najprej bi označili splošne gospodarske pojave, temu pa bi sledil opis po posameznih družbenih razredih.

Agrarna proizvodnja z izjemo v prvih desetletjih Sulejmanovih osvajanj zaradi turškega pustošenja in plenjenja v slovenskih deželah ni utrpela velike škode, oziroma je bila ozemeljsko omejena in se je relativno naglo obnavljala.¹³ Pač pa se je agrarna proizvodnja v drugi polovici 16. stoletja in dalje marsikje celo povečevala zavoljo naraščajoče trgovine z žitom in žitnih potreb v Vojni krajini. Tako so npr. širša območja južne in vzhodne Štajerske (okolica Maribora, Slovenske Bistrice, Konjic, Celja; ozemlje med Ptujem in Ormožem), pa vzhodna Dolenjska, Bela krajina in nato še okolica Ljubljane na Kranjskem postali kraji, kjer so nabavljali žito za potrebe Vojne krajine. V zvezi s tem so zemljiški gospodje prav na teh območjih v večji meri poskušali obnoviti pridvorna gospodarstva (Gutswirtschaft), so večali tlako in kmete prisilno vključevali v svoje trgovske posle.¹⁴ Toda kmet je tudi sicer povečeval svoj delež v neagrarni dejavnosti.

V neagrarni proizvodnji se v tem obdobju deloma tudi zavoljo turške nevarnosti, obrambe in Vojne krajine kaže določen napredek. Povsod v mestih se v tem času povečuje število obrti, novih obrti in obrtnikov.¹⁵ Večeto zlasti posamezne dejavnosti. Vzemimo samo primer gradbenih del v zvezi s fortifikacijo. Koliko je bilo obnovljenih mestnih obzidij, notranjih prezidav mest, zgrajenih novih utrd in kmečkih taborov. Koliko sredstev in naporov je bilo potrebno za sodobno utrditev mnogih gradov in vseh važnejših mest bliže turške meje.¹⁶ V tem obdobju tudi na slovenskih tleh zrastejo posamezne oblike izdelovanja orožja, strelnega orožja.¹⁷ Zavoljo oskrbe

¹¹ H. Valentinitsch, Die Windische Grenze und das steirische Proviantwesen vom letzten Viertel des 16. bis zur zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts, v Siedlung, Macht und Wirtschaft, Graz 1981, str. 521.

¹² S. Vilfan, Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege aus der Sicht der Rationierungen, der Steuern und der Preisbewegung, v Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege, Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band 1, Graz 1971, str. 193 sl.

¹³ Prim. J. Sumrada, Turški vpadi in pustošenje podeželja, prispevek, napisan za simpozij o Vojni krajini v Beogradu aprila 1986.

¹⁴ Zgodovina agrarnih panog, II. zvezek Družbena razmerja in gibanja, str. 84 sl., 198 sl. (Pogl. Zemljiška gospodarstva, S. Vilfan); H. Valentinitsch, o. c., str. 524 sl.

¹⁵ Prim. I. Slokar, Rokodelstvo in industrija v Ljubljani od konca srednjega veka do leta 1732, Razprave 3, Ljubljana 1972, str. 55 sl.; V. Valenčič, Pregled ljubljanskega obrtništva v 17. stoletju, prav tam, str. 143 sl.

¹⁶ Prim. P. Fister, Arhitektura slovenskih protiturskih taborov, Ljubljana 1975; J. Curk, O utrjevanju slovenjštajerskih mest v 16. stoletju, Kronika 30 (1982); isti, O utrjevanju Ptuja v sredini 16. stoletja, CZN 16 (1980), str. 109 sl. in druge razprave istega avtorja; I. Voje, Analiza načrtov Ljubljane iz 16. in 17. stoletja, v Zgodovina Ljubljane, Ljubljana 1984, str. 140 sl.; N. Šumi, Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1966 in tam navedena literatura; isti, Arhitektura XVII. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1969.

¹⁷ F. Tremel, Der Frühkapitalismus in Innerösterreich, Graz 1954, str. 94 sl.

Vojne krajine pa so ob koncu obravnavanega obdobja in v začetku 18. stoletja nastajale na Slovenskem tudi prve manufakture sukna. Tako so koroški stanovi verjetno v Celovcu začeli z manufakturno proizvodnjo sukna, s katerim so bili dolžni oskrbovati krajišnike v Hrvaški krajini. Po 18. letih proizvodnje je sukarna 1719 prenehala z delom. Le šest let pozneje pa so začeli kranjski deželni stanovi s proizvodnjo sukna za Vojno krajino v Selu blizu Ljubljane.¹⁸

Trgovina je z izgradnjo in obstojem Vojne krajine in z njeno oskrbo dobila novo tržišče, ki je kmalu postalo za slovenske dežele važnejše od ostankov ostankov Hrvaške. Ti so bili v obravnavanem obdobju povezani s srednjeevropskim prostorom in gospodarskim dogajanjem prvenstveno prek slovenskega ozemlja. Prek njega so sedaj v smeri zahod—vzhod šle poglavitne trgovske poti do Vojne krajine, ki je vedno bolj organizirana, in do njenih trdnjav, zlasti še potem ko sta Varaždin in Karlovac postala sedež posebnih generalatov.¹⁹ Trgovske poti v smeri od Drave proti jugu in vloga Reke so izgubljale na pomenu. Že leta 1520 je nadvojvoda Ferdinand ukazal, naj se trgovski promet zaradi turške nevarnosti prenese na ceste proti Trstu, ki resnično vedno bolj pridobiva na pomenu.²⁰ Šele proti koncu 16. stoletja in po dolgi vojni se zopet oživlja trgovina na Reki in drugih kvarnerskih pristaniščih in z njo promet v smeri proti Dravi. Po malem začenju v tej smeri zopet rasti tranzitni, izvozni in uvozni promet, pojavlja se tudi turško blago. Na Reko prihajajo zopet trgovci iz Italije, zlasti iz Mark, ki se v mestu tudi naseljujejo. Večino obravnavanega obdobja pa so trgovino in kupčevanje z Vojno krajino vendar obvladovali predvsem ljudje iz slovenskih krajev.²¹

Slovenske dežele so imele torej od Vojne krajine poleg varnosti še gospodarske ugodnosti. Največje koristi — gledano na dolgi rok — je imelo od tega deželno plemstvo. Fevdalci notranjeavstrijskih dežel so imeli v Vojni krajini vse donosnejše službe, iz njihovih vrst so bili poveljniki kapetanij in generalatov. V Slavonski krajini so prevzemali oficirske službe člani štajerskih, a v Hrvaški krajini člani kranjskih in koroških plemiških družin. Njihovi člani so sedeli tudi v novo nastalih vojaških uradih, zlasti v dvornem vojaškem svetu v Gradcu. Pogosto so bili tudi najvišji predstavniki preskrbovalnih uradov. Iz podatkov, kolikor jih poznamo, je razvidno, da so plače oficirjev znesle kar visok odstotek davčne obveze, ki so jo deželni stanovi letno dajali za Vojno krajino.²²

Toda fevdalci so znali pridobiti na svojih položajih še razne druge dohodka in materialne ugodnosti.²³ Poseben vir dohodkov operativnih oficirjev v tem obdobju, ko je bila na meji skoraj neprestana mala vojna, je bil zlasti vojni plen, dalje odškodnina za ujetnike ali izkupiček zanje ob prodaji za sužnje in končno tudi razni darovi, ki so si jih medsebojno občasno izmenjavali visoki funkcionarji Vojne krajine in bosenskega pašaluka. O teh vrednostih naš najbolje seznanjajo zapuščinski inventarji posameznih fevdalcev, ki so bili v službi na meji. Iz njih spoznamo razno turško blago, ki je bilo v njihovi lasti in ki je zavoljo kakovosti, izjemnosti, a tudi mode bilo tedaj v srednjeevropskem prostoru zelo cenjeno in zaželeno. Posamezniki so imeli kar lepo število takih predmetov. Grof Wolf Engelbert Turjaški je imel npr. po inventarju iz leta 1558 v svojem delu gradu Žužemberk skoraj 200 takih stvari (tekstilne izdelke, tepihe, orožje, konjsko opremo in turške konje, usnjene izdelke itd.). Ti dragoceni predmeti so bili le izjemoma predmet trgovine, prišli so v last fevdalcev mimo nje. Pač pa je verjetno, da so le-ti tako blago prodajali naprej.²⁴

¹⁸ J. Sorn, Začetki suknarne kranjskih deželnih stanov, Zgodovinski časopis 6/7. (1952/3), str. 665 sl.

¹⁹ I. Karaman, o. c., str. 70.

²⁰ F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, Ljubljana 1965, str. 113 sl.

²¹ F. Gestrin, Mitinske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1972, str. 52 sl.

²² Zgodovina narodov Jugoslavije, o. c., str. 360; F. Moačanin, o. c., str. 31; H. Valentinitš, o. c., str. 521 sl.

²³ F. Moačanin, Pokušaji sporazumevanja između hrvatskog plemstva i vlaha varaždinskog generalata u 17. stoljeću, v Vojna krajina, Zagreb 1984, str. 275.

²⁴ AS, Zapuščinski inventarji, Pasc. I, zv. 2 — 1558.

Fevdalci — oficirji so turške ujetnike odličnejšega rodu zamenjavali za svoje ujetnike pri Turkih ali za odškodnino, ki ni bila majhna. Navadno ujetnike, ki jih je bilo od srede 16. stoletja vedno več, pa so plemiči ali uporabljali kot delovno silo na svojih posestvih ali pa so jih prodajali kot sužnje celo v Italijo.²⁵ Prodaja turških ujetnikov — ne le vojaških oseb — se pogosteje javlja v 17. stoletju. Cene so bile zelo različne. Leta 1603 je bila cena mladega Turka 20 forintov. Leta 1674 pa so prodali 6 Turkov za 690 forintov. Kakšen je bil izkupiček za 21 turških ujetnikov, ki so jih 1684 s posebnim spremnim pismom kranjskega deželnega glavarja prodali v Italijo, ne vemo.²⁶

Posebno pomorno je bilo vključevanje stanov in posameznih fevdalcev v oskrbo Vojne krajine z žitom, s katerim so od prehoda iz 16. stoletja krajišnike deloma celo plačevali. Prvi pojavi oskrbovanja z žitom se kažejo že v prvi polovici 16. stoletja, po letu 1550 pa je bila oskrba po deželah že organizirana in je imela svoje institucije in, personal. Štajerski stanovi so oskrbovali z žitom Slavonsko krajino, in so imeli žitna skladišča v Ptuj, Celju, Radgoni, Zagrebu in Varaždinu. Hrvaško krajino pa so oskrbovali kranjski in koroški stanovi, a žitna skladišča so imeli v Novem mestu, na Reki in v Karlovcu; vsi pa manjše shrambe tudi v mnogih utrdbah znotraj Vojne krajine.²⁷ Žito za oskrbo Vojne krajine so stanovi v glavnem kupovali v štajerskih in kranjskih krajih. Če žita doma ni bilo, so ga pač kupili zunaj dežele. Prodajali so ga predvsem fevdalci, ki so imeli posestva bliže hrvaškim mejam oziroma v bližini skladišč.²⁸ Včasih pa so stanovi jemali žito kot nadomestilo deleža davka, ki naj bi ga fevdalec plačal. Žito so za stanove nakupovali proviantni mojstri, toda posamezni fevdalci so bili tudi neposredni liferanti. Svojega žita so prodali tudi za nekaj tisoč do deset tisoč goldinarjev.²⁹ Štajerski stanovi so v 17. stoletju za Vojno krajino nakupovali letno precej različne količine žit, njegova nakupna vrednost se je gibala od 1,4 % do 11,7 % vseh izdatkov dežele, kar je zneslo tudi do 89.527 gld na leto. Pri tem so vsi dobro zaslužili, še toliko bolj, ker so eni kakor drugi pri kupčijah ali pri plačilu krajišnikov goljufali.³⁰

Tudi pri oskrbi Vojne krajine s suknom so deželni stanovi pridobili kar precejšnje vsote od tistih, ki so bile namenjene za oskrbo Vojne krajine. S suknom so oskrbovali že zgodaj tudi domače najemnike, ki naj bi služili v krajini. Tako so leta 1561 kranjski stanovi opremili 150 domačih strelecov iz sodnih okrajev Postojna, Prem in Gotnik s suknom karasje, iz katerega so napravili oblačila.³¹ Za dobavo sukna, s katerim so krajišnikom tudi poravnali del plačila, so stanovi praviloma sklepali pogodbe z dobavitelji za daljšo dobo let in za velike vsote.

Vojna krajina je dajala zaslužek v veliki meri tudi podložnikom, predvsem v obliki kmečkega kupčevanja in pa s tovarništvom. Izredno pomembno blago kmečke trgovine je bila sol, z njo je kmet stoletja dolgo kupčeval od morja v bližnje slovensko zaledje do Drave in na Hrvaško. Cela področja so se ukvarjala s solno trgovino. Kupčevanje s soljo je seglo neposredno v Slavonijo do Zagreba in na Hrvaško, torej tudi v Vojno krajino, ali pa so jo, že v Krškem, Brežicah in Kostanjevici zamenjali za žito ali drugo blago, manj pa za denar.³² Kljub vsem poskusom vladarja, ki je iz finančnih vzrokov, da bi povečal dohodke, posegal v solno trgovino s poli-

²⁵ Prim. I. Voje, Naseljevanje turških zarobljenika u slovenačkim zemljama u XVI i XVII veku, JIC 8 (1969), str. 38, 41 sl.; isti, O usodi turških ujetnikov v slovenskih deželah v XVI. in XVII. stoletju, ČZN (1972), str. 256 sl.; isti, Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju, Zgodovinski časopis 30 (1976), str. 11 sl.; I. Božič, Dubrovnik i Turska, pogl. Odkupljanje roblja, Beograd 1952, str. 326—339.

²⁶ I. Voje, Vplivi osmanskega imperija, o. c., str. 13.

²⁷ H. Valentinitš, o. c., str. 522; F. Gestrin, Trgovsko prometni položaj Novega mesta, v Novo mesto 1365—1965, Maribor—Novo mesto 1969, str. 139.

²⁸ Na Štajerskem so ga prodajale npr. fevdalne rodbine Schrottenbach, Wagensberg, Trautmansdorf, Herberstein, na Kranjskem pa zlasti Auerspergi.

²⁹ Npr. leta 1608 je prodal prezident notranjeavstrijske komore von Wagensberg za 10.125 goldinarjev žita. — H. Valentinitš, o. c., str. 525.

³⁰ H. Valentinitš, o. c., str. 526 sl.

³¹ AS, DSK I, Fasc. 136 a, zap. št. 231 — 1561 jan. 21. Podatek mi je dal na razpolago asistent Vasko Simoniti, za kar se mu lepo zahvaljujem.

³² S. Vilfan, K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo, Kronika 10 (1962), str. 135 sl.; F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja, o. c., str. 148 sl.

cijskimi rēdi, monopoli in apalti, že od 1534 dalje, je kmet ohranil to trgovino — sprva tudi ob podpori plemstva — v svojih rokah, čeprav se je pri tem podajal tudi na tihotapske poti, da bi se izognil pristojbinam in »iblajtarjem«. Tudi ko so deželni stanovi prevzeli solni apalto, je ta propadel (1661).³³ Vendar pa so v 17. stoletju, ko se je krajiško prebivalstvo po dolgi vojni zelo povečalo, sol prek Reke uvažali tudi iz Apulije in jo razpečevali do Hrvaškega (Zagorja). Kmečko kupčevanje s soljo je sigurno doseglo v Vojni krajini tudi do več tisoč tovorov letno (cena soli pa se je gibala od okoli dveh do sedem goldinarjev za star).³⁴ Kmečko kupčevanje — tudi s soljo — je sodilo med bistvene poteze slovenskega gospodarstva v obravnavanem obdobju.

Posebej je v zvezi z Vojno krajino poudariti vlogo kmetov, ki so jo imeli kot tovarniki in prevozniki provianta, municije in orožja v skladišča oziroma v obrambne postojanke v sami Vojni krajini. Gre namreč za masovno vključevanje podložnikov v to dejavnost in v zvezi z njo za kar pomemben vir dohodkov. Kot primer naj navedemo nekaj podatkov za drugo polovico leta 1578. Že konec meseca junija sta kranjski deželni upravitelj in deželni namestnik zahtevala naj zemljiški gospodje iz raznih deželnih četrti pošljejo v Ljubljano 55 voz in 256 konj, ki so potrebni za prevoz municije v Vojno krajino. Konec julija se v Ljubljani po spisku pojavi 236 konj in 51 voz. Po aktu iz novembra istega leta so za prenos provianta uporabili 1400 tovnih konj, poleg tega za prevoz topov in municije še nad 60 voz in nad 300 konj. Toda uporabili so še dodatne konje, ker sicer prevoza ne bi zmogli. Pri tem so mnogi podložniki poškodovali svoje konje in jih nekaj celo ugonobili. Podložniki so za opravljeno delo dobili plačilo, a za pogubljenč in poškodovane konje odškodnino. Približno ob istem času so morali dati podložniki velesovskega samostana po ukazu deželnih stanov 32 voz z 96 konji in 84 ljudmi za prevoz provianta v Novo mesto. Do konca leta poznamo še nekaj manjših skupin podložnikov, ki so tvorili za Vojno krajino. V celoti moremo trditi, da so v drugi polovici omenjenega leta samo na Kranjskem uporabili okoli 2000 tovnih konj in kakih 100 voz za prenos oziroma prevoz robe v Vojno krajino. Posamezni, čeprav ne ravno redki podložniki so pri tem verjetno veliko zaslužili, saj so imeli tudi po ducat in več, tudi po 19 tovnih konj.³⁵

Z vključevanjem v trgovino z Vojno krajino in v njeno oskrbo so se okoristili tudi meščani, predvsem veliki trgovci. V prvem obdobju, ko je Vojna krajina šele dobivala organizacijske oblike in je bila prehodna kot tudi mednarodna trgovina še zelo donosna, pomen Vojne krajine v slovenskem mestnem gospodarstvu še ni bil velik. Stanje se je bistveno spremenilo zlasti po dolgi vojni. Tedaj se prav v povezavi z oskrbo Vojne krajine in širjenju trgovine na njenem ozemlju začenjajo ustvarjati novi veliki trgovski kapitali na slovenskih tleh, se pojavlja nova tenka plast kaptalistov — trgovcev, bankirjev in poslovnéžev — tako imenovanih grosistov, ki so počasi prehajali vsaj deloma tudi v manufakturno proizvodnjo.

Toda že od vsega začetka ustvarjanja Vojne krajine se pojavlja posebna oblika trgovine v zvezi z vojnimi ujetniki. Odkupovanje vojnih ujetnikov, zlasti plemiškega izvora, je postalo za poslovne ljudi, še posebej za trgovce, ki so imeli vsaj posredne zveze s Turki, vabljev in lahko tudi zelo donosen posel. Za prvi večji primer odkupovanja ujetnikov vemo po Kacijanerjevem porazu pri Gorjanu 1537. leta. Tedaj je padlo v turško ujetništvo večje število fevdalcev iz slovenskih dežel. Kralj Ferdinand je svojemu obveščevalcu zagrebškemu trgovcu Ivanu Pastorju naročil, naj poižve, če jih je mogoče odkupiti. V Beogradu je Pastor izvedel, da Turki zahtevajo za 12 ujetnikov, 10.350 zlatih dukatov odkupnine. Ko se je Pastor vrnil s poti, je obvestil o tem kralja in sorodnike ujetnikov, ki naj bi mu sporočili, če so pripravljeni plačati od-

³³ S. Vilfan, K zgodovini, o. c., Kronika 11 (1963), str. 1 sl. in 5 sl.

³⁴ F. Gestrin, Mitinske knjige, o. c., str. 73, 336 sl., 353 sl.

³⁵ AS, DSK, Fasc. 146 a, št. 248, sign. Stan. I f 211 sl. Za podatke se zahvaljujem asistentu V. Simoni-tiju. Prim. še F. Gestrin, Marginalije k Valenčičevi razpravi o tovarništvu na Kranjskem, Zgodovinski časopis 36 (1982), str. 350.

kupnino. Sam bi položil ali v Budimu, ali v Pešti za celotni znesek sukna, na kar bi Turki izpustili ujetnike. Pastorju se je torej obetal dober posel. Vendar ne vemo, kako se je zadeva zaključila. Dejstvo je, da takega posla ni bilo malo in so šli v veliki meri prek Dubrovnika.³⁶

Ko se je v drugi polovici 16. stoletja utrdila organizacija Vojne krajine in se je hkrati uredila organizacija oskrbe krajišnikov, so se vanjo vključili tudi meščanski trgovci. Postajali so liferanti žita in oskrbovalci sukna za Vojno krajino, zlasti še potem, ko so krajišniki dobivali del svojih plač tudi v žitu in suknu. V drugi polovici 16. stoletja so kranjskim in koroškim stanovom dobavljali sukno še augsburški trgovci v Beljaku.³⁷ Trgovci so dobivali tudi službo oskrbnikov oziroma upraviteljev proviantnih uradov v posameznih mestih, kjer so bila skladišča. Eni kakor drugi pa so tudi sicer trgovali na drobno in debelo po krajih Vojne krajine, zlasti pa v obeh središčih, Varaždinu in Karlovcu. V večjem obsegu moremo slediti temu razvoju od prehoda v 17. stoletje dalje. Že leta 1596 je bil proviantni upravitelj v Novem mestu Kristof Steiner, tamkajšnji trgovec. Po letu 1603 je imel isto funkcijo tudi novo-meški sodnik in trgovec Andrej Rötter. Približno ob istem času je bil proviantni upravitelj v Karlovcu Andrej Jerič, prav tako sodnik in trgovec iz Novega mesta. S tem se potrjuje zadnje obdobje trgovske vloge Novega mesta v trgovini z Vojno krajino, ki je nato povsem prešla na Karlovac sam.³⁸

Od istega časa dalje lahko sledimo na Kranjskem in na Štajerskem delovanju posameznih trgovcev in poslovnežev, ki so se vključevali na veliko v oskrbovanje Vojne krajine in v trgovski promet z njo ter pri tem bogateli. Že v začetku 17. stoletja je ljubljanski trgovec Janez Marija Bosin zalagal kranjske deželne stanovne z raznovrstnim laškim in moravskim (iglavskim) suknom za potrebe Vojne krajine.³⁹ Ljubljanski meščanski dobavitelji so bili s precejšnjim deležem udeleženi pri dobavi žita za Vojno krajino. Eden izmed njih je bil tudi italijanski doseljenc Angelo della Porta v prvih desetletjih 17. stoletja. Okoli leta 1625 si je od deželnega kneza pridobil tudi apalto v trgovini s soljo, kar je bilo naperjeno proti kmečkemu kupčevanju s tem blagom.⁴⁰

Ljubljanski meščan Caharija Waldtreich, doma v Augsburgu, ki se je na veliko angažiral tudi za štajerske stanovne, kakor bomo še spoznali, je v zadnji četrtini tega stoletja opravljal za kranjske in koroške stanovne različne denarne in finančne posle v zvezi z Vojno krajino. Tako so plačo poveljniku Hrvaške krajine, karlovskega generalu, izplačevali z njegovim posredovanjem. Leta 1680 je od graške komore oziroma kranjskih in koroških stanov dobil nad 10.000 gld za izplačilo raznih vojaških enot v Vojni krajini. Kranjski stanovi so mu približno tedaj izplačali 20.000 gld, ki so mu jih dolgovali, ker je založil to vsoto kot plačilo za izredno letno kontribucijo.⁴¹

Proti koncu 17. stoletja pa so bili močno povezani z Vojno krajino trije bogati ljubljanski trgovci in poslovneži: Jakob Schell von Schellenburg, Peter Anton Coddelli in Franc Rignoni. Jakob Schell je posojal koroškim stanovom denar za plačilo vojnih kontribucij. Še večje vsote je posojal kranjskim stanovom, ki so mu do leta 1698 dolgovali že kar milijon goldinarjev. Oskrboval je koroške stanovne s suknom za vojaštvo v karlovskega generalatu. Sukno je nakupoval predvsem v Italiji. Za te posle je sklenil leta 1691 pogodbo za več let hkrati. Bil je že tedaj pobudnik za postavitev manufakture za sukno. Prosil je celo za tak privilegij in je v prošnji navajal, da bo sukarna preživljala več 100 ljudi in da bo denar, ki se sedaj troši

³⁶ J. Zontar, Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju, Ljubljana 1973, str. 55 sl.; I. Božič, o. c., str. 326 sl.

³⁷ J. Zontar, Villach und der Südosten. Zur Geschichte der wirtschaftlichen und verwandtschaftlichen Beziehungen Villachs und seiner Bewohner zu Krain, dem Küstenlande und Kroatien bis zum Ende des 16. Jahrhunderts, v 900 Jahre Villach. Neue Beiträge zur Stadtgeschichte, Villach 1960, str. 513 sl.

³⁸ F. Gestrin, Trgovsko prometni položaj Novega mesta, o. c., str. 138 sl.

³⁹ V. Fabjančič, Ljubljanski sejni in sodni zapiski II, tiskopis v Zgodovinskem arhivu Ljubljanskem, str. 586.

⁴⁰ V. Valenčič, Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene, Razprave SAZU 10/4, Ljubljana 1977, str. 22; F. Gestrin, Italijani v slovenskih deželah od 13. do 17. stoletja, Zgodovinski časopis 35 (1981), str. 233; S. Vilfan, Kronika 11 (1963), str. 5 sl.

⁴¹ V. Valenčič, Caharija Waldtreich, o. c., str. 324 in 327.

za nakup sukna (150.000 gld) ostal doma. Deželni glavarji je prošnjo podprli, a vlada je prošnjo zavrnila.⁴²

Peter Anton Codelli je bil sprva družabnik več bogatih ljubljanskih meščanov (Zergoll, Schellenburg), nato pa je obogatel tudi z dobavami za Vojno krajino (npr. čenedskega; to je italijanskega sukna za potrebe vojske): Ko sta delovali suknarni koroških stanov v Celovcu in kranjskih stanov na Selu pri Ljubljani, je Codelli za obe manufakturi dobavljal volno, zlasti iz Apulije.⁴³

Franc Rigoni pa je konec stoletja kranjske deželne stanove zalagal z denarjem. Zaradi turške (dunajske) vojne so se namreč izdatki za vojne potrebe in deželno obrambo bistveno povečali. Leta 1695 je Rigoni (z bratom Aleksandrom) namesto deželnih stanov izplačal 60.000 gld, ki sta jih štiri leta pozneje povečala še za 30.000 gld za potrebe Vojne krajine. Obresti za to vsoto so bile 6 %. Ko je pozneje Rigoni prevzel še dobavo konj za vojsko, ga je to uničilo. († 1705).⁴⁴

Na Štajerskem so se kljub veliki vlogi plemstva pri oskrbi Vojne krajine z žitom v te donosne posle vključevali tudi posamezni trgovci. Eden takih je bil ptujski meščan in italijanski doseljenec iz Bergama Matija Qualandro. Ta je posegal v trgovino z ogrsko-živino proti Italiji in si leta 1631 zanjo pridobil celo apalto. Skupaj s ptujskim meščanom Jožefom Masconom je dobil tudi apalto za žitno trgovino in postal žitni liferant za Vojno krajino, kar je bil do svoje smrti 1635. Z oskrbo Vojne krajine z žitom je nato nadaljevala družba, ki so jo sestavljali Jožefov brat Bernard Moscon, Karel Miglio in Janez Anton Campioni, oba verjetno doseljenca iz Milana. Podobno vlogo kot žitni liferant za Slavonsko krajino je imel tudi Hans Schauer, prav tako ptujski meščan in Qualandrov poslovni partner. Oba skupaj sta si zaradi trgovine z žitom pridobila posest v Posavju in Podravju.⁴⁵

V zadnji četrtini 17. stoletja pa je na Štajerskem kot dobavitelj Vojne krajine obvladoval posle ljubljanski trgovec, nam že znani Caharija Waldtreich. Bil je namreč v veliki meri udeležen pri oskrbi vojaštva v Vojni krajini in v garnizijah v štajerskih mestih ob ogrski meji. Ohranjene so njegove pogodbe s štajerskimi stanovi za dobave Vojni krajini. V zvezi s tem je imel zelo razvejano poslovanje, povezano tudi s siceršnjimi svojimi trgovskimi posli. Poleg postojank na Dunaju, v Benetkah in Trstu je imel poslovalnice v Gradcu, postojanko v Ptujju, kjer je imel pred smrtjo, za 16.738 goldinarjev blaga kot ostanek vojaških pošiljk, in močno središče dejavnosti v samem Varaždinu. Tu je imela sedež njegova družba, ki je kreditirala varaždinskim trgovcem za blizu 25.500 goldinarjev blaga. Dobavljal je žito, sukno, in drugo robo, a posojal tudi deželnim stanovom in graški komori pri raznih obveznostih za Vojno krajino. Ob smrti je poleg ogromnega premoženja v blagu, premičninah in nepremičninah (že od leta 1659 je bil plemič) imel kar za 171.500 gld terjatev, skoraj za eno tretjino te vsote pri kranjskih in štajerskih stanovih, pri ljubljanskih in štajerskih trgovcih pa za blizu 68.000 goldinarjev. Njegovi dediči se s temi posli in dejavnostjo niso več ukvarjali.⁴⁶

Iz vsega navedenega bi vsekakor mogli zaključiti — seveda bi bilo treba to še bolje kvantifikacijsko potrditi — da udeležba slovenskih dežel pri kritju materialnih stroškov za Vojno krajino pomeni le eno — negativno — stran v njihovem gospodarskem razvoju. Drugo stran pa predstavlja korist, ki so jo slovenske dežele potegnile iz obstoja Vojne krajine. Velik del oddanega denarja, morda pa celo ves s presežkom, je v taki ali drugačni obliki pritekel nazaj. Vsekakor je dejstvo, da je bila ponovna rast slovenskega gospodarstva v 17. stoletju v veliki meri povezana z Vojno krajino.

⁴² Slovenski biografski leksikon 9, Ljubljana 1960, str. 215 sl.; I. Vrhovec, Jakob Schell pl. Schellenburg, Ljubljanski zvon 1888, str. 87 sl. in 164 sl.; V. Valenčič, Ljubljanska trgovina, o. c., str. 117 in 138; J. Šorn, Začetki suknarne, o. c., str. 665.

⁴³ V. Valenčič, Ljubljanska trgovina, o. c., str. 118; J. Šorn, Začetki suknarne, o. c., str. 665.

⁴⁴ V. Valenčič, Caharija Waldtreich, o. c., str. 341.

⁴⁵ F. Gestrin, o. c., str. 233; H. Valentinitich, o. c., str. 526.

⁴⁶ V. Valenčič, o. c., str. 320 sl.

Zusammenfassung

DIE WIRTSCHAFT IN SLOWENIEN UND DIE GRENZMARK

Ferdo Gestrin

Die Wirtschaft auf dem slowenischen Boden war im 16. und 17. Jahrhundert eng mit der sog. Militärgrenze verbunden. Der Landesfürst übertrug den größten Teil der Lasten für Organisation und Unterhalt der Grenzmark seinen Erbländern, die vom Beginn der dreißiger Jahre des 16. Jahrhunderts an mit immer höheren Steuerpflichten zur Verteidigung gegen die Türken, also für die Militärgrenze belegt wurden. Die Gesamtkosten für deren Unterhalt pendelten sich Ende des 16. Jahrhunderts auf 550.000 Gulden jährlich ein. Ungeachtet der voneinander abweichenden Schätzungen der Gesamtsumme, die von den innerösterreichischen Ländern allein im 16. Jahrhundert hierzu beigesteuert wurde, können wir behaupten, daß dies für sie eine schwere Last darstellte. Auf Grund dieser Tatsache kam es, in der slowenischen Geschichtsschreibung zur vorherrschenden Meinung, daß sich diese Belastung negativ auf die wirtschaftliche Entwicklung der slowenischen Länder ausgewirkt habe.

Die vorliegende Abhandlung stellt eine These auf, die im Gegensatz zu dieser Behauptung steht. Im ersten Zeitabschnitt, d. h. zur Zeit der Bildung der Militärgrenze, erlebten die slowenischen Länder eine wirtschaftliche Prosperität. Die Gründe für die wirtschaftliche Stagnierung oder Krise, die darauf folgte, sind nicht in der Grenzmark zu suchen. Doch läßt sich der wiederholte wirtschaftliche Aufschwung in den slowenischen Ländern gerade mit der Versorgung dieser Grenzmark und mit den Beziehungen zu ihr seit der Mitte des 17. Jahrhunderts in Verbindung bringen. Die Beziehungen der slowenischen Länder zur Grenzmark förderten die landwirtschaftliche Produktion infolge des wachsenden Getreidemarktes in der Grenzmark. Dank ihrer machte auch die nichtlandwirtschaftliche Produktion Fortschritte; auf dem slowenischen Boden entwickelten sich vereinzelte Formen der Herstellung von Schußwaffen, in Zusammenhang mit der Grenzmark wurden zu Beginn des 18. Jahrhunderts auch die ersten Tuchmanufakturen eingerichtet. Mit dem Ausbau und dem Bestehen der Grenzmark, mit deren Versorgung, gewann der Handel einen neuen Markt, der für die slowenischen Länder größere Bedeutung gewann als das restliche Kroatien. Die Grenzmark bot demnach den slowenischen Ländern nicht nur Sicherheit, sondern auch noch wirtschaftlichen Nutzen.

Den größten Nutzen, davon — auf die Dauer gesehen — hatte der Adel in diesen Ländern (Löhne für Offiziersposten, Einnahmen aus Lösegeldern für Gefangene oder aus deren Verkauf, aus dem Getreidehandel, aus der Versorgung der Grenzmark mit Tuchen usw.). Die Grenzmark bot auch den Untertanen Verdienstmöglichkeiten (Salzhandel, Verfrachtung und Transport von Proviant, Munition, Waffen usw.). Das Einschalten in den Handel mit der Grenzmark und in deren Versorgung machten sich auch die Bürger zu Nutze, vor allem Großhändler (auch als Proviantmeister). In Zusammenhang damit kommt es im 17. Jahrhundert zur Bildung eines neuen großen Handelskapitals, auf dem slowenischen Boden, es entstand eine neue dünne Schicht von Kapitalisten (Händler, Bankiers, Geschäftsleute) — Grossisten, die langsam auch auf Manufakturproduktion übergingen.

Wir könnten schlußfolgern, daß ein Großteil der Mittel (vielleicht sogar mit einem Überschuß), die die slowenischen Länder für die Versorgung der Grenzmark lieferten, in dieser oder jener Form wieder zurückfloß. Auf jeden Fall bleibt es eine Tatsache, daß das erneute Wachstum der slowenischen Wirtschaft im 17. Jahrhundert in beträchtlichem Maße auf die Grenzmark zurückzuführen ist.

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

— osrednja slovenska historična revija

glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 209, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) 1000 din	ZČ 26/1972, št. 3-4 (ponatis 1984) — 960 din
ZČ 2-3/1948-49 — razprodan	ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZČ 4/1950 — pred ponatisom	ZČ 27/1973, št. 3-4 — pred ponatisom
ZČ 5/1951 — pred ponatisom	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZČ 6-7/1952-53 (ponatis 1986) 4000 din	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 1100 din (kmalu razprodan)
ZČ 8/1954 — razprodan	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 800 din
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 760 din
ZČ 10-11/1956-57 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 640 din
ZČ 12-13/1958-59 — 2600 din (kmalu razprodan)	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 560 din
ZČ 14/1960 — 1400 din (kmalu razprodan)	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 760 din
ZČ 15/1961 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 3-4 — 600 din
ZČ 16/1962 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 440 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) 1100 din	ZČ 32/1978, št. 3 — 440 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) 1100 din	ZČ 32/1978, št. 4 — 440 din
ZČ 19-20/1965-66 (ponatis 1985) 1400 din	ZČ 33/1979, št. 1 — 600 din
ZČ 21/1967 — 1800 din (kmalu razprodan)	ZČ 33/1979, št. 2 — 520 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 (ponatis 1983) — 800 din	ZČ 33/1979, št. 3 — 480 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 1100 din (kmalu razprodan)	ZČ 33/1979, št. 4 — 400 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 760 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 34/1980, št. 3 — 320 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 720 din	ZČ 34/1980, št. 4 — 320 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 — pred ponatisom	ZČ 35/1981, št. 1-2 — 640 din
ZČ 25/1971, št. 1-2 (ponatis 1985) — 920 din	ZČ 35/1981, št. 3 — 360 din
ZČ 25/1971, št. 3-4 (ponatis 1986) — 1100 din	ZČ 35/1981, št. 4 — 320 din
ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 1000 din	ZČ 36/1982, št. 1-2 — 560 din
	ZČ 36/1982, št. 3 — 320 din
	ZČ 36/1982, št. 4 — 320 din
	ZČ 37/1983, št. 1-2 — 520 din
	ZČ 37/1983, št. 3 — 320 din
	ZČ 37/1983, št. 4 — 360 din
	ZČ 38/1984, št. 1-2 — 680 din
	ZČ 38/1984, št. 3 — 480 din
	ZČ 38/1984, št. 4 — 520 din
	ZČ 39/1985, št. 1-2 — 840 din
	ZČ 39/1985, št. 3 — 720 din
	ZČ 39/1985, št. 4 — 680 din
	ZČ 40/1986, št. 1-2 — 1280 din
	ZČ 40/1986, št. 3 — 1000 din
	ZČ 40/1986, št. 4 — 1200 din

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 3000 dinarjev, je možno brezobzorno obročno odplačevanje. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 250 dinarjev zaračunamo dejanske pošne stroške.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Za prvih petindvajset letnikov ZČ je na voljo bibliografsko kazalo.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Vasilij Melik

ILIRSKÉ PROVINCE V SLOVENSKI ZGODOVINI

Razširjeno besedilo referata na drugem francosko-jugoslovan-
skem kolokviju zgodovinarjev v Ljubljani 26. septembra 1985.

Zanimanje zgodovinarjev, je zbujala doba Ilirskih provinc že v 19. stoletju. Tako je August Dimitz svojo zgodovino Kranjske, ki je izšla pred dobrimi sto leti, zaključil z dokaj obsežnim prikazom francoske oblasti v Iliriji.¹ Spominov in kratkih zapisov je izšlo sploh veliko. Za vsakogar je bila ta doba nekaj nenavadnega, posebnega. Posebej pa je zaradi odnosa do slovenščine vzljubilo francosko vlado slovensko izobraženstvo. V bojih za nacionalne pravice je občutilo francosko dobo kot pozitivno nasprotje avstrijske politike in videlo v njej pretežno le dobre strani. Na bruseljskem simpoziju o okupatorjih in okupirancih (1968) je rekla Monika Senkowska-Gluck: »Odnosi med Poljaki in Francozi niso bili nikdar odnosi med okupiranci in okupatorji v smislu, ki ga navadno dajemo tema besedama.«² Prav isto velja za poglede na francosko vlado v očeh slovenskih izobražencev. Iz istega razloga je dobila Ljubljana leta 1930 spomenik Ilirskim provincam.

Literarni zgodovinar Ivan Prijatelj je zapisal, da je bila francoska vlada vlada visoko kulturnega naroda, da v razliko od Avstrijcev Francozi niso stali na stališču zgodovinskega prava in zgodovinskih predprav in da je bila v njihovem gledanju »garancija samoodločbe naroda, zato je bilo zanj francosko medvladje »ogromnega pomena v narodno-kulturnem življenju Slovencev. Značilo je naravnost prebuditev slovenskega naroda iz dolgotrajnega spanja.«³ Menil je, da bi Marmontov spomin »zaslužil, da bi večno živel med Slovenci.«³ Stoletnice ustanovitve Ilirskih provinc so se slovenski časniki in časopisi spomnili precej na široko. Slovenec, dnevnik katoliške Slovenske ljudske stranke, je takole ocenil francosko dobo: »Odpadel je nemški jarem. Slovenščina se je uvedla v ljudskih šolah kot učni jezik. V Ljubljani se je ustanovila akademija s štirimi fakultetami. Znižala se je desetina, odpravila tlaka in uredila uprava. Dolgo zatirani narod je dobil svobodo.«⁴ Liberálna kulturna revija Ljubljanski zvon je prinesla na prvi strani oktobrske številke pesem mladega zdravnikar Franca Derganca z naslovom Dom (!) des Invalides. V njej prinaša pesnik Napoleonu na grob venec kot »mal dar hvalezne domovine.«⁵ Sedanjost opisuje kot mračno in temno, saj Ilirija »brez upa plaka« in poleg Napoleonovega pepela »leži svoboda v sarkofagu.«⁵

Leto po stoletnici je Slovenska matica izdala obsežno delo o Ilirskih provincah,⁶ malo pozneje pa je objavila še študijo o spominih na Francoze.⁷ Med obema vojnama smo dobili dvoje temeljnih del, ki sta izšla v Parizu: Melitte Pivec-Stele knjigo o gospodarskem življenju Ilirskih provinc z izčrpno bibliografijo⁸ ter Zwitterjevo razpravo o političnem ilirizmu.⁹ Poleg teh dveh moramo omeniti še Zwitterjevo problemski članek o socialnih in gospodarskih problemih Ilirskih provinc.¹⁰ Od del, ki so izšla po drugi vojni, naj omenimo le razstavni katalog Napoleonove Ilirske pro-

¹ August Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, Vierter Theil, Laibach 1876, str. 293-380; Die französische Herrschaft in Illyrien.

² Occupants - occupés 1792-1813 (colloque de Bruxelles 1968), Bruxelles 1969, str. 391.

³ Ivan Prijatelj: Slovenščina pod Napoleonom, Veda 1, 1911, str. 599, 600.

⁴ Slovenec 16. 10. 1909.

⁵ Ljubljanski zvon 20, 1909, str. 577, 578. Pesem je objavljena pod psevdonimom Rafael Mirt.

⁶ Bogumil Vošnjak: Ustava in uprava ilirskih dežel, Ljubljana 1910, 287 strani.

⁷ Josip Gruden: Spomini na Francoze; Zbornik Matice slovenske 13, 1911, str. 1-28.

⁸ Melitta Pivec-Stele: La vie économique des Provinces Illyriennes, Paris 1930, 359 strani + LXXII strani bibliografije.

⁹ Fran Zwitter: Les origines de l'illyrisme politique et la création des Provinces Illyriennes, Paris 1933, 91 strani.

¹⁰ Fran Zwitter: Socialni in gospodarski problemi Ilirskih provinc, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 13, 1932, str. 54-70.

vince z več prispevki in z bibliografijo pomembnejših del ob koncu posameznih člankov,¹¹ pa razpravo poljske poznavalke tega časa, Monike Senkowske-Gluck o položaju kmetov.¹² Arhivsko gradivo je v francoskih arhivih in v arhivih na nekdanjem ilirskem ozemlju. Arhiv glavnega intendanta Ilirskih provinc so po mnogih dogodivščinah našli v Trstu, odkoder so ga 1906 prepeljali na Dunaj, 1920 vrnili v Trst, 1961 pa je prišel v Arhiv SR Slovenije v Ljubljani, kjer ga je skrbno in vestno pregleдалa Majda Smole in objavila obširen inventar.¹³ Na žalost predstavlja ohranjeni fond le ostanke ostankov, reliquias reliquiarum nekoč bogatega gradiva.

Ilirske province so bile sestavljene iz ozemlja, ki ga je morala v schönbrunnskem miru 14. oktobra 1809 poražena Avstrija odstopiti Napoleonu, in iz ozemlja na vzhodni obali Jadranskega morja, ki je dotlej pripadalo Napoleonovemu italijanskemu kraljestvu. Dekret o njihovi ustanovitvi je podpisal Napoleon v schönbrunnski cesarski palači istega dne (14. oktobra 1809) po podpisu mirovne pogodbe. Zadnji čas Ilirskih provinc je bil čas Napoleonovega propadanja. 19. oktobra 1812 se je začel umikati iz Moskve, pozimi so bili o njegovem katastrofalnem porazu v Rusiji uradno obveščeni tudi prebivalci Ilirskih provinc. 16. marca 1813 mu je napovedala vojno Prusija, 12. avgusta še Avstrija. Ilirske province so propadle v bojih od avgusta 1813 do januarja 1814. Zadnji generalni guverner Fouché je zapustil Ljubljano 25. avgusta 1813, Avstrijci pa so jo zasedli 3. oktobra.¹⁴ Francija se je odrekla Ilirskih provinc v prvem pariškem miru 30. maja 1814. Celotno ozemlje je pripadlo Avstriji.

Ilirske province so bile sestavljene iz pokrajin, ki so bile na različni razvojni stopnji, imele različno socialno strukturo, različno ureditev in različne probleme. Razlika med prejšnjim in francoskim sistemom je bila večja v civilni Hrvatski in v bivši beneški Dalmaciji in Istri, manjša v slovenskih deželah, že precej spremenjenih s terezijanskimi in jozefinskimi reformami. V nekaterih delih Ilirskih provinc je trajala francoska oblast osem let, tako v nekdanji beneški Dalmaciji in Istri (1805—1813) in v Dubrovniku (1806—1814), na večini ozemlja pa samo štiri leta (1809—1813). Ilirske province so živele samo štiri leta. Ta čas v naši novejši praksi (po analogiji z italijansko in nemško okupacijo med drugo svetovno vojno) dostikrat omenjamo kot francosko okupacijo. Ta oznaka je že s pravnega vidika močno zgrešena. Za drugo svetovno vojno res lahko govorimo o okupaciji, saj ni prišlo do nobene mirovne pogodbe, pri Ilirskih provincah pa je schönbrunnška mirovna pogodba spremenila francosko okupacijo (Ljubljana je bila kapitulirala pred Francozi, že 22. maja 1809) v mednarodnopravno veljavno, francosko oblast. Naši starejši zgodovinarji in slavisti so uporabljali za to kratko obdobje izraz »francosko medvladje«. Grafenauer sicer opozarja, da kratka leta francoske vlade za slovensko zgodovino niso neko medvladje, marveč, po Zwitterjevih besedah, »začetek — čeprav še zelo nejasen — novega obdobja.«¹⁵

Ilirske province so imele podolgovato in ozko obliko. Po dolgem so merile 750 km, počez največ 200. Na 55.000 km² je živel poldrug milijon prebivalcev. Po dokončni ureditvi mejá so obsegale Ilirske province Vzhodno Tirolsko (Lienz), zahodno ali Zgornjo Koroško (beljaško okrožje), Kranjsko z avstrijsko Istro, Goriško, vzhodno od Soče, Trst, nekdanjo beneško Istro, Hrvatsko južno od Save, nekdanjo, beneško Dalmacijo, dubrovniško republiko in Boko Kotorsko. Meje so bile marsikje potegnjene strateško, ponekod pa so jih naslonili na tako imenovane naravne meje, ki so jih Francozi močno cenili. Tako je bila Sava nad 260 km meja proti avstrijskemu cesarstvu, Soča pa v vsem svojem toku od izvira do izliva (138 km) meja proti

¹¹ Napoleonove Ilirske province, Ljubljana 1964, 135 + 49 strani. Prispevke so napisali F. Zwitter, J. Sidak, F. Tancik, M. Pivec-Stele, F. Dobrovoljc, B. Kuhar in B. Reisp.

¹² Monika Senkowska-Gluck: Gradivo za zgodovino agrarnega sistema v Ilirskih provincah, Zgodovinski časopis 27, 1975, str. 3—20.

¹³ Melitta Pivec-Stele: Problem ilirskega arhiva, Zgodovinski časopis 19/20, 1965/66, str. 241—251. Majda Smole: Glavni intendant Ilirskih provinc, Ljubljana 1973, 165 strani (Publikacije Arhiva Slovenije, Inventarji).

¹⁴ Napoleonove Ilirske province (cit. v op. 11) str. 61.

¹⁵ Bogo Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda, V. zvezek, Ljubljana 1974, str. 202, 203.

Napoleonovemu italijanskemu kraljestvu. Tudi severno odtod se meja z Italijo ni držala stare mejne črte med Kranjsko, Koroško in beneško republiko, ampak je bila pomaknjena z Belega potoka (Weissenbach, Rio bianco) za kakih pet kilometrov proti vzhodu na rateško razvodje, nato pa na greben Karavank in Karnskih alp ter je tako dodelila prej koroško porečje Ziljice in Bele Italiji. Ta mejna črta, odpravljena po obnovi avstrijske oblasti, je bila obnovljena po prvi svetovni vojni kot meja med Jugoslavijo, Avstrijo in Italijo in velja še danes. Meje Ilirskih provinc so marsikje razdelile zgodovinske dežele (Tirolsko, Koroško, Goriško, Hrvaško) in se niso nikjer ujemale z narodnostnimi. Slovencev so zajele province le okrog 53 %, torej le malo nad polovico. V Avstriji so ostali vsi štajerski in ogrski Slovenci ter večina koroških. Nova razmejitev z Italijo je prepuščala temu Napoleonovemu kraljestvu približno 5 % Slovencev iz Beneške Slovenije, Goriške in Koroške.

Slabo, prvo polovico štiriletnega življenja Ilirskih provinc je trajala začasna ureditev. 15. aprila 1811 je Napoleon v Parizu podpisal cesarski dekret o organizaciji Ilirije (décret imperial, portant organisation de l'Illyrie), ki so mu sledile podrobnejše pa tudi spreminjevalne določbe. Glavno mesto je bila Ljubljana (Laybach v francoskih besedilih tega časa), kjer je bila vlada z generalnim guvernerjem, generalnim intendantom za finance in komisarjem za pravosodje. Provinc, ki so jim stali na čelu intendant, je bilo šest (Koroška, Kranjska, Istra, civilna Hrvatska, Dalmacija, Dubrovnik), razen njih pa je bila še vojaška Hrvatska, v kateri je ostala ureditev Vojne krajine v bistvu nespremenjena. Dotedanje meje med Kranjsko, Istro in civilno Hrvaško so Francozi precej spremenili.

Kakšen je bil odnos Ilirskih provinc do cesarstva? Zwitter ga je ocenil kot »nekaj posebnega«. Grafenauer je poudaril »svojevrstni državnopravni položaj« Ilirskih provinc, ob omenbi posebnega ilirskega državljanstva pa je pripomnil, da je bila povezanost Ilirije s Francijo ožja kakor pri drugih Franciji podrejenih vazalnih državah.¹⁶ Jacques Godechot v svojem delu o ureditvi Francije za časa revolucije in cesarstva nikjer ne omenja Ilirskih provinc, tudi tam ne, kjer govori o širjenju cesarstva in vključevanju novih ozemelj vanj. Vključuje pa Ilirske province v karto departementov velikega cesarstva v letu 1812, s pripombo: »v Ilirskih provincah na karto vnešena mesta so sedeži intendantov.«¹⁸

Uradni dokumenti so imeli v glavi napis Ilirske province (Provinces Illyriennes, Provinces d'Illyrie), cesarstvo pa pri tem ni bilo omenjeno. Nekatera institucija so imele v svojem naslovu samo ilirsko ime (Ilirske pošte = Postes Illyriennes, Ilirske centralne solé = Ecoles Centrales d'Illyrie), druge so se imenovalle cesarske (Cesarska solna in tobakna režija v Iliriji = Régie impériale des Sels et Tabacs en Illyrie, Cesarska ilirska loterija = Loterie impériale d'Illyrie, Generalna direkcija cesarskih ilirskih carin = Direction générale des Douanes Impériales d'Illyrie), tretje pa so se tudi neposredno vključevalle v francosko cesarstvo (Francosko cesarstvo: ilirske vode in gozdovi = Empire Français: Eaux et Forêts d'Illyrie).¹⁹ Province so imele francosko zastavo in cesarski grb. Bile so podrejene francoskim ministrstvom in kasačijskemu sodišču v Parizu. Člani apelacijskega sodišča v Ljubljani so morali priseči, da se bodo ravnali po zakonih cesarstva in da bodo zvesti cesarju.²⁰ Prebivalci Ilirije so imeli svoje posebno ilirsko državljanstvo, bili so ilirski podaniki (sujets Illyriens, sujets d'Illyrie). V nekem propagandnem članku, objavljenem proti koncu leta 1811, je bilo rečeno, da je Ilirec po svojih čustvih in svoji ustavi že Francoz.²¹ Francoski zakoni so bili uveljavljeni v Iliriji, toda ne vsi. Po ukazu z dne 30. septembra 1811 »bodo v prihodnje Bulletin des lois razdeljevali v naših Ilirskih provincah na isti

¹⁶ Napoleonove Ilirske province (cit. v op. 11) str. 31.

¹⁷ Grafenauer (v op. 15 cit. delo) str. 179.

¹⁸ Jacques Godechot: Les institutions de la France sous la Révolution et l'Empire, Paris 1951, str. 592/593.

¹⁹ Primeri so iz Télégraphe Officiel in iz kataloga, cit. v op. 11, slika 33.

²⁰ Télégraphe Officiel 1812, str: 52.

²¹ prav tam 1811, str. 371.

načini, kot v departementih cesarstva.²² *Télégraphe Officiel* je objavljala novice v dveh rubrikah, naslovljenih »Tuzemstvo« in »Inozemstvo«. Novice iz francoskega cesarstva in ilirskih provinc so objavljali v rubriki »Tuzemstvo«, v rubriki »Inozemstvo« pa so objavljali novice iz raznih evropskih držav, med njimi tudi iz italijanskega kraljestva. Vendar pa so bile novice iz italijanskega kraljestva, leta 1813 večkrat v rubriki »Tuzemstvo«. 4. julija 1811 je izdal Napoleon dekret o organizaciji hanzeatskih departementov. Določbe so bile ponekod precej podobne določbam, veljavnim za ilirske province. Tudi v hanzeatskih departementih je bil glavni funkcionar generalni guverner.²³ V ilirskih provincah departementov niso uvedli. Vlogo departementov so igralo province, vlogo prefektov pa intendanti.

Ilirske province so ob ustanovitvi odgovarjale trenutnemu političnemu položaju in potrebam Napoleonove protiangliške in vzhodne politike. Odrezale so avstrijsko cesarstvo od morja, ustvarile suhozemsko povezavo med Napoleonovimi ozemlji v Italiji, Istri in Dalmaciji in okrepile ozemeljsko zvezo s turškimi deželami. Niso pa zrasle iz kakšnega Napoleónovega jugoslovanskega koncepta, kakor so svoje čase nekateri domnevali. Napoleon ni imel ilirskih provinc za trajno tvorbo in je računal tudi na to, da bi jih (ali da bi njihove dele) o priliki zamenjal za druga ozemlja. Reš pa je, da so že v tistem času marsikje domnevali, da bodo Francozi priključili ilirskim provincam sosednje slovanske dežele, ki so bile pod Avstrijo in Turčijo.²⁴

Francoska finančna politika se je ravnala po načelu, ki ga je postavil Napoleon, da uprava ilirskih provinc in vojska, ki je v njih stacionirana, ne smeta povzročati francoski državi blagajni prav nobenih stroškov. Izdatke je bilo torej treba skrčiti, jih v določeni meri prevaliti na mesta in občine in povečati indirektno davke. Taka finančna politika je skoraj uničila osnovno šolstvo. Denarja je neprestano primanjkovalo. Ohranjeni arhivi so polni prošelj dobaviteljev, ki jim niso plačali računov, upokojencev, ki niso dobivali pokojnine, uradnikov, ki so že več mesecev delali brez plač.²⁵

Zaradi kratkega trajanja francoske oblasti mnoge odredbe niso mogle še pokazati pozitivnih učinkov, medtem ko so se negativne posledice takoj pokazale. To gotovo velja predvsem za gospodarstvo. Nenadni konec starih gospodarskih in prometnih poti v smeri sever-jug je takoj pokazal negativne posledice, nova smer zahod-vzhod pa se še ni mogla uveljaviti. Skozi ilirske province naj bi šlo vzhodno blago (zlasti bombaž), po suhozemski poti iz Turčije, v Italijo, in Francijo. Tej novi povezavi naj bi služile ceste, ki so jih intenzivno popravljali in gradili, novi mostovi, med katerimi je bil najpomembnejši most čez Uno pri Kostajnici (dograjen, 1812); ugodne carinske tarife, dokaj uspešen boj proti cestnim roparjem, sanitetna služba proti kugi, ki bi se utegnila razširiti iz turških dežel; in drugi ukrepi. Seveda francoska oblast, svoje gospodarske politike, ni usmerjala po potrebah Ilirije, ampak predvsem po potrebah Francije, deloma tudi Italije.

Francoska oblast je prinesla v naše kraje pojmovanja in načela meščanske družbe in francoske revolucije, čeprav marsikdaj precej izkvarjena zaradi cesarstva in njegove politike, ki je želela pridobiti v novo osvojenih deželah zase višje sloje stare družbe. Francozi so uvedli enakost vseh državljanov pred zakonom, obdavenje vseh po enotnih merilih, vojaško dolžnost podobne vrste, moderno sodstvo in upravo, povsem novo ureditev občin, naprednejše šolstvo in še marsikaj drugega. Nekaj novosti so izvedli v celoti, nekaj nedosledno, samo deloma ali ne povsod, marsikatere novosti pa se niso mogle uveljaviti ali so propadle zaradi finančnih težav. V svojem gledanju na enakost Francozi niso imeli smisla za mnogovrstne posebnosti prejšnje ureditve. Povsod so ukinjali privilegije in posebnosti mest, trgov, raznih drugih krajev in skupnosti. Ukinili so cehe, niso pa odpravili fevdalizma. Francoska vlada se je skušala držati nekakšne srednje poti, posredovati med kmeti, ki so se neprestano

²² prav tam 1811, str. 366.

²³ prav tam 1811, str. 236.

²⁴ Fran Zwitter (v op. 9 cit. delo).

²⁵ Giovanni Quarantotti: Trieste e l'Istria nell'età napoleonica, Firenze 1954, str. 294.

pritoževali nad fevdalci, in med fevdalci, ki so se neprestano pritoževali nad kmeti. Opozarjala je fevdalce, da so kmetje ljudje in da jih ne smejo zatirati; kmete, pa, da si ne smejo sami jemati pravice. Ker so sprejeli nekatere delne reforme v kmetovo korist, niso pa odpravili fevdalizma, niso pridobili zase niti kmeta, niti fevdalca. Med duhovščino so imeli le malo pristašev. Meščanstvo je bilo še premalo razvito, da bi bilo navdušeno za ideje meščanske revolucije. Večina obrtnikov je obsojala ukinitvej cehov. Marsikje so ostale v zlem spominu represalije ob protifrancoskih uporih za časa okupacije leta 1809. Za Francoze se niso navduševali tisti, ki so bili navezani na tradicijo, na stare navade, niti tisti, ki so jih prizadele gospodarske težave, visoki davki, raznovrstne rekvizicije in kontribucije za vojaške potrebe. Stalno ponavljajoče se govoriče, da bo francoske oblasti kmalu konec, tudi niso utrjevale režima. Med francoskimi uradniki, ki so prišli v Ilirijo, večinoma na višja mesta, so bili tudi karieristi, ki so mislili, da bodo tu zlahka in hitro obogateli,²⁶ taki, ki so gledali zviška na te tuje, zaostale in nerazvite dežele. Večini francoskega uradništva je gotovo škodovalo, ker niso znali nobenega domačega jezika in ker niso poznali mentalitete domačih ljudi. Za Francoze je bil torej le tenek sloj ljudi, v glavnem iz vrst izobražencev in bogatejših trgovcev. Poleg pristašev idej meščanske revolucije so bili med njimi tudi tisti, ki so, kakor Valentin Vodnik, zagledali v francoski oblasti večje možnosti za razvoj slovenskega jezika.

Ljudska šodba o Francozih je bila raznolika in se je pozneje še spreminjala. Nekatere stvari, ki so se zdele v francoskem času slabše, so se ob izkušnjah naslednjega avstrijskega časa in ob oddaljenosti pobarvale z lepšo barvo.

Leta 1810 so ustanovili *Télégraphe Officiel*,²⁷ v naznanilu 25. julija je bilo rečeno: »Da bi olajšali branje vsem prebivalcem dežele (Etat), kjer govorijo štiri jezike, bomo izdajali obenem štiri besedila istega časopisa: namreč v francosčini, ki je jezik vlade in vojske, v italijansčini, v nemščini in v ilirščini. Ilirska izdaja ni bila nikdar uresničena. Decembra 1810 so se odločili za ukinitje italijanskega besedila *Télégrapha*, od prvega januarja naprej, ker govorijo italijanski jezik le ob obali, od Reke vse do Kotora, ker pa govorijo v nasprotju s tem ilirščino skoraj splošno vzdolž vse te obale in razen tega v notranjosti dežel, na Hrvaškem, v Dalmaciji, v dubrovniški in kotorski provinci, kjer je edini jezik mnogih župnikov, nazadnje, ker prebivalci obalnih mest, kjer slabó poznajo ilirščino, beréjo francosko ali nemško.«²⁸ Italijansko izdajo so vendarle za kratek čas obnovili leta 1812.

Ukaz z dne 4. julija 1810 o organizaciji šolstva je določal deželni jezik (la langue du pays) za učni jezik v osnovni šoli in gimnaziji, francosčino ali italijansčino v licejih in na centralnih solah. Dekret z dne 30. septembra 1811 je določal za šolstvo kot uradni jezik francosčino, italijansčino in nemščino, pa sta se smeli poleg francosčine uporabljati pred sodišči in v javnih in privatnih listinah. Štranke, ki so prilagale italijanske in nemške dokumente, so morale za uradno registracijo na lastne stroške ali na stroške svojih komitentov priložiti francoski prevod, potrjen od zapriseženega prevajalca.²⁹ Slovenščina ali srbohrvaščina torej ni postala uradni jezik. Kar se tiče krajevnih imen, so Francozi uporabljali tradicionalne nemške in italijanske oblike (Laybach, Trieste, Trau, Carlstadt, Stopptsch, Vodiz). Vodnik in nekateri drugi profesorji pa so začeli v francoskih šolskih spričevalih in vpisnicah uporabljati slovenska krajevna imena. (Sherovniza, Radolza, Bistrica en Bohein, ville de Kamnik).³⁰

Dekreti in ukazi so bili navadno objavljeni v treh jezikih, v francosčini, italijansčini in nemščini. Za proglase, namenjene najširšemu krogu prebivalcev, posebej

²⁶ Guido Saba: *Regesto dei documenti riguardanti Trieste e l'Istria durante il periodo napoleonico esistenti negli archivi di Parigi, Problemi del Risorgimento triestino*, Trieste 1953, str. 308, 318, 319.

²⁷ Milko Kos: *Télégraphe Officiel* in njegove izdaje, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 7/8, 1926/7, str. 5-12.

²⁸ *Télégraphe Officiel* 1810, str. 80.

²⁹ prav tam 1811, str. 366.

³⁰ Glej slike v katalogu, cit. v op. 11, in v knjigi Vlado Schmidt: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, II, Ljubljana 1964 med str. 64/65.

podeželju, je bila predvidena objava »v štirih jezikih«, kakor so pisali v začetku, »v raznih jezikih«, »v jezikih, ki so v rabi v Ilirskih provincah«, kakor so se izražali pozneje.³¹ Razglas o cepljenju z dne 26. oktobra 1810, za katerega je bila določena objava v štirih jezikih, ohranjen v arhivu glavnega intendanta, ima francosko, italijansko, nemško in hrvaško besedilo.³² Ali imamo med razglasi v štirih jezikih tudi kake take s francoskim, italijanskim, nemškim in slovenskim besedilom? Med razglasi v raznih jezikih je bila seveda tudi slovenščina. V *Télégraphe Officiel* (beremo tudi, da iščejo uradnika, ki piše in govori francosko, nemško, kranjsko (langue carniolienne) in italijansko.³³

Francoska oblast je bila v začetku upoštevanju govornice domačega slovanskega prebivalstva dokaj naklonjena. Toda pod to so si predstavljali en sam knjižni jezik za vse ilirsko ozemlje od Koroške do Boke Kotorske. Ugotovitev, da take enotnosti ni ali da ni uresničljiva, je nedvomno predstavljala določeno razočaranje, za usmerjevalce uradnega poslovanja določeno komplikacijo. Slovenščina se je uveljavila predvsem zaradi Vodnikove aktivnosti in njegove spomenice z dne 23. julija 1811. V njej je razložil, da se ilirski jezik deli v dve glavni narečji in da je treba prevajati akte v obe, torej tudi v slovenščino. Vprašamo se lahko, kako bi bilo z upoštevanjem slovenščine, če bi glavno mesto Ilirskih provinc ne bila Ljubljana sredi slovenskega ozemlja, ampak recimo v Zadru.

Veljava slovenskega jezika se je nedvomno dvignila v šolstvu, kar je v veliki meri pripisati veliki zavzetosti Valentina Vodnika, ki se je z vso vnemo lotil sestavljanja slovenskih učbenikov. Toda po prvem zagonu je začela vloga nemščine znova naraščati na škodo slovenščine.

Praksa je bila vsekakor precej različna od predpisov. Na Kranjskem je bila nemščina dotlej edini uradni jezik, kar pomeni predvsem, da dotedanji uradniki drugače uradovati tudi niso znali. Tako vidimo, da so v višji administraciji pisali francosko, v nižji pa je večinoma vse ostalo pri starem, torej v nemščini. Ponekod so bile v slovenščini napisane tudi kakšne občinske listine, sestavljeni kakšni slavnostni ali drugi napisi. Med vzroki za šibko uveljavljanje slovenščine so bili nedvomno: njena nerazvitost, mnenje, da so francosčina, nemščina, italijanščina knjižni jeziki (*langues littéraires*), slovenščina pa samo ljudski jezik (*langue vulgaire*), množica uradnikov, sodnikov, učiteljev in drugih, ki niso marali ali znali spremeniti svojih navad.

Novejše slovensko zgodovinske je do francoske dobe kritičnejše, kakor pa je bilo ono v času narodnostnih bojev pred prvo svetovno vojno. Ostalo pa je mnenje, da je doba Ilirskih provinc pomenila precejšno prelomnico in da je bil njen pomen mnogo večji, kakor bi sodili po zgolj štirih letih njenega trajanja, prav tako pa je bil mnogo večji tudi njen neposredni in posredni vpliv.

R é s u m é

LES PROVINCES ILLYRIENNES DANS L'HISTOIRE SLOVÈNE

Vasilij Melik

L'époque des Provinces Illyriennes a suscité l'intérêt des historiens dès le 19e siècle. Les intellectuels slovènes s'éprirent en particulier du gouvernement français à cause de son attitude envers leur langue. Dans les luttes pour les droits nationaux ils ressentèrent dans les Provinces Illyriennes le gouvernement français comme une antithèse positive au gouvernement autrichien ne voyant dans le premier plus au moins que les bons côtés. L'historiographie slovène récente est plus critique envers

³¹ *Télégraphe Officiel* 1810, str. 79, 104 (4 jeziki), 1811, str. 212, 324 (3 jeziki), 1811, str. 280 (različni jeziki), 1811, str. 308, 1813, str. 206 (jeziki v rabi).

³² Arhiv SR Slovenije v Ljubljani, arhiv glavnega intendanta, fasc. 64.

³³ *Télégraphe Officiel* 1812, str. 81.

la période française que ne l'était l'historiographie du temps de l'enthousiasme national. Il reste tout de même la conviction que le temps du gouvernement français signifie un tournant assez important et que cette importance ainsi que son influence directe et indirecte de cette époque sont beaucoup plus grandes qu'on ne pourrait le croire d'après sa courte durée.

Les frontières de l'Illyrie divisaient en plusieurs points les régions historiques et ne correspondaient jamais aux frontières linguistiques. Les Provinces n'englobaient que 53 % de Slovènes. L'arrêté du 4 juillet 1810 définissait »la langue du pays« comme langue d'enseignement dans les écoles primaires et dans les gymnases, le français ou l'italien dans les lycées et dans les écoles centrales. Un autre arrêté du 30 septembre 1811 désignait le français comme langue officielle de la justice tandis que »les langues italienne et allemande pourront être employées concurremment avec la langue française dans les tribunaux et, dans les actes publics et privés«. Pour les proclamations destinées au public le plus large la publication était prévue »dans les différentes langues«. La conception d'une langue illyrienne unique a du céder la place à la découverte qu'il s'agissait de deux langues slaves différentes; parmi ces »langues différentes« se trouvait, naturellement, le slovène. La pratique était en tout cas assez différente des règlements. On peut noter que dans l'administration supérieure on écrivait en français et dans l'administration inférieure la plupart des actes étaient rédigés en allemand. On pouvait trouver parfois au niveau communal des actes rédigés en slovène. Il n'y a pas de doutes que l'usage de la langue slovène ait augmentée dans les écoles ce qu'il faut attribuer pour une grande part à l'initiative de Valentin Vodnik. Mais après un premier élan, le rôle de l'allemand recommença à prendre le dessus au détriment du slovène. Les supporters du slovène étaient peu nombreux en face des nombreux fonctionnaires, instituteurs et autres qui ne pouvaient pas remplir leurs fonctions que dans la langue allemande.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je maja 1982 izdala kot posebno publikacijo razpravo, ki jo je za »Zgodovinski časopis 1-2/1981« pripravil **Franc Sebjanič**.

SOLNIK IN DOMOLJUB ADAM FARKAS (1730—1786)

Publikacija o došlej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurškem protediplomatskem učenjaku (in rektorju šopronskega liceja) je v manjšem številu izdala na voljo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Cena knjižice znaša 80 din (za člane ZZDS 60 din, za študente 40 din).

ZGODOVINA LJUBLJANE

zbornik s posvetovanja o zgodovini Ljubljane, ki je bilo v Ljubljani 16. in 17. novembra 1983. Zbornik v obsegu 595 strani je uredil prof. dr. Ferdo Gestrin, v njem pa objavlja 48 avtorjev, ki v svojih razpravah obravnavajo preteklost Ljubljane od najstarejših časov do sodobnih dni. Knjigo sta izdala »Kronika«, časopis za slovensko krajevno zgodovino in Zgodovinsko društvo Ljubljana. V prosti prodaji stane 1600 din, v Zgodovinskem arhivu Ljubljana (Mestni trg 27) in na Oddelku za zgodovino filozofske fakultete (Aškerčeva 12) pa jo je mogoče dobiti za 1100 din.

VESTNIK KOROŠKIH PARTIZANOV

glasilo Osrednjega odbora koroških partizanov

Vestnik koroških partizanov — VKP izhaja v Ljubljani že od leta 1967. Iz organizacijskega glasila se je kmalu razvil v strokovno revijo, ki poleg zgodovine koroškega partizanstva obravnava tudi druga vprašanja iz zgodovine in sodobne problematike koroških Slovencev. VKP občasno z obsežnejšimi pregledi dopolnjuje tudi poročanje dnevnega tiska o drugih delih slovenskega zamejstva ter o splošni manjšinski problematiki v svetu.

Ob uvajanju bralne značke Karla Prušnika-Gašperja v naše šole naj posebej opozorimo na bibliografijo tega koroškega partizana in borca za pravice koroških Slovencev ter na bibliografijo prvih petnajstih letnikov VKP; obe bibliografiji je pripravila Marija Suhodolčan, izšli pa sta kot posebna številka VKP.

Vestnik koroških partizanov lahko naročite pri njegovem izdajatelju in založniku: Osrednji odbor koroških partizanov, YU-61000 Ljubljana, Titova 123, p. p. 501.

VOLITVE V AVSTRIJSKI DRŽAVNI ZBOR V SLOVENSКИH DEŽELAH V LETU 1848

Leto 1848 je bilo za Slovence, tako kot za druge slovaške narode avstrijskega cesarstva, prelomno. Buržoazna revolucija je odpravila fevdalni red v avstrijski monarhiji, utrla pot razvoju kapitalizma, in čeprav ni rešila nacionalnega vprašanja, je vendarle dala močno pobudo za nadaljnji razvoj nacionalne zavesti zatiranih narodov in za njihovo aktivno vključitev v politični boj.

Leta 1848 so Slovenci prvič dobili možnost, da na zakonski osnovi posežejo v politično življenje v cesarstvu. Med revolucijo je bil sestavljen prvi slovenski politični program — program Zedinjene Slovenije, pojavili so se novi slovenski časopisi in nastala prva narodna društva. Udeležba Slovencev pri volitvah v prvi avstrijski državni zbor, v frankfurtski parlament, v deželne zbornice in njihovo aktivno delovanje je v teh telesih je postalo ena od bistvenih oblik njihove pritegnitve k političnemu življenju monarhije.

V pričujočem delu poskušamo pregledati priprave, potek in rezultate volitev v dunajski državni zbor v slovenskih deželah leta 1848, ter ugotoviti, kakšne značilne poteze notranjega položaja v Sloveniji v prvih mesecih revolucije odsevajo. Ta tema doslej še ni bila v zgodovinski literaturi dovolj osvetljena. V svojih monografijah sta se je na kratko dotaknila liberalni slovenski zgodovinar, 19. stoletja J. Apih¹ in sodobni raziskovalec marksistične usmeritve R. Rozdolski.² J. Apih je opisal potek in rezultate volitev in pri tem podal precej točnih opazanj glede različnega pristopa kmetov in narodnjakov do volitev, o sestavi izvoljenih poslancev itd. Vendar pa je predvolilno kampanjo opisal le kratko in navedenih dejstev skoraj ni analiziral. V raziskavi R. Rozdolskega je točno in podrobno označen odnos kmetov Koroške, Štajerske, Kranjske in Primorske do volitev v dunajski državni zbor, drugih vprašanj, povezanih z dano temo, pa še avtor ni dotaknil.

Priprave za volitve v državni zbor so bile dolge in skrbne. 25. aprila je vlada objavila načrt ustave, ki je predvideval dvodomni državni zbor z zakonodajno oblastjo, čeprav je dajal cesarju pravico do veta na vse njegove sklepe. Vendar pa je bil cesar že 16. maja, ko je na Dunaju izbruhnila nova vstaja, prisiljen dati soglasje za sklic enodomnega državnega zbora in vpeljati splošno volilno pravico. 15. junija je bil objavljen nov volilni zakon, po katerem so imeli aktivno volilno pravico moški nad 24 let starosti ne glede na veroizpoved. Mezdni delavci, hlapci ali služabniki osebe, ki so prejemale podporo od dobroteljskih ustanov, kmetje brez zemlje in ženske niso dobili pravice do udeležbe na volitvah. Obstajal je tudi pogoj najmanj 6 mesecev stalnega bivanja v istem kraju. Volitve so bile dvostopenjske in z javnim glasovanjem. Najprej so volili volilne može (po enega na 250—500 ljudi), ki so iz svoje srede volili poslanca (ob dvotretjinski udeležbi vseh volilnih moži in z absolutno večino glasov). Na 50.000 prebivalcev so tako dobili po enega poslanca.³

Najprej so načrtovali, da bodo odprli državni zbor 26. junija, vendar so otvoritev prenesli na konec julija zaradi dunajske in praške vstaje, cesarjevega pobega v Innsbruck, pa tudi zaradi tega, ker so volitve v mnogih deželah izvedli pozneje.

Odnos različnih krogov slovenske javnosti do volitev še zdaleč ni bil enak. Socialna struktura slovenskih dežel je bila precej pisana. Plemstvo, glavna opora abso-

¹ Apih J., Slovenci in 1848. leto. Ljubljana, 1888, str. 147—155.

² Rozdolski R., Die Bauernabgeordneten im konstituierenden österreichischen Reichstag 1848/49. Wien, 1976, str. 42—44, 49—55.

³ St. f. 310/3. Auersperg. Iz zapuščine. Mapa 3. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (NUK), Rokopisna zbirka.

lutizma, je bilo v Sloveniji druge narodnosti — nemške in deloma italijanske. Slovenska buržoazija je bila v tistem času še maloštevilna, svojo dejavnost je razvijala na področju trgovine, oderuštva, zakupa davkov in zemljiške posesti. Proletariat je bil v Sloveniji v začetni fazi razvoja in o kakšnem njegovem samostojnem gibanju v tistem času ne moremo govoriti. Najštevilnejši razred slovenske družbe so bili kmetje, ki so sredi 19. stoletja doživljali proces razslojevanja.⁴

Kmetje so sprejeli volitve zelo zadržano. Deloma lahko to razložimo s tem, ker so v tem času obljubili odpravo tlake in drugih fevdalnih obveznosti proti odškodnini.⁴ Zanimanje za delo državnega zbora še je nekoliko zmanjšalo. Povrh, pa so nekateri kmetje sploh z nezaupanjem sprejeli zanje nenavadno parlamentarno institucijo. Pri volitvah volilnih mož večina kmetov ni hotela sodelovati; to je bilo zlasti značilno za Koroško.⁵ V svojem poročilu krajevnim oblastem je volilni komisar Glančnik 19. junija 1848 razlagal, da kmetje ignorirajo volitve, ker bi, radi izvolili poslanca v državni zbor naravnost in nočejo puščati tega opravila volilnim možem, saj dvomijo, da bodo le-ti izvolili takšnega poslanca, ki bo v resnici branil njihove interese.⁶

Za stališče slovenskih kmetov je bilo značilno nezaupanje do predstavnikov vladajočih razredov, pa naj bodo to Nemci ali Slovenci. Nacionalno vprašanje kmetov ni zanimalo. Oni so zahtevali socialne spremembe in predvsem odpravo fevdalnih obveznosti brez odškodnine. Slovenska buržoazija ni bila zainteresirana za radikalno rešitev tega vprašanja. Narodni inteligenci se je to vprašanje sploh zdelo drugorazredno. Tedaj še edini slovenski časopis Novice so skoraj v vsaki številki opozarjale kmete, da morajo še naprej opravljati svoje dolžnosti do fevdalcev: »Desetine, tlake in druge davke so stari dolgovi, ki jih je kmet gosposki dolžan,« so pisale Novice še aprila.⁷ Podobne nazore so imeli tudi slovenski liberalci.⁸

Seveda je takšno stališče slovenske buržoazije in narodnjakov zbuvalo odpor v kmečkem okolju. Poleti so se razširili na roko v slovenščini in nemščini pisani primerki nekakega pisma. Pokazalo se je, da je to pismo prevod članka, objavljenega v dunajskem listu »Constitution«.⁹ To je bil očiten primer ljudskega gneva in njegovih pričakovanj: Kmetom ni treba plačevati odškodnine, pravico imajo do svobode — je pisalo v pismu. »Pravica je zdaj premagala in folk vam je mogel svojo frajast iz krivijo (= krvjo) plačati; za koga vam gre potlej odkupa. Prosite vir cel več, de se ne bo za to pretečeno rajtenga z vam delala in de se vam ne bo tako zgodilo, kakor s francosko gospodo, miselte na lejšto 1789 in jest vam naprej oznanim, če bote po teh potih hodili kakor vi mislite, bote en hud vreme navlekli, katir se bo na eno čudno vižo nad vašimi glavami iztresil.«¹⁰

Kmetom je pismo predlagalo: »Kader bo volitu za reichstag deržana, toko izvolite izmed vas enga kmeta katir — 1. dobro za vas misli — 2. iz vašim okolšnam dobro znanje — 3. katir per gosposk ni uslišan, 4. koražo ima, de tud se ne bo bav, pred tem velkim gospodam pravico govorit, jen se tud za tisto potegniti. Jest vem, de ste bli večkrat golfan, tok nesmete taciga voliti, kateriga vam bo gosposka ali paduhovšna ponujala.«¹¹

Pozneje so pri volitvah poslancev kmetje nekaterih volilnih okrajev pri izbiri kandidata izmed »gospode« temu postavljali kot obvezen pogoj, da vzame s seboj na Dunaj enega ali dva namestnika izmed kmetov, da bi nadzorovala njegovo dejavnost.¹²

⁴ Gl. Rozdoljski, str. 49; Springer A., Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden 1809. Zweiter Teil. Die österreichische Revolution. Leipzig, 1865, str. 417.

⁵ Tako je npr. v Lukovicah (Koroška) od 420 volilcev prišlo na volitve samo 18. — Rozdoljski, str. 54.

⁶ Ibid.

⁷ Novice 1848, str. 59.

⁸ Npr. M. Majar — gl. Curkina I. V., Matija Majar-Ziljski. Razprave razreda za zgodovinske in družbene vede SAZU VIII/2. Ljubljana, 1974, str. 95.

⁹ Mal J., Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1928—1939, str. 860; Rozdoljski, str. 54.

¹⁰ Mal, str. 860, 861 (original v bohoričici).

¹¹ Apih, str. 149.

¹² Apih, str. 151.

Takšno je bilo razpoloženje kmetov pred volitvami — popolno pomanjkanje zanimanja za nacionalno vprašanje in prizadevanje, da bi dosegli dokončno rešitev vprašanja o odpravi fevdalnih obveznosti.

Odnos slovenskih narodnjakov do volitev pa je bil popolnoma drugačen. To so bili v glavnem duhovniki in posvetna inteligenca ter predstavniki drobne in srednje buržoazije. Mnogi med njimi so sprejeli sporočilo o sklicu avstrijskega državnega zbora z velikim navdušenjem, ker so menili, da bo njegovo delo najpomembnejši dogodek revolucije. Od državnega zbora so pričakovali rešitev najbolj perečih vprašanj, in so zategadelj imeli volitve za posebej odgovorno zadevo, ki lahko vpliva na nadaljnjo usodo slovenskega naroda. V svoji predvolilni agitaciji so si slovenski narodnjaki prizadevali, prvič, premagati nezaupanje kmetov do »gospode« in tako doseči, da bi bili izvoljeni izobraženci, in, drugič, zagotoviti, da bi Slovenci v državnem zboru zastopali poslanci, ki bi nastopali v obrambo nacionalnih pravic svojega naroda.

Aktivna predvolilna agitacija se je začela maja. Prvi podrobni članek o prihajajočih volitvah se je pojavil v Novicah 24. maja. Napisal ga je bodoči poslanec na Dunaju Miha Ambrož. To je eden od maloštevilnih slovenskih poslancev, o katerem se je posrečilo nabrati zadostno količino podatkov.

Ambrož se je rodil leta 1808 v Ljubljani. Bil je kmečki sin, študiral pravo na Dunaju in v Gradcu, po vrnitvi domov je nekaj časa delal pri ljubljanskem mestnem sodišču, potem pa je 12 let služil kot okrajni komisar.¹³ Revolucija ga je zatekla v Smledniku in zelo hitro se je vključil v politično življenje. Revolucijo je pozdravil z navdušenjem, slavil je »Dunajčane, ki so verige avstrijskih narodov razsuli«, obenem z njimi pa tudi cesarja.¹⁴ Udeležil se je volitev v frankfurtski parlament. Njegovi sonarodnjaki so mu potem še večkrat očitali simpatije do nemških radikalov.

Ambrož je bil vnet pobornik interesov slovenskega naroda. Bil je dopisnik Novic od njihovega nastanka in takoj je postal član ljubljanskega društva »Slovenija«. Ambrož se je zavzemal za uvajanje slovenščine v šole in urade in za sestavljanje vseh dokumentov, ki zadevajo kmete, v njihovem domačem jeziku. V svoji polemiki z nekim J. Podrebernickim, ki je izjavljal, da je slovenski jezik preveč ubog in nerazvit, da bi v njem lahko pisali dokumente, je Ambrož ostro napadel tega uradnika in vse, ki ne znajo domačega jezika. Če kmet govori v uradu slovensko, zakaj bi morali prevajati njegove besede v nemščino? Podane bodo netočno, misli kmetov, uradnik pač ne bo razumel. Kmetje taki »gospodi« ne zaupajo. Ambrož je pozival izobražene Slovence, naj bodo bliže svojemu narodu, za začetek naj se vsaj naučijo pisati v domačem jeziku. Menil je, da ne smemo zahtevati, da bi v višjih gubernijskih uradih, povezanih z Dunajem, tudi uvajali slovenski jezik. Toda v krajih, kjer so uradniki v neposrednem stiku z ljudstvom, je poznavanje slovenščine nujno potrebno.¹⁵ Povedati je treba, da je bilo neznanje slovenščine razširjen pojav celo med slovenskimi narodnjaki. Eden od članov društva Slovenija v Ljubljani se je pozneje spominjal: »Bili smo mirni in trezni ter smo pričakovali tiho boljših časov, in ako bi nam bila vlada usilila popolno ravnopravnost, bili bi mi najbolj prestrašeni, ker ni bilo slovarjev in nihče ni znal slovenščine.«¹⁶

Ker je Ambrož užival spoštovanje in zaupanje kmetov, jim je dostikrat pomagal razreševati njihove gospodarske težave in bil njihov posrednik v sporih s posestniki.¹⁷ Tako je za smledniške kmete napisal prošnjo ministru za notranje zadeve na Dunaju v slovenščini in nemščini. V njem je razložil temeljne kmečke zahteve. Sam Ambrož je ponosno omenil v Novicah, da je sestavil *prvo* prošnjo na Dunaj v domačem jeziku.¹⁸

¹³ Slovenski biografski leksikon (SBL), Prva knjiga, Ljubljana, 1935 — 1932, str. 8.

¹⁴ Novice, str. 66.

¹⁵ Ibid., str. 74, 107, 108.

¹⁶ Apih, str. 138.

¹⁷ Novice, str. 114; Laibacher Zeitung 1848, št. 77, str. 433; Mal, str. 666—667.

¹⁸ Mal, str. 667.

Pačmen, ambiciozen, navdušen za idejo razvoja svojega naroda si je Ambrož prizadeval uresničiti svoje načrte ne le na papirju, ampak tudi v dejanju. Sodeč po njegovih člankih je bil to mož liberalnih nazorov, ki se je navduševal in ni pozabil poudariti svojih zaslug. S svojo energično dejavnostjo v prvih mesecih revolucije si je ustvaril ugled moža, ki je iskreno predan interesom svojega naroda.

V članku »Kakšne poslance bomo volili za Dunaj?« je Ambrož skušal prepričati kmete o potrebi, da volijo »pametne, poštene in učene može«, ki imajo naslednje lastnosti: 1. dobro poznajo nemški jezik, 2. so široko izobraženi, se spoznajo ne le na kmečke zadeve, 3. so dobri in pogumni govorniki, 4. so poštene in ambiciozni. Kmetov ne gre pošiljati, ker kmet pozna svoje potrebe in potrebe svojega sosedu, ne more pa govoriti v imenu kmetov vsega cesarstva. Kmeta zanimajo samo obveznosti in desetina, je grenko pripominjal Ambrož, do drugih vprašanj pa je ravnodušen. »In če mislite, da bi poslancam ta ali una reč v glavo ne padla,« je predlagal Ambrož, »sej vam že ustava dovoljenje da, po poslancu prošnje na zbor poslati. Take prošnje morajo biti od vsih ljudi podpisane, ki jih želijo; če jih več podpiše, boljši je. Te prošnje bojo pri zboru očitno na glas brane. Na ta zbor bojo tudi drugi ljudje hodili poslušat. Pošlite tedaj kakiga moža, ki nemški jezik razume, na Dunaj, da bo slišal, kaj in kako se bo v tem zboru govorilo, in da bo tudi doma vedil povedati, kako so se poslanci za vas potegnili.«¹⁹

Celjske slovenske novine so izražale svoje predstave o idealnem poslancu nekoliko pozneje — julija. Tu je ta sploh postavljen na nedosegljivo višino: to je človek, ki temeljito pozna ljudi, ki je služabnik ne cesarja, ampak ljudstva, ki poseduje ljudstvu nedostopno modrost, učenost in velikodušnost. Značilna je liberalna ideja, omenjena v časopisu, da niti ljudstvo (zaradi svoje nerazvitosti) niti cesar (ker ne pozna potreb ljudstva) ne moreta biti tvorca ustave! To je prerogativa edine drzavne zboru.²⁰

V Novicah so sredi julija objavili še članek, ki je k zahtevam, katere je naštel Ambrož, dodal še eno — poslanec mora biti dober katolik.²¹ Podoben članek se je pojavil tudi v uradnem nemškem časopisu Laibacher Zeitung.²²

Za slovenske izobražence je bila zelo pomembna izbira volilnih kandidatov. V Ljubljani je bil osnovan volilni odbor, ki se je ukvarjal s tem vprašanjem.²³

V začetku junija je društvo Slovenija na Dunaju na temelju pisem, ki jih je prejelo iz raznih krajev Slovenije, pretehtalo in sestavilo seznam kandidatov za dunajski državni zbor. Ta seznam so poslali M. Ambrožu s prošnjo, naj ga nemudoma objavi v Laibacher Zeitung in v Novicah, natisne pa naj ga tudi posebej in izvode pošlje vsem v njem naštetim veljakom v vse volilne okraje Slovenije. V strahu, da Ambrož ne bi bil dovolj uren, so Dunajčani poslali poseben izvod slovenskemu društvu v Gradcu, naj ga ti natisnejo.²⁴ Ambrož je svojo nalogo hitro opravil in že 24. junija je bil ta seznam poslanec objavljen v Novicah. V njem so bila v glavnem imena slovenskih rodoljubov (med njimi je bilo veliko duhovnikov).²⁵ Seznam kandidatov je objavila tudi Laibacher Zeitung.²⁶

Mnogi izmed predlaganih niso bili izvoljeni, nekateri pa so se sami odrekli tako odgovorne dolžnosti. J. Bleiweisu so velikokrat predlagali, naj objavi svojo kandidaturu, vendar se je temu odpovedal, verjetno iz previdnosti. Odpovedal se je tudi F. Rapotar, ki je izjavil, da ne more prevzeti take težke dolžnosti.²⁷ Podobno je ravnal V. Gurnik, ki se je skliceval na zaposlenost v štajerskem deželnem zboru.²⁸ J.

¹⁹ Novice, str. 86.

²⁰ Celjske slovenske novine, str. 12.

²¹ Novice, str. 98—99.

²² Laibacher Zeitung, št. 39, str. 373—374.

²³ Apil, str. 148.

²⁴ Pismo P. Kozlerja J. Muršcu z dne 5. 6. 1848. Ilešič F., Korespondenca dr. Jos. Muršca. Zbornik Matice Slovenske 7, Ljubljana 1905, str. 142—143.

²⁵ To so M. Ambrož, J. Bleiweis, J. Cerer, P. Kozler, F. Miklošič, J. Muršec, J. Strah idr. — Novice, str. 102.

²⁶ Laibacher Zeitung, št. 70, str. 423.

²⁷ Celjske slovenske novine, str. 88.

²⁸ Ibid.

Strah ni sprejel kandidature, češ da za delo v državnem zboru nima izkušenj in znanja.²⁹ J. Cerer, pobiralec davkov v Trstu, ni bil izvoljen kljub vsem svojim prizadevanjem. V pismu ljubljanskemu društvu Slovenija je zelo trezno pojasnil vzroke za svoj neuspeh, češ da ga izvoljeni K. Ulepič presega po znanju, v Postojni, kjer je kandidiral, pa se ga skoraj ne spominjajo več, saj je odšel od tam pred 16 leti.³⁰ Le malo upanja, da bi bili izvoljeni, so imeli duhovniki.³¹

Slovenski narodnjaki so zelo pozorno spremljali razpoloženje kmetov in pri postavljanju ene ali druge kandidature so upoštevali priljubljenost kandidata v danem volilnem okraju. Tako je J. Muršec, ki se ni povsem znašel v položaju, predlagal za ptujski okraj F. Miklošiča, za Sv. Lenart pa A. Dominkuša. Proti temu predlogu je nastopil D. Trstenjak, ki je opozoril, da »more, Dr. Miklošič pri Sv. Lenartu, zvolen biti, zakaj ta pridejo neke komisije, kere Dominkuša ne ljubijo, inu tote bi znale vse druge pomotit, tak da bi nebi eden ne drugi zvolen bil. V Ptujem volitnem okraju, de Dominkuš več prijateljev najšel.«³² Temu mnenju se je pridružil tudi A. Kreft.³³ Njune napovedi, da bi pri Sv. Lenartu lahko izvolili F. Miklošiča, so se uresničile.

Vzdušje pred volitvami poslancev je bilo v Sloveniji precej napeto. Na Štajerskem in Koroškem je bilo pereče vprašanje, koga voliti — Nemce ali Slovence. Nacionalna nasprotja so se poglobila. Zanimivo je, da jeze Slovencev niso zbujali toliko Nemci, kolikor ponemčeni Slovenci.³⁴ O tem priča članek, natisnjen v Celjskih slovenskih novinah nekoliko pozneje, konec avgusta: »Niso, Nemci naši narhujsi sovražniki, ampak Slovenci, — Slovenci, ki tega lepa imena vredni niso, ki slovenskiga jezika dobro govoriti ne znajo, boljši pa se ga naučiti ne upajo, katerim na vas in na slovenske šege, merzi in jim le, to dopada, kar po ptujšini diši.«³⁵

Trezno očno nastalega položaja je dal guverner Kranjske grof Welsersheimb v svojem poročilu ministru za notranje zadeve na Dunaju 10. maja 1848. Omenjajoč, da med volilci na Kranjskem prevladujejo kmetje in malomeščani, zainteresirani predvsem za odpravo fevdalnih obveznosti in zmanjšanje davkov, je guverner opozoril, da vlada na deželi veliko nezaupanje do predstavnikov meščanstva (zlasti do zemljiških posestnikov) in do cesarskih uradnikov. Kmetje vztrajajo pri tem, da bodo izvolili v državni zbor ljudi iz svojih vrst, kajti samo ti poznajo njihove potrebe. To razpoloženje kmetov izrabljajo neizobraženi ljudje in puhtarji, ki bi radi prišli na Dunaj. Na koncu pisma je guvernerjeva pesimistična domneva, da je malo upanja, da bi bila dežela v državnem zboru zastopana z zadostno inteligentnostjo, odlčnoštvom, razumnostjo in iskrenostjo. Malo izgledov, da bodo izvoljeni, imajo duhovniki in graščaki.³⁶ Po tem poročilu si lahko predstavljamo, kako so se v slovenskih deželah v času revolucije zaostri la razredna nasprotja. Vztrajno prizadevanje kmetov, da bi izvolili v državni zbor svoje poslance, je temeljilo na zavesti o interesih svojega razreda in njihovem nasprotju do interesov gospode.

Volitve v državni zbor v slovenskih deželah niso potekale hkrati — na Kranjskem in v nekaterih volilnih okrajih Koroške in Štajerske 20. junija, v celjskem okrožju Štajerske 23. junija itd. Najbolj aktivni so bili volilci na Koroškem. V večini okrajev Kranjske volilni možje niso prišli v polnem številu: v Postojni jih je bilo 81 od 89, v Loki 51 od 64, v Radovljici 87 od 96, v Logatcu 74 od 96 itd.³⁷ V nekaterih okrajih so imeli ponovne volitve (če je prišlo manj kot 2/3 volilnih mož ali če niso dosegli absolutne večine glasov).³⁸

²⁹ Pismo J. Straha J. Muršču z dne 20. 6. 1848. — Korespondenca, str. 69.

³⁰ Arhiv Socialistične republike Slovenije (ASRS). Slovensko društvo, Dopisi 1848. leta.

³¹ Gl. pismo I. Orožna J. Muršču z dne 7. 6. 1848. — Korespondenca, str. 138—139.

³² Pismo D. Terstenjaka J. Muršču z dne 17. 6. 1848. Ibid., str. 5.

³³ Pismo A. Krefta J. Muršču junija 1848 — Ibid., str. 60—61.

³⁴ Ibid.

³⁵ Celjske slovenske novine, str. 34.

³⁶ ASRS, Deželno predsedstvo, spis 1339.

³⁷ Ibid., spisi 1492, 1500, 1501.

³⁸ Ibid., spisi 1734, 1561.

Popolnoma se lahko strinjamo z J. Apihom, ko pravi, da so prve volitve v avstrijski državni zbor potekale v Sloveniji brez vladnega vpliva.³⁹ Vendar pa je bil v mnogih krajih položaj nemiren; ponekod so volilce podkupovali. Ponekod so volilci izražali nezadovoljstvo zaradi prekomernega vmešavanja duhovnikov.⁴⁰ Kmetje so volili poslance po svojem osebnem odnosu do kandidata ne glede na njegovo narodnost. Tako je bil npr. v Šentandražu na Koroškem (St. Andrä) za poslanca izvoljen Slovenec J. Rak, za namestnika pa Nemec A. von Wolfsberg.⁴¹

Vsega skupaj je bilo izvoljenih 17 slovenskih poslancev. Po številu slovenskega prebivalstva bi jih moralo biti vsaj 21. S pripombo, da bi se dalo izračunati tudi večje ali manjše število (odvisno od pojma narodnjak), meni Apih, da je bilo slovenskih poslancev 16.⁴² Mednje ne šteje Smrekarja.⁴³ Vendar pa je nedosleden. Pri opisu dela državnega zbora Smrekarja stalno vključuje med Slovence (npr. pri glasovanju). Povrh pa Apihovo trditev, da se je Smrekar štel navadno za Nemca, spodbija izjava samega Smrekarja na eni izmed sej državnega zbora, ko je izjavil, da je Slovan.⁴⁴ Rozdoljski omenja, da je K. Šturm neopredeljene narodnosti. Apih ga šteje med slovenske poslance, prav tako tudi čeljske Slovenske novice.⁴⁵

V **Postojni** je bil za poslanca izvoljen doktor filozofije in prava, adjunkt komorne prokurature v Ljubljani **Karel Ulepič** (rojen 1811) Maja 1848 so ga izvolili v več okrajih za namestnika poslancov v frankfurtski parlament.⁴⁶ V duñajski državni zbor je bil izvoljen s 54 glasovi od 81. Po poročilu uradnika Košakerja so njegova starost, družbeni položaj, državljanski nazori in izobrazba popolnoma ustrezali poslanskemu nazivu.⁴⁷ M. Cigale je zelo ostro ocenil Ulepiča, češ da nima pojma o domovini in narodnosti.⁴⁸ Tako je Ulepičeva kandidatura vladi popolnoma ustrezala, izzvala pa je nezadovoljstvo slovenskih liberalcev.⁴⁹

V **Ljubljani** je bil izvoljen s 33 glasovi izmed 61 **Matej Kavčič**, razgledan in široko izobražen mož.⁴⁹ Rodil se je leta 1802, gimnazijo je končal v Ljubljani, pravno fakulteto pa na Dunaju. Od 1835 je bil advokat v Ljubljani. 1848 je bil izvoljen v kranjski deželni zbor. Bil je tudi kandidat za frankfurtski parlament.⁵⁰

V **Logatcu** je bil s 65 glasovi od 74 izvoljen poštar in kmet **Matija Dolžan** (Dol-schein).⁵¹

V **Novem mestu** je bil kmet in gostilničar **Matija Grašič** iz Mirne peči izvoljen v drugem glasovanju s 33 glasovi izmed 62.⁵² Komisija državnega zbora je najprej podvomila o veljavnosti njegovega poslanskega mandata, potem pa je volitve potrdila.⁵³ O tem kandidatu ne vemo skoraj ničesar. Njegove poglede nekoliko osvetli majhen članek, objavljen 20. junija v Laibacher Zeitung. V članku se naštevajo kmečke prošnje cesarju: o odpravi fevdalnih obveznosti in desetine **brez odškodnine**, o pravicah slovensčine itd. Med množico kmečkih podpisov je tudi priimek Grašič.⁵⁴ Očitno so bili njegovi nazori še pred začetkom dela državnega zbora radikalni.

V **Mirni** je bil s 43 glasovi od 70 izvoljen kmet **Jurij Gajer**.⁵⁵ Nekaj podatkov o njem najdemo v Laibacher Zeitung. 16. maja je bil objavljen članek, ki se je pritoževal, da so cesarski uradniki med volitvami v Frankfurt v Leskovcu pri Krškem prekoračili oblast.⁵⁶ Okrajni komisar je ponaredil rezultate volitev, enega najbolj

³⁹ Apih, str. 148; Mal, str. 815.

⁴⁰ ASRS, Dež. preds., spis 1494.

⁴¹ ASRS, Dež. preds., spis 1734.

⁴² Apih, str. 153.

⁴³ Apih, str. 151.

⁴⁴ Verhandlungen des österreichischen Reichstags, Wien 1970, Bd. 1, str. 10.

⁴⁵ Rozdoljski, str. 226. Apih, str. 151. Slovenske novine 1849, str. 20.

⁴⁶ Laibacher Zeitung, št. 63, str. 393.

⁴⁷ ASRS, Dež. preds., spisi 1492, 1501.

⁴⁸ Lončar D., Dr. Janez Bleweis in njegova doba. Zbornik Matice Slovenske 11, Ljubljana 1909, str.

⁴⁹ ASRS, Dež. preds., spis 1494.

⁵⁰ SBL I, str. 438.

⁵¹ ASRS, Dež. preds., spis 1501.

⁵² Ibid., spis 1497.

⁵³ Verhandlungen I, str. 411.

⁵⁴ Laibacher Zeitung, št. 75, str. 445.

⁵⁵ ASRS, Dež. preds., spis 1497.

⁵⁶ Laibacher Zeitung, št. 69, str. 369.

spoštovanih mož v vasi J. Gajerja pa je obtožil, da je hujskal ljudstvo k neredom. V uredništvo časopisa je prišlo pismo vaščanov, ki so branili Gajerja in dokazovali, da ni hujskal; ampak miril kmete, razburjene zaradi krivičnosti okrajnega komisarja. Če šodimo po tej opazki, je Gajer resnično užival veliko spoštovanje med kmeti svojega kraja.

Mihael Ambrož je bil izvoljen za poslanca hkrati v treh okrajih: v Višnji gori z 20 glasovi od 22 (tu so mu dali za namestnika kmeta A. Dolničarja),⁵⁷ v Škofiji Loki z 48 glasovi od 50 in v Radovljici s 57 od 87 glasov.⁵⁸ Državni zbor je potrdil njegovo izvolitev v Radovljici.⁵⁹ V Loki je bil izvoljen pod pogojem, da skupaj z njim odpotujeta na Dunaj 2. namestnika — kmeta J. Kavčič in G. Gartner, ki bosta Ambrožu pomagala »z besedo in dejanjem v interesu kmečkega sloja«. Volilni komisar, ki je prisostvoval volitvam, je prišel v zadrego, vendar jih je vseeno priznal za veljavne. Ambrož je objavil, da sprejema pogoje in da bo »ukrep služil le krepitvi zaupanja do dejavnosti državnega zbora med kmeti«. Na ta sicer nezakoniti akt je mirno reagiral ljubljanski guverner. V poročilu ministru za notranje zadeve na Dunaju je opozarjal, da ima te volitve za popolnoma nenevarne, ker volilci niso povezali poslančeve dejavnosti s soglasjem namestnikov. Zlobno je še dodal, da bosta namestnika pač le težko prisotna na sejah državnega zbora (najbrž zaradi pomanjkljive izobrazbe); nikakor pa jima ni mogoče prepovedati, da bi potovala na Dunaj, seveda na lastne stroške.⁶⁰

V **Kamniku** je bil izvoljen za poslanca kmet **Valentin Stercin**, kar je izzvalo po besedah uradnika Kreuzberga v Ljubljani splošno nezadovoljstvo. Že drugi dan po volitvah so začela prihajati v guvernerjevo pisarno pisma Kranjcev, češ, da mož ni vreden, da bi bil poslanec. Obtoževali so ga, da je nekoga pretepel s palico, da se je v vojski izognil kazni za nekakšen prestop, da ni hotel plačati kazni itd. V poročilu ministru za notranje zadeve je Kreuzberg zelo negativno pisal o rezultatih volitev v Kamniku in prosil, da bi se to vprašanje predalo v obravnavo komisiji državnega zbora za potrditev volitev. Vendar je komisija priznala veljavnost Stercinovega mandata.⁶¹

Resnično ozadje takšne reakcije krajevnih oblasti na Stercinovo izvolitev je bilo po vsej priliki v tem, ker je Stercin po popotovanju na Dunaj spomladi leta 1848 nagovarjal kmete, naj prenehajo delati tlako in plačevati davke ter aktivno sodeloval pri razširjanju zgoraj omenjenega pisma (iz revije Constitution) med kmete.⁶² Kljub očitni antipatiji do Stercina je moral Kreuzberg vendarle priznati njegovo priljubljenost, saj omenja, da bi anuliranje volitev lahko vznemirilo kmete, ki so ga izvolili.⁶³

V **Konjicah** je bil izvoljen kmet **Karel Šturm**, v Celju kmet **Matija Županec**, v Ptuj **Andrej Dominkuš**.⁶⁴ Pri **Sv. Lenartu** je bil, kakor so predvidevali, izvoljen **Fran Miklošič**, znameniti slavist. Bil je predsednik dunajskega društva Slovenija, eden sestavljalcev njegovega programa, ter je aktivno agitiral proti Frankfurtu. V imenu Slovencev je podpisal poziv Bratom Slovanom, ki je izšel 1. maja v Pragi in nannjal slovanski kongres.⁶⁵ Slovenci so poleti 1848 polagali velike nade v svojega znamenitega rojaka.

V **Slovenjgradcu** je bil izvoljen za poslanca v državni zbor **Jostip Krajnc**, mlad pravnik iz Gradca. Rodil se je leta 1821 v družini bogatega kmeta. Že leta 1842 je bil v Gradcu promoviran za doktorja filozofije. Bil je v različnih službah in veliko popotoval. V času revolucije je postal eden najaktivnejših članov društva Slovenija

⁵⁷ ASRS, Dež. preds., spis 1497.

⁵⁸ Ibid., spis 1500.

⁵⁹ Verhandlungen I., str. 137.

⁶⁰ ASRS, Dež. preds., spis 1500.

⁶¹ Verhandlungen I., str. 109.

⁶² Rozdoljski, str. 54.

⁶³ ASRS, Dež. preds., spis 1512.

⁶⁴ Ibid., spis 1734.

⁶⁵ Slovenske novine 1849, št. 5, str. 20. Celjske slovenske novine, str. 3. Slovenske novine 1849, str. 10.

⁶⁶ Gestrin F. — Melik V.; Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918. Ljubljana, 1966, str. 110.

v Gradcu. Krajnc je nastopal proti sodelovanju slovenskih poslancev v delu frankfurtskega parlamenta in bil prepričan nasprotnik Združene Nemčije. Krajnc je tako kot mnogi drugi slovenski liberalci stal na pozicijah avstroslavizma, verjel je v možnost preureditve Avstrije na temeljih federalizma in v ustanovitev avtonomne enakopravne Slovenije v okviru reorganiziranega cesarstva. Sanjaril je o osvoboditvi turških Slovanov in o njihovi vključitvi v srečno, enakopravno Avstrijo.⁶⁷

V Sevnici so izvolili **Alojza Smrekarja**, pravnika iz Gradca. V času volitev so njegovi nasprotniki govorili, da bodo vzeli s šeboj na Dunaj »namestnike« izmed kmetov. Smrekar je bil prisiljen obljubiti isto, dodal pa je še, da bo tem »namestnikom« plačal pot. Nasprotniki so tedaj obtožili Smrekarja, da hoče volilce podkupiti, vendar je komisija državnega zbora po dolgih razpravah priznala veljavnost njegovega mandata.⁶⁸

V tolminskem okraju je bil izvoljen **Anton Gorjup**, pravnik, okrajni komisar v Tolminu (rojen 1812).

V Gorici je bil izvoljen **Josip Doljak**, pravnik iz Gorice. Rodil se je leta 1820 v kmečki družini. Njegov brat je bil podpolkovnik avstrijske vojske in je padel v boju.⁶⁹ Pozneje se je moral Doljak odpovedati delu v državnem zboru, ker je s svojim nastopom o kmečkem vprašanju (z desnih pozicij) izzval nezadovoljstvo volilcev. Namesto njega so v Gorici izvolili brata **Ač Černeta**, ki je zastopal bolj radikalne poglede.

V tržaškem okraju je postal poslanec sin premožnega kmeta **Anton Černe** (rojen 1813); eden najbolj odločnih branilcev interesov kmečkega stanu v državnem zboru; saj je nastopal za odpravo fevdalnih obveznosti brez odškodnine.

Tako je bilo v soglasju z normo o zastopstvu poslancev, ki jo je določal volilni zakon, izvoljenih na Kranjskem — 10 poslancev (od tega 7 Slovencev); na Koroškem — 7 poslancev (od teh eden Slovenec); na Štajerskem — 21 poslancev (od tega 6 Slovencev); na Primorskem — 12 poslancev (od tega 3 Slovenci).

Največje je bilo zastopstvo kranjskih Slovencev, najmanjše koroških, kar popolnoma ustreza stopnji germanizacije slovenskega prebivalstva v teh deželah. To je bil uspeh — precej veliko zastopstvo Slovencev. Sicer pa je bil uspeh relativen. Po pravilni opazki F. Zwittra je bila med izvoljenimi poslanci slaba polovica izrazitih Slovencev, drugi pa so bili večinoma v nacionalnem oziru indiferentni.⁷⁰

Socialni položaj slovenskih poslancev: 6 kmetov, 11 predstavnikov izobraženstva (pravniki, uradniki itd.), med njimi štirje kmečkega porekla (Ambrož, Krajnc, Doljak, Černe). V državni zbor ni bil izvoljen niti en graščak in prav tako noben duhovnik. Zastopstvo Slovencev je bilo po svoji socialni pripadnosti relativno demokratično.

Vendar ne smemo precenjevati te demokratičnosti. Ob ocenjevanju slovenskih poslancev-kmetov ne smemo pozabiti še enega bistvenega momenta: med njimi ni bilo revnih kmetov. Vsi so bili precej premožni. V uradnih dokumentih so jih imenovali »Grundbesitzer« (zemljiški posestniki), kar lahko razumemo kot kmet ali graščak. Veasih je tu težko potegniti mejo.

Že po teh fragmentarnih in nepopolnih podatkih se vidi, kako pester je bil sestav slovenskih poslancev v državnem zboru. To so bili ljudje različne politične usmerjenosti, izvora, položaja v družbi, izobrazbe in stopnje narodne zavesti. Seveda bi težko pričakovali, da bodo nastopali v državnem zboru z enotnimi zahtevami. Njihova stališča do osnovnih vprašanj splošnoavstrijskega pomena se v mnogem še niso utegnila formirati in so doživljala bistvene spremembe tudi pred začetkom in med samim delom državnega zbora. Pomanjkanje enotnosti in nestabilnost nazorov sta bila sploh značilna za slovenske poslance.

⁶⁷ Celjske slovenske novine, str. 8. SBL I, str. 547—548. Aph, str. 130, 116—117.

⁶⁸ Celjske slovenske novine, str. 3. Verhandlungen I, str. 71, 632.

⁶⁹ Primorski biografski leksikon, 4. snopič, Gorica 1977, str. 305.

⁷⁰ Zwittra F., Slovenski politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike. Zgodovinski časopis XVIII., 1964, str. 102.

Takšen rezultat volitev je bil hkrati zmaga in poraz slovenskih konservativnih in liberalnih narodnjakov. Po eni strani so bili izvoljeni nekateri slovenski domoljubi, pristaši programa Zedinjene Slovenije (Kavčič, Krajnc, Miklošič), ki so nastopili v državnem zboru z narodnimi zahtevami. Po drugi strani pa je prišlo v državni zbor precejšnje število kmetov in ljudi, ravnodušnih do narodnega vprašanja — glede tega je predvolilna kampanja narodnjakov doživela neuspeh. Neprijetno jih je presenetilo tudi to, da je glede odprave fevdalnih obveznosti večina slovenskih poslancev glasovala skupaj z nemško levico. Vsi kmečki poslanci, pa tudi Ambrož in Černe, so neomajno zastopali buržoazno-demokratska stališča, o kmečkem vprašanju. Odkrito sta podpirala konservativce v državnem zboru samo Doljak in Dominkuš. Drugi poslanci so zastopali liberalna stališča.

Slovenski narodnjaki tistega časa so večkrat izražali mnenje, da so kmetje napravili napako, ko so poslali v državni zbor svoje neizobražene sobrate. Njihovo stališče je zastopal tudi Apih. S tem se ne moremo strinjati. Zapisniki sej državnega zbora pričajo o tem, da so kmetje, čeprav jim je primanjkovalo izobrazbe in znanja nemščine, da bi govorili, in so se najbrž v vprašanih državnega ustroja bolj slabo znašli, vendar pa so glasovali v interesih kmečkega stanu proti fevdalnemu taboru.

Volitve v dunajski državni zbor so pokazale še relativno slabo diferenciacijo političnih tokov v Sloveniji (o tem pričča enak odnos liberalcev in konservativcev do kmečkega vprašanja in identičnost zahtev, ki so jih postavljali poslanskim kandidatom). Vendar pa so volitve prispevale k nadaljnjemu razmejevanju med slovenskimi narodnimi voditelji.

Volitve v državni zbor so odrazile tudi ločenost kmečkega in narodnega gibanja. Poskusi slovenskih liberalnih in konservativnih narodnjakov, da bi pritegnili kmete v boj za narodne pravice, ne da bi sprejeli njihove zahteve po odpravi fevdalnih obveznosti brez odškodnine, so se končali z relativnim neuspehom njihove predvolilne kampanje.

Volitve so pokazale pomanjkanje medsebojnega razumevanja med slovensko narodno buržoazijo in kmečkimi množicami ter prenizko raven narodne zavesti pri kmetih.

Iz ruščine prevedel Janez Zor

Summary

ELECTIONS FOR THE AUSTRIAN PARLIAMENT IN THE SLOVENE COUNTRIES IN THE YEAR 1848

Ljuba A. Velidova

The year 1848 was a turning-point for the Slovenes as well for other Slavic nations of the Austrian empire. The bourgeois revolution abolished the feudal order in Austrian monarchy made to the development of capitalism and though it didn't solve the national question, it still gave a strong impulse to further development of the national consciousness of oppressed nations and their active involvement into the political struggle.

In 1848 the Slovenes for the first time got the possibility to take part in political life in the empire on legal basis. During the revolution the first Slovene political programme was drawn up — the programme of the United Slovenia (Zedinjena Slovenija), new Slovene newspapers appeared and first national associations were founded. Taking part of the Slovenes at the elections for the first Austrian parliament, the Frankfurt Parliament, provincial diets, as well as their activities in those bodies became one of the essential forms of their having been attracted into the political life of the monarchy.

Peasants were very reserved towards the elections. This can partly be explained with the fact that at that time they were promised the abolishment of socage and other feudal obligations, of course for compensation. Some peasants in general ac-

cepted the parliamentary institution, entirely unusual for them, with a great inconfidence. Most of the peasants didn't want to take part in the voting for delegates (Wahlmänner).

For the standing point of the Slovene peasants was characteristic the inconfidence towards the representatives of the ruling classes, no difference if they were Germans or Slovenes. The peasants were not interested in the national question. They demanded the social changes, above all the abolishment of the feudal obligations without compensation. The Slovene bourgeoisie was not interested in the radical solving of that question. The national intelligentsia, however, treated that question in general as a second-class one.

In the beginning of June the association Slovenia in Vienna on the basis of letters, it had received from different parts of Slovenia, considered and made a list of candidates for the Vienna parliament.

Alltogether 17 Slovene representatives were elected. According to the number of the Slovene inhabitants at least 21 should be elected. With the remark that also a greater or smaller number could be counted up (depending on the concept nationalistic); Apih finds out that there were 16 Slovene representatives. He doesn't count Smrekar among them.

The social status of the Slovene representatives: 16 peasants, 11 representatives of the intelligentsia (lawyers, officials etc.), among them four of peasant descent (Ambrož, Krajnc, Doljak, Černe). For the parliament no lord of the castle or a priest were elected. The representation of the Slovenes was relatively democratic for its social appurtenance.

Ob 21. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju je Kulturna skupnost občine Celje v sodelovanju z Zvezo zgodovinskih društev Slovenije in z Zgodovinskim društvom v Celju izdala knjigo

Nada Klaić

ZADNJI KNEZI CELJSKI V DEŽELAH SV. KRONE

Knjiga je izšla kot posebna izdaja Celjskega zbornika. Avtorica — ugledna hrvaška zgodovinarica in profesorica zagrebškega vseučilišča je, na podlagi novih ali doslej malo koriščenih arhivskih virov, podala novo in popolnejšo podobo delovanja Celjskih, posebej še v ogrskih deželah.

Člani zgodovinskih in muzejskih društev lahko knjigo po znižani ceni prejmejo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije.

Imre Röss

SPREMEMBE V BALKANSKI POLITIKI HABSBURŠKE MONARHIJE V ZAČETKU DUALIZMA IN FELIX KANITZ

Referat na simpoziju, ki je bil 13.—14. novembra 1984 na Dunaju o Felixu Philippu Kanitzu (1829—1904). Kanitz je na Dunaju študiral umetnostno zgodovino in geografijo, mnogo potoval po balkanskih deželah in risal, slikal, fotografiral, opazoval, zapisoval zanimivosti, od arheoloških spomenikov do sodobnega življenja in izdal številna dela zlasti o Srbiji in Bolgariji.

Pariška mirovna pogodba (1856), ki je zaključila krimsko vojno, je dala integriteto osmanskega cesarstva pod kolektivno pokroviteljstvo evropskih velesil. Nerešena družbeno-nacionalna vprašanja evropske Turčije in različni interesi posameznih velesil glede statusa quo na vzhodu dolgoročno niso zagotavljali stabilnosti v jugovzhodnoevropskem prostoru. Ohranitev integritete osmanskega cesarstva in nespremenjenih državno-pravnih odnosov srbske in romunske vazalne kneževine do Turčije si je neoabsolutistična habsburška monarhija načrtala kot osnovno načelo svoje zunanje politike, da bi tako lahko ovirala narodna gibanja na Balkanu in zaprla pot morebitnim ponovnim prodorom carske Rusije. Kmalu se je izkazalo, da s krimsko vojno zrahljani odnosi sil ne ustrezajo ponovni oživitvi načela iz dobe svete alianse. V času, ko je bilo Meternichovo vodenje države na višku, je bila status quo politika avstrijskega cesarstva mednarodno zagotovljena s sodelovanjem med avstrijskim cesarstvom in carsko Rusijo v duhu monarhične solidarnosti. Ko je po krimski vojni razpadlo avstrijsko-rusko zavezništvo, so se na Dunaju trudili, da bi krimski mirovni sistem na vzhodu v zavezništvu s pomorskimi silami stabilizirali s trojno avstrijsko-francosko-angleško pogodbo. Ta poskus so onemogočila franco-sko-avstrijska nasprotstva, ki so se kazala okrog italijanskega narodnega gibanja. Od druge polovice 50. let nevarne točke v jugovzhodnoevropskem prostoru ni pomenila v krimski vojni poražena carska Rusija, ki se je začasno odpovedala ekspanzionističnim načrtom, temveč emancipacijska in nacionalna gibanja v vazalnih kneževinah, ki so bile pod francoskim vplivom. Ta so grozila tamkajšnjim večnacionalnim državnim tvorbam z uničenjem. V tej konstelaciji je lahko konzervativni avstrijski vzhodni program v desetletju od pariškega miru do Kraljevega gradca zabeležil več porazov kot uspehov. Oglejmo si nekaj dejstev v podporo našim trditvam.

Kljub vztrajnemu nasprotovanju avstrijske diplomacije je leta 1859 prišlo do združitve obeh romunskih kneževin: Leta 1866, po padcu Cuze, so spodleteli poskusi njune ponovne razdružitve. K neuspehom avstrijske romunske politike sodi še to, da so na prestol združenih kneževin nazadnje izbrali kneza iz družine Hohenzollern, ki so jo imeli za nasprotnico avstrijske dinastije.

Politične razmere se tudi v drugi vazalni kneževini niso oblikovale po avstrijskih zamislih. Vrnitev Obrenovičev na knežji prestol jeseni leta 1858 je prekinila prijateljski kurz do Avstrije, ki ga je poraženi knez Aleksander Karadorđević vzdrževal iz dinastičnih interesov, da bi zagotovil dednost svoji družini. Nova dinastija, ki se je naslanjala na narodno-liberalne skupine, je od uspehov evropskih narodnih gibanj pričakovala uresničanja svojih ciljev ter obnovila protiruske tradicije srbskega nacionalizma. Srbi so si kratkoročno prizadevali za odpravo navzočnosti turških vojakov, dolgoročno pa za pridružitve pod neposredno osmansko oblast spa-

dajočih južnoslovanskih področij, predvsem Bosne in Hercegovine. Srbska kneževina je v 60. letih povzročila avstrijski diplomaciji mnogo preglavic.¹

Emancipacijsko prizadevanje vazalnih kneževin na Balkanu in oborožene vstaje na območjih, ki so spadala pod neposredno osmansko upravo, so nedvomno potrdila širjenje balkanskih nacionalizmov. Ta proces je od srede 60. let močno pospeševala obnovljena vzhodna aktivnost carske Rusije. Po porazu habsburške monarhije v avstrijsko-pruski vojni so se zdele mednarodne razmere carski Rusiji primerne za to, da se znebi okovja pariške pogodbe in razširi vpliv na Balkanu. Po izkušnjah krimske vojne so v Petrogradu sklepali, da Rusija ne sme neposredno sodelovati v razbitju osmanskega cesarstva, da ne bi znova prišlo do krimske koalicije evropskih velesil. Menili so, da je za krepitev pozicij na Balkanu primerna rešitev v pospešenem podpiranju slovanskih narodnih gibanj na območju evropske Turčije. Ni težko sklepati, da so se zaradi teh sprememb izredno oslabili pogoji za nadaljevanje avstrijske konzervativne vzhodne politike, ki je temeljila na nespremenjenem vzdrževanju turške integritete.

Posledice novih razmer je prvi predvidel od avstrijsko-balkanskih političnih tradicij nedotaknjeni, v politično življenje monarhije od zunaj prišli homo novus, cesarski kancler Friedrich Ferdinand Beust, ki je po nastopu službe jeseni leta 1866 poskusil spremeniti polstoletno prakso prijateljstva do Turčije. Prvi znak nove smeri v balkanski politiki je bil, ko avstrijska diplomacija v letih 1866-67, v vprašanju turške vojaške evakuacije iz Srbije, ni podpirala sultana, ampak je s podpiranjem srbskih prizadevanj Porto silila k popuščanju. Ta prijateljska poteza do Srbije ni pomenila odstopa od politike ozemeljske integritete Turčije, saj je Beust istočasno nasprotoval načrtom administrativne združitve srbske kneževine in Bosne in Hercegovine pod turško suverenostjo. »Ali ostaneta ti pokrajini turški, ali postaneta avstrijski, tretje rešitve ne moremo sprejeti,«² je poudaril Beust v eni izmed instrukcij mladadi 1867. Čeprav je v novi vzhodni politiki izhajal iz načel ohranitve ozemeljske integritete osmanskega cesarstva in oviranja nastanka velike južnoslovanske države, je z liberalno reformno in gospodarsko politiko poskusil obogatiti to tradicionalno osnovno načelo. S tem je predvideval učinkovitejše pravno varstvo, predvsem pa izboljšanje materialnih razmer krščanskih podanikov v osmanskem cesarstvu. Namesto vsiljevanja pred tem mnogokrat neuspešnih politično-upravnih reform, je dal Beust prednost gospodarskim težnjam, predvsem izgraditvi prometnih infrastruktur, ki bi prispevala k razvoju trgovskega prometa. Od teh je pričakoval pospešeno pomeščenje slovanskega prebivalstva. Slabo stran programa je pomenila manjkajoča mednarodna garancija, kajti za izvedbo in kontrolo potrebnih notranjih reform v osmanskem cesarstvu ni bilo mogoče zagotoviti soglasja držav podpisnic.³

Do sprememb v vzhodni politiki monarhije ni prišlo samo zaradi spremenjene veljave posameznih sil v svetu. Dualistična sprememba v monarhiji je v obeh državnih polovicah pripeljala do nastanka parlamentarnih vlad. Posledica tega je bila, da so se oslabili notranji pogoji za nadaljevanje nespremenjene konzervativne vzhodne politike. V osnovi je sicer ostala absolutistična oblika zunanje politike: zunanje-politične cilje in konkretne ukrepe so določali minister zunanjih zadev, ki je bil odvisen od vladarjeve milosti, in krogi izven parlamentarne kontrole. Vendar je zdaj prišlo za delegacijami do nekakšne parlamentarne kontrole in dualizem je omogočil, da je vpliv obeh vodilnih narodov — s posredovanjem parlamentu odgovornega ministrskega predsednika — v oblikovanju zunanje-političnih usmeritev lahko prišel neposredno do izraza.

¹ Bernhard Unkel: Österreich und der Krimkrieg, Lübeck—Hamburg, 1969. Uta Bindreiter: Die diplomatischen und wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien 1875—78, Wien—Köln—Graz, 1976, str. 19—31. Grgur Jakšić-Vojislav Vučković: Spojna politika za vlade kneza Mihaila, Beograd, 1963, str. 19—35.

² Beust Prokesch-Ostenu, Dunaj 29. marca 1867. HHSStA Wien, MdA, PA XII, Türkei, Weisungen, Karton 90.

³ Heinrich Lutz: Österreich-Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches, Frankfurt/Main—Berlin—Wien, 1969, 94 passim.

Po letu 1867 nemško-avstrijski, liberalci, ki so prišli na vlado v Cislajtaniji, niso pokazali posebne aktivnosti v zvezi z vzhodnim vprašanjem, ker so njihovo, pozornost in zanimanje pritegnili dogodki v Nemčiji. Abstinenca v vzhodnem vprašanju je pomenila razumevanje Beustove koncepcije, ki je dajala prednost gospodarskim in trgovskim vidikom. Sicer pa so nemško-avstrijski liberalci imeli status quo na Balkanu za evropsko potrebo, videli so v njem protituž proti carizmu in slovanskim narodnim gibanjem in, so se prizadeto, zavzemali za ohranitev turške integritete.⁴

V nasprotju s tem so si v vzhodnem delu monarhije vladajoči madžarski liberalci zavestno in, vztrajno prizadevali za vpliv na vzhodno politiko. V madžarski liberalni publicistiki so že od začetka 60. let vse bolj odločno prihajala do izraza spoznanja, da je zaradi zastarele družbene ureditve osmansko cesarstvo nesposobno za življenje in je njegov razpad le vprašanje časa. Krčevito zavzemanje za turško integriteto se jim je zdelo nezadostno, da bi preprečilo domnevano rusko ekspanzijo. Tovrstna ocena vzhodnega vprašanja je temeljila na spoznanju, da so nacionalne in emancipacijske težnje srbske in romunske kneževine ter ekspanzivna protiturška prizadevanja ruskega carsiva primerna osnova za morebitno zaveznitvo. Tudi z doslednega liberalnega stališča niso mogli dvomiti o upravičenosti in aktualnosti državnih tvorb na Balkanu. Zaskrbljenost za teritorialno integriteto večnacionalne Ogrske pa je zaustavljala njihovo naklonjenost do balkanskih nacionalnih sprememb. Nove države na Balkanu so jim bile sprejemljive z zgodovinskimi mejami, ne pa na etnični osnovi. To je pomenilo, da so izključevali državno združenje srbskih in romunskih kneževin in na Ogrskem živečih srbskih in romunskih sonarodnjakov. Kljub možnosti krepitve romunskega in srbskega separatizma so bili madžarski liberalci enotnega mnenja, da bi madžarskim interesom najbolj odgovarjal nastanek samostojnih, nacionalnih držav na Balkanu z ustavno ureditvijo, ker bi dosežek neodvisnosti lahko odpravil interesno skupnost z ekspanzivno carsko Rusijo. V tem procesu bi morala habsburska monarhija prevzeti vlogo zaščitnika nastajajočih neodvisnih balkanskih držav proti strah vzbujajoči ruski moči. Z madžarske strani so nenehno zahtevali narodno-liberalno revizijo enostranske turkofilske vzhodne politike. Posebej po Kraljevem gradu, v letih 1866—67, ko je bila monarhija izrinjena iz Italije in se ji je v osnovah omajala pozicija v Nemčiji, so z madžarske strani vse bolj glasno zahtevali, da se mora avstrijska diplomacija aktivirati na vzhodu in ne v nemških zadevah.⁵

Madžarskim prizadevanjem je dalo težo to, da je takratni ogrski ministrski predsednik Gyula Andrassy maksimalno izkoristil omejeno pravico do vmešavanja, ki jo je ministrskima predsednikoma obeh državnih polovic na področju zunanje politike dajal pogodbeni zakon. V številnih podrobnih vprašanjih je lahko dosegel, da so v vzhodni politiki interesi in želje vzhodne polovice, ki je bila geografsko bližja in bolj prizadeta, dobili prioriteto.⁶ Osnova njegovih balkanskih zamisli je bila Srbija. Z voditelji Srbije je imel Andrassy najprej stike sam, potem pa po zaupniku Benjáminu Kállayú, in je bil pripravljen (v nasprotju z mnenjem zunanjega ministra Beusta) ob ohranitvi turške nadoblasti sprejeti administrativno združenje srbske države ter Bosne in Hercegovine.⁷

O pogajanjih Andrassyja s srbskimi politikimi v letu 1867 in o njegovi politiki do kneževine Srbije ob koncu 60. let je v novejših jugoslovanskih študijah na splošno sprejeto mnenje, da so bili njegovi prijateljski koraki do Srbije pravzaprav varljivi manevri, ki jih je naročil Beust, da bi preprečil protiturško osvobodilno vojno, oziroma da se je stališče madžarskega ministrskega predsednika samo v odtenkih raz-

⁴ István Dlószegi: Nemzet, dinasztia, külpolitika, Budapest, 1979, 128 passim.

⁵ Glej Pesti Napló, 1867. január 10, 16, 26; március 15.

⁶ Beust Eduardu Herbstu, januar 1870. HHStA Wien, MdA, Adm. Reg. F. 33/5.

⁷ Eduard Wertheimer: Graf Julius Andrassy — sein Leben und seine Zeit, Stuttgart, 1910, Bd. I., str. 457—461.

likovalo od zamisli ekspanzivnih vojaških krogov.⁸ Po našem mnenju nudijo madžarsko-srbske razprave, ki so potekale po pogodbi, možnost za odtenčno interpretacijo, če jih analiziramo v takratnih mednarodnih in vsedravnih povezavah. Preprečiti oborožen konflikt na Balkanu in nacionalne upore v Turčiji je bil namen tako madžarskega ministrskega predsednika Andrásyja kot skupnega zunanjega ministra Beusta. Beust in Andrásy sta hotela preprečiti, da bi prišlo do sprememb na Balkanu z oboroženim revolucionarnim bojem. Beustova vzhodna politika in Andrásyjevi koncepti pa so si bili podobni samo v presoji izhodiščnega položaja, glede sredstev in končnih namenov pa so se močno razlikovali. Ministru za zunanje zadeve niso bile tuje misli na sodelovanje z Rusijo in delitev Balkana med obe cesarstvi, madžarski ministrski predsednik pa se je zavzemal za ustanovitev protiruske evropske liberalne koalicije. Če bi se taka zveza posrečila, je imel v programu vojaško konfrontacijo z Rusijo; prišlo naj bi do obnove Poljske in do nacionalne preureditve na Balkanu pod pokroviteljstvom habsburške monarhije. V tej zvezi je podpirala Ogrska srbske težnje po Bosni, da bi med vojno z Rusijo nevtralizirala kneževino Srbijo ali jo morebiti celo pridobila za zaveznika.

To Andrásyjevo srbofilsko stališče pa ni izviralo samo iz zunanje-političnih razmišljanj, ampak v prvi vrsti iz aktualnih notranjih potreb. Stališče proti aneksiji je bilo v tesni korelaciji z utrditvijo dualističnega sistema, katerega občutljivo ravnotežje — po Andrásyjevem mnenju — ne bi preneslo večjih premaknitvev v etničnih razmerah znotraj monarhije. Kljub temu je Andrásy menil, da je glede na dva pomembna notranje-politična dejavnika potrebna minimalna sprememba južno-vzhodne meje monarhije, pridobitev tako imenovane Turške Hrvatske, ki je obsegala približno tretjino Bosne. Z ene strani bi deloma rad ustregel ponovnim zahtevam hrvaškega sabora po obnovi teritorialne integritete troedinega kraljestva v smislu hrvaškega državnega prava. Z druge strani bi rad zadovoljil strateškim zahtevam vojaške birokracije po razširitvi zaledja ozke dalmatinske obale. Kljub vsemu je bila ta koncepcija defenzivnega značaja in je v vsedravnih povezavi služila dvojni funkciji. Po oddelitvi Turške Hrvatske bi bila vloga združitve Srbije in Bosne ta, da bi zožila možnosti različnih nacionalnih in vojaških krogov v monarhiji, ki so se zavzemali za ekspanzijo na Balkan. Podpora srbske kneževine kot nosilke ekskluzivnega srbskega nacionalizma je bila hkrati usmerjena proti integracijskim tendencam hrvaškega jugoslovanstva, da bi tako znotraj kot izven monarhije ovirala večjo južnoslovensko združitve. Z aktualnega zunanje-političnega aspekta je bil smisel srbsko-bosanske združitve v tem, da oteži rusko-avstrijsko sodelovanje v konservativno-monarhičnem duhu in razdelitev balkanskega ozemlja.

Kljub prizadevni madžarski aktivnosti so zagovorniki nespremenjenega nadaljevanja politike turške integritete v diplomatskem zboru ohranili svoje pozicije neokrnjene. Najuglednejši turških prijateljev, že več kot dve desetletji poslanik v Carigradu, grof Prokesch-Osten je kot prej opravljal svoje naloge. Prokesch že od začetka ni odobral Beustove previdne reformne politike, kasneje pa je odločno nasprotoval pobudam madžarskih svobodomiselcev, da bi uvedli narodno-liberalno balkansko politiko.⁹

Pri prikazu zunanje-političnih izjav ne smemo izpustiti mnenja vojaških krogov. Splošno je znano, da je bilo razširjenje meje na jugovzhodu za okrepitev dalmatinske obale stara zahteva vojaških krogov. Po dualistični pogodbi je nekaj generalov

⁸ V op. 1 cit. Jakšić-Vučković, str. 350—352. Vasilije Krestić: Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine, Beograd, 1969, str. 366—368. Nikola Petrović: Der österreichisch-ungarische Ausgleich und die orientalische Frage, v zborniku Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867, Bratislava, 1971, str. 195—215. Andrija Radenić (red.): Dnevnik Benjamina Kállaya, Novi Sad—Beograd, 1976, str. XVIII.

⁹ Prokesch-Osten Beustu, Carigrad, 27. oktobra 1868. HHStA Wien, MdA, PA XII, Türkei Varia, Karton 93. — V privatnem pismu se je Prokesch-Osten o ogrski vzhodni politiki takole izrazil: »Rad bi posvaril pred iluzijo, ki se mi zdi razširjena v Pešti, namreč, da bi mogli privleči Romunijo in Srbijo k sebi. Obe deželi, če dobita neodvisnost, imata željo, rasti na naše stroške. Ne, oni se ne nagibajo k nam, ampak naši Romuni in Jugoslovani se morebiti že zdaj nagibajo k njim in bi se, potem še bolj odločno nagibali k njim. Šele ko bodo dosegli obseg, ki ga bodo imenovali svoje naravne meje, bosta morebiti Romunija in Srbija iskali oporo v tem, kar se bo tedaj imenovala Avstrija, oporo proti prijateljem, s katerih pomočjo so nas oropali.«

med prebivalci Dalmacije, Hrvaške in Vojne krajine (pogosto pod zavetjem vladarjeve kabinetne pisarne) širilo intenzivno propagando za pridobitev Bosne in Hercegovine in poskušalo pridobiti različne južnoslovanske politične skupine, na primer hrvaško narodno stranko.¹⁰

Previdne politične reforme na Ballhausplatzu, posebna politika, Ogrske proti Srbiji, brezpogojno turkofilstvo na carigrajskem poslaništvu, pojavi ekspanzionizma, med generali — to so bile glavne tendence vzhodne politike habsburške monarhije po pogodbi. Slikovito prikazano: pisana paleta z odtenki različnih, odstopajočih barv.

Sedaj, ko smo pregledali razvoj političnih smernic do Balkana, pogledjmo, kakšen odnos je imel Felix Kanitz do notranjih in zunanjepolitičnih sprememb. Kot znanstvenik se je izogibal dnevne politike, vendar po nanovo pregledanih virih in nekaterih njegovih pripombah lahko jasno orišemo njegove politične nazore. Iz starejše literature je že razvidno, da Kanitz med leti 1865—67 — ko je bilo na dnevnem redu vprašanje notranjih sprememb v monarhiji, — ni odobral avstrijsko-madžarske pogodbe v škodo Slovanov. Naklonjen je bil tistim političnim smerem, ki bi namesto dualizma želele tako imenovani federalizem deželnih skupin.¹¹ Po pogodbi ga je liberalna in nemško-nacionalna usmerjenost ovirala, da bi se pridružil heterogeni federalistični opoziciji, v kateri so gospodovale konzervativne aristokratske skupine. Kljub začetni rezervi se je Kanitz kmalu sprijaznil z nemško-madžarsko hegemonijo v dualizmu. Pri tem je imelo pomembno vlogo prosrbsko avstrijsko stališče okrog leta 1867 v trdnjavskem vprašanju. Leto pozneje (1868) je v monografiji o Srbiji poudarjal ta dogodek kot pomemben preobrat v avstrijski vzhodni politiki.¹² Kot dober opazovalec je hitro ugotovil¹³ da spodbuja srbofilsko zunanjepolitično smer peštanska vlada. Kanitzovo osebno prepričanje je bila misel na kulturni dvig in osvoboditev južnih Slovanov izpod Turkov. Balkanski program madžarskih liberalcev, ki so bili za odvrnitev od enostranskega turkofilstva, priznanje državne neodvisnosti balkanskih narodov in za avstro-ogrsko monarhijo kot zaščitnico novih državnih tvorb, njegovim predstavam ni bil tuj. Istočasno je opazil, da lahko nudi tovrstni politični kurz obetajočo perspektivo njegovi osebni uveljavitvi in uresničevanju načrtov pri raziskovanju Balkana. Opazil je tudi osebno spremembo na položaju generalnega konzula monarhije v Beogradu, ki so ga sodobniki ocenjevali kot povečan vpliv madžarske vlade v balkanskih zadevah. Aprila 1868 na vodilno mesto beograjskega predstavništva monarhije niso imenovali osebe s končano konzularno akademijo, ampak zaupnika madžarske vlade Benjámina Kállaya, ki sicer ni bil poklicen diplomat, so ga pa doma smatrali za poznavalca slovanskih vprašanj na Balkanu. Kot je razvidno iz Kállayevega dnevnika, ki ga je pisal med bivanjem v Beogradu, se je od poletja 1868 večkrat pogovarjal s Kanitzom o srbskih zadevah in o razvoju narodnega gibanja v Bolgariji. Spodbudnik srečanj je bil po vsej verjetnosti Kanitz. Na njegov predlog sta že septembra 1868 skupaj prepotovala srbsko-bolgarska obmejna področja.¹³ Stike Kanitza z glavnim konzulom v Beogradu je pospeševala okoliščina, da, kljub pričakovanju od zunanjega ministrstva na Dunaju ni dobil podpore za nadaljnja raziskovanja na Balkanu. Zato je aprila 1869 prošil za Kállayevo posredovanje, da bi mu madžarska vlada dala 5000—6000 gld letne subvencije, da bi dokončal opis geografskih in etničnih razmer v Bosni in Hercegovini. Ponudba Kanitza kaže na značilno dvojnost. Čeprav ga zanimanje bolj vleče k raziskovanju bolgarskih razmer, vidi pričakovano materialno podporo bolj zajamčeno z zanimanjem za domnevne zunanjepolitične strateške objekte. Kállay je podprl Kanitza, tudi pristojni madžarski minister József Eötvös je bil blagohotno naklonjen, vendar pa Kanitz subvencije ni dobil.¹⁴

¹⁰ Wagner Beustu, Zadar 8. avgusta 1869. HHStA Wien, MdA, PA Interna, Karton 129.

¹¹ Zoran Konstantinović: Deutsche Reisebeschreibungen über Serbien und Montenegro, München, 1960, str. 106—107.

¹² Felix Kanitz: Serbien, Leipzig, 1868, str. 8.

¹³ MOL Budapest, P 344 Kállay hagyaték, Belgrádi napló, 1868. június 17, 1868 szeptember 12—19.

¹⁴ Prav tam 1869. május 18—20.

Zunanje ministrstvo je začelo uporabljati Kanitzeve usluge oktobra 1870. Menimo, da ta datum govori zase. Smo v letu prusko-francoske vojne, po Sedanu, ko je večina odgovornih tudi v habsburški monarhiji spoznala, da se nastanku nemške enotnosti ni mogoče izogniti in da se s tem tudi dokončno zaključuje poslanstvo habsburške monarhije v Nemčiji ter da ostaja za zunanjepolitično aktivnost edina možnost le na vzhodu. V ministrstvu za zunanje zadeve se tokrat niso več upirali ponovni Kanitzevi ponudbi. Znanstvenik-geograf je tokrat — s pravilnim zgodovinskim občutkom — izbral pravi trenutek in vložil memorandum z načrtom znanstvene raziskave in opisa Bosne in Hercegovine ter Stare Srbije. Cilj raziskovalne poti je utemeljil s tem, da »bi rad dal najbolj objektivni opis socialno-političnih razmer prebivalstva, delovanja vlade, položaja cerkve, kmetijstva in trgovine, da bi s čim bolj natančno pripravo statističnih podatkov pomagal tržnemu razvoju, da bi seznanjal z zgodovino prebujajočih se narodov na tem ozemlju tako v političnem kot narodnem smislu.«¹⁵ Kot razlog za raziskovalno delo je Kanitz poudarjal gospodarsko korist monarhije. Okupacije ali aneksije, ki sta bili že takrat ponavljajoči se gesli z Bosno se ukvarjajočih spomenic, ne omenja. Po njegovem mnenju je imela monarhija na tem ozemlju izključno gospodarsko-trgovske interese ter kulturno posređovalne naloge.¹⁶ Njen cilj je odkriti in izrabit bogate naravne viře na tem območju in zagotoviti trg za avstrijske industrijske izdelke. V zvezi s tem je opozarjal na množičen dotok blaga iz Anglije, Francije in Porenja, kar izredno ovira prodajo avstrijskih izdelkov.¹⁶

Način angažiranja Kanitza za eksperta kaže delovanje mehanizma zunanjepolitičnih odločitev v zadnjem letu Beustovega službovanja. Odločil je sam Beust, s ciljem Kanitzovega raziskovanja pa je seznanil samo madžarskega ministrskega predsednika, avstrijskega pa ne. Andrassy je bil pripravljen, da od Kanitzeve letne subvencije 6000 gld 30 % pokrije madžarska vlada. Zahteval je le, da se o dosežkih obvesti tudi madžarska vlada.¹⁷ Čeprav je bila to nepomembna zadeva, pa je le zelo značilna za zadnje obdobje Beustovega uradnega delovanja, ko je minister za zunanje zadeve o vseh vprašanih balkanske politike iskal soglasje z madžarskim ministrskim predsednikom.

Ministrstvo za zunanje zadeve je za Kanitza pripravilo natančen »vozni red« izvršitve raziskovalne naloge. Že jeseni 1870 se je moral lotiti raziskave obmejnih južnosrbskih območij. Za leto 1871 so predpisali prepotovanje in opis novopazarskega sandžaka in Hercegovine. Za leti 1872—73 pa so načrtovali potovanje v Bosno in njen opis. Za Kanitzev znanstveni značaj je značilno, da je zavrnil vsakršno vmešavanje v strokovne zadeve, v svobodo in objektivnost znanstvenih raziskav in se ni dal podrediti nobenim političnim interesom. V eni izmed Beustovih not preberemo o Kanitzevih pogojih, da »si pridržuje popolno svobodo, da bo razmere v obiskanih deželah osvetlil z objektivno resnico, je pa pripravljen med študijskim potovanjem upoštevati morebitne specifične želje vlade.«¹⁸

Glede specifičnih želja vlade se je moral Kanitz obvezati, da bo diplomatska predstavništva monarhije naknadno informiral o monarhiji škodljivih narodnih gibanjih in o njihovih aspiracijah, z druge strani pa, da bo s strokovnim mnenjem pomagal vladi pri pripravi zunanjepolitičnih ukrepov. Na podlagi tega se samo-umevno zastavi vprašanje: kakšne informacije je posređoval Kanitz cesarski in kraljevski vladi, oziroma kako so te vplivale na zunanjepolitične odločitve?

Kanitz se je na pooblastilo ministrstva za zunanje zadeve jeseni 1870 odpravil na prvo pot. Podrobnosti o potovanju so znane, saj v svoji knjigi Donau—Bulgarien natančno poroča o tem, čeprav o naročniku in cilju potovanja sramežljivo molči. Njegova naloga je bila tokrat, da pripravi v okolici Niša topografske posnetke za

¹⁵ HHStA MdA, Informationsbüro 1557/1870.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Andrassy Beustu, Buda 20. novembra 1870. Prav tam.

¹⁸ Beust Andrassyju, Wien 22. oktobra 1870. Prav tam.

pospešenje pripravljanih del za balkansko železnico. Turške oblasti so ga kot državi nevarno osebo prijele, zapolnile njegove papirje in na koncu izgnale.¹⁹ Kanitz je v letu 1871 za ministrstvo zunanjih zadev v obsežni študiji prikazal potek grško-bolgarskega cerkvenega spora.²⁰ V smislu prvotnih pooblastil bi moral Kanitz ministrstvo za zunanje zadeve seznaniti z negativnimi narodnimi aspiracijami, v oddanem elaboratu pa je storil ravno nasprotno. Poročilo je logično zastavljen obrambni govor o nujnosti priznanja samostojne bolgarske narodne cerkve. Po zgodovinskem in cerkvenozgodovinskem uvodu se podrobno ukvarja s socialnimi in nacionalnimi vidiki cerkvenega spora. Opozarja, da je bil glavni cilj grškega patriarhata pogrčevanje in odstranjevanje domačinov iz višjih bolgarskih cerkvenih služb. Z naštetimi primeri dokazuje, da višji grški kler obremenjuje večja odgovornost zaradi nazadovanja bolgarskih množic, kot korumpirano turško upravo. V razliko od evropskih cerkva, ki so imele izredno vlogo v ljudski prosveti, so materialno bazo grške cerkve pogoltnile razkošne cerkvene stavbe, hkrati pa so bile šole v izredno zanemarjenem stanju. Obstojče maloštevilne šole so bile predmet raznarodovanja in pogrčevanja Bolgarov. Kot prosvetljenega znanstvenika so ga izredno razburili barbarski načini raznarodovanja in podatek, da je dal trnovski grški metropolit sežgati nenadomestljivo zbirko starobolgarskih zgodovinskih virov, da bi na ta način uničil dokaze srednjeveške politične in kulturne neodvisnosti Bolgarov od Bizanca. Najzanimivejši del v elaboratu, s katerim bi se lahko pohvalili tudi poklicni diplomati, je podrobna analiza zapletenih mednarodnih problemov okrog bolgarskega cerkvenega vprašanja. Analizo začne z uvodom o mogočih posledicah francoskega poraza v vojni s Prusijo za Balkan. V cerkvenem oziru je pomenil padec Napoleona III. končni propad načrta bolgarske cerkvene unije z Rimom, ki naj bi bila uresničena pod pokroviteljstvom drugega cesarstva. Anglija je bila od vsega začetka ena najdoslednejših nasprotnic bolgarske unije s katoliško cerkvijo. Kanitz je zelo dobro videl ozko zvezo med francoskim položajem v Egiptu, ki je bil dosežen z gradnjo sueškega prekopa, in angleškim odporom do bolgarske unije. Anglija se ni hotela sprijazniti s tem, da bi si Napoleon III. ustvaril ključno postojanko še v Bolgariji in spraval pod francoski vpliv še najbližje, zaledje črnomorskih ožin. Zdaj, ko je nevarnosti, da bi se Francozi polastili Bolgarije, konec, je menil Kanitz, je treba v do glednem času računati na spremembo angleške vzhodne politike v slovansko smer. S to ugotovitvijo je bil Kanitz verjetno med prvimi, ki so spoznali naraščajoči vpliv angleških liberalcev na britansko vzhodno politiko. Kanitz je videl, da se tradiciionalna britanska obramba turške integritete umika v ozadje, in je opozarjal, da nastaja kot enakopravna alternativa stari smeri misel na ustanovitev samostojnih krščanskih držav na Balkanu. Pri oceni spreminjanja angleških stališč Kanitz ni izhajal samo iz političnih premislekov, temveč je jasno videl tudi njihove gospodarske komponente: po njegovem mnenju je bila angleška trgovina zainteresirana za ustanovitev samostojnih držav, ker bi te obetale boljše možnosti za investicije in izvoz kot močno zadolžena Turčija.

V elaboratu je na izpostavljenem mestu seveda tudi analiza avstrijsko-ruskih odnosov. Kanitzu je bilo jasno, da je carizem nasprotoval bolgarsko-katoliški uniji, ki bi spadala pod francoski protektorat. Prisiljen odnos do ustanovitve narodne pravoslavne cerkve v Bolgariji je razlagal s stalno rusko težnjo po pridobitvi morskih ožin. Ker pomeni ustanovitev samostojne narodne cerkve v Bolgariji prvo stopnico v smeri bolgarske državne neodvisnosti, je carizem ne podpira, ker bi ji samostojnost Bolgarije zaprla pot v Carigrad. Po Kanitzu se je sedaj za avstrijsko vzhodno politiko odprla velika možnost in ugoden čas, da lahko brez pridržkov in obotavljanja uveljavi svoj vpliv za narodno cerkev. V diskusijah o teritorialni razširitvi narodne cerkve zavzema stališče, da je v interesu Avstrije ustanovitev cer-

¹⁹ Felix Kanitz: *Donau—Bulgarien und der Balkan*, Leipzig, 1875, Bd. I., str. 158—159.

²⁰ HHStA Wien, MdA, PA XII, Türkei Varia, Karton 99, »Die griechisch-bulgarische Kirchenfrage und ihre religiös-politische Bedeutung für die Pforte, Rom, Frankreich, England, Russland und speciell für Österreich-Ungarn« Dunaj, februar 1871.

kvne pokrajine, ki bi zajela ves etnikum Bolgarije, ker bi iz te ob spodnji Donavi lahko nastala nova, močna in za samostojno življenje sposobna država. Bil je za čim širšo cerkveno in šolsko avtonomijo, da bi Bolgari po mirni poti prišli do države, kar bi lahko prekrižalo panhelenske načrte, pa tudi oviralo vsakovrstna prizadevanja za slovansko unifikacijo in hegemonijo.

Kanitz je julija 1871 oddal novo poročilo o položaju donavskega vilajeta. V njem je ponovil razloge za bolgarsko narodno cerkev ter se ukvarjal predvsem s trgovsko-političnimi vprašanji.²¹ Z obžalovanjem je ugotovil, da je po odstitvi Midhat paše, ki je uvajal pomembne reforme, pa je moral oditi na ruski pritisk; na področju državne uprave in prometa opaziti nazadovanja. V celoti se je zaustavila gradnja poti, ki bi povezovala donavska pristanišča s Tracijo in Makedonijo, močno je zastala gradnja železniške proge. To je bilo posebej negativno za avstrijsko trgovino. Kanitz je opozoril na to, da zaradi pomanjkanja suhozemskih prometnih zvez avstrijsko trgovstvo na jugu Balkana ne more konkurirati z angleškimi in francoskimi izdelki, ki jih prepeljejo po morju.

Kanitz se je ustavil tudi pri notranjih težavah bolgarske družbe ter nakazal odnos nekaterih slojev do narodnega gibanja: Bogati kmečki čorbadžijski trgovski sloj je bil po njegovem mnenju manj zavzet za propagando neodvisnosti, saj je bil deležen pomembnih privilegijev, ker je podkupoval korumpirane turške uradnike. Po njegovem mnenju bi se na agitacijo mladobolgarskih odborov iz Bukarešte in Brajle lotil vstaje le del Bolgarov. Splošno vstajo bi lahko pričakovali samo, če bi katera sosednjih velesil — Avstrija ali Rusija — neposredno sprožila vojno proti Turčiji.

Podporo za morebitno avstrijsko intervencijo bi bilo mogoče pričakovati samo od trgovskega meščanstva in razgledanih izobražencev iz mest ob Donavi. Večina prebivalcev kljub rusko-turškemu bližanju v začetku 70. let in ruskemu obotavljanju v cerkvenem vprašanju pričakuje osvoboditve le od severa. Na koncu je opisal še bolgarsko-srbske odnose in ugotovil, da ob razvoju svoje nacionalne zavesti in zaradi ustanovitve samostojne narodne cerkve Bolgari Srbije ne smatrajo več za pokrovitelja. Če bi prišlo do protiturskega sodelovanja med obema narodoma, cilj Bolgarov ne bi bila več unija s Srbijo, ampak samostojna država.

To so uradni akti ministrstvu, ki kažejo na strokovno dejavnost Kanitza kot eksperta. Vsi so iz leta 1871. O poznejšem zunanje-političnem delovanju Kanitza ni drugih pismenih sledov kot skrbno ohranjena potrdila o prevzemu polletnih subvencij.²² Manjkajoča pismena poročila ne pomenijo, da so se njegovi stiki z ministrstvom za zunanje zadeve pretrgali. Pismenih poročil ni, ker je bil pod vodstvom novega ministra (novembra 1871) spremenjen uradovalni način. Madžarski aristokrat Gyula Andrassy je dal prednost ustnim referatom in se je velikopotezno odpovedal pismenim poročilom. Tako se je lahko zgodilo, da je Andrassyjev naslednik na čelu ogrske vlade Menyhért Lónyai zaradi neoddanih poročil grozil Kanitzu s prekinitvijo subvencije in ga je moral Andrassy osebno vzeti v zaščito.²³

Andrassy je peštanski vladi sporočil, da ga je Kanitz ustno tako obsežno seznanil z zamislivi svojega velikega dela o Bolgariji, da ni dvoma o njegovi znanstveni in politični pomembnosti.²⁴

Čeprav so v ministrstvu za zunanje zadeve v pogodbi, sklenjeni pred poldrugim letom, predpisali natančno znanstveno poročilo o Bosni in Hercegovini, ne pa o Bolgariji, je imel Andrassy razlog za to, da se prvotnih pogojev ni krčevito držal. Andrassy se je kot zunanji minister le z obotavljanjem pridružil v Bosno usmerjeni, ekspanzionistični politiki, zato je ves problem kolikor mogoče odlagal in ni bil za-

²¹ Kanitz Orczyju, Trenčevica 6. julija 1871. HHSa Wien, MdA, PA XII. Türkei Varia, Karton 99.

²² HHSa Wien, MdA, Informationsbüro, 140/1872, 165/1872, 490/1872, 140/1873, 202/1873, 412/1873, 462/1873, 43/1874.

²³ Lónyai Andrassyju, Buda 7. marca 1872, oziroma 30. junija 1872. HHSa Wien, MdA, Informationsbüro, 491/1872, 545/1872.

²⁴ Andrassy Lónyayju, Wien 14. junija 1872. HHSa Wien, MdA Informationsbüro 491/1872.

interesiran za to, da bi z obsežnim znanstvenim delom, financiranim od njegovega ministrstva, prišli obe pokrajini v središče pozornosti.²⁵

Za zaključek poskusimo dati odgovor na vprašanje, koliko je ekspertna dejavnost Kanitza vplivala na vzhodno politiko monarhije. Pripravo važnih odločitev bi bilo težko pripisati njegovemu imenu. S svojimi opisi je vsaj seznanil zunanjepolitični aparat z obstojem in smotri bolgarskega narodnega gibanja. Po vsej verjetnosti je tudi zaradi Kanitzevih argumentov avstrijska diplomacija med prvimi priznala odcepitev bolgarske cerkve od grškega patriarhata. Treba je pripomniti, da je madžarsko ministrstvo že leta 1871, ministrstvo za zunanje zadeve pa leta 1872 na Kanitzu, zelo podoben način obravnavalo načrt za vzgojo bolgarskih duhovnikov in in učiteljev v monarhiji.²⁶ Tudi ni moglo biti slučajno, da je strateško, pomembnost bolgarskega vprašanja prvi predvidel Kállay, glavni konzul v Beogradu, ki je imel tesne stike s Kanitzem. Kanitz je videl v osamosvojeni Bolgariji oviro za rusko ekspanzijo proti Carigradu, pa tudi proti tež Srbiji, če bi si ta izbrala rusko zavezništvo. Kállay je med drugim tudi predlagal, da bi bilo treba okrepiti poglavarja bolgarske cerkve s takšnimi državnopravnimi pravicami, kot so jih imeli črnogorski vladiknezi.²⁷ Vse to lahko ocenimo kot predhodnično bolgarocentrične zunanje politike, ki je bila, od srede 80. let do konca I. svetovne vojne aksiom balkanske politike monarhije.

Prevedla Magda Horváth

Zusammenfassung

FELIX KANITZ UND DIE UMORIENTIERUNG IN DER BALKANPOLITIK DER HABSBURGER-MONARCHIE NACH DEM AUSGLEICH

Imre Röss

Nach der dualistischen Umgestaltung der Habsburgen-Monarchie erfolgte auch die Modifizierung der einseitig türkenfreundlichen Balkanpolitik Österreich-Ungarns. Einerseits wollten die in der östlichen Reichshälfte an die Regierungsmacht gelangten ungarischen Liberalen, das Fürstentum Serbien, durch eine Sonderpolitik mit beschränkten territorialen Zugeständnissen in Bosnien, an die Monarchie binden. Andererseits versuchte die offizielle Außenpolitik durch die Intensivierung des Handelsverkehrs die ökonomisch-kommerzielle Vormachtstellung der Monarchie am Balkan zu etablieren. Für die erfolgreiche wirtschaftliche Erschließung und politische Beeinflussung der Balkan-Halbinsel waren verlässliche geographische, statistische und ethnographische Angaben nötig. Deshalb wurde der bekannte Geograph Felix Kanitz im Jahre 1870 vom k. u. k. Außenministerium als Balkan-Experte verpflichtet. Während seiner Expertentätigkeit widmete sich Kanitz fast ausschließlich der Entwicklung der bulgarischen nationalen Bewegung. In seinen Expertisen trat er für die Errichtung der selbständigen bulgarischen Nationalkirche und für die Vereinigung des gesamten bulgarischen Ethnikums ein. Er vertrat die Auffassung, daß das zukünftige selbständige Bulgarien imstande sein wird, sowohl die panhellenistischen Pläne als auch die panslawisch-unitarischen Bestrebungen zu vereiteln. Diese Vorstellungen von Kanitz trugen zur Entfaltung des bulgarozentrischen außenpolitischen Kurses bei, der von der Mitte der 1880-er Jahre ein Axiom der Balkanpolitik der Monarchie bildete.

²⁵ István Diószegi: Andrassy indulása és megtorpanása Történelmi Szemle 19 (1976), str. 9–12 passim.

²⁶ MOL Budapest, K 26, Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1871. június 22.

Ludolf Andrassyju, Carigrad 8. marca 1872. HHStA Wien, MdA, PA XII, Berichte, Karton 100.

²⁷ Kállay Andrassyju, Beograd, 21. decembra 1872. HHStA Wien, MdA, PA XXXVIII, Konsulate Kar-

O ČEM SMO PISALI...

... pred tremi desetletji?

»Trdni torej niso niti bibliografski podatki, niti povzetki vsebine. Našemu človeku more služiti delo le kot obvestilo, kje je kdo pisal o kakem vprašanju (še to ne vselej točno), da si potem to delo lahko poišče. Za to bi seveda zadoščala tudi mnogo, mnogo skromnejša publikacija: Prav tako bi mnogo skromnejša publikacija izpolnila tudi to, kar more dati knjiga tujcu: podatke o naših zgodovinarjih in o krogu njihovega dela. V nobenem primeru namreč delo ne izpolnjuje naloge, ki bi jo pri drugačni izdaji morda moglo; namreč da bi obveščalo naših jezikov neveščega tujca o stališčih naših zgodovinarjev o raznih pomembnejših vprašanjih in o značaju zgodovinskega dela pri nas v desetletju po osvoboditvi. Pač pa knjiga prepričljivo dokazuje, da se pri takšnem delu ne more in ne sme improvizirati niti pri razporejanju gradiva niti pri izbiri sodelavcev.« (Bogo Grafenauer: ocena knjige Dix années d'histoire de Yougoslavie 1945—1955, Ten Years of Yugoslav Historiography 1945—1955, ZČ 1956—57, str. 336)

... pred dvema desetletjema?

»Urbar za Prem iz leta 1498 pozna posebno, drugod neznano institucijo, ki jo označuje z izrazom Rit(t)ershuebe. Javnosti je to institucijo prvi odkril J. Kelemina, ki pa je stvar le mimogrede omenil v prilogah k svojim Staroslovenskim pravdam. V nadvse skopem komentarju pravi, da »posle, ki jih imajo vršiti kmečki vitezi, opravljajo drugod kosezi«. Obširneje obravnava viteške kmetije izdajatelj urbarja M. Kos, ki povzema osnovno misel Kelemine in zato trdi, da gre pri teh kmetijah »za posestva, ki so bila od starine last kosezov«. To razlago je brez pridržkov sprejel tudi B. Grafenauer. Značilnosti viteških kmetij so, da njihovi imetniki plačujejo sorazmerno nizke dajatve in so največkrat prosti tlake, zato pa so dolžni nositi v deželi na Krasu pisma, zadevajoča deželnega gospoda, kamor jih pošlje oskrbnik, a najdalje do Ljubljane, ter iti, ko se naj kdo sodi, po krvnega sodnika in rablja ter peljati jetnike v grad. Vse te značilnosti pa še niso zadosten razlog za enačenje viteških kmetij s koseščinami.« (Samo Pahor: Rit(t)ershuebe, ZČ 1965—1966, str. 149)

»Govoriti podrobneje in točneje o obsegu migracij iz Dalmacije v Italijo in posebej v Marke ter o številu doseljencev slovanskega izvora, je za enkrat nemogoče. Ne samo zavoljo tega, ker smo s proučevanjem virov za to problematiko šele na začetkih, marveč tudi zavoljo tega, ker se mnogi označujejo samo kot Slovan brez navedbe kraja ali pa so celo tudi brez te oznake in moremo slovanski izvor določati samo po imenih, vzdevkih in priimkih. Vendar na splošno moremo reči, da število izseljencev iz Dalmacije v Italijo in tudi v Markah ni bilo majhno. To sodimo na osnovi dejstva, da so se mnogokje v mestih, kastelih in vaseh ustvarile močne slovanske kolonije in so Slovani tvorili v njih kar visok odstotek prebivalstva.« (Ferdo Gestrin, Migracije iz Dalmacije v Italijo v 15. in 16. stoletju, ZČ 1976, str. 274)

* * *

To, in še mnogo podobno zanimivega branja lahko poiščete v starejših letnikih Zgodovinskega časopisa, ki so na voljo na upravi ZČ.

Vasilij Melik

SLOVENSKI TISK O BALKANSKIH PROBLEMIH

70-TIH IN 80-TIH LET 19. STOLETJA

Nekoliko razširjeno besedilo referata na simpoziju o Felixu Philippu Kanitzu na Dunaju 13.—14. novembra 1984.

V ospredju zanimanja Felixa Philippa Kanitza sta stali Bolgarija in Srbija. Slovencev se v svojih mnogoštevilnih delih ni dotikal, dasi najdemo tu in tam tudi o njih kako omembo, misel ali sodbo. Prav tako tudi Slovenci o Kanitzu niso pisali veliko, so ga pa poznali in nekaj tudi brali, iz zanimanja za balkanske dežele. Josip Stritar je bil nekaj časa domači učitelj pri »fabrikantu Kanitzu, bratrancu znanega pisatelja«¹ Anton Bezenšek, profesor in stenograf, rojen v Bukovju pri Celju, ki je živel in delal nekaj časa v Zagrebu; nato pa večino svojega življenja v Pločdivu in Sofiji, je v svoji knjigi Bolgarija in Srbija, ki jo je leta 1897 izdala Mohorjeva družba, med spisi potovalcev, učenjakov in strokovnjakov, ki jih je pri svojem delu uporabljal, imenoval tudi Kanitzovo knjigo Donau—Bulgarien und der Balkan.² Ker pa to in še marsikaj; kar bi se dalo navesti, ne zadostuje za študijo o Kanitzu in Slovencih; bi hotel v tem krogu govoriti o tem, kako je slovensko časopisje in javno mnenje gledalo na Balkan v 70-tih in 80-tih letih 19. stoletja, ne da bi se spuščal v podrobnosti. Če govorim o časopisju, mislim predvsem na liberalni dnevnik Slovenski Narod in na katoliški dnevnik Slovenec.

Najprej je treba opozoriti na dvoje tradicionalnih, iz prejšnjih stoletij izvira, jočih čustvovanj, ki sta obvladovali obe slovenski meščanski struji, liberalno in katoliško in vse slovensko javno mnenje. To je bila zavest pripadnosti slovanski skupnosti, to je bilo protiturško razpoloženje. To je, izviralo morebiti še iz časov turških vpadov v slovenske dežele, se je hranilo ob avstrijskih vojnah s Turčijo do konca 18. stoletja in živelo vse do prve svetovne vojne. Pri tem se je protiturško razpoloženje povezovalo s slovanskim in vèrskim čustvovanjem. Govorili so o zatiranih kristjanih, o nesrečnih slovenskih bratih pod turškim jarmom. Slovanski narodi na Balkanu so bili seveda Slovincem mnogo simpatičnejši kot neslovanski. Če bčremo v tedanjih časopisih o jugoslovanskih narodih ali Jugoslovanih, je to mogoče razumeti na tri načine. Ali so mišljeni Slovenci, Hrvati in Srbi v okviru habsburške monarhije, ali Slovenci, Hrvati in Srbi v celoti, ali pa vsi južni Slovani z Bolgari vred. Vsakokrat je treba skrbno ugotavljati, kakšen obseg je mišljen, včasih pa je to tudi nemogoče ugotoviti.

Slovenci so gledali na dogodke na Balkanu in drugod v zavesti, da na njih potek ne morejo vplivati, so jih pa spremljali z globokim zanimanjem. V svojih analizah položaja so dostikrat gledali zelo naivno, vendar pa so bili sposobni tudi bistrih in preroških ugotovitev. V slovenskem leposlovju tega časa je veliko pesmi, črtic, pa tudi daljših del, ki se nanašajo na sodobne upore in boje proti Turkom ali pa na spopade s Turki v preteklosti.

Že Anton Linhart je menil, da bi po številu prebivalstva Avstrijo lahko imenovali slovansko državo, prav kakor Rusijo.³ Zavest o slovanski večini v državi je dajala tudi Slovincem občutek, da imajo pravico lastnega koncepta zunanje politike. Zahtevali so prijateljstvo z Rusijo in z Rusijo dogovorjeno balkansko politiko; prijateljstvo do slovanskih balkanskih držav. Avstrijsko zunanjo politiko, kakršna je bila, so gledali s skoraj stalnim nezaupanjem in kritiko. Spore med slovanskimi na-

¹ Josip Stritar: Zbrano delo, Deveta knjiga, Ljubljana 1957, str. 363.

² Anton Bezenšek: Bolgarija in Srbija, Celovec 1897, str. 4.

³ Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske ..., Ljubljana 1981, str. 171, 329.

rodi, med Hrvati in Srbi, Srbi in Bolgari, so Slovenci zelo obžalovali, a skoraj nikdar se niso postavljali izključno na eno stran in so poskušali ostati z vsemi v dobrih odnosih. Slovanska vzajemnost se jim je vselej zdela glavna zapoved. Bezenšek je končal predgovor v svoji knjigi Bolgarija in Srbija z besedami: »Ako se med seboj dobro spoznamo, prepričan sem, da se bomo tudi bratski ljubili. Živela bratska sloga.«⁴ Podoben je tudi konec knjige.⁵ Х р б и б о л г а р и с р б и я м и л о с л о в я н с к и м н а р о д о м

Bistven sestaven del slovanske zavesti jê bilo rusofilstvo. Zelô dobro ga kaže večkrat izražena misel, da je največja zasluga Rusije za avstrijsko slovanstvo v tem, da sploh eksistira.⁶ Rusofilstvo je večinoma hvalilo vse, kar je ruskega, nemalokrat pa je ločilo med carskim režimom in ruskim narodom. V nekem članku je bil ta občutek takole izražen: »Smo prijatelji slovanskim Rusom, a ruski podaniki bi ne hoteli biti.«⁷ Pojavljale so se tudi kritične misli, da ruska politika ni slovanska, da si hoče Rusija podjarmiti ves svet, da si Rusi ne morejo predstavljati svobodnega razvoja malih slovanskih narodov.⁸

Slovenci so pozdravljali vsak upor proti turški oblasti in ga spremljali s simpatijami. Navduševali so se za likvidacijo osmanskega cesarstva na evropskem ozemlju, saj so imeli življenje pod Turki za najslabšo možno usodo sploh. Kako bi prišlo do te osvoboditve; ni bilo tako važno. To se nam lepo, pokaže iz pisanja obeh glavnih slovanskih časnikov in iz govorov slovanskih državnih poslancev v letih 1875/78.⁹ Zdaj se zavzemajo za samoodločbo prebivalstva Bosne in Hercegovine, ki ga je treba vprašati, ali želi ustvariti samostojno državo ali želi priključitve k Avstriji ali Srbiji. Zdaj se zavzemajo za priključitev Bosne k Srbiji, ki ima do Bosne prvo in najstarejšo pravico. Zdaj se zavzemajo za avstrijsko okupacijo; pa se pri tem sklicujejo na slavno tradicijo protiturških bojev in v njej ne vidijo dejanja ekspanzije, osvojitve ali imperializma, ampak osvoboditev.¹⁰ Prednost ima zdaj ta, zdaj ona varianta, kakor se zdi, da se razvijajo možnosti, položaj in perspektive. To je politika, ki se prilagaja položaju, ki pa ni nenačelna, zakaj načelna zahteva je osvoboditev izpod Turkov. Ob vstaji v Bosni so Slovenci zbirali denarno pomoč, nekaj desetin prostovoljcev pa je šlo v boj. Slovenski prostovoljci so se udeležili tudi srbske vojne proti Turčiji (1886/87). Poraz Srbije je prinesel tudi Slovincem veliko razočaranje. Ob vstopu v vojno proti Turčiji je postala Rusija v očeh slovenskega človeka glavni junak dneva. Še danes je pri Skofji Loki gostilna z imenom Plevna, danim ji po ruski zasedbi mesta in utrdb. Ruske zmage na Balkanu so se zdele Slovincem zgodovinskega pomena na poti k bodoči zmagi slovanstva.¹¹ Slovincem bi bilo tedaj najbolj všeč, da bi Rusija zasedla Carigrad in diktirala Turčiji mir brez ozira na druge sile. To se ni zgodilo, toda med Slovenci je bilo precej razširjeno prepričanje, da bodo še doživeli, kako bosta ruski in bolgarski vojak zdrobila polmesec na cerkvi svete Sofije in na njega mesto povzdignila pravoslavni križ.¹² Z obžalovanjem so ugotavljali, da evropske sile nočejo prepustiti Balkana Rusiji, da vidi Anglež v vsakem spopadu v neznani balkanski vasi ruski vpliv, da je evropski duh protiruski in protislovanski.¹³ Zedinjenje Vzhodne Rumelije z Bolgarijo so pozdravili vsi Slovenci, prav tako so vsi obsodili srbsko vojno proti Bolgariji leta 1885.¹⁴ Slovenski Narod je v tem času objavljaj tudi dopise iz Srbije in Bolgarije. Pisali so jih

⁴ Bezenšek str. 4.

⁵ Bezenšek str. 237.

⁶ Ivan Hribar: Moji spomini, I. del, Ljubljana 1983, str. 83. Slovan 1884, str. 412.

⁷ Slovenec 11. 12. 1885.

⁸ Soča 12. 6. 1873. Slovenec 27. 11. 1886.

⁹ Glej Petko Luković: Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875–1878, Ljubljana 1977, 420 strani. Vasilij Melik: Spremembe na Slovenskem in v Cislitaniji v zvezi z dogodki na Balkanu, v zborniku Mednarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanaka u Bosni i Hercegovini, Tom II, Sarajevo 1977, str. 56–67.

¹⁰ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten, VIII. Session, str. 6935. Slovenski Narod 12. 11. 1875. Slovenec 18. 8. 1877.

¹¹ Vasilij Melik: Slovenska politika v drugi polovici sedemdesetih let 19. stoletja, Zgodovinski časopis 28, 1974, str. 275.

¹² Slovenski Narod 23. 8. 1878.

¹³ Slovenski Narod 1–5. 12. 1885.

¹⁴ Petko Luković: Slovenci i srpsko-bugarski rat 1885. godine, Zgodovinski časopis 39, 1985, 111–138, 213–267, 355–380.

Slovenci, ki so tam živeli. Iz Bolgarije je pošiljal pisma tudi Bolgar, ki je končal svoj študij na dunajski tehniški visoki šoli in se je bil tam spoprijateljil s slovenskimi študenti.¹⁵

Naslednje leto (1886) je avstrijska politika prišla v resnejše konflikte z rusko zaradi dogodkov v Bolgariji. Bolgarija je bila namreč prišla v spor z Rusijo, ki si jo očitno želela urejati po svoji volji. Zaradi tega spora je padel Aleksander Battenberški, poletni naslednjega leta pa je bil za novega kneza izvoljen Ferdinand Koburški. Ob rusko-avstrijskih trenjih je pisal Slovenec v običajnem rusofilskem duhu, da je potrebna avstrijsko-ruska sloga, da si razen madžarskih in poljskih šovinistov vsi želijo avstrijsko-ruskega sporazuma, pa da bi bila avstrijsko-ruska vojna usodepolna za Avstrijo. Ob tem pa je tudi kritično ocenjeval rusko politiko in razumel tudi bolgarska stališča.¹⁶ Na drugi strani je februarja 1886, poznejši ljubljanski župan Ivan Hribar kot podpredsednik Narodne tiskarne in član njenega političnega odseka začel dajati Slovenskemu Narodu svojo smer. Ta se je kazala predvsem v poudarjenem rusofilstvu, ki sta ga propagirala dopisnika Fran Podgornik in Davorin Hostnik. Hostnik, ki se je bil izselil v Rusijo in je bil zdaj profesor v Rilsku, je od 31. marca 1886 naprej pod psevdonimom Krutorogov objavljajal dopise v Slovenskem Narodu. Bili so pisani temperamentno, pa dostikrat tudi vulgarno in so povsem zagovarjali rusko zunanjo politiko. Bili so popolnoma nekritično zaljubljeni v Rusijo, napadalni do vseh njenih sovražnikov, brez vsakega razumevanja za poljske ali bolgarske težnje po samostojnosti. Poljski kmet je po Hostniku oboževal Rusijo, poljsko plemstvo in duhovščina pa sta v svojem umopomračenju pletla o njej vsakovrstne laži.¹⁷ Hostnik se je zavzemal za uvedbo slovanskega bogoslužja pri vseh slovanskih narodih, od katoliške cerkve pa je pravzaprav terjal, da se v vsem pokori ruski politiki ali pa se ji slovanski narodi morajo odpovedati. Ven z latinskimi jezikom, ven z latinico! Kdor je v tem proti nam, ta je naš sovražnik, naš zatiralec, naj nosi na glavi nemško pikelhaubo ali pa mitro ali tiaro!¹⁸ Še hušji napad na papeža Leona XIII., navedenega z rodbinskim imenom Pecci, je bil objavljen 3. novembra 1887. Tako pisanje je seveda moralo zbuditi odpor v slovenskem katoliškem tisku, kakor je rusofilstvo zbudilo obsodbo v avstrijskih vladnih krogih. 16. novembra 1887 je cesar ob sprejemu na dvoru pokaral rusofilske izjave dela slovenskega tiska. Posvetovanje škofov goriške metropolije (njen del je bila tudi ljubljanska škofija) je prineslo pastirski list, datiran s 26. novembrom, ki je ugotavljal, da nekateri politični in leposlovniki »prinašajo od časa do časa članke, iz katerih veje nekatoliška, časni in večni sreči našega ljudstva poguben duh«, da se pojavljajo napačna stališča glede liturgije in da se kažejo protiavstrijske težnje.¹⁹ Pastirski list je vzbudil precej vznemirjenja in nezadovoljstva, zlasti na Goriškem, tudi med duhovščino, tako pri pesniku Simonu Gregorčiču in pri politiku dr. Antonu Gregorčiču. Pastirski list so razumeli kot udarec po vsem »nedolžnem, že tako preveč zatiranem slovenskem narodu«, ²⁰ kot krivično žalitev Slovencev.

Tako so imeli Hostnikovi dopisi Slovenskemu Narodu vseavstrijski odmev in kar velike posledice. Hostnikovih dopisov je bilo konec, ekstremni rusofilski ton je izginil iz tega dnevnika, ni pa ga bilo konec. Prevezel ga je Fran Podgornik, ki je v letih 1888—1899 izdajal časopis Slovanski svet. Treba pa je reči, da je bilo ekstremno rusofilstvo vedno v manjšini ob splošnem običajnem slovanskem čustvovanju in rusofilstvu, ki je prevladovalo med Slovenci.

¹⁵ Slovenski Narod 16. 1. 1886.

¹⁶ Slovenec 13. 11. 1886, 1. 9. 1887, 9. 9. 1887.

¹⁷ Slovenski Narod 3. 9. 1887.

¹⁸ Isti 6. 6. 1887.

¹⁹ Dušan Kermavner: Slovenska politika v letih 1879 do 1895, Ljubljana 1966, str. 375—434. Ivan Hribar: Moji spomini, II. del, Ljubljana 1984, str. 628—632.

²⁰ Soča 10. 12. 1887. France Koblar: Simon Gregorčič, Ljubljana 1962, str. 140—143.

Zusammenfassung

DIE SLOWENISCHE PRESSE ÜBER DIE BALKANPROBLEME IN DEN SIEBZIGER UND ACHTZIGER JAHREN DES 19. JAHRHUNDERTS

Vasilij Melik

Die Slowenen betrachteten die Ereignisse auf dem Balkan und anderswo in dem Bewußtsein, auf deren Ablauf keinen Einfluß zu haben, verfolgten sie jedoch mit großem Interesse. In ihren Analysen der Lage bekundeten sie oft eine sehr naive Anschauungsweise, waren jedoch andererseits auch zu scharfsinnigen und prophetischen Feststellungen fähig. Die österreichische Außenpolitik wurde von den Slowenen mit fast ständigem Mißtrauen verfolgt. Sie forderten Freundschaft mit Rußland und im Einvernehmen damit Freundschaftshaltung slawischen Balkanländern gegenüber. Sie begrüßten jeden Aufstand gegen die Türken und verfolgten ihn mit voller Sympathie, sie begeisterten sich für die Liquidierung des Osmanenreiches auf europäischem Gebiet, da sie das Leben unter den Türken als das schlimmstmögliche Schicksal überhaupt betrachteten. Die russischen Siege auf dem Balkan (1877—78) schienen den Slowenen Ereignisse von historischer Bedeutung auf dem Weg zum künftigen Sieg des Slawentums. Es würde allerdings mit Bedauern festgestellt, daß der europäische Geist gegen die Russen und gegen die Slawen gerichtet sei. Mitte der achtziger Jahre kam mit dem nationalen Radikalismus auch eine extrem russophile Stimmung auf, deren Träger der in Rußland lebende slowenische Professor Davorin Hostnik war. Seine Artikel in Slovenski narod befürworteten bedingungslos die Politik der russischen Regierung und begeisterten sich für die slawische Liturgie, kyrillische Schrift und Orthodoxie. Gegen den Katholizismus gerichtete Spitze erregte Unwillen im slowenischen katholischen Lager, die russenfreundliche aber in Regierungskreisen, so daß im November 1887 der Kaiser selbst die russophile Haltung eines Teiles der slowenischen Presse tadelte. Die Bischöfe der Görzer Erzdiözese verurteilten in ihrem Hirtenbrief die gegen den Katholizismus und gegen Österreich gerichteten Äußerungen in der Presse sowie den Kampf für eine slawische Liturgie.

... Janko Pleterski, ...

VPRASANJE ENAKOPRAVNOSTI

VRŠANJE NACIONALNE ENAKOPRAVNOSTI V JUGOSLAVIJI 1918—1941
 Referat na simpoziju Nemci na Slovenskem v času narodnih gibanj
 in prve jugoslovanske države (1848—1941), Ljubljana 12.—13. 4. 1984.

Vprašanja enakopravnosti v odnosih med narodi neke mnogonarodne države v zgodovinskem razvoju gotovo ni mogoče ločevati od splošnih značilnosti družbenih in političnih razmer v tej državi. Nacionalni odnosi, ki se oblikujejo v njej, so sestavni element te celotnosti stvarnih družbenih odnosov in ne pojav za sebe. Če jih tukaj sumarno opišemo posebej, ne da bi govorili o značilnosti občega družbenega in političnega razvoja prve jugoslovanske države 1918—1941, potem je to le nujna tematska omejitev. Celo tako omejena tema referata pa pomeni bistveni obči okvir, ki je neposredno nujen za obravnavo specialne teme o položaju ene izmed nacionalnih manjšin v tej državi. Vprašanje enakopravnosti nacionalnih manjšin ni ločljivo od vprašanja odnosov med narodi Jugoslavije.

Naštanek Jugoslavije je pojav prve petine 20. stoletja, toda rezultat prizadevanj narodnih gibanj, ki so se razvila že v 19. stoletju. Gre za narodna gibanja Srbov, Hrvatov, Črnogorcev, Slovencev, posredno pa tudi Makedoncev in bosensko-hercegovsko-sandžaških Muslimanov (islamskega prebivalstva s srbskohrvatskim jezikom). Gre za poseben primer v zgodovini evropskih nacionalnih gibanj. Na podlagi pravice narodov do samoodločbe in ne kakega zgodovinskega državnega prava, se je ustanovila zedinjena država, ki ni rezultat zedinjenja enega naroda (kot npr. Italija in Nemčija), marveč je mnogonarodna. Medtem ko so v tem obdobju narodnih gibanj mnogonarodni imperiji Evrope (carska Rusija, Osmansko cesarstvo, Habsburška monarhija) doživljali tendence razhajanja narodov, so tukaj različni, četudi sorodni, narodi pravico do samoodločbe uporabili za združitev v novo državo, ki naj bi bila — vsaj idealno — skupna vsem njim. Specifičnost tega primera je bila do neke mere prikrita s tem, da so jugoslovanski narodi navzven, v svetu meddržavnih odnosov in diplomacije, ko so terjali priznanje pravice do samoodločbe, praviloma nastopali v imenu (neobstoječega) enega in enotnega jugoslovanskega naroda. (Dragotin Gustinčič, eden izmed aktivistov jugoslovanskega gibanja v času vojne v emigraciji, slovenski socialist, pozneje pa vodilni komunist, je v letu 1923 stvar pojasnjeval: Nismo mogli v imenu pravice narodov do samoodločbe zahtevati razbitje ene mnogonarodne države, da bi ustanovili drugo mnogonarodno državo!) Dejstvo je seveda, da je ideja o enotnem jugoslovanskem narodu imela določeno vlogo tudi v jugoslovanskem gibanju samem, posebno za premoščanje srbskohrvatskih razlik, predvsem na narodno mešanih področjih Hrvatske, Dalmacije in pa Bosne-Hercegovine, a tudi kot način prevajanja ideje srbske velikodržavnosti v širšo jugoslovansko. Posebna varianta motivov za gojitev jugoslovanskega nacionalnega unitarizma se je pojavljala v socialdemokratskih strankah Slovencev, Hrvatov, Bosne-Hercegovine in Srbije, ki so v njem videle pot k združevanju šibkih moči južnoslovanskega proletariata (»skupni boj jugoslovanskih siromakov«). Dejansko pa se nobeno nacionalno gibanje ni odreklo svoje individualnosti, četudi je v jugoslovanstvu vsako posebej videlo možnost okrepitev po poti vzajemnosti, solidarnosti.

Skupna jugoslovanska država je bila ustanovljena 1. decembra 1918, in sicer tako, da je regent Aleksandar Karadorđević, potem ko je poslušal izjavo delegacije Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu, razglasil »zedinjenje Srbije z deželami neodvisne države Slovencev, Hrvatov in Srbov v enotno Kraljestvo Srbov,

Hrvatov in Slovencev.« (Že pred tem sta se Srbiji neposredno priključili Črna Gora in Vojvodina.) Ne v izjavi delegacije Narodnega sveta ne v regentovi ni bilo rečeno nič določnega o bodoči državni ureditvi. Delegacija si je želela sklic demokratično izvoljene konstituante v roku šestih mesecev po sklenitvi (evropskega) miru, regent pa je obljubil zvestobo ustavnim, parlamentarnim, demokratičnim načelom. Obe strani sta »govorili o »celokupnem narodu Slovencev, Hrvatov in Srbov« oziroma o »celem narodu Srbsko-Hrvatsko-Slovenskem«. Poprejšnji kompromisni dogovori o načelih bodoče državne ureditve (Krfska deklaracija iz julija 1917 in Ženevska deklaracija z dne 9. novembra 1918) niso bili omenjeni. To je pomenilo, da se bodo vprašanja državne ureditve reševala, ne na podlagi prejšnjih sporazumov, marveč na podlagi stvarnega razmerja moči med konstitutivnimi subjekti nove države. Kateri izmed njih je najmočnejši v smislu državne organiziranosti, pa tudi moralno-politično, kot zmagovalec v vojni, o tem ni bilo najmanjšega dvoma.

Na ta način se je oblikovalo navidez paradokсно dejstvo, da se je v državi, ki se je ustanovila v imenu nacionalne osvoboditve, že od prvega trenutka njenega obstoja odprlo poleg temeljnega nerešenega vprašanja, socialnega, še novo, nacionalno vprašanje. Seveda, odprlo se je na novi zgodovinski, na jugoslovanski ravni, ne več na stari ravni osvobojevanja izpod »tujih, osvajalcev in zatiralcev« (stara raven je ostajala aktualna samo še obrobno, v vprašanju državnih meja). Nova, jugoslovanska raven, to je bila poglobljena pridobitev 1918. leta. Z današnjega vidika lahko rečemo, da je nacionalno vprašanje posameznih narodov dobilo v Jugoslaviji novo zgodovinsko vlogo, četudi se v svojem bistvu ni spremenilo (pravica do samoodločbe). To je zdaj odločilni problem nadaljnjega razvoja v procesu svobodnega asociiranja emancipacijskih nacionalnih gibanj. Uspešnost tega procesa je odločala o svobodnosti narodov Jugoslavije, v celoti. Ta uspešnost je odločala tudi o vključitvi narodnih manjšin (narodnosti) v proces svobodnega asociiranja. Kajti manjšine so se leta 1918 znašle v jugoslovanski državi večidel le po geografskih ali zgodovinskih okoliščinah. Tako, je nacionalno vprašanje, že od začetka pomenilo kardinalni politični problem monarhične, jugoslovanske države, ki je ostal nerešen vse do vojaške zasedbe te države v letu 1941.

Uradna statistika Kraljevine SHS je otežkočala vpogled v nacionalno strukturo države, ker ni ugotavljala narodov, marveč le jezike in po teh so se posebej izkazovali samo Slovenci in manjšine s priznanimi jeziki. Kriterij verske pripadnosti je do neke mere omogočal ugotovitev deleža srbskega in hrvatskega prebivalstva, poleg tega še muslimanskega, odpovedoval pa je v primeru Črnogorcev in Makedoncev. Tako so podatki o nacionalni strukturi le posredni, približni. V letu 1924 je predstavnik KPJ na V. kongresu Kominterne poročal, o številčnem stanju narodov in manjšin s takšnimi številkami: *Srbi* (tukaj so očitno prišteti tudi Črnogorci) — 4.704.876 ali 39 %; *Hrvati* — 2.889.102 ali 23,9 %; *Slovenci* — 1.023.588 ali 8,5 %; *Mustimani* (Manuilski je na istem kongresu govoril o »muslimanskih Srbo-Hrvatih«) — 759.656 ali 6,3 %; *Makedonci* — 630.000 ali 5,3 %; *Nemci* — 512.207 ali 4,3 %; *Albanci* — 483.871 ali 4 %; *Madžari* — 472.079 ali 3,9 %; *Romuni* — 183.563 ali 1,6 %; *Turki* — 143.453 ali 1,2 %; *ostali Slovani* — 198.887 ali 1,6 %; *Italijani* — 11.630 ali 0,1 %; *drugi* — 42.756 ali 0,3 %.

Te številke so govorile le globalno o obsegu nacionalnega vprašanja. Vsi drugi elementi manjkajo. Iz njih ni vidna ozemeljska plat; zlasti ne problemi obsežnih mešanih ozemelj; narodov, oni ne govore o specifičnem problemu meddržavne razkosanosti Makedoncev in Slovencev in seveda tudi ne o velikih razlikah v gospodarski in siceršnji razvitosti narodov, da ne omenjamo razlik v tradicijah in načinu življenja. Vsekakor pa so te številke dokazovale, da je Jugoslavija tipična mnogonarodna država in država s številnimi in razmeroma močnimi narodnimi manjšinami (narodnostmi).

Vprašanja v zvezi z mednarodnim priznanjem nove države in njenih meja, naglo stopnjujoča se notranja socialna gibanja so pospeševala pripravljenost strank

iz vseh delov Jugoslavije, da se združijo v koncentracijski vladi. Takšna vlada se je oblikovala še pred konec 1918. leta. Svojo najvažnejšo nalogo je videla v zagotovitvi »reda in miru«. Pred doseženim »pomirjenjem« ni mislila na demokratizacijo političnega življenja, predvsem pa ne na volitve v ustavodajno skupščino. Postavljeno je bilo Začasno narodno predstavništvo, sestavljeno iz poslancev, ki so jih vodstva strank določila po ključu, ki je temeljil v glavnem na razmerju političnih moči še iz časa pred svetovno vojno. Narasla moč delavstva, pa tudi kmečkih gibanj, je tako bila veliko premalo upoštevana, novim revolucionarnim in političnim, silam pa je Začasno narodno predstavništvo, sploh ostalo zaprto. Poleg centralne vlade, so delovale na podoben način, sestavljene deželne vlade v Zagrebu, Sarajevu, Splitu in Ljubljani, ki so začasno upravljale notranje zadeve, kmetijstvo, prosveto, pravosodje in socialne zadeve, ne da bi se pri tem opirale na kako, četudi začasno, predstavniško telo. Dejansko so izražale policentričnost jugoslovanskega gibanja do 1918, slonečo na pluralizmu narodov in deloma, tudi zgodovinskih dežel. Ta policentričnost pa se v nadaljnjem ni organsko, razvila v kakem federalističnem smislu. Nasprotno.

V letu 1920 je že minil višek revolucionarno socialnega gibanja. Po drugi strani je bila v tem letu dokončno določena državna meja v zadnjih svojih sektorjih, nasproti Italiji in Avstriji. Tako so državni vrhovi končno tvegali volitve v ustavodajno skupščino (28. november 1920). Pokazale so veliko moč delavskega gibanja in pa tistih političnih strank, ki so se upirale centralizmu. Pomemben je bil uspeh Komunistične stranke Jugoslavije, ki je z 59 izvoljenimi poslanci postala tretja najmočnejša stranka v konstituenti. Nepričakovano moč je pokazala opozicijska Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS), ki je s svojimi 50 mandati dosegla položaj očitno najpristojejše predstavnice hrvatskega naroda. V Sloveniji se je nekdanje razmerje moči političnih taborov bistveno spremenilo. Nekoč absolutno prevladujoča klerikalna Slovenska ljudska stranka (SLS) je padla na 36 % oddanih glasov, obe delavski stranki skupaj pa sta se ji približali s 30 % (KPJ 10,3 %, Jugoslovanska socialdemokratska stranka 19,3 %). Nova agrarna stranka, liberalne in v začetku avtonomistične usmeritve, je dobila 20 %. Tako je odkrito centralistično usmerjeno slovensko liberalno meščanstvo (strankarsko že vključeno v stranke s centrom v Beogradu) dobilo neposredno samo pičlih 8 % oddanih glasov. Obe poglavitni stranki s centrom v Beogradu, predstavnici centralizma in z monarhijo povezane premoči srbskega meščanstva in sploh večine srbskih volilcev, sta s svojimi zavezniki nastopili v celi državi in osvojili najmočnejše pozicije v konstituenti (Jugoslovanska demokratska stranka 92, Narodna radikalna stranka 91 poslancev), a obe skupaj nista imeli niti navadne, kaj šele dvetretinske večine (Krfski dogovor je bil za sprejem ustave, predvidel »številčno kvalificirano« večino). Tu so bile še nekatere manjše stranke. Nemci s področja Ogrske niso imeli volilne pravice pred potekom opcijskega roka, določenega s trianonsko pogodbo.

Delo konstituante se je začelo v znamenju bistvene omejitve političnega demokratizma: vlada* je z odlokom 29. decembra 1920 prepovedala vsakršno delovanje komunistične stranke in dopustila samo še delo komunističnih poslancev v skupščini. Konstituenta se temu ni uprla. Vlada je nato dosegla, da so morali poslanci vseh strank priseči kralju, tj. vnaprej priznati monarhično obliko države. Poslanci HRSS tega niso hoteli storiti in se dela konstituante, kot tudi pozneje skupščine, vse do leta 1925 sploh niso udeleževali. In končno, vlada je konstituenti vsilila poslovnik, po katerem je za sprejem ustave zadoščala navadna večina.

Vladni načrt ustave je temeljil na monarhiji, centralizmu in zanikanju narodov. Temu načrtu so nasprotovali proficentralistične stranke, med njimi tudi slovenska klerikalna SLS. Komunistični poslanci niso, v skladu s svojim stališčem o nacionalni enotnosti, zahtevali federacije, pač pa enovito sovjetsko republiko. Skupščino so zapustili še pred glasovanjem o ustavi. Iz skupščine se je pred glasovanjem umak-

* To je bila že šesta vlada Kraljevine SHS. V njej sta imeli glavno moč obe centralistični stranki, Jugoslovanska demokratska stranka in Narodnoradikalna stranka. Obe sta v temelju izvirali iz političnega življenja Kraljevine Srbije. Prva, koncentracijska vlada, je trajala do 16. avgusta 1919.

nila tudi SLS. Tako je glasovanje poteklo brez navzočnosti predstavnikov revolucionarnega delavskega gibanja in najmočnejših strank Hrvatov in Slovencev.

Vidovdanska ustava (28. junij 1921) je opredeljevala jugoslovansko državo kot centralistično urejeno parlamentarno monarhijo z imenom »Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev« in s »srbsko-hrvatsko-slovenskim jezikom« kot državnim. Trojno ime je bilo sprejeto na zahtevo centralističnih srbskih radikalov, ki so v imenu države hoteli ohraniti srbsko ime. Vzlic temu je ustava državo pojmovala kot mononacionalno. Govorilo se je sicer o enakopravnosti treh »plemen« enotnega jugoslovanskega naroda (Srbov, Hrvatov in Slovencev), vendar je ustava z določilom o omejenem obsegu administrativnih ozemelj vnaprej preprečila, da bi se katerokoli teh treh »plemen« moglo na administrativni podlagi enotno konstituirati. Makedoncem, Črnogorcem in Muslimanom niso priznavali niti »plemenskega« statusa. Prve in druge so šteli neposredno k srbskemu »plemenu«, vprašanje Muslimanov je bilo priznано samo kot versko. Centralistično vodenje države iz Beograda in izjemni položaj kralja sta omogočila vladajočim slojem v Srbiji, da obdrže v svojih rokah nedvomno nadvlado. »Manjšine druge rase in jezika« in njihove pravice se v ustavi omenjajo samo v členu, ki govori o šolstvu (16). Socialni značaj vidovdanskega ustavnega sistema se je izkazal že po nekaj tednih, ko je bila z drakoškimi sankcijami prepovedana komunistična stranka. Vse do konca države ta prepoved ni bila preključena in KPJ je ves čas mogla delovati samo ilegalno.

Takorekoč od dne sprejetja ustave se je začel boj za njeno revizijo. Vodstva posameznih proticentralističnih strank niso nikoli prišla do tega, da bi opredelila integralen in koherenten pojem enakopravnosti narodov in narodnih manjšin Jugoslavije. Nasprotovala so centralizmu in hegemonizmu, izhajajoč iz svojih ožjih interesov, in bila so pripravljena oprostiti režimu zatiranje drugih. Vse te stranke po vrsti so v različnih trenutkih stopale v nenačelne kompromise s centralizmom in režimom. Ugotoviti je treba, da gibanja neenakopravnih narodov niso bila separatistična, četudi jim je režim to stalno očital. Separatizem je bil lastnost tistih skupin, ki so se nagnile k fašizmu, npr. ustaštvo.

Prizadevanja za demokratično reformo ustavnega sistema so bila popolnoma neuspešna in to je povzročalo vse globlje politične krize. Na strani proticentralistične opozicije je najvažnejši dogodek sklenitev (v letu 1927) zveze Hrvatske seljačke stranke Stjepana Radića (medtem se je odrekla republikanstvu) in Samostojne demokratske stranke Svetozarja Pribičevića (voditelja Srbov na Hrvatskem, ki se je preusmeril od centralizma k federalizmu) in ustanovitev Kmečko-demokratske koalicije. Ta je predstavljala v naslednjem desetletju najpomembnejšo legalno opozicijsko skupino in zastopala, zahtevo po demokratični reviziji ustave v federalističnem smislu.

Očiten obstoj nerešenega nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji in rastoči vpliv nacionalnih gibanj pod vodstvom opozicijskih strank sta v letu 1923 povzročila spremembo v stališčih KPJ. Po intenzivni javno vodeni diskusiji so jugoslovanski komunisti zavrgli svoje prvotno nerealistično stališče o »nacionalni enotnosti«, ki da jo je treba braniti pred prepirajočo se plemensko buržoazijo. Uveljavili so izhodišče, da je Kraljevina SHS mnogonacionalna država, v kateri buržoazija srbskega naroda zatira druge narode, in da je trditev o nacionalni enotnosti le pretveza velikosrbskega hegemonizma. V Jugoslaviji obstaja ne samo več narodov, temveč tudi nerešeno nacionalno vprašanje. Nacionalna gibanja zatiranih narodov so pristna in globoko družbeno zasidrana in niso zgolj rezultat sebične in špekulantske politike »plemenskega meščanstva«. KPJ je narodom načelno priznala pravico do samoodločbe, jo podprla in nakazala perspektivo svobodne, enakopravne združitve narodov v jugoslovansko federacijo. V nadaljnjem razvoju — pod vplivom Komunistične internacionale in zaradi notranjih frakcijskih bojev v sami stranki — je to perspektivo zamenjala parola o Balkanski federaciji delavsko-kmečkih republik, kar je pomenilo, da bi Jugoslavija kot posebna državna zveza prenehala obstajati. Pomembna

štrani novih programskih stališč KPJ je bila tudi v tem, da so kot narode poleg Srbov, Hrvatov in Slovencev ugotavljala tudi Makedonce in nato še Črnogorce in da so upoštevala posebnost zgodovinskih pokrajin kot sta bili Bosna-Hercegovina in pa Vojvodina. Tako pri Makedoncih kot pri Slovencih se je pravica do samoodločbe v interpretaciji KPJ izražala kot pravica do ozemeljsko političnega zedinjenja njihovih na različne države razkosanih narodnih delov. Glede Makedonije je KPJ svoja stališča koordinirala z bolgarsko in grško komunistično stranko v okviru regionalne organizacije, Komunistične Internacionale, Balkanske komunistične federacije, medtem ko je glede Slovencev stopala ob načelni podpori Komunistične internacionale v neposredne dogovore s komunistično stranko Italije in nato tudi Avstrije. V letu 1934 je prišlo do skupne izjave komunističnih strank Jugoslavije, Italije in Avstrije o slovenskem vprašanju, in sicer na temelju priznanja pravice celotnega naroda Slovencev do samoodločbe, vključno do njegovega teritorialnega zedinjenja.

V letu 1928 se je politična kriza Kraljevine SHS skrajno zaostрила, ko je v skupščini prišlo do atentata na hrvatske opozicijske poslance. Poslanski klub Kmečko-demokratske koalicije se je umaknil v Zagreb, bojkotiral skupščino v Beogradu, zahteval njen razpust, svobodne volitve pod nevtrarno vlado in revizijo ustave. Pokazalo se je, da vladajoči državni vrhovi, predvsem kralj, niso v nobenem primeru pripravljeni odstopiti od centralističnega sistema. Mnogi znaki kažejo, da je kriza bila tudi namerno izžvžvana, da bi bilo kralju omogočeno nastopiti v vlogi zunajustavnega, absolutističnega faktorja.

Po razglašenem obsednem stanju je kralj Aleksander 6. januarja 1929 razpustil parlament, razveljavil Vidovdansko ustavo in prevzel oblasti osebno. Vse politične stranke, ki bi hotelé spremeniti državni red, so bile prepovedane. Razpuščene so bile tudi vse stranke »plemenskega« ali verskega značaja. Dejansko je šlo za potrditev zatiranja komunističnega gibanja in za prepoved vseh dotlej obstoječih strank. V oporo svoji vladi je kralj nameraval ustanoviti stranko, ki ne bi bila samo vsedržavna, marveč formalno tudi čisto nova politična formacija, odtrgana od starih strankarskih tradicij. Kralj je državo razdelil v devet administrativnih enot, banovin. Banovine niso pomenile kake konsesije načelu samouprave, marveč nasprotno. Imenovanje jih je po vodah, da bi izbrisal vsako povezačo z etničnimi dejstvi in zgodovinsko tradicijo. Kraljeva diktatura je poudarjala »integralno jugoslovanstvo«, ki je opustilo celo formulacijo o »troimenem narodu«. V tem smislu je država dobila novo ime »Kraljevina Jügoslavija«. Dejansko pa se je zaostreni centralizem slejkoprej povezoval s hegemonijo srbskega meščanstva in dvora, četudi ne brez participacije nekaterih hrvaških in slovenskih politikov. V vladi diktature je s slovenske strani sodeloval vodilni klerikalni politik dr. Anton Korošec.

Diktatura dejansko ni bila sposobna odpraviti nacionalnih vprašanj. Pospešila je splošno politično krizo države in je postajala vedno bolj nesigurna, še posebno, ko je tudi na Jugoslavijo začela učinkovati svetovna gospodarska kriza. Med znamenji težav režima je bil jeseni 1930 izstop slovenskih klerikalcev iz vlade. Ze naslednje leto je kralj sklenil navidežno vrnitev k parlamentarizmu. Oktroiral je novo ustavo (3. septembra 1931). Tudi po tej ustavi je položaj vladarja ostal tako prevladujoč, da ni mogoče govoriti o koncu diktature. Skupščina je bila dvodomna, pri čemer je bil senat popolnoma v rokah kralja, poslanska zbornica pa v rokah vlade, odgovorné samo kralju. Razumé se, da ustava ni priznavala narodov v državi in da je izhajala iz načela narodne enotnosti in zato centralizma. Narodnih manjšin sploh ni omenjala.

Režimu diktature se je dosledno upirala samo KPJ. Opozicijsko so bile usmerjene nekatere formalno razpuščene meščanske stranke. V Srbiji so to bili deli demokratske in radikalne stranke, ki se niso — kot njihova »dvorna« krila — pridružili diktaturi. Poleg njih še agrarna in republikanska stranka. Opozicija s središčem v Beogradu je predvsem zahtevala, da je treba obnoviti parlamentarni sistem, a v glavnem v smislu obnove vidovdanske ustave. Sporazum s Hrvati in Slovenci o kaki

drugačni ustavni ureditvi države bi, po njihovem, prišel na vrsto šele pozneje. Na Hrvaškem je bila opozicija slejkoprej zbrana v Kmečko-demokratski koaliciji (S. Pribičević se je umaknil v emigracijo). Opozicija s središčem v Zagrebu je zahtevala obnovo parlamentarizma, vendar ni priznavala vidovdanske ustave in centralizma in je zato vnaprej zahtevala poseben državnopravni položaj, Hrvatske. K opoziciji so se prištevali tudi črnogorski federalisti, Jugoslovanska muslimanska organizacija v Bosni in Hercegovini in pa klerikalna Slovenska ljudska stranka v Sloveniji.

V letu 1932 so vodje opozicije iz Beograda skušali doseči dogovor vseh meščanskih opozicijskih vodstev. Izkazalo se je, da se ne morejo sporazumeti niti sami med seboj.

Največjo težavo je v Beogradu pomenilo sprejetje federativnega načela. Opozicijski radikali so ga sploh odklanjali, demokrati in agrarci, ki so ga začeli sprejemati, so ga dopuščali le za Hrvatsko in Slovenijo. Novembra 1932 je opredelila svoje zahteve Kmečko-demokratska koalicija v Zagrebu. Poudarila je načelo demokracije in ljudske suverenosti in pa temeljni pomen kmečkega stanu. Ugotovila je, razdiralni učinek »srbijske hegemonije«, po šestojanuarski diktaturi le še okrepljene. V ustavnem pogledu je KDK terjala vrnitev na položaj v letu 1918, in iz tega izhodišča novo državno ureditev. Temelji naj na prosti volji in enakopravnosti srbskega, hrvatskega in slovenskega naroda, preprečuje naj nadvlado enega ali več členov, ki bodo sestavljali državo. Posebni interesi »inojezičnih« manjšin bodo popolnoma zajamčeni. — Svoje programske zahteve so zdaj objavile tudi druge opozicijske stranke. Vse so se ujemale v zahtevi po obnovi ustavnega življenja, sicer pa so bile kaj različne. Medtem ko so vojvodinski radikali pristajali na federativno ureditev države in pri tem zahtevali položaj federalne enote tudi za Vojvodino, so opozicijski radikali v Beogradu odklanjali federativno načelo sploh, prav posebej pa federalni položaj Vojvodine. Demokrati so federacijo v načelu sicer sprejemali, a za srbsko enoto brezpogojno zahtevali, da mora obseči tudi Vojvodino, Črno Goro in Makedonijo; poleg federalne Srbije, Hrvatske in Slovenije pa so predvidevali še, posebno federalno enoto v »prehodni srbsko-hrvatski coni«, tj. v Bosni in Hercegovini z južno Dalmacijo. Agrarna stranka sploh ni mogla priti do kakega stališča, le njena levica se je izjavila za zagrebške izjave KDK, s poudarkom, da srbsko ljudstvo ni odgovorno za hegemonijo Srbije, temveč je ono samo njena žrtev. Jugoslovanska muslimanska organizacija je zahtevala položaj ene izmed federalnih enot za Bosno in Hercegovino. Podobno stališče je glede Črne Gore zavzelo tudi vodstvo črnogorske federalistične stranke. V Makedoniji ne prej ne pozneje ni bila dopuščena nobena stranka na nacionalni ali regionalni podlagi, ki bi mogla legalno izraziti stališče Makedoncev: Programska izjava Slovenske ljudske stranke je poleg načela zedinjenja Slovencev izrazila zahtevo, »da si Slovenci, Hrvati in Srbi v svobodnem sporazumu in na podlagi demokracije uredijo jugoslovansko državo, ki naj bo sestavljena iz enakopravnih enot, katerih ena naj bo Slovenija«.

Vse te izjave niso nakazale programa za rešitev nacionalnih vprašanj v Jugoslaviji v celoti, celo če bi vse bile resno mišljene. Poznale so kvečjemu le srbski, hrvatski in slovenski narod, vprašanje Bosne in Hercegovine, Vojvodine, Črne Gore so postavljale samo neposredno prizadete stranke, sploh nobena pa ni govorila o samoodločbi Makedoncev. A niti načelo federativne ureditve ni bilo od vseh priznано. Vse te razlike v zamislih se tudi pozneje niso zmanjšale, tudi ne po sporazumu Cveiković-Maček 1939. Posebno značilno je tudi dejstvo, da socialna vprašanja niso imela v teh programih nobene vloge.

Nasilna smrt kralja Aleksandra 9. oktobra 1934 (najverjetneje delo fašističnih ustašev) je pospešila revizijo sistema diktature. Še pred atentatom je Aleksander razmišljal o razširjenju politične podlage režima, ki se je dotlej opiral (poleg vojske) na novoustvarjeno vladno Jugoslovansko nacionalno stranko. Režim kraljevega namestništva pod vodstvom kneza Pavla (naslednik prestola Peter je bil mladoleten) si je prizadeval pridobiti opozicijske skupine k sodelovanju na temelju priznanja oktro-

irane ustave ob tem, da bi bilo njihovo delovanje spet dovoljeno in priznано. To seveda ni veljalo za komunistično stranko. Na skupščinskih volitvah dne 5. maja 1935 je poleg vladne nastopila tudi lista Zedinjene opozicije z nosilcem dr. Vladkom Mačkóm. Toda v tej grupaciji ni bilo več opozicijskih radikalov v Srbiji in SLS v Sloveniji. Po uradnih objavah je vladna lista dobila okrog 1,750.000 glasov, zedinjena opozicija 1.100.000, medtem ko se je milijón volilcev glasovanja vzdržalo. Po veljavnem sistemu je vladna lista dobila 303 mandate, opozicija pa 67. Parlament se dejansko nikoli ni v celoti formiral, ker je Kmečko demokratična koalicijska razglasila bojkot skupščine. S tem je osrednji problem, prizadevanje za »parlamentarizacijo« opozicije Hrvaške, ostal nerešen.

Knez Pavle je šegel po drugi varianti: vlada se naj nāsiloni na preostale tri dotlej opozicijske meščanske politične tabore: na krog »Glavnega odbora« radikalov, na Jugoslovansko muslimansko organizacijo in na Slovensko ljudsko stranko. Novi predsednik vlade dr. Milan Stojadinović je iz teh treh v vladi sodelujočih elementov sestavil novo režimsko stranko, Jugoslovansko radikalno zajednico — JRZ. Sprejemala je oktroirano ustavo in njena načela, vključno načelo nacionalnega unitarizma in državnega centralizma. To je bilo v diametralnem nasprotju z dotlešnjimi stališči tako JMO kot SLS. Profašistična usmeritev Stojadinovićeve vlade v zunanji in tudi v notranji politiki je njene politične podpornike vse bolj kompromitirala. Gospodarsko naslanjanje na Nemčijo je pospeševalo širjenje nemškega kapitala v državi, tako da je ta po letu 1938 že dobil odločilen vpliv v najpomembnejših vejah gospodarstva. Vzporedno s tem je dobivala specifičen značaj in pomen tudi nemška manjšina v Jugoslaviji. Vse to je zbuvalo pomisleke pri knezu Pavlu, ki ni želel pretrgati možnosti za sodelovanje z zahodnimi velikimi državami, zlasti z Veliko Britanijo. Elementarna pa je bila kritičnost demokratične javnosti v Jugoslaviji, ne glede na narodno pripadnost.

V letih Stojadinovićeve vlade je KPJ pospešila novo utemeljitev svoje politike v nacionalnem vprašanju, in sicer z vidika bója proti fašistični nevarnosti. Že v letu 1934 je nastal koncept, da postane revolucionarno delavstvo neposreden vodilni faktor v posameznih narodnih gibanjih. Z uveljavitvijo takšnega svojega položaja v narodih bo reševalo tudi vprašanje temeljne družbene preobrazbe vsakega naroda in vseh skupaj v Jugoslaviji. V tem smislu je že tistega leta bila sklenjena ustanovitev nacionalnih strank v okviru jugoslovanske, in sicer za Hrvaško, Slovenijo in Makedonijo. Naslednje leto se je ta koncepcija organsko povezala z bojem za protifašistično ljudsko fronto. »Odpor proti fašizmu« je pomenil tudi obrambo integritete Jugoslavije pred zunanjo fašistično nevarnostjo. KPJ se je izrazila za to, da samoodločba narodov Jugoslavije pripelje do potrditve njihove skupnosti v svobodni federativni zvezi. (»Vsako prizadevanje, da bi se današnje državno področje Jugoslavije razbilo ali da bi se ogrozil njen obstoj, pomeni v današnjem mednarodnem položaju pomoč fašizmu in njegovim vojnim pripravam. Vsako takšno prizadevanje je nasprotno življenjskim koristim vseh narodov Jugoslavije... Vsi srbski, hrvaški, slovenski, bosenski, črnogorski, vojvodinski, makedonski in albanski demokratje morajo razumeti: skupnega sovražnika, velikosrbski fašizem, Hitlerjev in Mussolinijev fašizem, ki ogroža neodvisnost narodov Jugoslavije, je mogoče premagati samo z združenimi močmi v boju z ramó ob ramó... Izbojevano svobodo bo po zmagi mogoče zavarovati samo tedaj, če se bo enotnost, skovana v skupnem boju, nadaljevala... če se vsi bratovsko združijo v demokratični federativni državi.« — Januarski razglas KPJ 1937.)

S takšnega stališča so jugoslovanski komunisti uspešno pridobivali širše soglasje demokratičnih in patriotičnih ljudi, skupin in organizacij, ko so kritizirali zunanjo in notranjo politiko vlade. Leta 1938 se je pokazalo, da najširša javnost obsoja priključitev Avstrije in da se s takšnim razpoloženjem ujema stališče KPJ, ki obtožuje Stojadinovićevo vlado, da je s svojim obnašanjem »pomagala Hitlerju pregaziti Avstrijo«. Podobno in še bolj očitno ob okupaciji Češkoslovaške.

Vlada M. Stojadinovića ni bila sposobna rešiti svojega osrednjega političnega problema, hrvatskega vprašanja. Kombinacija treh političnih taborov v režimski stranki je sama po sebi pomenila nekakšno »obkolitev« hrvatskega tabora. JRZ so takrat primerjali s trinožnikom, ki se na njem more za silo sedeti, ki pa mu, do prave trdnosti manjka še četrta noga, sporazum z voditeljem Kmečko demokratične koalicije Mačkom. Le-ta takrat sicer ni odklanjal pogovorov ne s knezom, Pavlom ne z opozicijo v Beogradu, pač pa je odklanjal Stojadinovića in JRZ, ker sta zavračala zahtevo po novih volitvah in po sprejemu nove ustave brez preglasovanja. V Maček je bil tudi v stikih s fašistično Italijo in s tem izsiljeval kneza — namestnika. S tem pa ni soglašala protifašistična javnost na Hrvatskem in drugod.

Skupščinske volitve 11. decembra 1938 so dale knezu Pavlu priložnost, za odstranitev Stojadinovića s položaja predsednika vlade. Pokazale niso moč vlade, marveč opozicije. Vladna lista (JRZ) je dobila 1.640.000 glasov, Združena opozicija 1.360.000, vzdržalo se je 1.030.000 volilcev. Fašistična stranka s centrom v Beogradu (Ljotičev Zbor) je dobila komaj 30.000 glasov. Predsedstvo vlade je knez izročil Dragiši Cvetkoviću, radikalu iz južne Srbije. On je postal nosilec sporazuma s Kmečko demokratično koalicijo.

Sporazum, navadno imenovan sporazum Cvetković-Maček, je bil dosežen 26. avgusta 1939. Z združitvijo Savske in Primorske banovine z dodatkom delov Bosne in Hercegovine je bila ustanovljena posebna Banovina Hrvatska. V nasprotju s siceršnjimi banovinami naj bi imela, znatne samoupravne pravice, imela bi svoj, sabor z zakonodajno oblastjo. Šlo je za precej daljnosežne spremembe v ustavni ureditvi.

Banovina Hrvatska je bila ustanovljena, ne da bi bile uresničene tudi ostale določbe sporazuma (odprava zakonodaje diktature, volitve). Sporazum ni bil predložen skupščini v potrditev in je ostal oktroiran. Z vstopom Mačka in nekaterih drugih predstavnikov Kmečko demokratične koalicije v beograjsko vlado je stolček režima končno dobil manjkajočo četrto nogo.

Sporazum o Banovini Hrvatski je bil v načelnem nasprotju z ustavno doktrino o nacionalni enotnosti Jugoslovanov. Hrvaški narod je bil priznan kot državnopravni subjekt in s tem se je odprlo vprašanje preureditve celotne države na temelju priznanja pluralizma nacionalnih subjektov. Sporazum je, sicer omenjal, da bo preurejen tudi položaj drugih področij države, a mišljena je bila le razširitev pristojnosti (slovenske) Dravske banovine, vsa preostala ozemlja pa bi se združila v veliki banovini z imenom Srbske dežele in s središčem v Skopju. Izvršena vključitev delov Bosne in Hercegovine v Banovino Hrvatsko je že pomenila delno uresničevanje dogovora o delitvi teh dveh dežel med Srbijo in Hrvatsko, čemur bi dokončna delitev šele sledila. To je vzbujalo odpor v Bosni in Hercegovini, in to pri vseh, treh takojšnjih narodnostih. Zlasti mladina je opozarjala, da je delitev obeh dežel nemo-goča zaradi pomešanosti hrvatskega in srbskega prebivalstva, še prav posebej pa bi pomenila tudi krivico Muslimanom, ki so že od nekdaj posebna celota.

Skoraj neposredno po nastopu vlade Cvetković-Maček se je začela druga svetovna vojna. Vlada je razglasila nevtralnost Jugoslavije, navznotraj pa je nadaljevala politiko prejšnjih režimov. Namesto obljubljenih svoboščin je poostrila represijo, šestojanuarsko zakonodajo je dopolnjevala z novimi ukrepi, celo v antisemitskem smislu. Končno je kapitulirala pred pritiskom Nemčije in Italije in pristopila k Trojnemu paktu 25. marca 1941. To ji je dokončno vzelo politično oporo v najširši jugoslovanski demokratični javnosti. Znano je, kaj je sledilo.

Ob polomu Kraljevine Jugoslavije v aprilski obrambni vojni je KPJ ugotovila, da je bil pglavitni vzrok slabosti države poleg nerešenih socialnih problemov predvsem njena nesposobnost rešiti vprašanje odnosov med njenimi narodi na podlagi njihove suverenosti in enakopravnosti. Dejstvo pa je vendarle, da je državo razbila šele agresija fašističnih sil. Ta je sicer prišla od zunaj, toda nasproti ji je prihajala tudi pomoč fašistične pete kolone od znotraj. Posebno izrazito iz vrst jugoslovanskih državljanov nemške narodnosti. Njihova opredelitev v aprilskih dneh in v sledečih

letih je bila zanje usodna. Z navdušenjem so se izročili nacistični zlorabi in postali konec koncev njena žrtev. Takšni njihovi opredelitvi so razmere v kraljevski Jugoslaviji sicer bile okvir, ne pa tudi vzrok.

Zusammenfassung

DIE FRAGE DER NATIONALEN GLEICHBERECHTIGUNG IN JUGOSLAWIEN

1918—1941

Janko Pleterski

Die Frage der Gleichberechtigung der nationalen Minderheiten in Jugoslawien in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen ist nicht von der Frage zu trennen, wie die allgemeinen politischen und verfassungsmäßigen Grundlagen für die Beziehungen zwischen den Völkern dieses Staates waren. Der Beitrag umreißt in Form einer Übersicht die Entwicklung der zwischennationalen Beziehungen in Jugoslawien in den Jahren von 1918 bis 1941, in einem Staat, der gegründet wurde auf der Basis des Grundsatzes vom Selbstbestimmungsrecht der Völker, als Resultat der nationalen Bewegungen, die bereits im 19. Jahrhundert eingesetzt hatten. Das monarchistische Jugoslawien betrachtete diesen Grundsatz jedoch nicht als Fundament für die Regelung der innerstaatlichen Verhältnisse, wenn es auch dem politischen Charakter der jugoslawischen Bewegung und der tatsächlichen ethnischen Struktur nach ein Vielvölkerstaat war. Es wird der Wandel des unitaristischen Grundsatzes der herrschenden Faktoren im Staate dargestellt, verschiedene Standpunkte der demokratischen und föderalistischen Opposition der legalen Parteien sowie die wichtigsten Entwicklungslinien der Anschauungen und der nationalen Konzeption der verbotenen kommunistischen Partei Jugoslawiens. Trotz innerer Konflikte, die aus ungelösten sozialen und nationalen Problemen hervorgingen, war die Integrität des jugoslawischen Staates von historischem Interesse und eine bewußt akzeptierte Notwendigkeit aller jugoslawischen Völker und auch der revolutionären Bewegung. Der Staat wurde erst durch die Aggression der faschistischen »Achsenmächte« zerstört. Innerhalb des Staates wurde die äußere Aggression unterstützt durch Aktivitäten aus den Reihen jugoslawischer Staatsbürger deutscher Nationalität. Deren Option im April 1941 und in den darauffolgenden Okkupationsjahren wurde gerade ihnen selbst zum Verhängnis. Mit Begeisterung lieferten sie sich dem nazistischen Mißbrauch aus und wurden letzten Endes dessen sowie ihr eigenes Opfer. Für deren Option gaben die Verhältnisse im königlichen Jugoslawien zwar den Rahmen, nicht aber auch den Grund ab.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki je doslej izšla v 25 letnikih (1964 ni izšla). Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna. V letniku 1985 naj posebej opozorimo na razprave o fojbah v Julijski krajini, na stenografski zapisnik seje IOOF iz leta 1950, na pregled javno publiciranih stališč KPSTO in KPI do londonskega memoranduma iz 1954, kot tudi na razpravo o programu Zedinjene Slovenije v letu 1848 in oblikovanju slovenske nacionalne države leta 1918 ter ne nazadnje na bibliografijo revije Pod lipo.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov in cene zanje, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 13, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1 — 12 din
 PZDG 1960/2 — 12 din
 PZDG 1961/1-2 — 12 din
 PZDG 1963/1-2 — 25 din
 PZDG 1965/1-2 — 25 din
 PZDG 1966/1-2 — 36 din
 PZDG 1967/1-2 — 36 din
 PZDG 1968/69, 1-2 — 50 din
 PZDG 1970/1-2 — 50 din
 PZDG 1971/72 — 100 din

PZDG 1974 — 200 din
 PZDG 1975/76 — 270 din
 PZDG 1977 — 170 din
 PZDG 1978/79 — 150 din
 PZDG 1980 — 220 din
 PZDG 1981 — 250 din
 PZDG 1982 — 900 din
 PZDG 1983 — 900 din
 PZDG 1984 — 1900 din
 PZDG 1985 — 3000 din

Vladimir Klemenčič

NEMCI V STATISTIKI V JUGOSLOVANSKI SLOVENIJI MED OBEMA VOJNAMA

Referat na simpoziju Nemci na Slovenskem v času narodnih gibanj
in prve jugoslovanske države (1848—1941), Ljubljana 12.—13. 4. 1984.

O statističnih podatkih o Nemcih na ozemlju jugoslovanske Slovenije v obdobju med I. in II. svetovno vojno se je zelo veliko pisalo. Iz tega časa izhajajo razprave Gerharda Wernerja¹ za področje slovenske Štajerske ter Frana Zwitterja² za celotno Slovenijo. Obe se naslanjata na statistične podatke, obe izhajata tudi iz primerjave podatkov popisov prebivalstva po občevalnem jeziku pred I. svetovno vojno s podatki popisov prebivalstva po materinem jeziku po prvi svetovni vojni. Gerhard Werner se naslanja še tudi na podatke privatnega popisa iz leta 1928. Oba avtorja tudi nista mogla mimo diskusije o različnih pomenih občevalnega oziroma materinega jezika za ugotavljanje etnične pripadnosti prebivalstva, da bi na ta način ugotavljala verodostojnost številke o moči in geografski razporeditvi Nemcev v jugoslovanski Sloveniji. Zlasti za področje Štajerske so ob političnih bojih po prvi svetovni vojni, pa tudi že pred njo, nastale številne razprave, ki so obravnavale številčno stanje in geografsko razporeditev Nemcev na Slovenskem.³ Vse te razprave so poudarjale verodostojnost podatkov o številčnem stanju Nemcev po podatkih avstrijskih štetij prebivalcev pred prvo svetovno vojno. Po teh podatkih je bilo na ozemlju jugoslovanske Slovenije v mejah med obema vojnama preko stotisoč oseb z nemškim občevalnim jezikom, medtem ko je bilo po dokončnih podatkih jugoslovanskega popisa iz leta 1921 41.514,⁴ leta 1931 pa 25.054 prebivalcev nemškega materinega jezika z jugoslovanskim državljanstvom in 3.944 tujih državljanov z nemškim materinim jezikom.⁵

Geografska razporeditev prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom oziroma z nemškim materinim jezikom na Slovenskem nujno kaže na posebnosti, ki so izraz zgodovinskega razmerja kot tudi nastanka poselitve nemškega prebivalstva v Sloveniji. Iz visokega srednjega veka izhajajo naselitve kočevskih Nemcev kot agrarnega otoka njihove sklenjene poselitve na slovenskem etničnem ozemlju. Področje Apaške ravnine, ki je prav tako bilo poseljeno s pretežno agrarnim prebivalstvom, pa je obsegalo južni rob nemškega etničnega ozemlja. Nemce kot agrarno prebivalstvo zasledimo med obema vojnama v treh omejenih vaseh zahodnega dela Prekmurja, Ocinjah, Kramarovcih in Fikšincih. Poleg tega so Nemci po podatkih popisov prebivalstva po občevalnem jeziku leta 1910 tvorili večino tudi v treh mestih Spodnje Štajerske z lastnim statutom (Maribor, Celje, Ptuj), kot tudi v vseh ostalih večjih mestih slovenske Štajerske. Nemce zasledimo po teh podatkih v manjšem številu tudi v skoraj vseh trgih na Štajerskem,⁶ v Ljubljani in Kočevju, pa tudi v drugih mestih. Utvare o nemški večini v štajerskih mestih so spodbijali že sodobniki, ki so primerjali podatke o geografsko-etničnem izvoru prebivalstva teh mest s podatki o občevalnem jeziku prebivalstva. Saj so ugotovili, da je bilo rojenih prek dve tre-

¹ Gerhard Werner, Sprache und Volkstum in der Steiermark, Stuttgart 1935 (Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde, 31. Bd., 3. Heft).

² Fran Zwitter, Nemci na Slovenskem, Sodobnost 6, Ljubljana 1938, str. 483—497.

³ Prim. Matjaž Klemenčič, Slovenci na z avtohtonim slovenskim prebivalstvom poseljenem območju avstrijske Štajerske od srede 19. stoletja do leta 1971. Casopis za zgodovino in narodopisje 49, 1978, str. 124—125.

⁴ Wilhelm Winkler, Statistisches Handbuch der Europäischen Nationalitäten, Wien, Leipzig 1931, str. 212—213.

⁵ Dušan Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933 do 1941, Cankarjeva založba, Ljubljana 1966, str. 24—25.

⁶ Matjaž Klemenčič, Germanizacijski procesi na Štajerskem od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne. Casopis za zgodovino in narodopisje 50, 1979, str. 365.

tjni prebivalstva teh mest na slovenskem etničnem ozemlju, več kot štiri petine prebivalstva teh mest na Štajerskem pa je bilo prištetih k nemškemu občevalnemu jeziku. Podobne podatke kot na podlagi etnično-geografskega izvora prebivalstva dobimo tudi na podlagi primerjav podatkov o šolski statistiki in podatkov cerkvenih štetij.⁷

Po prvi svetovni vojni so jugoslovanske oblasti ob popisih prebivalstva ugotovljale materin jezik. Rezultat tega je bil, da se je velik del tistih, ki so imeli slovenske prednike in so se dali pred prvo svetovno vojno popisati k nemškemu občevalnemu jeziku, dali popisati pri popisih po prvi svetovni vojni k slovenskemu materinemu jeziku. Kot rezultat tega je ravno na območju mest, kjer je bilo pred prvo svetovno vojno glede na podatke o občevalnem jeziku število Nemcev zelo visoko, le-to znatno upadlo po podatkih popisa o materinem jeziku iz leta 1921.

ŠTEVILO PREBIVALCEV Z NEMŠKIM MATERINIM JEZIKOM NA OBMOČJU JUGOSLOVANSKE SLOVENIJE MED OBEMA VOJNAMA

(Dušan Biber, v op. 5 cit. delo, str. 24, 25)

	Definitivni rezult. preb.	1921 nemški mat. jez.	Predhodni rezult. preb.	1921 nemški mat. jez.	1931 Nemški preb.	Nemški mat. jez.	Jugosl. državlj.	Tujci državlj.
MESTA								
Ljubljana	53.294	1.826	53.306	1.709	59.765	1.729	1.326	403
Maribor	30.662	6.595	30.641	6.497	33.131	2.741	2.040	701
Ptuj	4.449	968	4.449	969	4.257	559	2.457	102
Celje	7.756	859	7.754	848	7.602	1.449	359	90
OKRAJI								
Brežice	48.431	357	50.245	315	33.551	165	112	53
Kamnik	38.998	255	38.914	245	39.570	220	88	132
Konjice	20.720	401	20.766	391	21.234	308	267	41
Kočevje	40.394	9.892	40.433	9.918	37.954	8.819	8.665	154
Kranj	54.770	272	50.602	231	59.221	371	154	217
Krško	53.136	162	53.082	120	55.252	133	94	39
Litija	36.246	169	36.212	141	39.821	114	94	20
Logatec	21.943	55	25.212	46	27.439	43	29	14
Ljubljana	65.349	399	66.585	376	79.519	407	277	130
Ljutomer	32.748	3.596	32.747	3.578	41.381	2.721	2.456	265
Maribor	96.596	5.357	96.639	4.992				
Maribor, desni breg					56.656	991	708	283
Maribor, levi breg					54.877	1.681	1.310	371
Mozirje	14.213	14	14.061	12				
Gornji grad					17.584	29	23	6
Mur. Sob.	92.295	2.540	92.416	2.081	52.597	1.403	1.357	46
D. Lendava					38.120	86	81	5
Novo mesto	45.803	2.321	45.446	2.308	50.405	2.349	2.286	63
Prevalje	15.088	745	15.095	717				
Dravograd					32.358	1.037	825	212
Ptuj	81.433	786	81.353	715	71.042	383	283	100
Radovljica	32.760	488	32.774	408	36.322	333	185	148
Sl. Gradec	41.676	1.549	41.613	1.453	30.246	274	207	67
Celje	102.331	1.304	102.307	1.107				
Celje					59.176	561	389	172
Laško					34.386	270	208	62
Šmarje					45.555	241	205	36
Črnomelj	23.828	604	23.812	554				
Črnomelj					16.741	566	554	12
Metlika					10.536	15	15	
SKUPNO	1,054.919	41.514	1,056.464	39.631	1,144.298	28.998	25.054	3.944

⁷ Matjaž Klemenčič, n. d., str. 366-367.

Na področju jugoslovanske Slovenije je bilo leta 1910 916.967 prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom ali 86,2 % in 106.377 prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom; to je 10,0 %. Pri popisu leta 1921 pa je bilo na istem prostoru 985.115 prebivalcev slovenskega materinega jezika; to je 93,2 %. Število prebivalstva nemškega materinega jezika se je znižalo po predhodnih rezultatih na 39.631, tako da so prebivalci nemškega materinega jezika tedaj predstavljali 3,8 % celotnega števila prebivalstva jugoslovanske Slovenije v mejah, kakršne so bile med obema vojnama.⁸ Med letoma 1910 in 1921 se je število prebivalstva jugoslovanske Slovenije zmanjšalo od 1.063.707 na 1.056.464.

Do leta 1931 je celotno prebivalstvo jugoslovanske Slovenije naraslo na 1.144.298. Število prebivalcev z nemškim materinim jezikom pa je padlo na 28.988.⁹

Po obeh popisih prebivalstva medvojne Jugoslavije po materinem jeziku med leti 1921 in 1931 in po zadnjem avstrijskem popisu prebivalstva leta 1910 po občevalnem jeziku, so bili Nemci bolj koncentrirano naseljeni v treh štajerskih mestih z lastnim statutom, to je v Mariboru, Celju in Ptuj, ter v Apaški ravnini; na ostanem delu Slovenije pa na Kočevskem, v Ljubljani in v treh vaseh v zahodnem Prekmurju ob jugoslovansko-avstrijski meji.¹⁰

V Mariboru se je število prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom znižalo od 22.653 v letu 1910 na 6.598 z nemškim materinim jezikom leta 1921 in na 2.741 v letu 1931.¹¹ V mestu Ptuj se je znižalo število prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom od 3.672 v letu 1910 na 969 prebivalcev z nemškim materinim jezikom v letu 1921¹² in na 559 leta 1931.¹³ V Celju se je znižalo število prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom od 4.625 v letu 1910 na 849 z nemškim materinim jezikom v letu 1921¹⁴ in na 449 v letu 1931.¹⁵

Tako nam primerjava podatkov o občevalnem jeziku prebivalstva mest z lastnim statutom na slovenskem Štajerskem iz leta 1910 s podatki o materinem jeziku med obema vojnama pove, da je število Nemcev od leta 1910 do leta 1921 po uradnih statistikah upadlo od 30.940 leta 1910 na 8.314 leta 1921 in na 3.749 leta 1931. Leta 1910 je tod nemško prebivalstvo imelo 80-procentno večino, vendar pa je po Pfaundlerjevih podatkih o prostorsko-etničnem izvoru prebivalstvo teh mest leta 1900 bilo le 42-procentno z nemškim prostorsko-etničnim izvorom, ob tem, da je bilo prebivalstvo, ki je bilo rojeno v Mariboru, Celju in Ptuj, ne glede na prostorsko-etnični izvor njihovih staršev šteto 80-procentno kot prebivalstvo z nemškim prostorsko-etničnim izvorom. Torej gre pri upadanju števila nemškega prebivalstva obravnavanih mest za del prebivalstva, ki se je leta 1910 prištelo k prebivalstvu z nemškim občevalnim jezikom zaradi kategorije same,¹⁶ vendar pa se je leta 1921 in 1931 to prebivalstvo izjasnilo v skladu s svojim materinim jezikom, kar najde svojo potrditev tudi v slovenskem prostorsko-etničnem izvoru. To prebivalstvo je že prej pripadalo k slovenskemu materinemu jeziku.

Na ta način lahko pojasnimo tudi tako drastičen padec nemškega prebivalstva, ki je samo v teh treh mestih od leta 1910 do leta 1921 nazadovalo za kar 22.626. Nadaljnje nazadovanje števila Nemcev do leta 1931 na 4.566 pa lahko razložimo z odseljevanjem nemškega prebivalstva.

Leta 1910 je bilo na področju ostale jugoslovanske Štajerske brez mest z lastnim statutom 35.865 prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom; leta 1921 je bilo na tem ozemlju 12.546 prebivalcev z nemškim materinim jezikom, leta 1931 pa so jih našteali 6.013. Tako je med letoma 1910 in 1921 nazadovalo število prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom odnošno z nemškim materinim jezikom za 23.311.

⁸ Wilhelm Winkler, n. d., str. 212–213.

⁹ Dušan Biber, n. d., str. 24–25.

¹⁰ Wilhelm Winkler, Statistisches Handbuch für das Gesamte Deutschland, Berlin 1927, str. 98.

¹¹ Dušan Biber, n. d., str. 24–25.

¹² Wilhelm Winkler, n. d., str. 98.

¹³ Dušan Biber, n. d., str. 24–25.

¹⁴ Wilhelm Winkler, n. d., str. 98.

¹⁵ Dušan Biber, n. d., str. 24–25.

¹⁶ Matjaž Klemenčič, n. d., str. 367.

Prostorsko-etnični izvor tega prebivalstva iz leta 1921 kaže na to, da je bilo leta 1921 na tem področju, vendar brez Apaške doline, 24.393 prebivalcev z nemškim prostorsko etničnim izvorom,¹⁷ kar se približno ujema s številom ugotovljenih oseb z nemškim materinim jezikom na tem področju leta 1921.

Tako je od leta 1910 do leta 1921 upadlo število Nemcev po podatkih uradnih statistik za skoraj 46.000. To pomeni, da gre pripisati skoraj dve tretjini nazadovanja Nemcev na območju jugoslovanske Slovenije med obema vojnama štajerskim razmeram. Slovensko prebivalstvo, ki je bilo rojeno na slovenskem etničnem ozemlju, a se je uvrstilo pri popisu leta 1910 med prebivalstvo z nemškim občevalnim jezikom, se je leta 1921 uvrstilo med prebivalstvo s slovenskim materinim jezikom.

Glede na podatke popisa prebivalstva iz leta 1910 je bilo v občinah Apaške ravnine sodnih okrajev Murk in Radgona 6.197 prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom in 717 s slovenskim. V celoti gre za 19 občin, v katerih so Nemci imeli absolutno večino, poleg tega pa še za štiri občine političnega okraja Radgona, v katerih je bilo prebivalstvo nemškega občevalnega jezika v manjšini.

Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 1921, ki je materin jezik ugotavljal tudi za priseljene Slovence iz Prekmurja, katerih popis prebivalstva iz leta 1910 ni ugotavljal, ker so bili tuji (ogrski) državljani, je bilo leta 1921 v omenjenih 19-ih občinah naštetih 7.835 prebivalcev, od teh 4.775 Nemcev in 2.960 Slovencev.¹⁸

Gerhard Werner pride na podlagi nemške, privatne statistike leta 1928 in raznih kombinacij do približno istega števila nemškega prebivalstva in ugotavlja, da postaja Apaška ravnina narodnostno mešano ozemlje zaradi izseljevanja Nemcev in doseljevanja slovenskih Prekmurcev. Poudarja pa, da se nahaja zemljiška posest še vedno po večini v nemških rokah in da tvori slovenski element večji del agrarni proletariata.¹⁹

Leta 1928 so Nemci ugotavljali s privatnim štetjem število nemškega prebivalstva na jugoslovanskem delu Štajerske. Po rezultatih tega štetja je bilo tedaj na Štajerskem 32.578 Nemcev, kar pomeni okoli 15.000 več kot jih je bilo naštetih pri uradnem popisu prebivalstva leta 1931.²⁰ Največ so jih našeli po podatkih tega popisa v tako imenovanih mestih z lastnim statutom (Maribor, Ptuj, Celje), to je 12.400, medtem ko je bilo po popisu leta 1921 v teh mestih 8.314 Nemcev, po podatkih jugoslovanskega popisa leta 1931 pa 3.749. O vzrokih za tako statistično stanje smo že govorili v zvezi z geografsko-etničnim izvorom prebivalcev.

V Prekmurju na skrajni zahodni meji so našeli leta 1921 v treh vaseh Fikšinci, Ocinje in Kramarovci 959 Nemcev od 991 prebivalcev.²¹ Skupaj pa je bilo leta 1921 v okraju Murska Sobota 2.540 Nemcev, leta 1931 pa 1.403.

V deželnem glavnem mestu Kranjske Ljubljani so leta 1910 glede na občevalni jezik našeli med 46.630 prebivalci 6.742 ljudi z nemškim občevalnim jezikom. Leta 1921 se je število Nemcev glede na materin jezik zmanjšalo na 1.709 in se leta 1931 povečalo na 1.729,²² po italijanski statistiki pa so jih našeli leta 1941 1.456.²³ Padec števila nemškega prebivalstva lahko razložimo na eni strani z delovanjem že večkrat omenjenega vpliva razlike med občevalnim in materinim jezikom, na drugi strani pa z odseljevanjem nemškega uradništva, ki je bilo tod pred prvo svetovno vojno močno koncentrirano.

V Mežiški dolini, ki je bila do leta 1919, to je do konca prve svetovne vojne, del Koroške, so leta 1910 našeli 3.076 Nemcev, medtem ko so jih leta 1921 našeli le še 717.²⁴

¹⁷ Matjaž Klemenčič, n. d., str. 367.

¹⁸ Gerhard Werner, n. d., str. 127.

¹⁹ Fran Zwitter, n. d., str. 488.

²⁰ Gerhard Werner, n. d., str. 146.

²¹ Fran Zwitter, n. d., str. 488.

²² Dušan Biber, n. d., str. 24-25.

²³ Tone Zorn, Narodnostna podoba dela kočevskega območja po podatkih italijanskega ljudskega štetja z dne 31. julija 1941, Zgodovinski časopis 29, 1975, str. 248.

²⁴ Wilhelm Winkler, Statistisches Handbuch n. d., str. 100.

Za Kočevski otok je značilno, da je bilo to območje že od osemdesetih let 19. stoletja območje močnega izseljevanja vsega prebivalstva, tako nemškega kot slovenskega. V političnih okrajih, v katerih se je nahajal kočevski nemški jezikovni otok, so leta 1880 našeli 19.780 Nemcev, leta 1910 17.350, leta 1921 12.680,²⁵ leta 1931 pa 9.486. Med letoma 1921 in 1931 je v okraju Kočevje nazadovalo tudi skupno število prebivalcev od 40.394 na 37.934.²⁶ To kaže, da je v tem agrarnem gospodarsko pasivnem področju prizadela depopulacija celotno prebivalstvo, tako slovensko kot nemško.

Na podlagi različnih trendov upadanja števila prebivalstva z nemškim materinim jezikom med letoma 1910 in 1921 ter nadalje do leta 1931 smo ugotovili, da gre pri tem »statističnem« upadanju za dve popolnoma različni vrsti prebivalstva, ki se je zapisalo k nemškemu občevalnemu jeziku leta 1910. Na eni strani gre za agrarno nemško prebivalstvo Apaške ravnine in Kočevskega, pri katerem so se v bistvu nadaljevali trendi upadanja še iz časov pred prvo svetovno vojno tudi po njej, morda nekoliko pospešeno, toda še to ne pretirano. Na drugi strani pa gre za drastično upadanje števila nemškega prebivalstva v štajerskih mestih in trgih ter v Ljubljani. Tu gre za vpliv različnih kategorij občevalnega oziroma materinega jezika ter za vpliv odseljevanja uradniškega nemškega prebivalstva.

Zusammenfassung

DIE DEUTSCHEN IN DER STATISTIK IM JUGOSLAWISCHEN SLOWENIEN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

Vladimir Klemencič

Die statistischen Angaben über die Deutschen auf dem Gebiet des jugoslawischen Slowenien in der Zeit zwischen dem I. und II. Weltkrieg sind reichlich erörtert worden. Aus dieser Zeit stammen die Abhandlungen von Gerhard Werner für das Gebiet der slowenischen Steiermark und von Fran Zwitter für das gesamte Slowenien. Beide stützen sich auf statistische Angaben; beide auch gehen aus von einem Vergleich von Volkszählungsergebnissen, die vor dem I. Weltkrieg mit Hinsicht auf die Umgangssprache erhoben worden waren, mit den Resultaten einer Muttersprachen-Volkszählung nach dem I. Weltkrieg. Gerhard Werner stützt sich auch auf die Ergebnisse einer persönlichen Erhebung aus dem Jahre 1928. Beide Autoren kommen auch nicht um eine Diskussion über die verschiedenen Bedeutungen der Umgangssprache bzw. Muttersprache für die Feststellung der ethnischen Zugehörigkeit der Bevölkerung herum, wenn sie auf diese Weise die Glaubwürdigkeit der Zahlenangaben mit Hinsicht auf die Macht und die geographische Verteilung der Deutschen im jugoslawischen Slowenien belegen wollen. Vor allem für das Gebiet der Steiermark sind anlässlich der politischen Kämpfe nach dem I. Weltkrieg, aber auch schon vorher, zahlreiche Abhandlungen entstanden, die den zahlenmäßigen Stand und die geographische Verteilung der Deutschen in Slowenien zum Thema hatten. Alle diese Abhandlungen betonten die Glaubwürdigkeit der Angaben über den zahlenmäßigen Stand der Deutschen anhand der Ergebnisse österreichischer Volkszählungen vor dem I. Weltkrieg. Diesen Angaben zufolge gab es auf dem Gebiet des jugoslawischen Slowenien in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen mehr als hunderttausend Bewohner mit Deutsch als Umgangssprache, während es nach den Endergebnissen der jugoslawischen Volkszählung aus dem Jahre 1921 41.514, im Jahre 1931 aber 25.054 jugoslawische Staatsbürger mit Deutsch als Muttersprache und 3.944 fremde Bürger mit Deutsch als Muttersprache gab. Der starke Rückgang der Zahl der Deutschen in Slowenien zwischen der österreichischen Volkszählung vor dem I. Weltkrieg und den jugoslawischen Volkszählungen in der Zwischenkriegszeit ist im unterschiedlichen Verfahren der Volkszählungen zu suchen. Der Rückgang der Zahl der deutschen Bevölkerung läßt sich teilweise auf den Abzug der deutschen Beamtenschaft aus Slowenien nach

²⁵ Dušan Biber, n. d., str. 24—25.

²⁶ Wilhelm Winkler, n. d., str. 98.

dem I. Weltkrieg zurückführen. Wie amtlichen statistischen Quellen zu entnehmen ist, ist der Rückgang der Zahl der Deutschen der Art zuzuschreiben, wie jene Slowenen geführt wurden, die aus einem ethnisch slowenischen Gebiet in die Städte umgezogen waren; nach der österreichischen Volkszählung fielen sie dann nämlich unter die Kategorie »Deutsch als Umgangssprache«, nach der jugoslawischen dagegen in die Kategorie der Bevölkerung mit Slowenisch als Muttersprache.

GORISKI LETNIK — ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo enajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, SI-62001 Nova Gorica.

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1984 izide že njen 55. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

CZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je mož pri Založbi, Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

ZAPISI

POSKUS VALORIZACIJE ZNANJA ZGODOVINE PRI PREHODU IZ OSNOVNE ŠOLE NA SREDNJO PEDAGOŠKO ŠOLO V CELJU

V okviru gibanja Znanost mladini so Darja Klenovšek (4. č), Nada Matič, Magda Novak in Sandi Žižek (3. č) s Srednje pedagoške šole Celje — mentor je bil profesor Jože Škorjanc — izdelali nalogo, ki je bila predstavljena tudi na srečanju mladih raziskovalcev v Ljubljani 6. 6. 1986 in dobila prvo nagrado na tekmovanju Mladi za napredek Celja. Tu jo objavljamo v skrajšani obliki.

Uvajanje usmerjenega izobraževanja spremlja vrsta dilem, pojavlja se nujnost strokovnih analiz, ki bi pripomogle k izpopolnjevanju našega vzgojnoizobraževalnega sistema. Ta problematika je prisotna na vseh stopnjah in verjetno tudi pri vseh strokah.

Naša skupina si je zastavila cilj prispevati k ugotovitvam na področju zgodovine, in to glede na šolo, ki jo obiskujemo, in predhodno stopnjo našega izobraževanja na področju zgodovine. Poskušali bomo analizirati nekatere elemente znanja učencev, ki ga imajo ob vključitvi v program učitelji na srednji stopnji.

Naš cilj ni v dokazovanju znanja ali neznanja, ampak da bi ugotovitve prispevale k izboljšavam.

Vzorec je sorazmerno majhen, vendar bo verjetno možno nekatere ugotovitve delno tudi prenesti na celotno populacijo usmerjenega izobraževanja.

V juniju 1985 smo si zastavili cilj, začeli razmišljati o poteku nadaljnega dela in si pripravili časovni načrt.

Do septembra 1985 smo predelali učne načrte za osnovno šolo in usmerjeno izobraževanje ter ustrezne učbenike. Vsak član skupine je obdelal učni načrt in učbenik enega razreda, da bi teste znanja prilagodili predpisanemu znanju in snovi, ki naj bi se predelala in usvojila. Prav tako je bilo to potrebno opraviti, da bi poskušali ugotoviti temeljna znanja in na osnovi tega izdelati test znanja.

Zgodovina kot predmet se začneja v osnovni šoli v šestem razredu, ki sicer letos začneja po prenovljenem učnem načrtu, snov pa je zastavljena od uvoda v zgodovino do novega veka. Snov sedmega razreda zajema novi vek, snov osmega razreda pa čas sodobnosti. Če v tej fazi dela smo glede na dejstvo, da prvi in drugi razred usmerjenega izobraževanja zajemata celotno zgodovino s poudarkom na obči zgodovini, opazili problem t. i. koncentričnih krogov, ki se še dodatno stopnjuje v programu učitelj in vzgojitelj, kjer je izločena nacionalna zgodovina, ki se obravnava v tretjem ali četrtem razredu. V začetku leta 1986 smo izvedeli, da se na srednji stopnji pripravlja sprememba, po kateri bi se v enotnem pedagoškem programu zgodovina obravnavala sklenjeno od prvega do tretjega razreda.

V avgustu 1985 smo izdelali test znanja in opredelili, na kakšnem vzorcu populacije bi ga uporabili.

Test je sestavljen iz petih delov. Prvi del obsega splošne podatke, drugi del znanje iz šestega razreda, tretji del znanje iz sedmega razreda, četrti del znanje iz osmega razreda, peti del pa je povezava splošne izobrazbe in zgodovinskega znanja.

Za vzorec smo izbrali učence, ki so se v šolskem letu 1985/86 vpisali v program učitelj na Srednjo pedagoško šolo Celje (109). Ponavljalce smo izločili. Zavedali smo se, da je vzorec dokaj majhen; vprašanje je, ali je reprezentativen, je teritorialno omejen, izrazitejši je delež deklet... Vendar bodo ugotovitve, četudi mogoče niso reprezentativne, verjetno zanimive.

Prve tri dni pouka smo učence testirali. Učenci so teste reševali istočasno, v različnih prostorih, pod nadzorstvom in ob temeljitem predhodnem razgovoru, kjer smo jih opozorili, naj delajo individualno in da ne gre za »preverjanje znanja«, da bi odpravili pritisk, ki se običajno pojavlja ob pisanju. Z vsem tem smo verjetno dosegli pravilno motivacijo.

Nato smo začeli z obdelavo rezultatov, ki je bila zaključena v decembru 1985, nato pa je sledila zaključna faza obdelave in komentiranja rezultatov.

ANKETNI LIST

1. Šola: _____
2. Učni uspeh v 8. razredu osnovne šole: _____
3. Ocene pri zgodovini — 6. razred: _____
7. razred: _____
8. razred: _____
4. Poklic staršev: _____
kmetje, delavci, uslužbenci, obrtniki, intelektualci
5. Udeležba pri krožkih v osnovni šoli: _____
OZN, marksistični, zgodovinski, _____
6. Čas odločitve za SPS: _____
7. Vzrok: _____
8. Kaj ti bolj ustreza: _____
naravoslovje, družboslovje
9. Najljubši predmet v osnovni šoli: _____
10. Najtežji predmet v osnovni šoli: _____
11. Katero obdobje zgodovinskega razvoja te najbolj zanima? _____

VPRAŠANJA

1. V katero desetletje in stoletje sodi leto 321?
desetletje: *tretje* (0,5 t)
stoletje: *četrt* (0,5 t)
2. Naštev družbeno-ekonomske formacije (od nastanka človeštva do danes)!
praskupnost, sužnjelastništvo, fevdalizem, kapitalizem, socializem (vsaka 0,6 t, v primeru pravilnega vrstnega reda skupaj 5 t)
3. Katera je bila najstarejša delitev dela?
po spolu (1 t)
4. Naštev vsaj dve arheološki najdišči na ozemlju Jugoslavije!
Krapina; Potočka zijalka, Rifnik ... (0,5 t ali 1 t)
5. Pojasni pojem polisa! *mestna država v klasični Grčiji* (1 t)
6. V katerem stoletju in med kom je bila bitka na Maratonem polju? *5. stoletje pr. n. št., Grki — Perzijci* (0,5 t + 0,5 t)
7. Na katerem področju so delovali oziroma ustvarjali:
Homer: literatura (0,3 za vsak odgovor, skupaj 0,6 t)
Aristotel: filozofija, za celoto 1 t)
Hipokrat: medicina?
8. Najvišji grški bog je bil Zeus (0,5 t), rimski pa Jupiter (0,5 t).
9. Naštev vsaj tri rimske vladarje:
1. Julij Cezar (0,3 t za vsak odgovor, skupaj 1 t)
2. Neron
3. Avgust
10. V katerem stoletju in na kaj je razpadel rimski imperij?
5. stoletje (0,5 t); vzhodni in zahodni del (0,5 t)
11. Rimski naziv za:
Celje: Celeia (0,5 t)
Ptuj: Petovia (0,5 t)
Trst: Tergeste (0,5 t)
Ljubljano: Emona (0,5 t)

12. Kje v Sloveniji so najbolj ohranjeni rimski nagrobni spomeniki?
Sempeter v Savinjski dolini (1 t)
13. Kje je bila pradomovina Slovanov?
za Karpati ob rekah (1 t)
14. Kdaj smo imeli Slovenci svojo prvo državo in kako se je imenovala?
od 7. do 9. stoletja; Karantanija (0,5 t + 0,5 t)
15. Utemeljitelj islama je bil Mohamed (0,5 t); najvišja sveta knjiga islama pa se imenuje Koran (0,5 t)
16. Kaj pomenita pojav in razvoj založništva in manufaktur?
pojav zgodnjega kapitalizma (0,5 t ali 1 t)
17. Kaj je glavna zasluga slovenskih protestantov?
prva slovenska knjiga (Trubar) (1 t)
18. Zakaj so v 16. in 17. stoletju sredozemska pristanišča začela izgubljati na pomenu? odkritje Amerike (1 t)
19. Pojasni pojem »spahija«! turški fevdalec (1 t)
20. Kateri družbeni razredi so bili zastopani v Franciji v državnih stanovih?
meščanstvo, plemstvo, cerkev (0,5 t ali 1 t)
21. Kdaj se je začela francoska revolucija in kaj so bistvene pridobitve?
1789; padec fevdalizma in absolutizma (1 t + 1 t)
22. Pojasni pojem prosvetljenega ali razsvetljenega absolutizma!
absolutizem z zavestjo nujnosti napredka na vseh področjih (0,5 t + 0,5 t)
23. Navedi vsaj dve reformi Marije Terezije in Jožefa II.
šolske, vojaške ... (0,5 t ali 1 t)
24. Kdaj so se osamosvojile ZDA (stoletje) in kdo je bil voditelj osvobodilne vojske?
18. stoletje (0,5 t), G. Washington (0,5 t)
25. Naštej glavne poraze Napoleona!
1. *Waterloo (0,5 t)*
2. *Leipzig (0,5 t)*
3. *Rusija (0,5 t)*
4. *Tragalgar (0,5 t)*
26. Kdaj sta bila dunajski in berlinski kongres?
dunajski: 1815 (0,5 t)
berlinski: 1878 (0,5 t)
27. Kaj smo Slovenci pridobili leta 1848?
odprava fevdalizma (0,5 t), program Zedinjene Slovenije (0,5 t)
28. Kaj se je leta 1878 spremenilo v Bosni in Hercegovini?
pride pod Avstro-Ogrsko (1 t)
29. Od kdaj in po katerih dogodkih v novejši dobi so Makedonci razdeljeni med tri države?
1912/13 (0,5 t); Balkanske vojne (0,5 t)
30. Navedi vsaj eno posledico industrijske revolucije v drugi polovici 18. stoletja!
oblikovanje proletariata (1 t)
31. Kaj je to marksizem?
Znanstvena metoda, pogled na svet, ideologija delavskega razreda (1,5 t)
32. Kaj je to jugoslovanska ideja in kdaj se uresniči?
težnja po združitvi naših narodov (0,5 t); 1. december 1918 (0,5 t)
33. Najvišja oblika kapitalizma pred 1. svetovno vojno se je imenovala:
imperializem ali monopolni kapitalizem (1 t)
34. Vzrok za 1. svetovno vojno je bil:
spori med velesilami (1 t)
35. Katera sta bila dva glavna tabora v 1. svetovni vojni?
Centralne sile (0,5 t), antantne sile (0,5 t)
36. Na katere enote je razpadla Avstroogrška po 1. svetovni vojni?
Avstrija, Madžarska, Češkoslovaška ... (1,5 t)
37. V čem je pomen oktobrske revolucije in kdaj je bila (letnica)?
prva socialistična revolucija (0,5 t); 1917 (0,5 t)
38. Kdaj je stara Jugoslavija (KSHS) krenila na pot diktature?
1929., diktatura kralja Aleksandra — 6. januar (1 t)
39. Kdaj je v času med obema vojnama svetovno gospodarstvo zašlo v najhujšo krizo?
1929 (1 t)

40. Na 7. kongresu Kominterne leta 1935 v Moskvi je bila opredeljena ljudska fronta (LF), ki je bila nato poražena v spopadu s fašizmom v letih 1936/39. Kje? *Spanija (1 t)*
41. Kdaj se je začela 2. svetovna vojna? *1. september 1939 (1 t)*
42. Glavne fašistične dežele v 2. svetovni vojni so bile: *1. Nemčija (0,3 t za vsak odgovor, skupaj 1 t); 2. Italija; 3. Japonska*
43. Kdaj je nastala KPJ (letnica)? *1919 (1 t)*
44. Kdaj je bila ustanovljena KP Slovenije (letnica)? *1937 (1 t)*
45. Največja bitka na vzhodni fronti v 2. svetovni vojni je bila pri *Stalingradu (1 t)*
46. Največja tankovska bitka v 2. svetovni vojni je bila pri *Kursku (1 t)*
47. Četnike v Jugoslaviji je vodil *Draža Mihailović (1 t)*
48. Kdaj in kje je bilo prvo zasedanje AVNOJ-a? *26.—27. november 1942 (0,5 t); Bihac (0,5 t)*
49. Kako se je imenovala množična organizacija, ki je pod vodstvom KP Slovenije vodila vstajo v Sloveniji? *OP (1 t)*
50. Kdaj in v spomin na kaj praznujemo dan JLA? *22. december (0,5 t); 1. proletarska brigada (0,5 t)*
51. Pojasni dvojni značaj NOB! *revolucija in osvobodilna vojna (1 t)*
52. Sedanji generalni sekretar OZN je *Perez de Cuellar (1 t)*
53. Vodja iranske revolucije je *Homeini (1 t)*
54. Kdaj je bilo pri nas uvedeno samoupravljanje? *1950 (1 t)*
55. Ob vsakem imenu dopiši državo, v kateri je oseba delovala, in čas, v katerem je živel!

IME

DRŽAVA

CAS (letnica ali stoletje)

Tomislav	Hrvatska	10. stoletje
V. I. Lenin	Sovjetska zveza	20. stoletje
Kocelj	Spodnja Panonija	9. stoletje
A. Lincoln	ZDA	19. stoletje
Tutankamon	Egipt	pr. n. št.
Churchill	Velika Britanija	20. stoletje (2. svetovna vojna)
Periklej	Grčija	5. stoletje pr. n. št.
P. P. Njegoš	Črna Gora	18. stoletje
Hanibal	Kartagina	2. stoletje pr. n. št.
Štefan Nemanja	Srbija	12. stoletje
Aleksander Veliki	Makedonija	4. stoletje pr. n. št.
William Oranski	Nizozemska	17. stoletje
Julij Cezar	Rim	1. stoletje pr. n. št.
Samuel	Makedonija	10. stoletje
Robespierre	Francija	18. stoletje (francoska revolucija)
Roosevelt	ZDA	20. stoletje (2. svetovna vojna)

(Za vsak odgovor 0,2 t; skupaj 6,4 t)

OPISNO IN TOČKOVNO VREDNOTENJE REZULTATOV (N = 109)

Odgovore smo poskušali ovrednotiti s tremi opisnimi kategorijami: P = pravilen odgovor, DP = delno pravilen odgovor, N = nepravilen odgovor ali brez odgovora. Pri nekaterih vprašanjih sta prišli v poštev le prva in tretja kategorija, pri nekaterih pa vse tri.

Število vprašanih	Število odgovorov	%	DP	%	N	%	doseženih točk	Odstotek
1	117	15,6	36	33,3	56	51,4	39,5	36,2
2	116	51,4	18	16,5	35	32,1	258,7	47,5
3	34	31,2			75	68,8		27,5
4	49	45	30	27,5	30	27,5	69	63,3
5	14	12,8			95	87,2	12	11,1
6	4	3,7			105	96,3	3	2,7
7	95	29,1			232	70,9	33,1	30,3
8	44	20,2			174	79,8	30	27,5
9	8	7,3	45	41,3	56	51,4	25,5	23,3
10	2	1,8	9	8,3	98	89,9	8	7,3
11	226	51,8			210	48,2	111	50,9
12	52	47,7			57	52,3	45	41,2
13	39	35,8			70	64,2	32,5	29,8
14	12	11	29	26,6	68	62,4	26	23,8
15	36	16,5			182	83,5	25	22,9
16	16	14,7	11	10,1	82	75,2	14	12,8
17	48	44			61	56	39,5	36,3
18	26	23,9			83	76,1	29	26
19	4	3,7			105	96,3	4	3,7
20	2	1,8	13	11,9	94	86,3	11	10,1
21	3	2,8	17	15,6	89	81,6	18,5	8,5
22	1	0,9	16	14,7	92	84,4	6	5,5
23	58	53,2	24	22	27	24,8	68,5	62,8
24	8	7,3	17	15,6	84	77,1	18	16,5
25	4	3,7	44	40,3	61	56	37	36,3
26	2	0,9			216	99,1	1	0,9
27	0		6	5,5	103	94,5	13	2,8
28	6	5,5			103	94,5	4,5	4,1
29	12	11			97	89	10	9,1
30	36	33			73	67	22,5	20,6
31	18	16,5	19	17,4	72	66,1	22	13,4
32	14	12,8	12	11	83	76,2	20	18,3
33	9	8,3			100	91,7	10	9,1
34	38	34,9			71	65,1	33,5	30,7
35	26	23,9			83	76,1	27	24,7
36	13	11,9	50	45,9	46	42,2	48	29,3
37	23	21,1	18	16,5	68	62,4	31	28,4
38	9	8,3			100	91,7	12	11
39	12	11			97	89	17,5	16
40	22	20,2			87	79,8	25	22,9
41	60	55,6			49	45	68,5	62,8
42	64	58,7	43	39,5	2	1,8	79	72,4
43	9	8,3			100	91,7	8	7,3
44	14	12,8	3,7	3,4	105	96,3	8	7,3
45	31	28,4			78	71,6	28	25,7
46	18	16,5			91	83,5	31	28,4
47	86	78,9			23	21,1	80	73,3
48	28	25,7	43	39,5	38	34,8	63,5	58,2
49	44	40,4			65	59,6	42	38,5
50	35	32,1	24	22	50	45,9	49	44,9
51	31	28,4			78	71,6	28,5	26,1
52	34	31,2			75	68,8	29	26,6
53	17	15,6			92	84,4	17	15,5
54	12	11			97	89	15,5	14,2
55	565	16,2			2923	83,8	157,6	22,5

Učenci sorazmerno dobro poznajo: družbenoekonomske formacije, arheološka najdišča, vedo za Homerja, za nekropolo v Sempetru, poznajo reforme Marije, Terezije in Jožefa II., dobro poznajo začetek druge svetovne vojne, fašistične države, vojno četnikov, Lenina, Churchilla. Slabo pa poznajo pojem spahije, skoraj nihče ne pozna pojma polisa, bitke na Maratonskem polju, slabo poznajo pojem razsvetljenega absolutizma, ne poznajo letnic ustanovitve KPS in KPJ, samo en učenec ve za kneza Koclja in ga zna uvrstiti v Spodnjo Panonijo...

Pri nekaterih, sicer redkih odgovorih, si nismo bili na jasnem, ali gre za neresnost, trenutno zmedenost ali neznanje. Pojavili so se odgovori, kot so: višja oblika kapitalizma je Napoleonov poraz na Maratonem polju je bila med Rimljani in Turki, največji Napoleonov poraz je bil na Maratonem polju itd. — — —

Kot enega od ciljev naloge smo si zastavili tudi analizo znanja po posameznih razredih osnovne šole in smo ob njej ugotovili dejavnik pozabljanja snovi.

Glede na maksimalno možno število točk celotnega testa je povprečje 26,4 %. Boljši rezultati so pri šestem razredu (31,7 %) in pri osmem razredu (30,8 %), slabši rezultati pri splošnem delu (20,7 %), najslabši rezultati pa pri sedmem razredu (14,2 %).

Rezultati nam kažejo, da učenci še največ vedo iz najstarejših obdobij in iz časa po 1. svetovni vojni, zelo malo pa iz zgodovine novega veka, še posebej iz 19. stoletja.

Analiza pokaže, da zgodovinska odmaknjenost in časovna odmaknjenost obravnavanja snovi v šoli ne vplivata v statistično opazni meri na znanje ob vključitvi v usmerjeno izobraževanje.

Kot kriterij za vprašanja s slabim znanjem smo vzeli mejo 10 %, čeprav je vprašanje, ali je ta meja realna. Možno bi bilo tudi uporabiti mejo npr. 50 %, kot je običajno pri pisnih izdelkih, vendar tega testa ne moremo primerjati z običajnimi šolskimi pisnimi izdelki.

Pod 10 % možnega števila točk je bilo doseženih pri naslednjih vprašanjih: vprašanje št. 6 (bitka na Maratonem polju), vprašanje št. 10 (razpad Rima), vprašanje št. 19 (pojem »spahija«), vprašanje št. 21 (francoska revolucija), vprašanje št. 22 (razsvetljeni absolutizem), vprašanje št. 26 (berlinski in dunajski kongres), vprašanje št. 27 (pomen leta 1848 za Slovence), vprašanje št. 43 (ustanovitev KPJ), vprašanje št. 44 (ustanovitev KPS).

Kot mejo za dobre rezultate smo postavili 35 % doseženih možnih točk. Ta meja je dejansko izredno nizka. Učenci so jo presegli pri naslednjih vprašanjih: vprašanje št. 1 (poznovanje kronologije — desetletja, stoletja), vprašanje št. 2 (družbenoekonomске formacije), vprašanje št. 4 (arheološka najdišča v Jugoslaviji), vprašanje št. 11 (rimski nazivi za naša mesta), vprašanje št. 12 (rimska nekropola v Sempetru), vprašanje št. 23 (reforme Marije Terezije in Jožefa II.), vprašanje št. 41 (začetek 2. svetovne vojne), vprašanje št. 42 (glavne fašistične države), vprašanje št. 48 (prvo zasedanje AVNOJ-a), vprašanje št. 50 (dan JLA).

Analiza pokaže, da odstotek izredno variira, in to med minimalno vrednostjo 73,3 %.

Če vzamemo za osnovo najnižje in najvišje število doseženih točk, lahko postavimo tele ugotovitve:

1. 19 učencev je zabeležilo manj kot 10 točk (zelo slabo);
2. 51 učencev ima neke povprečne rezultate (med 10 in 20 točk);
3. 28 učencev nekoliko presega povprečje (med 20 in 30 točk);
4. 19 učencev je takšnih, ki glede na ostale znatno izstopajo z dobrimi rezultati (nad 30 točk).

Test je bil sicer anonimen, vendar bi lahko v določenih primerih učitelji ob primerni motivaciji s pomočjo podobnih testov dobili osnovo za izvajanje diferenciacije in individualizacije.

Iskali smo odvisnost med uspehom v osmem razredu osnovne šole in rezultati testa. Kot prvi primer smo izbrali hipotezo, da učenci z boljšim uspehom v osmem razredu osnovne šole dosegajo tudi boljše rezultate pri našem testu. Izbrali smo statistično metodo X^2 (hi kvadrat) testa, s katero smo želeli potrditi ali zavrniti to trditve. Pokazalo se je, da so odlični učenci dosegali pri testu boljše rezultate kot prav dobri in dobri. V povprečju so prvi dosegli 21,57 točk, drugi pa 14,35. Razlika glede na povprečje je 50,3 %.

Prišli smo do spoznanja, da so precejšnje razlike v znanju med prav dobrimi in odličnimi učenci, zanimive pa bi bile ugotovitve, kako se te razlike večajo glede na še nižji uspeh. Vendar v tem primeru tega ne moremo preveriti.

Poskušali smo ugotoviti, ali učenci, ki so sodelovali pri delu krožkov v osnovni šoli, dosegajo statistično boljše rezultate pri testu in obratno. Najprej smo preizkusili hipotezo odvisnosti ali neodvisnosti s pomočjo X^2 (hi kvadrat) testa.

Preizkus je pokazal, da sicer lahko sprejmemo hipotezo o odvisnosti med udeležbo oziroma neudeležbo pri krožkih v osnovni šoli in rezultati testa znanja, vendar je tveganje zelo veliko (50 %). Zanimivo je, da je v tem primeru stopnja povezave veliko manjša, kot je bila v primeru a (odvisnost med učnim uspehom v 8. razredu OŠ in rezultati testa znanja).

V povprečju so učenci, ki so bili udeleženi pri krožkih, dosegli 19,7 točk, tisti, ki pa niso sodelovali pri njih, pa 17,6 točk. Razlika je le 11 %. Ta majhna razlika potrjuje 50-odstotno tveganje pri tej trditvi.

Iskali smo odvisnost med povprečno oceno pri zgodovini v osnovni šoli in med rezultati testa.

Povprečno oceno iz osnovne šole pri zgodovini smo dobili tako, da smo glede na šesti, sedmi in osmi razred izbrali oceno, ki prevladuje. Postavili smo trditev, da učenci z boljšo oceno dosegajo boljše rezultate pri testu znanja. Najprej smo to trditev preizkusili s X² preizkusom.

Preizkus je pokazal, da hipotezo odvisnosti lahko sprejmemo z manj kot 1 % tveganjem.

Učenci z odlično oceno pri zgodovini v osnovni šoli so v povprečju zabeležili 21,43 točk, učenci s prav dobro oceno pa 12,6 točk. Razlika je 70 %, kar potrjuje visoko stopnjo odvisnosti.

Pri iskanju medsebojnih odvisnosti smo prišli do ugotovitve, da so rezultati testa znanja najbolj odvisni od ocene pri zgodovini v osnovni šoli, nekoliko manj, vendar še vedno precej od uspeha v 8. razredu osnovne šole, znatno manj pa od udeležbe oziroma neudeležbe pri krožkih.

Odvisnosti rezultatov testa znanja od socialnega porekla učencev nismo računali, kajti v okviru populacije 109 učencev so bile posamezne kategorije šibko zastopane, npr. kmetje, obrtniki. Prav tako nismo iskali povezav med rezultati testa in zanimanjem za naravoslovje ali družboslovje.

Opazili smo še nekatere značilnosti testirane populacije. Zanimivo je, da se je približno polovica učencev odločila za vključitev v učiteljski program v 8. razredu osnovne šole. Pri vključitvi v ta program jih je približno 40 % navajalo kot vzrok za svojo odločitev »delo z mladimi«, kar govori o prisotnosti želje po vzgojnem delu. Pri vprašanju glede najljubšega predmeta v osnovni šoli so predmeti dokaj enakomerno zastopani, pri najtežjih predmetih pa izstopajo fizika, matematika in tuj jezik.

Zusammenfassung

VERSUCH EINER AUSWERTUNG DER GESCHICHTSKENNTNISSE VON SCHÜLERN BEIM ÜBERGANG AUS DER GRUNDSCHULE IN DAS PROGRAMM DER LEHRERAUSBILDUNG

Die Einführung der berufsbezogenen Bildung geht einher mit einer Reihe von Dilemmen, es zeigt sich die Notwendigkeit fachlicher Analysen, die zu einem Ausbau unseres Erziehungs- und Bildungssystems beitragen könnten. Diese Problematik ist auf allen Stufen und wahrscheinlich auch bei allen Fächern zu verzeichnen. Unsere Gruppe hat sich als Ziel gesetzt, einen Beitrag zu Feststellungen auf dem Gebiet der Geschichte zu leisten, und zwar mit Hinsicht auf die Schule, die besucht wurde, und auf die vorherige Stufe der Ausbildung auf dem Gebiet der Geschichte. Wir haben versucht, bei Schülern einige Kenntniselemente zu untersuchen, über die sie anlässlich ihrer Aufnahme in das Programm der Mittelstufenlehrausbildung auf der Mittleren Pädagogischen Schule (Srednja pedagoška šola) Celje verfügen. Es ist nicht unsere Absicht, Kenntnis oder Unkenntnis nachzuweisen, mit unseren Feststellungen zu einer Verbesserung beizutragen. Wir stellen fest, daß einzelne Teile des Geschichtsstoffes sehr unterschiedlich beherrscht werden; auf einzelne Fragen gibt es beinahe keine richtige Antwort, anderswo liegt der Prozentsatz der richtigen Antworten bei über 70 %; die Schüler sind ihrer Kenntnis nach sehr differenziert, was auf die Notwendigkeit einer Differenzierung und Individualisierung hinweist; die größte Abhängigkeit besteht zwischen den Testergebnissen und der Grundschulnote in Geschichte und dem Gesamterfolg in der 8. Klasse der Grundschule.

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7, (061) 214 190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

- Slovenska matica 1864—1964 (zbornik razprav in člankov) 1500 din
- Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1864—1964 1700 din
- Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964—1983 1700 din
- Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov) 2500 din
- Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem 1800 din
- Vojeslav Molè: Iz knjige spominov 1500 din
- Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta 1500 din
- Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom 1500 din
- Francè Koblar: Moj obračun 1500 din
- Franc Petek-Janko Pleterski: Spomini koroškega politika 1600 din
- Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940—1980 1500 din
- Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja 1700 din
- Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija) 2000 din
- Andrej Capuder: Rapsodija 20 (roman o obdobju med obema vojnama) 1500 din
- Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov, Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791) 1500 din
- Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja) 1700 din
- Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik) 2000 din
- Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer) 1500 din
- Ivan Hribar: Moji spomini I. (izbral in uredil Vasilij Melik) 2000 din
- Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik) 2500 din
- Marjan Rožanc: Roman o knjigah (avtobiografsko delo) 1500 din
- Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946—1949) 2000 din
- Lojze Kovačič: Prišleki, 1. in 2. del (avtobiografska pripoved o obdobju 1938—1945) 2400 din
- Lojze Kovačič: Prišleki, 3. del (obdobje 1945—1948) 2700 din
- Milko Kos: Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer) 3700 din

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših starejših slovenskih memoarnih del.

JUBILEJI

FERDO GESTRIN — SEDEMDESETLETNIK

Slavnostna beseda na tovariškem srečanju zgodovinarjev v Tolminu 2. oktobra 1986.

Ferdo Gestrin je proslavljal oziroma proslavlja dva svoja življenjska jubileja na zborovanjih, v najširšem krogu slovenskih zgodovinarjev. Šestdesetletnico pred desetimi leti v Kranjski gori in sedemdesetletnico sedaj v Tolminu. Zanimivo je to, da proslavlja svojo sedemdesetletnico na območju, ki ga omenja v svoji izredno uspeli monografiji »Mitninske knjige na Slovenskem«. V njej je namreč obdelal mitninsko protiknjigo mitninskega urada v Bači iz leta 1536.

Doletela me je posebna čast, da kot njegov sodelavec in kot njegov prijatelj spregovorim na proslavi, ki jo je Zveza zgodovinskih društev Slovenije organizirala njemu v čast. Zavedam se, da prof. Gestrina zbranim zgodovinarjem ni treba posebej predstavljati, saj je bil mnogim med vami akademski učitelj, njegova življenjska pot in znanstveno delo pa je bilo predstavljeno ob njegovi šestdesetletnici. Vseeno mi dovolite, da v najbolj skopih besedah opozorim na nekatere mejnike v njegovem življenju in dam strnjen prikaz njegovega znanstvenega in strokovnega dela s poudarkom na zadnjem desetletju.

Znano je, da je študiral v zelo neugodnih socialnih razmerah, pomagal si je z instrukcijami, dobival je socialno pomoč. Kljub temu je že v času študija s svojim zavzetim delom in kritičnim pristopom k zgodovinski problematiki zbujal pozornost pri svojih akademskih učiteljih. Pripadal je tisti predvojni generaciji zgodovinarjev, ki je dobila izredno dobro metodološko in strokovno podlago in iz katerih vrst je izšla vrsta vodilnih slovenskih zgodovinarjev. Na filozofski fakulteti v Ljubljani je diplomiral leta 1940 iz zgodovine in geografije. Ob razpadu Jugoslavije je služil vojaški rok. Nemške okupatorske sile so ga zajele in poslale v ujetništvo. Ko se je konec leta 1941 vrnil v Ljubljano se je ukvarjal s priložnostnim delom. Okupator ga je poslal tudi na prisilno delo. V času okupacije je bil aktivno povezan z OF.

Po osvoboditvi se je takoj z vso vnemo vključil v obnovo našega šolstva. Do leta 1954 je poučeval na raznih srednjih šolah v Ljubljani. Njegovo najbolj plodno pedagoško delovanje je vezano na klasično gimnazijo in učiteljsiše. Prva njegova pisna dela na področju zgodovinske stroke so nastala zaradi šolskih potreb povojnih let, zlasti potreb po sodobnih primerih zgodovinskih učbenikov. V času našega boja za pravične meje je izšel v Ljudski pravici julija 1946 njegov prvi članek, in to o zgodovinskem razvoju Trsta. (Ves zgodovinski razvoj Trsta — zgovoren dokaz upravičenosti naših zahtev.) Ugotavljam, da bi lahko k Gestrinovemu življenjskemu jubileju dodali še praznovanje štiridesetletnice neprekinjenega strokovnega in znanstvenega dela na področju zgodovinopisja.

Šolskim potrebam je Gestrin namenil poleg vrste sintetičnih člankov, v katerih je dal zgoščen pregled določenega zgodovinskega dogajanja tudi več učbenikov. Drobna knjižica »Zgodovina od začetka 18. do začetka 19. stoletja« je izšla leta 1948 kot pomožni učni tekst za srednje šole. Leta 1952 je izšel njegov drugi učbenik »Zgodovina za tretji razred nižjih gimnazij«. Tudi, ko je F. Gestrin prenehal s poučevanjem na srednji šoli, je ostal na razne načine povezan s šolstvom. Sodeloval je pri pripravi novih učnih načrtov, pri dopolnilnem izobraževanju učiteljev in predvsem pri pisanju novih učbenikov. Leta 1956 je skupaj z J. Hainzom in M. Mikuzem napisal Zgodovino za IV. razred gimnazij. Skupaj z V. Melikom pa sta leta 1973 na-

pisala Zgodovino za sedmi razred osnovnih šol. Letos je ta učbenik izšel v popolnoma prenovljeni izdaji ob upoštevanju sodobnih zahtev metodike zgodovinskega pouka. Skupaj z M. Kosom in V. Melikom je sodeloval pri izdelavi Zgodovinske čitanke za 6. razred osnovnih šol in z V. Melikom Zgodovinske čitanke za 7. razred. Obe čitanki sta prav tako izšli letos z določenimi dopolnitvami. Pomembno je bilo Gestrinovo sodelovanje pri pripravi Zgodovinskega atlasa (Učila-Zagreb, DZS-Ljubljana 1968).

Novo obdobje v Gestrinovi strokovni rasti se začne leta 1954, ko je postal republiški inšpektor za zgodovino pri Svetu za šolstvo LRS. V ta čas spada začetek njegovega načrtnega in kontinuiranega znanstvenega dela. Treba je omeniti še njegovo sodelovanje na Višji pedagoški šoli v Ljubljani, kjer je od 1950 do 1969 predaval slovensko zgodovino. Za potrebe pouka je skupaj z V. Melikom napisal leta 1950 skripta »Slovenska zgodovina 1813—1914«. Ta skripta so bila podlaga znamenemu priročniku, ki je izšel leta 1966 z naslovom »Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918«. Gre za povsem novo delo, v katerem sta zajela širše obdobje in skoraj povsem predelala vsebino. Leta 1979 je izšla v Sarajevu srbohrvatska verzija.² Njuno delo je v bolj zgoščeni in v nekem smislu dopoljeni obliki izšlo tudi v okviru Zgodovine Slovencev, ki jo je izdala CZ. leta 1979 (str. 388—597).

F. Gestrin je bil eden redkih srednješolskih učiteljev, ki je z bogato in dolgoletno pedagoško prakso in mnogimi, tehnimi strokovnimi prispevki kandidiral leta 1959 na razpisano mesto asistenta za občo zgodovino srednjega veka na ljubljanski univerzi. Po izvolitvi na to mesto je sledil hiter vzpon v njegovi univerzitetni karieri. Že naslednje leto (novembra) mu je bila na podlagi disertacije in z njo tematsko povezanih drugih del priznana habilitacija, na osnovi katere je bil izvoljen za docenta za občo zgodovino srednjega veka. Za izrednega profesorja je bil izvoljen leta 1962, za rednega pa leta 1971.

Začetek Gestrinovega znanstvenega dela spada v čas priprav za pisanje Zgodovine narodov Jugoslavije. Leta 1949 je bila pri Svetu za znanost in kulturo pri vladi FLRJ izbrana komisija strokovnjakov zgodovinarjev iz vseh jugoslovanskih znanstvenih centrov. Iz Slovenije je bil poleg prof. F. Zwittra in prof. B. Grafenauerja v redakcijo imenovan tudi prof. Gestrin. Tu je prišel v stik s takratnimi vodilnimi jugoslovanskimi zgodovinarji. V I. knjigi (izšla 1953) je v sodelovanju z M. Garašanim opisal grško kolonizacijo na naših tleh, skupaj z J. Klemencem pa je napisal poglavje o naših krajih v rimski dobi. V drugi knjigi (izšla 1959) je prispeval poglavje, v katerem je v obliki sinteze kot prvi slovenski zgodovinar razpravjal o družbenih temeljih reformacije in protireformacije na podlagi domačega arhivskega gradiva.

Ko je zasedel mesto inšpektorja je začel intenzivneje obiskovati arhive in zbirati arhivsko gradivo ter objavljati znanstvene razprave. Po časovni razporeditvi obsega strokovno in znanstveno delo F. Gestrina v prvem obdobju velik časovni razpon od starega veka do najnovejše dobe,³ vendar je kmalu usmeril težišče na pozni srednji vek in zgodnji novi vek.

Usmerjeno znanstveno delo prof. Gestrina pa se je začelo šele po prihodu na univerzo. Čeprav je disertacijo začel snovati sorazmerno zgodaj in je v ta namen zbiral arhivsko gradivo predvsem v arhivskih ustanovah v Ljubljani in na Reki, je postal kmalu pozoren na notarske knjige piranskega arhiva. Bil je eden prvih slovenskih zgodovinarjev, ki je začel pri svojem znanstvenem delu upoštevati to gradivo. Iz na videz enoličnih podatkov v notarskih aktih je prišel iz drobnih kvantitativnih podatkov do novih kvalit, ki jih je znal mojstrsko povezati v nove sinteze. Tako je nastala njegova doktorska teza »Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do 16. stoletja« (izšla v zbirkah SAZU, Ljubljana 1965; povzetek je izšel v Kroniki, št. 11, Ljubljana 1963, str. 72—85). V knjigi je obdelal vrsto vprašanj, ki doslej v naši domači in tuji literaturi, v tako zaokroženi, izčrpnosti in vse-

² Istorija Slovenaca od kraja osamnaestog stoljeća do 1918. Sarajevo 1979, 372 str.

³ V zadnjem času raziskuje NOB na Izanskem. Posebej je treba opozoriti na vrsto preglednih razprav o delavskem gibanju na Slovenskem.

stranski obliki niso bila obdelana. Proučil je enega od temeljnih vidikov neagrarnega gospodarskega življenja, iz katerega so se sčasoma razvile kapitalistične oblike trgovanja. Poseben pomen omenjene študije je v dejstvu, da je slovensko zgodovinarje gledalo na slovenski razvoj 16. stoletja preveč pod videzom vsestranske navezanosti na sever in severozahod, pri čemer je zveze z Italijo spregledalo ali zanemarilo. Revizija teh pogledov je bila po tej strani potrebna tudi zato, da je razjasnila marsikatero drugo področje razvoja slovenskega naroda: Gestrinove teze niso vedno zlahkoto prodrle v našo historiografijo, vendar je s trdim delom uspel dokazati upravičenost svojih pogledov.

Za nadaljnjo Gestrinovo znanstveno rast je bilo izredno pomembno izpopolnjevanje v Parizu leta 1961 pri prof. Braudelu na École Pratique de Hautes Études. Tu je dobil nove impulze, spoznal nove metode za reševanje problemov starejše gospodarske zgodovine. Skoraj istočasno se začel je Gestrinovo sistematično in intenzivno iskanje in zbiranje arhivskega gradiva v bogatih italijanskih arhivih, predvsem v mestih ob vzhodni jadranski obali (Marke). Bil je eden prvih jugoslovanskih zgodovinarjev, ki je zašel v te bogate arhive. Tu je zbiral podatke ne samo za slovensko, ampak tudi za zgodovino drugih jugoslovanskih narodov. Mnogi jugoslovanski zgodovinarji so postali po Gestrinovi zaslugi pozorni na te arhive. Vajen skromnosti in odrekanja v mladosti, se je moral Gestrin pri arhivskem delu v Italiji, kot zrel, formiran znanstvenik, zaradi skromnih finančnih sredstev, ki jih je imel na razpolago, soočiti s podobnim položajem.

Najpomembnejše Gestrinovo delo doslej, ki se v veliki meri opira tudi na gradivo v italijanskih arhivih, je delo »Mitninske knjige v 16. in 17. stoletju na Slovenskem« (SAZU; zbirka Viri za zgodovino Slovencev, knj. 5, Ljubljana 1973). Gre za zahtevno objavo desetih mitninskih knjig štiridesetinskega urada na Reki in mitninskega urada v Bači iz let 1527—1631. V te knjige so zapisovali promet mimo mitninskih postaj in dohodek od njega. Iz gradiva v teh knjigah je Gestrin uspel izluščiti toliko pomembnih podatkov, da je mogel dati z njihovo pomočjo zaokroženo podobo o organizaciji, o poslovanju mitninskih uradov, o obsegu trgovanja: o takratnih merah in utežih, o valutnih relacijah. Obsežne opombe, ki spremljajo objavo teh virov, so v prvi vrsti posvečene identifikaciji velikega dela trgovcev. Pomen gospodarskih zvez čez Jadransko morje bi bilo sploh težko prikazati bolj impresivno, kot je to opravljeno v obliki tega komentarja.

Vše nadaljnje znanstveno delo F. Gestrina kaže izbiranje ne dovolj proučenih vprašanj v starejši slovenski zgodovini in iskanje novih metodoloških poti pri zgodovinskem raziskovanju. Največ raziskav je v zadnjem desetletju, ki je bilo izredno plodno, posvetil dvema velikima temama: gospodarskim in družbenim vraščanjem ter migracijam prebivalstva na prelomu iz srednjega v novi vek. Na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju leta 1982 je imel Ferdo Gestrin uvodni referat⁴ v na novo uveden programski sklop o gospodarski zgodovini. Kritično je ocenil dosedanje pristop k reševanju posameznih tem iz področja gospodarske zgodovine in podal izhodišča za nadaljnje delo. Med drugim je rekel: »Prav tako ni nič manj značilen za našo historiografijo še vedno zelo pogost pozitivističen pristop k proučevanju gospodarske zgodovine. Do tega pa ne prihaja samo z avoljo tega, ker na splošno med zgodovinarji še vedno prevladuje gledanje, da gospodarska zgodovina ni drugega kot zgolj študij zgodovine, s posebnega, to je gospodarskega vidika. Prav tako je vzroke za to iskati tudi v tem, da pozitivistični pristop k gospodarski zgodovini sam po sebi iz nje izključuje ekonomsko teorijo, torej abstrakcije ekonomske znanosti v raziskavah gospodarske zgodovine. Posledica tega pa je bila med drugim tudi ta, da nismo obravnavali gospodarskih procesov, ali pa ne v zadostnem obsegu, da nismo prišli v analizo, komparacijo, kvantifikacijo, temveč ostajali na opisovanju, deskripciji gospodarskih dogodkov in pojavov.«

⁴ Nekaj pogledov na gospodarsko zgodovino v slovenskem zgodovinarstvu. — ZČ 36, 1982, str. 205—211.

Lahko rečemo, da je Ferdo Gestrin prav nartem, področju opravil pionirsko delo in izdelal določene modele reševanja zgoraj navedenih gospodarskih procesov in pojavov. Posebej bi opozorili na Gestrinovo razpravo o piranski komendi v 14. stoletju, ki pomeni tehten prispevek k poznavanju tehnike trgovine srednjega veka.⁵ Z njo je segel v zgodovinski razvoj pomorske trgovine, v kateri je prvi na podlagi domačega gradiva proučil oblike združevanja posestnika kapitala in trgovca. Ovrigel je tezo, da je komenda neka oblika posojila. Komendo označuje kot pogodbo o investiciji in hkrati pogodbo o službi oziroma delu. S tem je načel široko razpeto vprašanje o začetkih kapitalističnih razmerij v srednjeveški trgovini.

Ferdo Gestrin se je ponovno vrnil k temu vprašanju v svoji tretji knjigi, v kateri je obdelal pomorstvo srednjeveškega Pirana.⁶ V posebnem poglavju je dal najizčrpnjšo analizo razvoja in delovanja trgovskih družb (komenda, kolegancja in kompanija)⁶ v naši historiografiji. Njegova skrbna analiza piranskega gradiva ob upoštevanju rezultatov raziskav te problematike pri nas ter podkrepljena s sodobno zgodovinsko metodo je pokazala, da so nekateri naši raziskovalci ostali le pri prikazu nekaterih zunanjih pojavov poslovanja trgovskih družb, zanemarili pa so vsebinsko stran poslovanja. Gestrin je brez dvoma dal tisto metodološko podlago, ki jo bo morala upoštevati naša in tuja historiografija. Ta tretja Gestrinova knjiga predstavlja nekakšen vrh in sintezo njegovega dotodanjega proučevanja zgodovine pomorstva v slovenskem Primorju. V posameznih poglavjih govori o pomorskih počevzavah Pirana z jadranskimi mesti, o plovnih objektih in tipih ladij, lastnikih ladij, piranskem pristanišču in ladjedelnstvu. S to študijo je segel na področje, ki v slovenski zgodovinski literaturi skoraj ni bilo obravnavano.

V ospredju Gestrinovega zanimanja je tudi kmečka trgovina in z njo ozko povezana problematika kmečkih uporov.⁷ Prav na tem področju pa je s svojstveno metodo načel vprašanje kvantifikacije kmečke trgovine v poznem srednjem veku.⁸ Eden najpomembnejših Gestrinovih prispevkov na področju ekonomske zgodovine pri nas je izdelava za starejše obdobje čim popolnejše metode ugotavljanja kvantifikacije prometa, proizvodnje in trgovine. Gre namreč za obdobje, ko še ni bilo na razpolago statističnih podatkov. Kakšno metodo uporabljati pri ugotavljanju kvantifikacije prometa s kakimi trgovskim blagom, je pokazal v študiji o trgovini s kožami v Markah (Italija) v 15. in prvi polovici 16. stoletja.⁹ Izračunal je količino izvoza kož iz balkanskega zaledja (Ogrska, Hrvaška) v Italijo in njihovo vrednost. Tudi v polemični oceni k Valenčičevi razpravi o tovarništvu na Kranjskem¹⁰ je opozoril na postopek, kako pri priti na podlagi vzorčne metode, do določenih, konkretnih rešitev. Kvantifikacijsko metodo je uporabil v mnogih razpravah, kjer se ukvarja z gospodarsko problematiko.¹¹

Izredno pomemben je prispevek F. Gestrina pri obravnavi gospodarske, populacijske in kulturne povezanosti med obalama Jadranskega morja.¹² Že od vsega začetka, od leta 1971, sodeluje na specializiranih kongresih, v Italiji, kjer jugo-

⁵ Piranska komenda v 14. stoletju. Prispevek k problemu tehnike trgovine v srednjem veku. — Razprave SAZU, razred za zgodovinske in družbene vede V, 1966, str. 239—268. (Hauptmannov zbornik).

⁶ Pomorstvo srednjeveškega Pirana. — Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1978, 146 str. (Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 21). Pomorstvo Pirana v poznem srednjem veku. — Kronika 25, 1977, str. 149—156; Prispevek k poznavanju trgovskega poslovanja na Reki. — Kronika 29, 1981, str. 8—12; Contributo alla conoscenza dell'attività commerciale a Fiume nel quindicesimo secolo: Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno, (Trieste) 1982, str. 75—81; Pomorski promet mest Slovenskega primorja v 15. in 16. stoletju. — Acta historico-economica Jugoslavie 5, 1978, str. 105—113.

⁷ Il commercio dei pellami nelle Marche del XV e della prima metà del XVI secolo. — Atti e memorie, N. S. — anno 829, (Ancona) 1978, str. 255—275.

⁸ Marginalije k Valenčičevi razpravi o tovarništvu na Kranjskem. — ZČ 36, 1982, str. 347—354.

⁹ Prispevek k poznavanju povezav Pirana s slovenskim zaledjem. (Oskrba Pirana z mesom v desetletjih okoli srede 15. stol.). — Slovensko morje in zaledje I, 1977, str. 11—19.

¹² Italijanski vplivi na organizacijske oblike gospodarskega razvoja Slovenije do 16. stoletja. — Kronika 32, 1984, str. 10—15; Kulturne povezave med slovenskimi in italijanskimi deželami do 18. stoletja. — Kronika 33, 1985, str. 11—17; Ljubljanski Lanthieriji in trgovina v Fano. — ZČ 39, 1985, str. 193—202; Forme di vita religiosa ed istituzioni religiose degli slavi nelle Marche (secc. XV.—XVII) e gli influssi italiani sulla riforma in Slovenia. — Congressi sulle relazioni tra le due Sponde adriatiche, I. (Le relazioni religiose e chiesastico-giurisdizionali), (Roma) 1979, str. 171—185; La migrazione slava a Fano nel Quattrocento: l'insediamento e la collocazione sociale. — Congressi ... 2, (I rapporti demografici e popolativi), (Roma) 1981, str. 129—147; Rapporti commerciali tra le terre Slovene e l'Italia tra XIII e XVII secolo. — Congressi ... 3, (Le relazioni economiche e commerciali), (Roma) 1983, str. 61—84.

slovanski in italijanski zgodovinarji obravnavajo vprašanja medsebojnih odnosov.¹³ V okviru teh skupnih prizadevanj pa je Geštrin zaoral ledino pri proučevanju migracij prebivalstva z obeh strani Jadrana. Večletno zbiranje gradiva v italijanskih arhivih dobiva v zadnjem desetletju v celoti vrsti razprav, ki jih je Geštrin objavil v domačih in tujih, predvsem italijanskih strokovnih revijah, zelo konkretno in presenetljivo sliko.¹⁴ Vrh razpravljanja o migracijah predstavlja VII. zasedanje jugoslovansko-italijanske zgodovinske komisije, ki je bila od 26. do 28. maja 1978 v Ljubljani. To srečanje je organiziral Ferdo Geštrin, prispeval pa tudi uvodni referat, v katerem je dal pregled rezultatov jugoslovanske historiografije.¹⁵ F. Geštrin se ni povedal zadnje besede. Ogromno gradiva, ki ga je zbral v italijanskih in domačih arhivih še čaka na podrobno obravnavo. Zato nestrpnost čakamo nadaljnjih rezultatov. Skupno znanstveno delo in skupni znanstveni interes je tudi po zaslugi F. Geštrina začel tesneje povezovati italijanske in jugoslovanske zgodovinarje. Prav zaradi tega je dobil F. Geštrin priznanje z italijanske strani. Bil je odlikovan z italijanskimi državnimi odlikovanjem.

Še eno področje je Ferda Geštrina privlačilo od vsega začetka, to je doba reformacije in protireformacije na Slovenskem. Že v oceni Alberta Kosa razprave »Družbeni nazor slovenskih protestantov«¹⁷ je ugotovil, da je bilo reformacijsko gibanje obravnavano doslej predvsem s političnega in literarno-zgodovinskega vidika, skoraj nič pa niso raziskovalci upoštevali ekonomsko socialnega stanja na Slovenskem. Svoje nove poglede na reformacijo v slovenskih deželah je na podlagi novega arhivskega gradiva razvil v razpravi »Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija«¹⁸. Omenjena razprava je prva široka obravnava družbenih osnov reformacije pri nas. V zadnjem času je napisal v zvezi z raznimi obletnicami več prispevkov k tej problematiki ter dopolnil nekatere svoje poglede.¹⁹

Verjetno ni naključje, da je Geštrin prvo znanstveno razpravo posvetil zgodovini Ljubljane, saj se ima za pravega ljubljanskega meščana. Razprava z naslovom »Doneski k zgodovini Ljubljane v srednjem veku«, ki je izšla v Zgodovinskem časopisu leta 1952, odpira mnogo novih vprašanj. K zgodovini Ljubljane se je vračal še večkrat. Najpomembnejši pa je njegov prispevek pri organiziranju posvetovanja o zgodovini Ljubljane novembra 1983. Rezultat tega posvetovanja, ki je bilo zasno-

¹³ Mednarodni kongres o povezavah obeh obal Jadranskega morja v Brindisiju, Lecce in Tarantu (15.–18. okt. 1971). — ZC 26, 1972, str. 143–146; Mednarodni kongres o gospodarskih in kulturnih zvezah med Markami in vzhodno jadransko obalo od 13.–19. stoletja (Senigallia, jan. 1976). — ZC 30, 1976, str. 166–167; II. mednarodni kongres o povezavah med obema jadranskima obalama (Bari od 29. do 31. oktobra 1978). — ZC 31, 1977, str. 226–228; III. mednarodni kongres o povezavah med obema jadranskima obalama: I. rapporti popolativi e demografici (Foggia, Gargano 5.–8. okt. 1978). — ZC 32, 1979, str. 338–340; IV. mednarodni kongres o povezavah med obema jadranskima obalama: gospodarske in trговске zveze (L'Aquila, 13.–17. april 1980). — ZC 34, 1980, str. 230–232; 9. zasedanje jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino (Hercegnovi, 22.–25. april 1981). — ZC 35, 1981, str. 311–312; 10. zasedanje jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino (Rim, 24. do 26. junija 1982). — ZC 36, 1982, str. 153–154; Mednarodno znanstveno posvetovanje Italija in jugoslovanske dežele ob koncu srednjega veka (14.–15. stoletje), Beograd 7.–10. junij 1984 — sodelovanje SANU z La Fondazione Giorgio Cini in Benetk. — ZC 38, 1984, str. 141–142; V. mednarodni kongres o povezavah med obema jadranskima obalama: I rapporti culturali ed artistici (Vasto, Ortona, Chieti, 23.–25. junij 1984). — ZC 38, 1984, str. 142–145.

¹⁴ Migracije iz Dalmacije v Marke v XV i XVI stoletju. — Radovi 10, (Zagreb) 1977, str. 395–404; Versko življenje in institucije Slovanov v Markah od 15. do 17. stoletja. — ZC 31, 1977, str. 277–285; Migracije Slovanov v Fanu v 15. stoletju, njihova poselitev v mestu in družbena struktura. — ZC 32, 1978, str. 233–242; Le migrazioni degli Slavi in Italia nella storiografia Jugoslava. — Quaderni storici XIV, fasc. 1, (Ancona) 1979, str. 7–30; Italijani v slovenskih deželah od 13.–17. stoletja. — ZC 35, 1981, str. 223–241; Slavic migration to Italy in the 14th to 17th centuries. Eight international economic history Congress B/8. — Migrations, populations and occupation of land (before 1800). (Budapest) 1982, str. 8–17; Migracije Slovanov v Italijo skozi stoletja. — Glasnik Slovenske Maticе 8/13 Ljubljana 1984, str. 49–57; Migracije Slovena v Italijo kroz vekove. — Istorijski časopis XXXI, 1984, str. 67–77.

¹⁵ Migracije Slovanov v Italijo. — Le migrazioni degli Slavi in Italia; Zbornik razprav 7. zasedanja jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino. Ljubljana 1978 (razmnoženo kot tipkopis).

¹⁶ Migracije Slovanov v Italijo. Rezultati jugoslovanske historiografije (referat s 7. zasedanja jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino). — ZC 32, 1978, str. 7–21.

¹⁷ Albert Kos, Družbeni nazor slovenskih protestantov. Ljubljana 1946. — ZC IV, 1950, str. 256–258.

¹⁸ Drugi Trubarjev zbornik. Ljubljana 1952, str. 15–56.

¹⁹ Reformacija v Ribnici in okolici. Kronika 30, 1982, str. 95–101; Od Luthra do Trubarja. Ob nekaterih zgodovinskih obletnicah reformacije. Prešernov koledar 1984. Ljubljana 1983, str. 87–99; Družbeno ozadje kulturnih gibanj v 16. stoletju. — XX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana 1984, str. 5–19; O vzrokih reformacije na slovenskem vzhodu. Dialogi 1, (Maribor) 1984, str. 58–60; Sesti najstoletje in reformacija. — ZC 39, 1985, str. 381–384; v razpravi »Kulturne povezave med slovenskimi in italijanskimi deželami do 18. stoletja« (Kronika 33, 1985, str. 11–17) postavlja tezo, da so pola, po katerih so prihajate reformacijske misli v slovenske dežele, vodila tudi prek Italije.

vano v interdisciplinarnem smislu, je obsežen zbornik referatov.²⁰ Sam je prispeval spremno besedo (str. 5—8) in pregledno študijo »Ljubljana v 16. in 17. stoletju« (str. 105—120). Sedaj pripravlja F. Gestrin s sodelavci prvo znanstveno monografijo o Ljubljani. Če bo naše glavno mesto končno le dobilo svoj zgodovinski pregled, bo to v veliki meri zaslug prav prof. Gestrina. Mesto Ljubljana se je F. Gestrinu že oddolžilo za njegov prispevek k proučevanju zgodovine Ljubljane na ta način, da mu je Mestni svet podelil leta 1984 nagrado mesta Ljubljane.

Naj le bežno omenim, da je tehten tudi Gestrinov prispevek k proučevanju krajevne zgodovine. Njegove raziskave so pojasnila mnoga vprašanja iz preteklosti Novega mesta, Ptujja, Gutenwerta-Otoka, Bleda,²¹ Ribnice,²² Pohorja,²³ Domžal²⁴ in Kamnika.²⁵ Pri tem so ga zanimale agrarne razmere, trgovina, promet in reformacija.

Gestrin je napisal v zadnjem času več sintetičnih pregledov gospodarskega in družbenega življenja v slovenskih in zahodnojugoslovanskih deželah v srednjem in zgodnjem novem veku, ki so izšli v domačih in tujih znanstvenih revijah.²⁶ Na ta način je mednarodno zgodovinsko javnost seznanil z rezultati našega zgodovino-pisja.

S tem pregledom seveda nisem izčrpal vsega, kar je F. Gestrin prispeval v zakladnico slovenskega in jugoslovanskega zgodovino-pisja, saj njegova bibliografija šteje več kot 200 enot, od tega 20 knjižnih objav in okrog 80 večjih razprav. Napisal je še veliko ocen novih publikacij in poročil o različnih srečanjih zgodovinarjev. Aktivno je sodeloval na številnih mednarodnih kongresih²⁷ in simpozijih, srečamo ga na skoraj vseh jugoslovanskih kongresih zgodovinarjev. Bil je tudi stalen predavatelj na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev.

Treba je omeniti uspešno štiriindvajsetletno pedagoško delo prof. Ferdá Gestrina na Univerzi. S seboj je prinesel tisti pedagoški eroš, ki je študente vznemiril in jih pritegnil k aktivnemu delu. Kljub pomanjkanju predznanja je mnoge navdušil za srednji vek. Ob delu v seminarju, ob seminarskih in diplomskih nalogah so nastajali teksti in besedila, ki so daleč presegle običajne zahteve. Zato so bili deli posameznih seminarskih ali diplomskih nalog objavljeni v strokovnih glasilih.²⁸ Ob delu v seminarju v šolskem letu 1976/77 je nastala razprava, pri kateri je sodeloval ves seminar, vseh 23 študentov. To kolektivno seminarsko delo je potem izšlo v obliki razprave.²⁹ Viden je Gestrinov prispevek pri vzgoji novih znanstvenih kadrov. Bil je mentor večjemu številu doktorandov, sodeluje tudi na podiplomskem študiju. Velik ugled, ki ga uživa kot univerzitetni učitelj in strokovnjak za srednji vek med jugoslovanskimi zgodovinarji je bil vzrok, da je tri šolska leta kot izvoljeni zunanji sodelavec predaval občo zgodovino srednjega veka na filozofski fakulteti v Sarajevu.

Teško bi zajeli številne Gestrinove funkcije, ki jih je opravljal po osvoboditvi in posebej v zadnjem desetletju. Naštejmo le najvidnejše. Na filozofski fakulteti je bil prodekan (1962—1964), predsednik znanstvene komisije, predsednik kadrovske komisije in član univerzitetne habilitacijske komisije. V Slovenski matici je bil član upravnega odbora in predsedništva ter vrsto let predsednik gospodarskega oddelka.

²⁰ Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo, Ljubljana 1984.

²¹ Bled v fevdalnem obdobju — do konca 18. stoletja. — Kronika 32, 1984, str. 119—130.

²² Reformacija v Ribnici in okolici. — Kronika 30, 1982, str. 95—101.

²³ Prometno trgovski položaj pohorskega območja v srednjem veku. — ZC 36, 1982, str. 5—17.

²⁴ Obdobje fevdalizma na ozemlju domžalske občine in luči zemljiškega gospodarstva Jablje. — Zbornik občine Domžale, Domžale 1979, str. 23—59.

²⁵ Trgovsko prometni položaj Kamnika do 17. stoletja. — Kamnik 1229—1979, zbornik, Kamnik, 1985, str. 45—61.

²⁶ Zahodnojugoslovanske dežele od 15. do srede 17. stoletja. — JIC 1976, str. 21—39; Die westjugo-slawischen Länder 1400—1650. — Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Socialgeschichte, Bd. 3, Stuttgart 1986, str. 1128—1148.

²⁷ Napisal je referat za mednarodni kongres gospodarskih zgodovinarjev v Bloomingtonu — Indiana, ZDA 1968; aktivno sodeloval na 8. mednarodnem kongresu gospodarskih zgodovinarjev v Budimpešti (16. do 20. VIII. 1982), z referatom o problematiki slovanskih migracij v Italijo od 14. do 17. stoletja.

²⁸ Ana Kastelic, Trgovina s platnom, raševino in barvili (terraghetto, terrarosso) na Reki v letih 1527—1631. — Jadranski zbornik VI, (Rijeka—Pula), 1966, str. 393—403; Metka Nusdorfer, Trgovina z železom, železnimi izdelki in drugimi kovinami na Reki v letih 1526—1631. — Kronika 29, 1981, str. 12—19, op. 28; A. Ožinger, Slovenski študenti na dunajski univerzi v poznem srednjem veku 1365—1518, Kronika 23, 1975, str. 149—153; J. Janžekovič, Slovenski študenti na dunajski univerzi v 16. stoletju, Kronika 25, 1977, str. 167—177.

²⁹ Trgovanje mornarjev iz jugoslovanskih dežel v Angliji leta 1504. — ZC 31, 1977, str. 477—490.

Uveljavil se je kot član italijansko-jugoslovanske zgodovinske komisije in kot član društva za proučevanje in napredek pomorstva Jugoslavije.

Zelo vidno in uspešno je Gestrinovo sodelovanje v Zvezi zgodovinskih društev Slovenije. Bil je dolgoletni član odbora zgodovinskega društva in eno mandatno dobo njegov predsednik (1966—1968). Sodeluje v uredniškem odboru Zgodovinskega časopisa in je bil glavni in odgovorni urednik od 1969 do 1972. Sodeluje oziroma je sodeloval v uredniških odborih strokovnih revij Kronike, Jugoslovenskog istorijskog časopisa in Pouka zgodovine. Kot član programske komisije je velikokrat prispeval k oblikovanju programov zborovanj slovenskih zgodovinarjev. Vse funkcije je opravljal vestno in z veliko mero odgovornosti. Ljubljansko zgodovinsko društvo se mu je oddolžilo na ta način, da mu je 7. junija 1985 podelilo diplomu častnega člana.

Tudi naša socialistična družba ni prezrla dela in zaslug prof. F. Gestrina na strokovnem in družbenem področju. Prejel je več priznanj, nagrad in odlikovanj. Nagrado sklada Borisa Kidriča je prejel leta 1965 za knjigo »Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti«, in leta 1973 za delo »Mitninske knjige«. Leta 1976 je bil odlikovan z redom Republike s srebrnim vencem, in leta 1984 z redom Dela z rdečo zastavo. Glede na obsežno in izvirno znanstveno delo ga je skupščina Slovenske akademije znanosti in umetnosti 6. junija 1983 izvolila za dopisnega člana akademije.

Ko se je pred tremi leti Ferdo Gestrin upokojil, to zanj ni pomenilo umika iz javnega življenja. Ni se predal mirnemu in lagodnemu življenju ali privoščil za služeni počitek. Ostal je aktiven na raznih področjih družbenih in strokovnih dejavnosti, predvsem pa izredno intenzivno ustvarja na znanstvenem področju. Toda, ko smo v začetku leta 1985 zvedeli, da je težko zbolel, nas je resno zaskrbelo. Na srečo je njegova trdna, športno vzgojena narava tudi to oviro premagala.

Zato mi, dragi Ferdo, dovoli, da se ti v tem slavnostnem trenutku v imenu vseh prisotnih zgodovinarjev zahvalim najprej za vse, kar si nam dal, čestitam k tvojemu življenjskemu in strokovnemu jubileju ter ti zaželim predvsem zdravja in moči, da bi lahko uresničil svoje znanstvene načrte, želim pa tudi veliko osebne sreče.

Ignacij Voje

Ali ste že poravnali letošnjo članarino za zgodovinsko oziroma muzejsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čim prej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

Ste že izpopolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000, Ljubljana, Aškerčeva 12 (telefon: (061) 332-611, int. 209). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov ZC. Do sedaj je izšla v ponatisu že vrsta letnikov revije: marca 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 ponatis 17. letnika za leto 1963, januarja 1980 ponatis 18. letnika za leto 1964, septembra 1980 ponatis št. 1-2/1972, decembra 1981 ponatis št. 1-2/1970, marca 1983 ponatis št. 1-2/1968, julija 1984 ponatis št. 3-4/1972, februarja 1985 ponatis št. 1-2/1971, oktobra 1985 ponatis 19./20. letnika za leti 1965-66 in marca 1986 še ponatis št. 3-4/1971 »Zgodovinskega časopisa«.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, (oddelek za zgodovino, Filozofske fakultete, YU-61000, Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 209) lahko naročite še večino letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih številk »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 40 din	GMDS 16/1935, št. 1-2 — 240 din
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — 240 din
GMDS 4-6/1923-25 — 40 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 60 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — razprodan
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — 200 din
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — 200 din
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — 440 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — 240 din
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — 200 din
GMDS 14/1933 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 60 din
GMDS 15/1934 — razprodan	GMDS 23/1942 — 120 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 80 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 60 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 100 dinarjev.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta GMDS odobravamo poseben popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek in dejanske poštno stroške.

IN MEMORIAM

IVO JUVANČIČ

(Bovec, 5. 12. 1899 — Ljubljana, 23. 8. 1985)

Ni lahko pisati besed v slovo znanču in kolegu, še mnogo težje jih je pisati prijatelju. In dr. Ivo, kot sem ga klical, je bil moj prijatelj, kljub skoraj pol stoletja časovne razlike med nama in kljub temu, da nikoli nisva prešla na »ti«. Generacijski jez naju ni razdvajal, združevalo pa naju je mnogo stvari. To sva odkrila že kmalu potem, ko sva se prvič srečala v natpani dokumentacijski sobi Inštituta za narodnostna vprašanja, kjer sem kot novopečeni asistent-pripravnik dobil svojo prvo delovno mizo. Z zanimanjem sem takrat prisluhnil potoku besed tega zadnjega »preživelega« iz Čermeljeve inštitutske ekipe. V meni je prepoznal rojaka, saj je bil moj stari oče iz Kreda pri Kobaridu takorekoč sosed Bovca in Kamnega, kjer je bil doma Juvančičev oče. Zbližala naju je ljubezen do gora, ki je tako prežemala dr. Iva, kot ga je z nerazvezljivimi vezmi uklenil njegov ljubljani Zlatorog, zbližala naju je najin posebni položaj, ki sva ga vsak po svoje uživala na delovnem mestu, zbližala naju je predanost zgodovini.

Ne bom podrobno popisoval življenja in dela dr. Iva Juvančiča. To so zelo dobro in temeljito storili pred menoj nekateri kolegi. Dovolj je, če opozorimo na tehtna prispevka mag. Borisa Gombača v Zgodovinskem časopisu 33/1979, št. 3, str. 465—466 in Branka Marušiča v Goriškem letniku 6/1979, str. 5—9 (Juvančičev zbornik), ki sta izšla v počastitev Juvančičeve osemdesetletnice, kot tudi na bibliografiji njegovih del, od katerih je tisto v Goriškem letniku sestavil Marijan Breclj, bibliografijo v Razpravah in gradivu Inštituta za narodnostna vprašanja 11—12/1980 pa Mara Mervič.

Podobno kot kolegi pred mano menim, da je mogoče plodno življenje dr. Juvančiča razdeliti na dve polovici: prvo, ko je soustvarjal slovensko, zlasti primorsko zgodovino, in drugo, ko jo je proučeval in ohranjal. Med obema obdobjema je zarezal, ki je ostala trajni mejnik njegovega življenja: opustitev duhovniškega poklica, odhod iz Goriške in začetek novega delovanja v Ljubljani leta 1947.

Zivljenja steze so mladega Ivanca Lovrinovega vodile iz rodnega Bovca v slovensko paralelko goriške gimnazije, vojni viharji I. svetovne vojne so ga prignali v Ljubljano, kjer je diplomiral v šentviških škofovih zavodih. Pot ga je vodila nazaj v ljubljeno Gorico, kjer je začel študirati bogoslovje, od tam na teološko fakulteto v Innsbrucku, ki se je vedno s spoštovanjem in hvaležnostjo spominjal. Mladi doktor zgodovine Sv. pisma se je tam prežal z novim, svežim mladinskim katoliškim gibanjem in odslej nosil vse življenje v sebi njegove sokove. Kot prefekt in podravatelj malega ter kasneje podravatelj in profesor velikega semenišča je v svinčnih časih fašistične Italije slovenskim dijakom in študentom krepil narodnostno zavest, italijanskim in furlanskim pa vcepljal duha narodnostnega sožitja in razumevanja. Kot tak se je zameril svojim škofijskim predstojnikom, ki tega duha žal niso premogli. Njihovo sovražno razpoloženje do dr. Juvančiča je še poglobil vojni in povojni čas, ko se je dr. Ivo odločil proti okupatorju in odklanjal vse oblike belogardizma in domobranstva ter pozneje dejavno posegel v jugoslovanske diplomatske napore za pravično zahodno mejo. Prelom, ki smo ga že omenili, ga je spravil iz Gorice v Ljubljano in v drugo življenjsko obdobje.

Kot zgodovinar je začel delovati pri Znanstvenem inštitutu vlade LRS, po njegovem razformiranju leta 1948 je bil arhivar v Muzeju narodne osvoboditve LRS, od 1957 do upokojitve leta 1972 (in še naprej) pa je delal na Inštitutu za narodnostna vprašanja, sprva kot vodja knjižnice in arhiva, nato kot znanstveni sodelavec na inštitutovem »zahodnem oddelku«.

Juvančičevo zgodovinsko raziskovalno delo lahko strnemo v več tematskih sklopov. Njegovo prvo raziskovalno obdobje pomeni zbiranje arhivskega gradiva in pisanje razprav o primorski NOB ter o NOB v »Ljubljanski pokrajini«. Drugi sklop predstavlja Juvančičevo proučevanje vprašanj Primorske pod fašistično zasedbo, fašizma samega ter italijanske iridente. Pozornost je posvečal tudi zgodovini in sočasnem razvoju nemške manjšine na Južnem Tirolskem. V zadnje Juvančičevo raziskovalno obdobje sodijo razprave o položaju primorske duhovščine pod fašizmom, predvsem zelo tehtna serija prispevkov, o goriških nadškofih dr. Sedeju in Margóttiju in tržaškem škofu Fogarju, ki je izhajala predvsem v Goriškem letniku.

Tisti, ki so ga poznali, bodo pritrdili, da dr. Ivo svojega bogatega znanja in življenjskih izkušenj ni razdajal samo v pisani besedi, pač pa tudi ustno. Vedno živahni in neutrudni šogovornik je bil pogosto podoben gorskemu potoku, iz katerega je bilo z nekaj potrpežljivosti in pozornosti mogoče izprati mnogo dragocenih podatkov. Po-

dobno je kot potok, ki se često razveja v sosednje tokove, delovalo tudi njegovo pisanje.

Zadnja leta dr. Iva so potekala zlasti v njegovem neustrasnem spopadu z boleznijo in njegovimi miselnimi sprehodi po Zlatorogovih poteh primorskih gora. Raziskovanje prepletanja mitologije in zgodovine v njegovem ljubljenskem gorskem svetu je bila rdeča nit, ki se je vlekla skozi vse njegovo delovanje. Zlatorogovemu kraljestvu je bila posvečena tudi njegova zadnja večja objava v Goriškem letniku (8, 1981).

Ko sem mu tistega poletnega popoldneva v bližini Slovenskega šolskega muzeja predstavljal tržaškega šolnika in zgodovinarja Sama Pahorja, nisem slutil, da bo konec najinih srečanj. Ob slovesu mi je kot običajno rekel: »Dreja, obiščite me kaj!« Kot vedno sem mu to tudi obljubil z običajno grenkim priokusom. V vseh letih najinega znanstva sem ga namreč uspel obiskati le enkrat. Če nosim danes preko lepih in toplih spominov nanj tenko tančico obžalovanja, jo nosim zaradi teh opuščeni obiskov.

Dr. Juvančič si je nedvomno zaslužil svoje dvojno mesto v slovenski zgodovini, kot njen sooblikovalec in kot njen raziskovalec. O tem so lepo pričali tisti, ki so ga spremljali na njegovi zadnji zemeljski poti, najprej njegovi nekdanji goriški učenci, nato njegovi sodelavci v znanstvenih in zgodovinskih ustanovah. Tisti, ki si domišljamo, da smo ga poznali malo bolje od drugih in da smo vsaj malo zaslutili, kaj kipi v njem, mu želimo mirnih in osrečujočih poti v njegovem ljubljenskem kraljestvu Zlatoroga.

Andrej Vovko

VIKTOR KOROŠEC

(7. 12. 1899 — 16. 11. 1985)

Akademik Viktor Korošec, profesor za rimsko pravo na Pravni fakulteti v Ljubljani, je le z manjšim delom svoje aktivnosti spadal v krog zgodovinarjev, in posebej Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Vendar pa je ta del tako pomemben, da je zapustil med nami trajne sledi.

Viktor Korošec se je rodil 7. decembra 1899 v Ljubljani, dokončal je osnovno šolanje in humanistično gimnazijo v Kranju in kot eden prvih študentov pravne fakultete na mladi ljubljanski univerzi študij prava leta 1924. Velikega, lahko bi rekli odločilnega pomena zanj je bila specializacija na univerzi v Leipzigu pri romanistu in orientalistu Pavlu Koschakerju (1879—1951) v letih 1924—1926. Sad te specializacije je bil habilitacijski spis o dedičevem jamstvu za zapustnikove dolgove po rimskem pravu (*Die Erbenhaftung nach römischem Recht. I. Teil. Das Zivil- und Amtsrecht, Leipziger rechtswissenschaftliche Studien 29, Leipzig 1927*), s katerim je tedaj komaj sedemindvajsetletni znanstvenik prodril v krog mednarodno priznanih strokovnjakov za rimsko pravo. Še bolj odločilnega pomena je bilo Koroščevo drugo bivanje v Leipzigu v študijskem letu 1928/9, ko se je pod Koschakerjevim mentorstvom, jezikovno izredno nadarjen, posvetil proučevanju pravnih virov starega Vzhoda. Sad te druge specializacije je monografija o hetitskih državnih pogodbah (*Hethitische Staatsverträge. Ein Beitrag zu ihrer juristischen Wertung, Leipziger rechtswissenschaftliche Studien 60, Leipzig 1931, ponatis 1978*), ki je še danes, po več kot pol stoletja, temeljno delo s tega področja. S tema dvema študijama se je Korošec povzpel v sam vrh evropske in tudi svetovne znanosti in si odprl pot do glavnih romanističnih in orientalističnih raziskovalnih središč. Vzporedno z afirmacijo na znanstvenem področju je potekalo napredovanje na ljubljanski pravni fakulteti (1927 docent, 1930 izredni profesor in 1935 redni profesor). Navedeni dve deli sta bili nekakšen kažipot za njegovo kasnejše znanstveno delo, ki se je v grobem delilo na dve področji: rimsko pravo in pravo starega Vzhoda, pri čemer je druga veja njegovega znanstvenega dela po pomenu vseskozi prevladovala.

Na področju romanistike je Korošec važen kot pedagog — rimsko pravo je predaval od leta 1927 do leta 1973 — in s tem kot vzgojitelj več generacij pravnikov. Glavni znanstveni in publicistični dosežek na tem področju je univerzitetni učbenik za rimsko pravo (prvič skupaj s prof. Gregorjem Krekom v letih 1936—1941, nato v več izdajah sam po vojni; zadnji ponatis 2. izpopolnjene izdaje je izšel l. 1980), zraščel iz potreb pedagoškega dela na fakulteti, vendar po zasnovi presega pedagoške potrebe. Koroščevo »Rimsko pravo« se uvršča v svoji zvrsti med najboljše dosežke v mednarodnem merilu in se približuje v mnogočem velikim priročnikom za znan-

stveno raziskovanje rimskega prava. Od drugih romanističnih študij naj omenim razpravo o Antinoopolskih fragmentih Gajevih Institucij (Zbornik znanstvenih razprav (odslej ZZR) 10, 1934, 54—78) in še danes v celoti uporabno, med zgodovinarji žal premalo poznano razpravo o nastanku Avgustovega principata (ZZR 19, 1943, 74—102), edino njegovo razpravo s področja rimskega javnega prava, ki nam slika dramatične, državno-pravno izredno komplicirane dogodke od propada rimske republike do ureditve principatske monarhične državne ureditve.

Sveleovni sloves si je profesor Korošec pridobil kot raziskovalec prav starega Vzhoda. Kot glavne rezultate na tem področju moremo oceniti slovenski prevod Hamurabijevega zakonika (ZZR 24, 1954, 53—96), monografije »Hethitica« (Razprave SAZU, I. razred IV/7, Ljubljana 1958), »Zakonik mesta Ešnunne in Lipit-Ištarjev zakonik« (Razprave SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Ljubljana 1953) in »Pogodba med Suppiluliumom I. in Sunaššurom iz Kizivuatne — Pogodba med Naram-Sinom in neznanim elamskim vladarjem« (Razprave SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede 14, Ljubljana 1983), kot viri pa enciklopedično obdelavo vseh klinopišnih prav v seriji priročnikov »Handbuch der Orientalistik« (Keilschriftrecht, Handbuch der Orientalistik, I. Abt., Ergänzungsband III: Orientalisches Recht, Leiden 1964; 49—219, 466—478). Koroščevo znanstveno in publicistično delo s tega področja je izredno obsežno in raznoliko (okoli 100 predavanj na raznih univerzah in v strokovnih društvih, več v tujini kakor doma; cela vrsta razprav, ki se tematsko raztezajo na vsa področja prav starega Vzhoda, od sumerskega do hetitskega, o katerem je največ pisal; vrsta gesel v realnem leksikonu za asiriologijo; redni nastopi na asirioloških kongresih itd.; izčrpno predstavitev njegovega dela, do leta 1972 je priobčil G. Kušej v ZZR 35, 1972, 21—28).

Končno še nekaj besed o tem, kaj je Korošec ustvaril kot pogodbeni profesor na oddelku za zgodovino (med leti 1953—1982), ko je uvajal študente zgodovine in arheologije v zgodovino starega Egipta in prednje Azije. Tu je opravil pomembno pedagoško delo. Če izrazim kot njegov student nekaj osebnih opažanj, morem reči, da so tudi ta predavanja odsevala Koroščevo skorajda fanatično delavnost, temeljitost in brezkompromisno poštenost. Kot entuziast se ni uklonil težavam, ki so se občasno kazale bodisi v premajhni odzivnosti študentov, bodisi ob vprašanju, kako strniti dokaj zahtevno vsebinsko bogato snov zgodovine dveh tisočletij v predavanjih dve uri tedensko v enem samem semestru. Pri izpitih je bil pošten in odkrit, študente je naravnost opozoril na pomanjkljivosti in vrzeli v znanju, pri ocenjevanju je bil objektiv in v bistvu blag. S svojim delom je zapustil mlajši generaciji zgodovinarjev velik dolg, da namreč ta predmet po njegovem odhodu ne bo zanemarjen ali celo pozabljen.

S svojim znanstvenim delom je obogatil zgodovinsko znanost v več ozirih. Nekatere njegove študije presegajo okvire pravne znanosti in so važne tudi za zgodovinarje, tako npr. Uvod v »Rimsko pravo« (v zadnji izdaji str. 1—54), že omenjena razprava o nastanku Avgustovega principata, razprava o simboličnih dejanjih pri sklepanju državnih pogodb pri Asircih, Grkih in Rimljanih (ZZR 30, 1962, 101—116), da navedem le nekaj meni znanih naslovov. Po drugi strani pa je bil prof. Korošec sodelavec Zgodovinskega časopisa, v katerem je objavil dve razpravi (Nekaj pravno-zgodovinskih pripomb k doslej objavljenim pismom mesta Mari, ZČ 6—7, 1952—1953, 30—70; Iz kmečkega življenja v Egiptu v Dioklecijanovi dobi — v luči novih papirov, ZČ 17, 1963, 101—125) in celo vrsto recenzij, v katerih je predstavljal novosti s področja asirioloških študij (ZČ 8, 1954, 232—239; 9, 1955, 241—249; 10—11, 1956—1957, 341—350; 12—13, 1958—1959, 326—341; 14, 1960, 252—256; 15, 1961, 208—215; 16, 1962, 242—246; 18, 1965, 307—328; 21, 1967, 271—277; 23, 1969, 163—166 in 305—307; 26, 1972, 157—159; 28, 1974, 173—176; 30, 1976, 359—363; 32, 1978, 163—166 in 342—347; 34, 1980, 235; 37, 1983, 254—255; gl. tudi Arheološki vestnik 17, 1966, 531—533; 20, 1969, 286—287; 24, 1973, 909—915; 27, 1976, 298—300; 29, 1978, 759—765; 30, 1979, 590—597).

Ostal nam bo v spominu kot prvi Slovenec, ki je obvladal jezik starega Vzhoda in ki je del tega bogastva zanesel med nas, kot znanstvenik, s katerim se lahko ponašamo, a tudi kot človeško topel, izredno prijazen in dober človek.

Rajko Bratož

OB SMRTI IVANA ZELKA

Slovensko zgodovinopisje je izgubilo samouka, ki je z nadarjenostjo, ljubeznijo do predmeta in s pridnostjo zapustil vidne sledove v njem — dr. Ivana Zelka. Rojen je bil 14. maja 1912 v Crensovcih; gimnazijo študiral v Soboti in Ljubljani, bogoslovje v Mariboru, kjer je bil 7. 7. 1935 ordiniran. Kaplanoval je v Dobrovniku v Prekmurju, pri Sv. Martinu pri Vurberku, med madžarsko zasedbo v Alsóságu, pri Gradu, v Salgóveskúti in dve leti na Cankovi. Po osvoboditvi je bil kaplan in župnijski upravitelj v Gornji Radgoni, od avgusta 1946 pa župnijski upravitelj in župnik v Špitaliču pri Konjicah do smrti 13. avgusta 1986.

Ceprav je že zgodaj zbolel za jetiko, si je s treznim življenjem toliko utrdil zdravje, da je mogel — s krajšimi presledki — tudi znanstveno stalno delati. To delo se je začelo že v študijskih letih z zbiranjem starih prekmurških tiskov, kar ga je privedlo najprej v slovstveno zgodovino (K bibliografiji del Mikloša Küzmiča, ČZN 1934, 64—68; Mikloš Küzmič, Prekmurska knjižnica 1, Sobota, 1937, 1—28 in več spisov v prekmurških publikacijah). Toda že zgodaj je zahajal v sombótski škofijski arhiv, študiral madžarsko zgodovinsko literaturo o Prekmurju, posebno objave virov, za kar je izbral čas zasedbe, ko si je tudi utrdil znanje madžarščine.

S študijem domače in tuje zgodovinske literature si Zelko ni le osvojil historio-grafske znanstvene metode, marveč se je — ob študiju slovenskih krajevnih in osebnih imen na današnjem madžarskem ozemlju — vživel tudi v poznavanje slovanske lingvistike v toliki meri, da je mogel uporabljati literaturo o tem predmetu in razsojati o pričevalnosti te vrste zgodovinskih virov.

Ivan Zelko je tudi formalno sklenil svoj študij zgodovine z doktoratom na teološki fakulteti 1974, vendar z disertacijo, ki obravnava splošno zgodovino: Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381 (Razprave I. razr. SAZU VII, 1972) in z dodatno razpravo: Cerkevnozgodovinska vprašanja ob novih dognanjih o družbeni in kolonizacijski zgodovini turniške pražupnije (Bogoslovni vestnik 1975). Na mariborskem oddelku teološke fakultete je predaval cerkveno zgodovino od 1968 do 1974.

Ivan Zelko, je usmeril svoje raziskovalno delo načrtno v odkrivanje prekmurske zgodovine, predvsem srednjeveške, da bi nadomestil zamudo na tem področju. Tako je razčistil nekatera vprašanja v zvezi z reformacijo, ki je imela v tej pokrajini poseben značaj (K zgodovini reformacije v Prekmurju, ČZN 1937; Protestantska cerkvena uprava v Prekmurju od konca XVI. stoletja do leta 1781, Bogoslovni vestnik 1970; Gradivo za zgodovino reformacije v Prekmurju, ČZN 1973). Jasno je pokazal pripadnost Prekmurja raznim škofijam (Zgodovinski pregled cerkvene uprave v Prekmurju, Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije, 1978; Cerkevna pripadnost Prekmurja v zgodovini, Ivanocyjev simpozij v Rimu, 1985 in passim drugod).

Srednjeveški prekmurški zgodovini je posvetil Zelko vrsto temeljnih razprav, ki jih je v glavnem objavil v Kroniki: Kolonizacijsko stanje ob Kučnici v XIII. stoletju (1957); Statistika prebivalstva v Prekmurju leta 1698 (1958); Romanska arhitektura in naselitvena zgodovina Prekmurja (ZUZ, n. v., V/VI); Soboški jobagioni (1961); Murska Sobota (1962); Ime Tótság in sedež belmurskega arhidiaconata (1963); Zemljišče Belmura (1963); Krog in Buzinci (1964); Stenski tabernakliji v prekmurških cerkvah (ČZN 1969). Razpravi o turniški pražupnji sta sklenili raziskovanje tega obdobja.

Vrsto vizitacijskih zapisnikov, nanašajočih se na prekmurske župnije v 17. in 18. stoletju, iz katerih je Zelko črpal gradivo za mnoge razprave, je objavil kot Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino (Acta ecclesiastica Sloveniae V, 1983) in jih tako naredil dostopne tudi drugim zgodovinarjem.

Pomembni, so tudi Zelkovi prispevki o zgodovini posameznih prekmurških župnij, od prvih člankov v Novinah 1933 in Kalendarju Srca Jezušovoga (1936—1943), predvsem v pomurskem koledarju Stopinje (1976—1986). V teh spisih je nabranega mnogo, nadrobnega gradiva, potrebnega za celotno zgodovino Prekmurja. Tak pregled je podal Zelko v razpravi Zgodovina. Obdobje od 8. do 20. stoletja v Zborniku občine Lendava (1981).

Drugo smer Zelkovega dela je predstavljalo sestavno zbiranje virov za prekmursko zgodovino v madžarskih publikacijah in arhivih, kar je opravljal najprej na lastno pobudo, nato pa na pobudo in s pomočjo Zgodovinskega inštituta pri SAZU. Poleg številnih fotokopij je zbral v mikrofilmih dostopne listine in druge vire, ki jih je delno že uporabil v svojih prejšnjih razpravah, sestavno pa pripravil za Historično topografijo Slovenije, da je bilo objavljeno kot njen prvi zvezek: Prekmurje do leta 1500. (Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, založila Pomurska založba v Murski Soboti 1982, spremna beseda Boga Grafenauerja V—XX v slovenščini, nemščini in madžarščini + 115 str. + 3 karte v prilogi). V dveh seznamih je zajetih okoli 300 krajevnih imen z navedbo vseh oblik le-teh v srednjeveških virih. S tem delom je tudi omogočeno raziskovanje nastanka in raz-

lage, teh krajevnih imen ter kolonizacijske zgodovine tega ozemlja. Zelko se je, že zgodaj, lotil širšega vprašanja naseljenosti Slovencev, v nekdanji Kocljevi kneževini in je zapustil obširen rokopis o tem predmetu. Prav tako čaka objave njegov rokopis prekmurskih urbarjev.

Ivan Zelko se je posvečal tudi zgodovini žičke kartuzije, v katere bližini je živel ter napisal poleg članka Sledovi srednjeveškega Špitaliča pri Konjicah (Kronika 1970) v knjižici Kartuzijani na Slovenskem (Ljubljana, 1960) poglavje Kartuzija Žiče, brošuro Špitalič (1978, tipkopis 51 str.), knjižico Žička kartuzija (Ljubljana, 1984, 131 str.) in poglavje: Žička kartuzija v zborniku: Redovništvo na Slovenskem (1984). Zbral je tudi mnogo izkopanin, ob špitališki cerkvi.

Raziskovalno delo Ivana Zelka pomeni najtehtnejši delež pri odkrivanju srednjeveške zgodovine Prekmurja, pa tudi cerkvene zgodovine te pokrajine v celoti.

Vilko Novak

BIBLIOGRAFIJA IVANA ZELKA

Kratice: ČZN = Časopis za zgodovino in narodopisje

Kron = Kronika

- Črensovka župnija. Novine 1932, št. 22.
Fare Slovenske Krajine. Novine 20, 1933, 21—22, 45.
- Boža znamenja med nami — 600 let našij far. Marijin list 30, 1934, 175—177 (podpis: -iz-).
- K bibliografiji del Mikloša Küzmiča. ČZN 1934, 64—68.
- Doeski k prekmurski zgodovini. ČZN 1936, 68—77. Kda je bio rojeni Küzmič Mikloš? Novine 1936, št. 39.
- (Ocena: Vilko Novak, Izbor prekmurske književnosti) ČZN 1936, 92—94—Novine 1936, št. 19 (podpis: -iz-).
- 200-letnica rojstva Mikloša Küzmiča. Kalendar S. J. 1936, 29—30.
- K Zgodovini reformacije v Prekmurju. ČZN 1937, 112—122.
- Mikloš Küzmič. Prekmurska knjižnica 1 (Sobota, 1937), 1—28.
- Küzmič Mikloš. Kalendar. Srca Jezušovoğa za 1937, 25—28.
- Kobilje. Kalendar S. J. za 1939, 45—53 (podpis: -iz-).
- Slovenska krajina v cerkveni zgodovini. Trgovski list 1939, št. 68.
- Iz naše preminočnosti. Kalendar S. J. 1940, 63—74.
- Romanje k »Mariji na püstini«. Kalendar S. J. 1942, 33—37.
- Cerkveno gorno pri Nedeli. Kalendar S. J. 1943, 46—50.
- Kolonizacijsko stanje ob Kučnici v XIII. stol. Kron 1957, 105—10.
- Prekmurska vodna imena v knjigi Franceta Bezlaja. Slavistična revija XI, 1958, 245—252.
- Statistika prebivalstva v Prekmurju leta 1698. Kron 1958, 85—93.
- Romanska arhitektura in naselitvena zgodovina Prekmurja. Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v. V/VI 1959, 235—244.
- Kartuzija Žiče. V: Kartuzijani na Slovenskem. Ljubljana 1960.
- Soboški jobagioni. Kron 1961, 160—164.
- Murska Sobota. Kron 1962, 20—30.
- Ime Tótság in sedež belmurskega arhidiaconata. Kron 1963, 95—101.
- Zemljišče Belmura. Kron 1963, 167—178.
- Zgodovina soboške dekanije. Špitalič 1963. (Tipkopis)
- Krog in Buzinci. Kron 1964, 49—55.
- Mlinarstvo pri panonskih Slovcnih. Kron 1967, 129—134.
- Narodnost prekmurske duhovščine in Miško Kranjec. Nova pot 1967, 366—374.
- Stenski tabernakliji v prekmurskih cerkvah. ČZN 1969, 187—199.
- Romanje slovenskih duhovnikov v Zalavár. Nova pot 21, 1869, 402—412.
- Sledovi srednjeveškega Špitaliča pri Konjicah. Kron 1970, 71—75.

- Protestantska cerkvena uprava v Prekmurju od konca XVI. stol. do leta 1781. Bogoslovni vestnik 1970, 221—232.
- De cultu Deiparae apud Slovenos in Pannonia. V: De cultu Mariano saeculis VI—XI. Romae, 1972, 333—339.
- Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381. Razprave I. razr. SAZU VII, 377—473 + 3 karte.
- Marijino češčenje pri panonskih Slovenih. Stopinje 1972, 97—98.
- Zgodovina Bistric v Prekmurju. V: Sadljubezni do Boga in domovine. Sobota, 1972, 5—38.
- Gradivo za zgodovino reformacije v Prekmurju. Vizitacijski zapisnik iz leta 1627. ČZN 1973, 100—126.
- Domanjševci (z M. Zadnikarjem). Sobota, 1974. Zgodovina. 6—27.
- Cerkvenozgodovinska vprašanja ob novih dognanjih o družbeni in kolonizacijski zgodovini turniške pražupnije. Bogoslovni vestnik 1975, 453—480.
- Zgodovina tišinske župnije. Stopinje 1976, 24—39. (Skupaj z Janezom Gregorjem.)
- (Ocena:) Franc Šebjanič, Protestantsko gibanje panonskih Slovencev (1977). ČZN 1979, 581—585.
- Borovnjakova pridiga v Skakovcih. Objavlja Ivan Zelko. Stopinje 1977, 104—106.
- Redovniki v Selu in Murski Soboti. Stopinje 1977, 61—68.
- Zgodovinski pregled cerkvene uprave v Prekmurju. V: Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije. Maribor 1978, 103—119.
- Starost naših cerkva in župnijskih šol. Stopinje 1978, 68—83.
- Špitalič. 1978, 51 str.
- Turniška pražupnja. Stopinje 1979, 45—49.
- Starejša zgodovina markovske župnije. Stopinje 1981, 89—105.
- Historična topografija Slovenije I — Prekmurje do leta 1500. Sobota 1982, XX + 112.
- Zgodovina občine Lendava. Obdobje od 8. do 20. stoletja. Zbornik občine Lendava, 1981, 16—35.
- Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino. Acta ecclesiastica Sloveniae 5, Ljubljana 1983, 227—320.
- Frančiškani v Murski Soboti. Acta ecclesiastica Sloveniae 5, 321—328.
- (Skupno z I. Camplinom) Župnija Sv. Trojice v Gornjih Petrovcih ali Nedela. Stopinje 1982, 31—41.
- Dopolnilo k zgodovini lendavske župnije. Stopinje 1982, 42—55.
- Župnija Dobrovnik. Stopinje 1983, 122—131.
- Turška oblast v Prekmurju. Stopinje 1983, 132—137.
- Žička kartuzija. Ljubljana 1984, 131 str.
- Zgodovina župnije Dolenci. Stopinje 1984, 75—84.
- Frančiškani v Murski Soboti. Stopinje 1984, 84—87.
- Stoletne razprtije zaradi reke Mure med Avstrijo in Madžarsko. Kron 32, 1984, 24—27.
- Žička kartuzija. V: Redovništvo na Slovenskem, Ljubljana 1984, 125—147.
- Ivanocyjev pomen za slovensko narodno zavest. Stopinje 1985, 55—57.
- Cerkvena pripadnost Prekmurja v zgodovini. Stopinje 1985, 57—58.
- Madžarska in turška oblast v Prekmurju. Stopinje 1985, 179—82.
- Cerkvena pripadnost Prekmurja v zgodovini. Ivanocyjev simpozij v Rimu. Rim, 1985, 25—30.
- Ivanocyjev pomen za slovensko narodno zavest v Prekmurju. Ivanocyjev simpozij v Rimu. Rim, 1985, 67—75.
- Prekmurska ledinska imena — in primerjava s panonskoslovenskimi. Slavistična revija 33, 1985, 459—465.
- Zgodovina župnije Pečarovci. Stopinje 1986, 68—76.
- Turški napadi in ropanja v gornjem Prekmurju. Stopinje 1986, 76—79.

VACLAV ŽÁČEK

21. marca 1986 je v Pragi v 81. letu umrl ugledni češki zgodovinar Václav Žáček. Spadal je v isto generacijo kot trije drugi odlični zgodovinarji, Hrvat Jaroslav Šidak (1903—1986) Slovenec Fran Zwitter (rojen 1905) in Poljak Henryk Batowski (rojen 1907). Vsi štirje so dobršen del svojega plodnega ustvarjanja posvetili isti temi, 19. stoletju in njegovim nacionalnim problemom.

Žáček se je rodil 20. septembra 1905 v kmečki družini v Bořeticah v pelhřimovskem okraju na južnem Češkem. Zgodovino je študiral na praški Karlovi univerzi. Njegov glavni učitelj je bil Josef Susta (1874—1945). Študij je končal leta 1930, nato je služboval v arhivu notranjega ministrstva in se leta 1946 habilitiral za zgodovino slovanskih narodov pri Miladi Paulovi (1891—1970), ki jo dobro poznamo tudi pri nas, saj je veliko pisala o jugoslovanskem problemu med prvo svetovno vojno, posebej o Jugoslovanskem odboru,¹ o češkem tajnem odboru in sodelovanju z Jugoslovani. Doktor znanosti (Dr Sc) po novih predpisih je postal leta 1968. Žal se Žáčkove življenjske prilike niso odvijale tako, kakor bi zaslužil. Tisti, ki so odrejali njegovo zunanjo pot, mu niso bili naklonjeni. Le nekaj let je mogel predavati na univerzi v Olomoucu, potem pa je bil do upokojitve inštitutski delavec na Češkoslovaški akademiji znanosti in nosil naziv docenta. Delal je v inštitutu, ki je dvakrat spremenil ime; najprej je bil to ugledni Slovanski inštitut (Slovanský ústav), ustanovljen 1928, ki mu je bil prvi predsednik Lubor Niederle (1865—1944), drugi pa (v letih 1932—1941) Slovenec Matija Murko (1861—1951); potem so ga preimenovali v Inštitut za zgodovino evropskih socialističnih držav, nato pa v Češkoslovaško-sovjetski inštitut.

Žáček je od tridesetih let, ko je začel, da svoje smrti zelo veliko napisal. Težišče njegovega dela je bilo 19. stoletje v najširšem smislu besede, od druge polovice 18. stoletja, ko so se začela pri nas moderna narodna gibanja; pa do konca prve svetovne vojne. Pisal je o stikih, zvezah in sodelovanju Čehov z drugimi slovanskimi narodi, Slovaki, Ukrajinci, Rusi, Bolgari, zlasti pa s Poljaki in z Jugoslavani. Pisal je tudi o zgodovini teh narodov, o različnih problemih zgodovine Slezije, ki je po sredji 18. stoletja še ostala v habsburških rokah, pisal je o idejah povezovanja raznih slovanskih narodov, o najrazličnejših političnih načrtih, ki so nastajali v takih in drugačnih krogih in povezavah demokratov, revolucionarjev, sanjačev, o medsebojnih zvezah, ki so jih imeli ti ljudje različnih narodov, o tokovih idej in informacij, ki so se pretakali pod površjem javnega in na prvi pogled vidnega življenja. Tu moremo dati le nepopolno, bežno delno sliko bogatega Žáčkovega ustvarjanja.

Ze leta 1935 je izšlo njegovo delo o odmevih poljske vstaje 1863 na Češkem. Poleg različnih člankov in večjih študij je objavil v letih 1947 in 1948 dva zvezka dela o Čehih in Poljaki in v revolucionarnem letu 1848, dvajset let pozneje pa je bil urednik 2. zvezka publikacije Češi a Poláci v minulosti (1967) in tudi njegov glavni pisec za obdobje 19. stoletja.

Leta 1958 je izdal obsežno, zelo široko zasnovano zbirko dokumentov o praškem slovanskem kongresu (Slovanský sjezd v Praze roku 1848, 615 strani). V zbirki so zbrani dokumenti o nastanku ideje, o organizacijskih pripravah, predkongresnih mnenjih pri slovanskih narodih, med diplomati in v neslovanskem tisku, o poteku, posledicah, nadaljnjih načrtih in ocenah. Med drugim je objavil Žáček tudi anonimni, zelo na hitro pisani koncept slovanskih želja,² za katerega smo šele dvajset let pozneje mogli ugotoviti, da je to eden zapisov Majarjeve peticije cesarju.²

Leta 1970 je izšla zgodovina Jugoslavije, ki ji je bil Žáček sourednik in eden piscev. Mnogo pomembnejše pa je obsežno in bogato delo o češko-jugoslovanskih stikih od najstarejših časov do leta 1918, ki je izšlo pet let pozneje (Češi a Jihoslované v minulosti, Praha, 1975, 755 strani). Žáček je vodil delovni kolektiv in sam napisal poglavji o narodnem prerodu in revoluciji 1848/49. V zborniku Slovanství v národním živote Čechů a Slováků, (1968) je napisal Žáček interesantno študijo o polonofilstvu in rusofilstvu kot dveh alternativah češkega slovanstva v 60-tih letih 19. stoletja. Večkrat je pisal o avstroslavizmu, ki je za nas zanimiv že zato, ker dostikrat navajajo Linharta kot njegovega začetnika. Tako je orisal češko-poljske diskusije o avstroslavizmu v letih 1842/43 (Slavia 1963), sprejemanje in odklanjanje Thunovega avstroslavizma in odmev Thunove brošure med slovanskimi narodi (Slavia 1980), vloga avstroslavizma v politiki avstrijskih Slovanov (zbornik Ludvík Štúr und die

¹ Slovanský sjezd str. 376—378.

² Na to zanimivo besedilo, spisano na zelenem papirju s hitro roko, je postal pozoren že Ivan Lah, ko je v arhivu praškega narodnega muzeja pregledoval del zbranega gradiva in objavil (SN 27—30. 8. 1918). Pozneje je precej dokumentov iz te zbirke objavil Fran Petre v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo 1940. Tudi on je opazil na dve strani popisano polo drobne pisave v gotici in navedel z nje kratek odlomek (str. 53). Ne Lah ne Petre nista sbrala zveze z Majarjem. Nemško besedilo peticije po Žáčkovi objavi z današnjim slovanskim prevodom je v Casopisu za zgodovino in narodopisje 50, 1979, str. 288—291.

slawische Wechselfeitigkeit, 1969) ter napisal obsežno študijo o razvoju avstroslavizma (Slovanske historické studie 7, 1968).³

Precejšnje veselje je imel Žáček tudi z življenjepisnimi študijami. V zadnjih desetih letih njegovega dela in življenja so se v seriji Odkazy pokrokových osobností naší minulosti, ki jo izdaja založba Melantrich, zvrstile kar tri njegove knjige. V prvi (1977) je bil opisan »češki rodoljub, poljski emigrant, slovaški dobrovoljec in srbski general« František Alexander Zach, v drugi (1977) pisatelj in radikalni demokrat Josef Václav Frič, v tretji (1983) pri nas manj znani Josef Barák, ki pa je spadal v 60-tih letih prejšnjega stoletja med vodilne osebe češkega kulturnega in političnega življenja. Delo o Friču daje tudi izredno lepo splošno sliko tedanjih problemov češkega narodnega gibanja.

O Zachu naj tu (v zvezi z Žáčkovim delom) spregovorimo nekaj več. Zach (1807—1892) je bil moravski Čeh. Ko je bil po študiju prava v službi v Znojmu, je prišlo do novembrske vstaje (1830) na Poljskem proti ruski oblasti. Zacha je vleklo, da bi se šel borit na poljsko stran, vendar je bila usoda vstaje, ko je prišel čez mejo, že odločena, tako da se je vrnil domov, a odšel naslednje leto (1832) v zahodno Evropo in se tam pridružil poljskim emigrantom. Za nekaj časa se je spet vrnil, ustanavljal tajna društva, pa znova odšel in se pridružil znanemu poljskemu centru, ki ga je v Parizu, s sedežem v Hôtel Lambert, vodil knez Czartoryski. Kot njegov tajni agent je prišel leta 1843 v kneževino Srbijo. Tu je ostal pet let, razvil veliko dejavnost, sestavil načrt slovanske zunanje politike in protirusko in protiavtstrijsko idejo v duhu zamisli Czartoryskega, ki ga je uporabil Garašanin za svoje Načertanije, navezal stike s Hrvaško in Bosno, pošiljal interesantna poročila v Pariz. Ob revoluciji v Avstriji je odpotoval domov, bil na slovanskem kongresu v Pragi, vodil boje slovaških prostovoljcev proti Madžarom, pa spet odšel v Srbijo in bil tu v vojaški službi kot upravnik artilerijske šole, postal general, bil v srbsko-turški vojni 1876 poveljnik ibarske vojske. Zadnje dobo svojega življenja je preživel večinoma na Češkem in umrl v Brnu. O tej zanimivi osebnosti je Žáček napisal vrsto člankov, razprav in knjig. V dolgoletnem delu po arhivih, muzejih in knjižnicah je pregledal obilno gradivo o Zachovem delovanju, zlasti njegova poročila v Pariz in drugo bogato korespondenco, hranjeno zdaj v Krakovu, Pragi in drugod. Tako podrobno delo na viših je značilno za Žáčkovo celotno znanstveno ustvarjalnost. Na ta način je posegel Žáček v razpravljanja o nastanku Garašaninovega Načertanija, zlasti z razpravo, objavljeno 1963 v zagrebškem Historijskem zborniku,⁴ izdal v Sarajevu knjigo izbranih Zachovih poročil iz Beograda v Pariz (Bosna u tajnim političkim izvještajima Františka Zacha iz Beograda 1843—1848, 1976), napisal razpravo o Zachovem posredovanju za zблиžanje med iliri in Srbijo (Česká účast při pokusech o politické sblížení Charvátů a Srbů ve 40. letech 19. století, Slovanské historické studie 6, 1966), da omenimo samo nekaj s tega obsežnega področja Žáčkovega dela, ki je vzbudilo med jugoslovanskimi zgodovinarji veliko zanimanje in pripeljalo do objave več njegovih del v Jugoslaviji.

Pri svojih razpravljanih Žáček, zvest stari dobri češki tradiciji, nikdar ni pozabil na Slovence. Kakor je v razpravi o češkem Narodnem muzeju v prerodnem gibanju (Sborník Národního muzea v Praze 1968) posvetil precej prostora razpravljanju o kranjskem deželnem muzeju, Čopu, Prešernu, Čelakovskemu, Kranjski, čbelici, tako je delal tudi v drugih svojih razpravah in v že omenjenem velikem delu Češi a Jihoslované v minulosti, kjer so Slovenci enakovredno in kvalitetno obdelani. Parkrat je mogel delati tudi v naših arhivih in knjižnicah. Dobro je poznal slovensko starejšo in novejšo zgodovinsko literaturo. V tem se je razlikoval od nekaterih znanih jugoslovanskih zgodovinarjev, ki tiskane slovenščine ne berejo, ker se jim zdi, da je ne razumejo ali da se je ne splača razumeti, pa čeprav pišejo o jugoslovanskih problemih 19. stoletja.

V zadnjih letih je pisal Žáček obsežnejše delo o Čehih in Slovencih v revoluciji 1848, namenjeno našemu Zgodovinskemu časopisu. Ali je to delo dokončal?

Polno lastnosti Václava Žáčka je, ki nam bodo ostale v spominu: obsežno znanje, poznavanje arhivskih fondov, korespondenc, literature, veselje do razpravljanja: večsah grenko, večsah hudomušno pripovedovanje o lastnih doživljajih, o sodobnih ljudeh, časih in usodah. Tisti, ki jih zanima razvoj Poljakov, Čehov, Slovakov, Srbov, Hrvatov in Slovencev v 19. stoletju, pa bodo ob iskanju literature velikokrat naleteli na Žáčkovo ime in na dragocene podatke izpod njegovega peresa.

Vasilij Melik

³ O tej in drugi literaturi o avstroslavizmu glej F. Zwitter v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo 1939, str. 364 in v knjigi A. Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije, Ljubljana 1981, str. 329, J. Šidak: Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49, Zagreb 1979, str. 95, 249.

⁴ Glej tudi N. Stančić: Problem »Načertanija« Ilije Garašanina u našoj historiografiji (Historijski zbornik 21/22, 1968/9, str. 179).

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI

23. ZBOROVANJE SLOVENSКИH ZGODOVINARJEV

(Tolmin, 1. do 3. oktobra 1986)

Po dvanajstih letih od zborovanja v Piranu in Trstu leta 1974 so se slovenski zgodovinarji, ki so se udeležili svoje najpomembnejše redne prireditve, ponovno srečali na Primorskem, v Tolminu. Zasluge za to ima posrečeno načelo zgodovinarjev, da organizirajo svoja zborovanja vedno v drugem slovenskem kraju; del svojega programa in časa pa namenijo obravnavi lokalne zgodovine dotičnega prostora. Bogata zgodovina Tolminske še zdaleč ni primerno in podrobno raziskana in je zato tudi zborovanje predstavljalo ugodno priložnost, da se nekaj več spregovori o njej. Slikoviti Tolmin in Tolminska sta prvič gostila to najpomembnejše srečanje slovenskih zgodovinarjev, katerim pa ta majhna deželica ni neznan, saj so npr. leta 1976 imeli v Tolminu simpozij o Simonu Rutarju, znanem slovenskem zgodovinarju in tolminskem rojaku. XXIII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev sta pripravila Zveza zgodovinskih društev Slovenije in Zgodovinsko društvo za severno Primorsko ob pokroviteljstvu skupščine občine Tolmin.

Tolminsko zborovanje je tako, kot predhodno brežiško-krško, potekalo tri dni. Prva dva dneva sta bila namenjena referentom in razpravljalcem, zadnji dan pa je že po tradiciji namenjen ekskurziji. Prejšnja zborovanja so bila praviloma organizirana tako, da so se končala na soboto, tolminsko pa je prekinilo s to navado in svoje delo opravilo v dneh od srede do petka. Drugo zunanjo značilnost tega zborovanja je predstavljalo izredno veliko — morda celo doslej največje — število udeležencev, tako da so morali nekateri prenočevati celo izven Tolmina.

Delovni del zborovanja, ki je potekal v lipo potresu (1976) obnovljenem kino gledališču v Tolminu, se je začel v sredo 1. oktobra. Po običajnem ceremonialu je udeležence zborovanja najprej pozdravil predsednik Skupščine občine Tolmin Marjan Klavora, ki je vsem zaželel pristržno dobrodoščilo, predstavil okoliš, ki je toplo sprejel slovenske zgodovinarje, in opozoril na hude težave, s katerimi se srečuje Tolminska danes. Zborovanje so nato pozdravili še član predsedstva RK SZDL Primož Hainz v imenu SZDL, predsednik Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije Miomir Dašič in Zdravko Klanjšček v imenu Zveze združenj borcev NOV.

Lahko rečemo, da se je delovni del zborovanja začel že z referatoma Marjana Rožmana in Hinka Uršiča, ki sta govorila pred osrednjim in glavnim referatom prof. Boga Grafenauerja. Marjan Rožman je predstavil Tolminsko danes, njene uspehe, predvsem pa probleme, s katerimi se srečuje, in nič kaj rožnato perspektivo, ki se obeta v primeru, da bo šel trend razvoja v tej smeri. Hinko Uršič je nato zelo jedrnato, a temeljito in pregledno predstavil geografske značilnosti Tolminske dežele. Glavno temo zborovanja: zahodna slovenska etnična meja od nastanka do najnovejših obdobj, je odprl prof. Bogo Grafenauer z uvodnim referatom Slovensko-romanska meja — ločnica in povezava. Njegov referat je vsebinsko in časovno presegel ostale. Grafenauer je v sintetični obliki prikazal vse bogastvo in raznovrstnost odnosov z našimi zahodnimi sosedi v različnih časovnih obdobjih in zgodovinskih situacijah, v katerih je etnična meja igrala tako vlogo ločnice kot povezovalke, pač odvisno od razmer. Njegov referat je služil kot dobra podlaga za dopolnjevanje in navezovanje drugih referatov, ki so bili prezentirani v okviru glavnih teme. Arheolog Drago Svolišak, poznavelec tolminskega arheološkega materiala in dolgoletni vodja izkopavanj izredno pomembne halštatske naselbine na Mostu na Soči, je ob seriji diapozitivov predstavil arheološka obdobja Tolminske, kjer zlasti izstopa železnodobna svetolucijska kulturna skupina. Predavanje je zopet opozorilo na presenetljivo bogastvo in pomembno kulturno in arheološko dediščino, ki se (je) skriva(la) v revni tolminski zemlji. Ker je predavanje Vinka Sribarja o rezultatih arheoloških izkopavanj in topografskih raziskav zgodnjega srednjega veka v Furlaniji žal odpadlo, je sledil referat Petra Stiha, ki je poskušal bolj ali manj v glavnih potezah prikazati razvoj pokrajine ob Soči in na Krasu v posebno deželo in bistveno vlogo, ki so jo pri tem procesu odigrali goriški grofje kot zavesten element, ki je deloval v smeri nastanka posebne dežele. Naslednja dva referata, ki sta tvorila nekakšno celoto in sta ju prispevala Božo Otorepec in Reinhard Härtel iz Gradca, sta vsak na svoj način izpričala tesno povezanost furlanskega in slovenskega prostora v srednjem veku. Prvi je na podlagi lastnega dela v furlanskih arhivih in obilice gradiva, ki ga je tam dobil, predstavil trgovske stike med Furlanijo in slovenskimi deželami, ki so bili izredno intenzivni in so bogato dokumentirani v dobesedno nepregledni vrsti furlanskih notarskih knjig.

Po Otoprečevih ocenah je doslej znanega relativno malo materiala o slovenski zgodovini v furlanskih arhivih, tako da bodoči delavci na tem področju lahko računajo na številne podatke, ki bodo močno obogatili slovensko zgodovino. Gost iz Gradca intenzivno dela na pripravi izdaje virov za zgodovino oglejskega patriarhata, in kot tak odlično pozna furlanske arhive, v katerih je našel tudi nove virre za slovensko zgodovino. Zlasti je pomembna najdba 55 doslej neznanih listin za zgodovino Izole v srednjem veku. Oba referata sta samo potrdila (kar je že dolgo znano), da skrivajo furlanski arhivi obilo pomembnega gradiva za slovensko, nacionalno zgodovino in da bo moralo slovensko zgodovinopisje v prihodnje več svojih sil usmeriti v spoznavanje furlanskih materialov. Dopoldanski del prvega dne zborovanja je zaključil Milan Pahor iz Trsta, ki je govoril o opcijah v Kanalski dolini v letih 1939—1942 in predstavil vrsto zanimivih, predvsem pa novih podatkov iz te relativno slabo znane problematike.

Popoldanski del zborovanja je, tako kot dopoldanski, posvetil svojo glavno pozornost osrednji temi zborovanja. Začel ga je Drago Sedmak, ki je v izčrpnem referatu temeljito prikazal potek dogodkov in bojev na soški fronti v prvi svetovni vojni in s tem predstavil priložnostno razstavo Krvavo Posočje, ki je bila ob zborovanju postavljena v preddverju Kino-gledališča. Zaradi bolezni Emilijana Cevca je odpadel tudi njegov referat Pretoki umetnostnih vplivov na slovensko-romanski meji, tako da se je zborovanje nadaljevalo z referatom Jaromira Berana, ki je govoril o pravnih določitih razmerja med Beneško republiko in habsburškimi deželami od 16. do 18. stoletja, pri čemer je mogel predstaviti le kratek povzetek bogatega gradiva, ki ga je zbral o tej problematiki. Pozornosti vredno je bilo predavanje Luigija Tavanija iz Gorice, ki je predstavil odnos prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa do Slovencev. Attems se je zavedal, da je njegova škofija skoraj v celoti slovenska in je bil Slovincem pozitivno naklonjen. V svojem referatu je avtor poleg tega povsem upravičeno postavil vprašanje vpliva goriške nadškofije na slovensko kulturno stvarnost v drugi polovici 18. stoletja; vprašanje je bilo v naši historiografiji zemanjeno in še čaka na podrobnejšo obravnavo. Prof. Fulvio Salimbeni iz Trsta je obravnaval italijanske poglede na vzhodno mejno Italije do prve svetovne vojne; ti pogledi niso bili vedno enotni in enaki. Zlasti s primerjalnega vidika (glede na slovensko-italijansko razmerje) je bil zanimiv referat Ivana Katardžieva iz Skopja, ki je predstavil usodo makedonskega naroda, njegovo razdelitev med tri države, zlasti razvoj makedonskega vprašanja in njegovo usodo v egejskem delu Makedonije. Profesor Janko Pleterski je obravnaval v svojem referatu vprašanje meje na Soči, v notranjih odnosih jugoslovanskega gibanja med prvo svetovno vojno; Slavica Plahuta pa je predstavila delovanje fašistične stranke na Goriškem v letih 1941—1943. Delovni del prvega dne zborovanja je zaključil Samo Kristen, ki je na primeru dogodkov v Trstu maja 1945 in njihovem odsevu v spominih nekaterih udeležencev takratnega dogajanja pokazal na negativne in pozitivne strani memoarske literature nasploh. Zvečer so se zgodovinarji udeležili sprejema, ki jim ga je v hotelu Centroslavija priredil predsednik Skupščine občine Tolmin Marjan Klavora.

Dopoldanski del drugega delovnega dne zborovanja je odprlo pet referatov, ki so bili posvečeni zgodovini prometa od srednjega veka dalje. Janez Šumrada je na podlagi sila zanimivega dokumenta o popravilu bovške ceste, ki je preko Predila in Bovca povezovala Koroško s Furlanijo in je v prepisu ohranjen tudi v Arhivu Slovenije, predstavil način vzdrževanja cest v tistem času. Prof. Ferdo Gestriin je komentiral doslej neznano karto o soški poti s konca 16. stoletja, ki je hrani Haus- und Staatsarchiv na Dunaju. Vinko Rajšp je na podlagi vojaških specialk iz Kriegsarchiva na Dunaju predstavil ceste na Goriškem v 18. stoletju; Eva Holz pa cestne povezave med Kranjsko in Goriško v 19. stoletju. Kot zadnji je v sklopu referatov o prometu govoril Tadej Brate, ki je z edinstveno serijo barvnih diapozitivov predstavil bohinjsko železnico, ki prav letos praznuje svojo osemdesetletnico (1906—1986). Po kratkem odmoru se je delo nadaljevalo z referati, ki jih je pripravila šolska sekcija. Ti so še zlasti pritegnili pozornost številnih učiteljev zgodovine. Najprej je Tomaž Weber predstavil referat Od tradicionalnega do integralnega zgodovinskega učbenika. Nato je Štefan Trojar predaval o zasnovi zgodovinskih tem in načrtovanju pouka. Veliko pozornosti je požel Pavel Bogataj iz Ajdovščine, ki je kot pedagog z dolgoletno prakso spregovoril o svojih izkušnjah ob prenovljenem učnem načrtu zgodovine v 6. razredu osnovne šole in se zavzel za uvedbo zgodovine že v 5. razred osnovne šole.

Po končanih predavanjih so udeleženci zborovanja obiskali sodobno knjižnico Cirila Kosmača v Tolminu, kjer je Branko Marušič predstavil knjižno razstavo Domožnanstvo Tolminske in govoril o Tolminski v zgodovinopisju.

Popoldanski del zborovanja se je nadaljeval v hotelu Centroslavija, kjer je bila okrogla miza o historiografiji na Slovenskem, ki jo je pripravila sekcija za sodobno zgodovino in jo je vodila Jera Vodušek-Starič. Da gre za pomembna vprašanja in odprte probleme, govori že dejstvo, da je na njej z vnaprej pripravljenimi prispevki

ali brez njih sodelovalo kar 15 zgodovinarjev (Bogo Grafenauer, Janko Pleterski, Vasilij Melik, Janko Prunk, Franc Rozman, Miroslav Stiplovšek, Tone Ferenc, Ferdo Gestrin, Jasna Fischer, Matjaž Klemenčič, Janez Sumrada, Walter Lukan, Branko Marušič, Fran Zwitter in Primož Hainz). Svojo pozornost so v največji meri posvetili vprašanjem in problemom najnovejše zgodovine, še zlasti po letu 1945, ki se po mnenju nekaterih bistveno premo raziskuje. Ob vsej tej kritičnosti velja pomisliti na opozorilo akademika Frana Zwittra, kako pozno smo Slovenci dobili institucije kot sta Univerza in Akademija in da seveda v tem relativno kratkem času ni bilo mogoče zadovoljivo in zadostno reševati vse probleme, ki so se postavljali pred slovenske zgodovinarje. Delo, ki je bilo opravljeno doslej, pa zagotovo ni majhno, niti nepomembno. Kakorkoli že, okrogla miza na mnoga vprašanja, ki jih je postavila, zaradi pomanjkanja časa pa tudi širine problematike, ki jo je obravnavala, ni odgovorila in bi bilo želeli, da bi svoje delo nadaljevala, kakor je bilo tudi obljubljeno. Referati z zborovanja in razprava z okrogle mize bodo objavljene v Zgodovinskem časopisu.

Ob koncu drugega delovnega dne zborovanja je sledil občni zbor Zveze zgodovinskih društev Slovenije, ki je naklonjeno sprejel poročila o delu Zveze, posameznih društev in revij ter izvolil svoje novo vodstvo, ki mu bo še naprej na čelu Marija Oblak-Čarni. Po končanem občnem zboru je bilo prijetno tovariško srečanje v počastitev sedemdesetletnice prof. Ferda Gestrina, slavljenca pa je lepo predstavil prof. Ignacij Voje.

Zadnji dan zborovanja se je veliko število zgodovinarjev udeležilo strokovne ekskurzije na Vrsno, kjer se je rodil Simon Gregorčič, in v vasico Krn, kjer stoji domačija Simona Rutarja. Poseben ton je izletu dajalo prekrasno jesensko vreme, ki je sploh vse tri dni lepšalo udeležencem zborovanja bivanje v Tolminu in marsikdo se bo verjetno ob misli na tolminsko zborovanje najprej spomnil prav tega lepega vremena.

Poročilo predsednika
Peter Štih

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

OBČNI ZBOR V TOLMINU 2. 10. 1986

Poročilo predsednika

Zadnja skupščina Zveze zgodovinskih društev je bila junija 1985 v Ljubljani. Čeprav od takrat še nista potekli polni dve leti, smo sklicali občni zbor in skupščino, ker smo menili, da sodita v čas zborovanja, ko so zgodovinarji v velikem številu že zbrani.

13. junija 1985 je bil izvoljen tale odbor: predsednica: Marija Oblak-Čarni, podpredsednika: dr. Vasilij Melik, dr. France Kresal, tajnica: Jasna Horvat, blagajnik: Boris Rozman, pomočnica blagajnika: Majda Čuden, nadzorni odbor: dr. Milica Kacin-Wohinz, dr. Miro Stiplovšek in Primož Hainz, samoupravno sodišče: dr. Fran Zwitter, dr. Bogo Grafenauer in mag. Eva Holz.

Delo v zadnji poslovni dobi je potekalo po programu, ki smo ga opredelili na 1. seji izvršnega odbora: koordinacija dela zgodovinskih društev in povezava s sorodnimi društvi v Jugoslaviji in inozemstvu, skrb za redno izhajanje glasil Zgodovinskega časopisa in Kronike ter priprava na 23. zborovanje slovenskih zgodovinarjev.

Izvršni odbor se je sestel na štirih sejah, sicer pa smo tekoče zadeve obravnavali na sejah predsedstva. V prvi vrsti smo želeli zapolniti nepovezanost, ki jo je čutili po ustanavljanju lokalnih društev (doslej je bilo na slovenskem nacionalnem prostoru ustanovljenih 12 društev, 3 so v ustanavljanju), s sklicevanjem sej izvršnega odbora in pošiljanjem zapisnikov in drugih obvestil in pobud vsem društvom, da bi bila na ta način čim bolj obveščena o delu Zveze in dogajanjih na strokovnem zgodovinskem področju v Jugoslaviji. Verjetno nismo kdovekaj uspeli. V tej smeri bo treba še delati. Današnje zborovanje pa vsaj po številni udeležbi kaže, da smo na sodelovanje in skupne akcije pripravljeni.

Oktober 1985 smo organizirali proslavljanje 80-letnice profesorja Frana Zwittra; pri tem so sodelovali Predsedstvo SR Slovenije, Izvršni svet Skupščine SR Slovenije in Predsedstvo Republiške konference SZDL Slovenije, ter organizacije koroških in primorskih Slovencev iz zamejstva. Aprila 1986 smo proslavljali 70-letnico profesorja Boga Grafenauerja in 60-letnico profesorja Ignacija Vojeta, oktobra 1986 pa 70-letnico profesorja Ferda Gestrina. Prek Zveze zgodovinarjev Jugoslavije smo podprli kandidato profesorja Frana Zwittra za nagrado AVNOJ za leto 1985.

Poslovali smo se žal od vrste naših tovarišev. Zadnji dve leti so umrli: Anton Berlot, Marko Čelebič, France Klopčič, Viktor Korošec, Ivan Kreft, Simon Lenarčič, Bogdan Mihelič, Ivo Pirkovič, Andrej Šarc, Franc Šebjanič, France Škerl, Ivan Zelko in David Zupan.

Delali smo v Zvezi zgodovinarjev Jugoslavije. Dajali smo mnenja, ki jih je Zveza potrebovala, imenovali svoje predstavnike v njene organe, komisije, uredništva. Udeležili smo se IV. konference predsedništva Zveze 19. maja 1986, sej predsedništva, znanstvenega sveta za pripravo IX. kongresa zgodovinarjev Jugoslavije, ki bo oktobra 1987 v Prištini, seje uredniškega odbora obnavljajočega se Jugoslovanskega zgodovinskega časopisa (JIC), sej Nacionalnega komiteja, Komiteja za balkanologijo in bizantologijo, sej mednarodnih komisij, tako jugoslovansko-francoske, ki je junija 1985 zasedala v Ljubljani, jugoslovansko-madžarske, jugoslovansko-avstrijske. Naši predstavniki so se udeležili svetovnega zgodovinskega kongresa v Stuttgartu.

Sodelovali smo pri pripravi programa mednarodnega kulturnozgodovinskega simpozija »Modinci 86« na temo Vpliv in učinki tiskarstva in tiska v panonskem prostoru do jožefinskih reform in se srečanja, ki je bilo od 30. junija do 4. julija 1986 v Celju, tudi udeležili. Razpravljali smo o problematiki pouka zgodovine. Organizirali smo razpravo o prenovljenih učnih načrtih za družboslovne predmete v srednjem usmerjenem izobraževanju v okviru zgodovinskih društev in sporočili mnenje Zavodu za šolstvo SR Slovenije. Podprli smo pobudo Muzejskega društva v Skofji Loki za strokovno srečanje v spomin pokojnega dr. Pavleta Blaznika in se dogovorili za sodelovanje. Ustanovili smo komisijo, ki bo ta srečanja pripravljala. V dnevnem časopisu smo objavili izjavo proti selitvi tiska iz Narodne in univerzitetne knjižnice v dislocirano skladišče in podpora za postavitev spomenika Rudolfu Maistru v Mariboru, obravnavali in podprli smo akcijo Prušnikove bralne značke. Imenovali smo svoje predstavnike za člane svetov nekaterih kulturnih in drugih institucij.

Največ dela so terjale priprave 23. zborovanja v Tolminu. Tema Zapadna meja je bila dogovorjena že na skupščini junija 1985. Priprave smo izvedli v sodelovanju s sekcijama za sodobno zgodovino in za gospodarsko in družbeno zgodovino ter Zgodovinskim društvom za Severno Primorsko, na čigar teritoriju smo se na zborovanje zbrali. Svoj del programa je prispevala tudi šolska sekcija. Program smo oblikovali na skupnih sestankih. Zeleli smo ga pripraviti tako, da bi opozorili predvsem na nove raziskave in dosežke in ne ponavljali tega, kar je bilo že povedano.

Veliko časa smo posvetili reševanju finančnega vprašanja. Zelo razvežane dejavnosti Zveze nikakor ni bilo mogoče kriti iz članarine. Pošiljali smo vloge za financiranje akcij in izdajanje glasil. Denar za to smo dobili predvsem od Raziskovalne in Kulturne skupnosti Slovenije, nekaj je prispevala tudi Izobraževalna skupnost Slovenije (za delo šolske sekcije). Od kod smo dobili denar in koliko, je razvidno iz finančnega poročila, ki ga bo podal blagajnik. Nikakor ni bilo mogoče zagotoviti denarja za t. im. redno poslovanje, to je za potovanja na seje organov Zveze zgodovinarjev Jugoslavije in za delo ostalih sekcij. Zato smo zaprosili za sprejem pri predsedniku Predsedstva RK SZDL. Posebna delegacija naše Zveze mu je razložila naše delo in probleme financiranja. O tem smo informirali nato tudi na seji Predsedstva RK SZDL 30. septembra 1986, ko se je razpravljalo o društvih, in na zasedanju Zvezne konference SZDL v Beogradu. Vlogo za finančna sredstva za redno delo in delo sekcij za leto 1987 smo naslovili na Kulturno skupnost Slovenije. Upamo na finančno boljše prihodnje poslovno leto.

Na koncu sem dolžna povedati, da je delo naše Zveze slonelo v glavnem na članih izvršnega odbora, predvsem pa na predsedstvu in članih uredništev, in se na tem mestu vsem lepo zahvalim.

Marija Oblak-Carni

Poročilo blagajnika

Obseg denarnega poslovanja med XXII. zborovanjem ZZDS v Brežicah in XXIII. zborovanjem v Tolminu nam pokaže naslednje številke:

Stanje na dan 21. 9. 1984	+ 588.922 din
Prihodki	+ 23.875.817 din
Odhodki	— 22.137.487 din
Stanje na dan 26. 9. 1986	+ 2.327.252 din

Na žiro računu je bilo na dan 26. 9. 1986 + 2.285.874 din, v ročni blagajni ZZDS pa 41.378 din. Skupni promet v obeh letih je znašal 46.013.304 din.

Stanje po posameznih postavkah:

Postavka za XXII. zborovanje v Brežicah je zaključena na saldo 0 din, medtem ko je stanje postavke za XXIII. zborovanje v Tolminu + 687.147 din. — Postavka

časopisa za slovensko krajevno zgodovino Kronike znaša + 1.769.225 din. Stanje posameznih postavk za Zgodovinski časopis pa je naslednje: postavke za leta od 1978 do 1982 so zaključene, tako da saldo znaša 0 din, postavka za leto 1983 znaša + 15.980 dinarjev, za leto 1984 + 24.695 din, za leto 1985 — 259.428 din, za leto 1986 + 143.071 dinarjev in za leto 1987 + 1.420 din. Postavka za zalogo Zgodovinskega časopisa je + 97.891 din. Postavka za redno dejavnost znaša — 155.672 din. Stanje je vedno negativno in minus je vedno večji. Temu botrujejo zlasti strokovna potovanja članov društva v Beograd, ki praktično nimajo nobenega kritja. Članarina in podporna članarina Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Inštituta za narodnostna vprašanja, Filozofske fakultete (oddelka za zgodovino) in Inštituta Milka Kosa (ZRC SAZU) ne zadoščajo niti za sprotno delo, kaj šele za potovanja. Na vsak način je do sredstev treba nekje priti. Saldo 0 din imajo tudi postavke Jugoslovansko-avstrijska komisija, Jugoslovansko-francoska komisija, knjiga Zgodovina Ljubljane, zbornik Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes in značke. Stanje postavke za pedagoško sekcijo znaša + 2.923 din.

Poudariti je treba, da največ denarja prispevajo Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije. Z manjšimi zneski pa ob zborovanjih, posvetovanjih in raznih drugih priložnostih prispevajo finančno pomoč tudi Posebna raziskovalna skupnost, Izobraževalna skupnost Slovenije, Izobraževalna skupnost za družboslovno usmeritev kot tudi druge institucije.

Na koncu poročila se zahvaljujem tov. Majdi Čuden, upravnici revije Zgodovinski časopis, za pomoč pri blagajniškem poslovanju in seveda tudi Zgodovinskemu arhivu Ljubljana (tu sem zaposlen), ki mi je omogočil, da sem opravljal blagajniške posle.

Boris Rozman

Poročilo šolske sekcije

V letih 1984—86 je potekal pouk zgodovine na osnovnih in srednjih šolah SR Slovenije v utečenih didaktičnih razmerah. Hkrati pa so tekla prizadevanja za uveljavljanje prenovljenega učnega načrta zgodovine v osnovni šoli.

V osnovnih šolah se prenovljeni učni načrt zgodovine uveljavlja zlasti v 6. in 7. razredu. Učitelji zgodovine imajo na razpolago učbenike pa tudi druge sestavine učnega kompleta. Poldelovni učbenik za 6. razred je izšel 1985, hkrati pa tudi čitanka, delovni zvezek kot tudi skrbno izdelan komplet diapozitivov in grafologij. Po tej zasnovi je letos izšel še učbenik za 7. razred, v pripravi pa je tudi celovit učni komplet.

Pouk zgodovine na srednjih šolah v skupnih izobraževalnih osnovah poteka po učnem načrtu iz leta 1979. Pravkar pa je izšla druga izdaja učbenika zgodovine za 1. razred v programu SVIO, ki je pripravljen na osnovi evalvacijskih proučevanj. Nekateré teme so poenostavljene, združene, bolj je uveljavljeno načelo vzorčnih primerov, bolj sistematično so zgrajeni razširjeni elementi nacionalne zgodovine. Preko evalvacijskega postopka so bile izražene pripombe glede učbenikov zgodovine v 3. in 4. razredu družboslovno-pedagoških usmeritev. Na osnovi popravkov sistema srednjega usmerjenega izobraževanja je bil letos izdelan učni načrt, ki predvideva za družboslovno-pedagoške usmeritve enoten, linearni program od 1. do 4. razreda. V njem so, teme tako razporejene, da so dobila starejša obdobja več prostora. Prizadevamó pa si, da bi pouk zgodovine dobil tudi večji fond ur. Zgodovina naj bi vključila teme, ki osmislijujejo zgodovinski razvoj tistih gospodarskih panog, v katere je program šole usmerjen.

Šolska sekcija Zveze zgodovinskih društev Slovenije je delovala preko organizacijskega jedra. V odboru smo sproti poročali o aktualnih problemih pouka zgodovine. Tesno smo sodelovali z Zavodom za šolstvo SRS, z Državno založbo Slovenije in z Zvezo prijateljev mladine Slovenije. Šolska sekcija je permanentno spremljala pripravo učnih načrtov, evalvacijo učbenikov zgodovine, kot tudi pripravo in izdajanje učbenikov in drugih učnih sredstev. Spremljali smo tudi tekoče probleme Državne založbe Slovenije pri izdajanju učnih sredstev. Sodelovali smo tudi pri programskih pripravah X. jugoslovanskega simpozija o pouku zgodovine 1985 v Mavrovem in na XI. simpoziju letos v Osljéku. Na obeh jugoslovanskih simpozijih sta nastopila po dva referenta iz Slovenije. Sicer pa se je teh simpozijev udeležilo le po nekaj učiteljev zgodovine iz SR Slovenije. Tudi metodična revija Pouk zgodovine ima iz naše republike premalo naročnikov, čeprav bi lahko vsak učitelj zgodovine v njeni vsebini našel mnogo pobud. Več članov šolske sekcije je aktivno sodelovalo z Zvezo prijateljev mladine pri organizaciji in izvedbi tekmovanja zgodovinskih krožkov na osnovnih šolah. Naloge so obravnavale dogajanja in pričevanja iz prvih obdobij pa osvoboditvi in so lepo uspeli. Tokrat je ta aktivnost dobila tudi boljšo popularizacijo v sredstvih javnega obveščanja. Člani šolske sekcije smo tudi aktivno sodelovali pri pripravi razstave učil v Ljubljani in sicer pri pripravi normativov za družboslovno

učilnico. Izobraževalna redakcija RTV pa nas ni vabila na sestanke ob programiranju oddaj. Ugotavljam tudi, da naše sugestije glede metodično zasnovanih zvočnih kaset niso bile sprejete.

Stefan Trojar

Poročilo sekcije za krajevno zgodovino

Osnovni namen sekcije za krajevno zgodovino je pospeševanje krajevnega zgodovinarstva in vzbujanje zanimanja za preteklost na manjših geografskih območjih. Temu cilju je bila namenjena tudi okrogla miza o krajevni zgodovini, ki smo jo ob 40-letnici osvoboditve organizirali v Kranju. Istega dne je bila tudi predstavitev Kranjskega zbornika 1985, ki ima pretežno krajevnozgodovinski značaj. Menili smo, da je to primeren trenutek, da se pogovorimo o pomenu krajevnega zgodovinarstva, njegovem mestu v znanosti in o sodelovanju različnih strok pri proučevanju krajevnega zgodovinarstva. Okrogli mizi je prisostvovalo okoli 70 udeležencev. Vodil jo je prof. dr. Ferdo Gestrin, z uvodnimi prispevki pa so sodelovali: prof. dr. Vasilij Melik, ki je govoril o pomenu in mestu krajevnega zgodovinarstva, saj sintetična zgodovinska dela velikokrat ne morejo zajeti drobnega in vsakodnevnega dogajanja, ki čestokrat kaže povsem drugačno podobo časa, kot jo nakazujejo sintetična dela; Marjan Drnovšek iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana je govoril o pomenu, ki ga imajo zgodovinski arhivi za študij krajevnega zgodovinarstva, saj hranijo ogromno količino lokalno pomembnih podatkov. Dotaknil se je tudi vprašanja vključevanja arhivistov v krajevnozgodovinske raziskave; France Benedik iz Gorenjskega muzeja v Kranju je prikazal muzejska stališča do lokalnozgodovinskih raziskav. Poudaril je, da muzeji ne smejo biti le zbirališča muzealij, ampak se morajo tvorno vključevati v krajevnozgodovinske raziskave; Franc Drolc iz Osrednje knjižnice v Kranju je nakazal možnosti, ki jih nudi domoznanska knjižnica raziskovalcem krajevnega zgodovinarstva. Nakazal je tudi nekaj skupnih točk, kjer se stikajo bibliotekarstvo in arhivistika; Janez Kopač iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana pa je podal dosežanja dogajanja pri proučevanju zgodovinskega razvoja manjših geografskih celot.

Po uvodnih referatih se je razvila precej živahna razprava. Razgrnila je pahljačo problemov, vse od pouka zgodovine, kjer učiteljem večkrat manjka znanja o preteklosti kraja, kjer stoji šola, preko dela in težav zgodovinskih krožkov, ki gradivo večsah tudi zbirajo, pa preko problemov, ki se pojavljajo pri pisanju krajevnozgodovinskih del, vse do pisanja o dogodkih med drugo svetovno vojno in težav, ki se porajajo pri proučevanju najnovejšega dogajanja.

V razpravi je bil poudarjen tudi pomen revije Kronika, časopisa za krajevno zgodovino, ki je veliko pripomogla k popularizaciji krajevnega zgodovinarstva. Zlasti se je pokazalo veliko zanimanje za tiste številke. Kronike, ki so bile v celoti posvečene samo zgodovini enega kraja.

Razprava je nakazala, da je nujno v kratkem napraviti temeljito bibliografijo krajevnozgodovinskih člankov, razprav in kompleksneje zastavljenih del, ki so in izhajajo v številnih lokalnih glasilih, tovarniških in regionalnih časopisih pa tudi v časopisih, ki pokrivajo ves slovenski prostor. Prav tako so v Sloveniji tudi številni zborniki za posamezne kraje ali regije.

Prispevki in razprave z okrogle mize bodo objavljeni v prvi dvojni številki Kronike za leto 1986.

Sekcija drugih akcij ni opravila, kar je seveda pogojeno tudi s povsem neurejenim načinom financiranja, kar bi gotovo morali rešiti znotraj Zveze zgodovinskih društev Slovenije.

Janez Kopač

Poročilo sekcije za gospodarsko in družbeno zgodovino

Sekcija za gospodarsko in družbeno zgodovino nadaljuje — resda s precejšnjimi težavami — program, ki si ga je začrtala v Celju leta 1982. Pripravila je program referatov za tako imenovani gospodarski dan na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu z obravnavanjem zgodovine prometa. Čeprav je bilo nekaj kritičnih pripomb na takšen koncept programa, je treba ponovno poudariti, da je ta odraz razmer in sil, s katerimi trenutno razpolagamo v slovenskem zgodovinarstvu. Člani sekcije so aktivno sodelovali pri pripravi projekta Zgodovina Slovencev v XX. stoletju. Udeležili so se z referati znanstvenih posvetovanj o zgodovini gozdov in zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem.

Jasna Fischer

Poročilo sekcije za sodobno zgodovino

Z zaključkom tega dveletnega obdobja izpolnjuje sekcija za sodobno zgodovino 8 let svojega delovanja. Po vseh teh letih lahko ugotovimo, da je njen obstoj nedvomno upravičen in da so cilji, ki smo si jih zastavili v programski zasnovi sekcije, še danes aktualni. Bolj pa bi morali gojiti enega od ciljev tega programa, in sicer da se ravno skozi sekcijo bolj sliši strokovno mnenje slovenskih zgodovinarjev o različnih zgodovinskih problemih, ki jih danes načenjajo druge stroke oz. so prisotni v različnih javnih razpravah. Takšno mnenje pa ne bi smeli dajati samo tisti, ki se ožje strokovno ukvarjajo s problematiko, temveč tudi drugi zainteresirani člani društva. Na žalost pa sekcija te zdravovalne vloge doslej ni bila zmožna opravljati, zlasti ne v zadnjih letih. Prvič zato, ker imamo poleg sekcije še vrsto družbenih, političnih in različnih drugih koordinacijskih teles, ki skrbijo za sodobno zgodovino in o njem razpravljajo in kjer so večinoma aktivno prisotni ravno člani sekcije oz. odbora sekcije. Drugič, pa zato, ker sekcija doslej ni imela nikakršnih finančnih sredstev za svoje delo. Upamo, da se bo to v bodoče spremenilo.

Tako kot poprej je tudi v zadnjih letih delo sekcije vodil njen odbor, ki je letno sprejemal program dela. Sekcija je s predhodnim dveletnim mandatom zaključila organizacijo ciklusa razprav o metodoloških vprašanjih sodobne zgodovine, ki jih je pripravila skupno s sekcijo za zgodovino pisje Marksističnega centra (MC) CK ZKS. Sklenila je nadaljevati z vrsto razprav in predavanj o posameznih vprašanjih iz sodobne zgodovine. Iz finančnih razlogov ji je uspelo pripraviti le eno takšno predavanje in to o Informbiroju, ob knjigi dr. Čedomira Štrbca, Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja, oktobra 1985. Naslednje, o mednacionalnih odnosih po drugi svetovni vojni pri nas, z gostom dr. Bilandžićem, že ni bilo več mogoče speljati in ostaja v programu za naslednje obdobje.

Že let nazaj je sekcija načrtovala razpravo o pojmu marksistično zgodovino-pisje. Istočasno je bilo vedno več slišati o krizi v slovenskem zgodovino-pisju. Da bi zdužili vse te razprave in istočasno z njimi seznanili čim širši krog članstva, je odbor sekcije sklenil predlagati, da se v okviru zborovanj slovenskih zgodovinarjev začne z razpravo o stanju in problemih slovenskega zgodovino-pisja. Tako je odbor sekcije od februarja 1986 pripravil okroglo mizo na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu.

Sekcija je v tem času, kot vedno doslej, sodelovala tudi v delu različnih organov in organizacij, ki se ukvarjajo z vprašanji zgodovine pri MC, pri SZDL in drugod. Enako so bili aktivni posamejniki tudi njeni člani.

Jera Vodusek-Starič

Poročilo uredništva Zgodovinskega časopisa

26. septembra 1984, ob občnem zboru in zborovanju v Brežicah, je izšla tretja številka letnika 1983 — izdaja 29. septembra 1986, ob občnem zboru in zborovanju v Tolminu, je izšla tretja številka letnika 1986. To pa se pravi, da je uredništvo uspelo v teh dveh letih povsem odpraviti zaostanek v izhajanju. Zadovoljni smo lahko tudi z obsegom: letnik 1983 je imel 358 strani, letnik 1984 352, letnik 1985 420. Letnik 1986 še ni dokončan, ima pa že po tretji številki 360 strani. Za uspešno izhajanje se moramo zahvaliti obema poštvovalnima kolegoma v uredništvu, Janezu Stergarju in Petru Stihu, vsem, ki ZC finančno podpirajo, piscem, ki prispevajo rokopise, in bralcem, ki revijo prebirajo. Naklada ZC je 1650 izvodov, naročnikov (posameznikov in ustanov) pa nad 1200; zahvala za vestno vodenje revije gre Majdi Čuden.

Vasilij Melik

Poročilo uredništva Kronike

(Na občnem zboru ga je prebral Marjan Drnovšek)

Od zadnjega občnega zбора leta 1984 v Brežicah sta izšla dva letnika Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino: 32. letnik s posebno dvojno številko z razpravami zgodovine Bleda in 33. letnik, ki ga je uredništvo zaradi finančnih težav lahko zaključilo šele ob koncu prve polovice leta 1986; tudi tokrat z dvojno številko, posvečeno 50-letnici Mestnega muzeja v Ljubljani. Prva številka 34. letnika (1986) je sicer pripravljena za tisk, vendar bo Kronika polletno zamudo neizogibno prenesla v prihodnje leto, saj njeno trenutno finančno stanje ne omogoča hitrejšega izhajanja. Redne subvencije z zbrano naročnino namreč že nekaj časa ne pokrivajo niti stroškov tiska.

Finančne težave so eden poglobitvenih problemov, s katerimi se je srečevalo in se srečuje uredništvo Kronike. V zadnjih letih smo v uredništvu poskušali denarne za-

drege med drugim reševati, s tematskimi številkami, kar se je izkazalo za dvakrat uspešno: uspešno s finančne plati, hkrati pa tudi z vidika povečanega zanimanja bralcev, saj so vse tematske številke naletele na živ odmev (dve med njimi — številka z razpravami iz zgodovine Ljubljane in številka z razpravami iz zgodovine Ribnice na Dolenjskem — sta razprodani, številka z razpravami iz zgodovine Blede pohaja). Tematski pristop in oblikovanje krajevno zaokroženih številk sta vzpodbudila nastajanje dvojnih zvezkov. Kronike, pri čemer sam obseg letnika kot celote ni bil zmanjšan, temveč praviloma celo nekoliko povečan. Krajevne številke, ki smo jih predstavili na posebnih predstavitvah, so nam povečale število naročnikov in razširile možnost prodaje po knjigarnah. Upamo, da bomo s tematskimi in krajevnimi številkami lahko nadaljevali tudi v prihodnje, čeprav tovrstni načrti niso odvisni le od uredništva, marveč zlasti od mestnih in občinskih ustanov, ki pri izdaji takih številk finančno sodelujejo. Nedvomno pa zahtevajo takšne številke tudi večji angažma uredništva, saj vzpodbujajo k načrtnjeji in bolj usmerjeni uredniški politiki.

Kronika ima danes okoli 640 naročnikov, 60 izvodov prodamo študentom, 30 izvodov jih zamenjujemo z različnimi ustanovami doma in v tujini. Posamezne številke praviloma tiskamo v nakladi 1000 izvodov, tematske številke tudi več (od 1300 do 1500). V preteklih 2–3 letih je uspela Kronika v isti sapi izdati še 2 dodatni publikaciji: obsežen zbornik »Zgodovina Ljubljane« z gradivom posvetovanja, ki je bilo v Ljubljani novembra 1983, in zbornik s posvetovanja o razmerju med zgodovino in etnologijo, ki smo ga izdali skupaj s Slovenskim etnološkim društvom — z njim smo hoteli pokazati željo po nadaljevanju prezgodaj usahle zbirke Knjižnica. Kronike. V zadnjem času smo ne nazadnje uspeli zmanjšati zaloge s prodajo posameznih številk in kompletov. Zasluga za slednje gre predvsem tovarišici Majdi Čuden, za kar se ji lepo zahvaljujem.

Uredništvo je vse od leta 1979, ko sem kot glavni in odgovorni urednik zamenjal Olgo Janša-Zorn, delovalo v skoraj nespremenjeni sestavi: France Dobrovoljc, Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin, mag. Stane Granda, Janez Kopač, Božo Otorepec, dr. Sergij Vilfan, dr. Peter Vodopivec, dr. Jože Žontar. Nekaj časa je bil član uredništva tudi dr. Janez Bogataj, pred letom dni je dr. Žontarja v uredništvu zamenjal Janez Kopač. Kroniko sta tehnično urejala najprej Vasko Simoniti, zadnje leto Marko Štuhec. Ker so upravni, uredniški in finančni posli močno narasli, smo že zadnje leto mesto glavnega in odgovornega urednika razdelili na dve osebi: odgovorno uredništvo je prevzel Marjan Drnovšek. Uredništvo se je praviloma sestajalo za vsako številko posebej in je po mnenju podpisaneга zelo uspešno sodelovalo.

Kronika si je uspela v več kot 30 letih povojnega izhajanja pridobiti stalen krog bralcev, hkrati pa je kot edina jugoslovanska zgodovinska revija za krajevno in mestno zgodovino vzbudila pozornost tudi v širšem jugoslovanskem prostoru. Finančne težave, s katerimi se danes srečuje večina strokovnih revij, naj bodo zato vzpodbuda za nov uredniški, pa tudi društveni napor, ki bo omogočil da ohranimo — podobno kot Zgodovinski časopis in Časopis za zgodovino in narodopisje — pri življenju tudi Kroniko in njene publikacije. Upravno-financi in poslovodni zapletli in nesporazumi, do katerih je občasno prihajalo v društveni upravi in ki so ustvarili občutek, da obstaja v presojanju pomena in vloge obeh revij — Zgodovinskega časopisa in Kronike — vrednostno hierarhiranje, Kroniki niso bili v posebno oporo in korist. V današnjih razmerah se mora Zveza zgodovinskih društev kot celota z društveno upravo vred zavzemati za obstoj obeh revij, če noče ene izmed obeh izgubiti. Ne le zato, ker sem Kroniko urejal 6 let, temveč predvsem zato, ker menim, da ima krajevna zgodovina v sodobnih zgodovinarskih raziskovanjih vse večji pomen, sodim, da bi bila škoda, če bi Kroniko zadela takšna usoda.

Podpisani z letnikom 33 — 1985 zaključujem delo glavnega, vse do nedavnega tudi odgovornega urednika časopisa. V imenu uredništva predlagam, da občni zbor imenuje za novega glavnega urednika Marjana Drnovška, za odgovornega urednika mag. Staneta Grando. Uredništvo naj bi vnaprej delovalo v istem sestavu kot doslej, s tem, da lahko po potrebi vključi v svoje delo še kakšnega člana.

Peter Vodopivec

Poročilo Belokranjskega muzejskega društva v Metliki

Na 21. občnem zboru Belokranjskega muzejskega društva (BMD), ki je bil 17. 1. 1980, je stari upravni odbor, ki mu je 30 let predsedoval prof. Jože Dular, dobil razrešnico. Hkrati se je konstituiral nov upravni odbor, ki mu je predsedoval profesor Zvonko Rus. Ker pa je bil novi predsednik skoraj leto dni bolan, je društvo še naprej vodil prejšnji predsednik. V letu 1980 je društvo spet oživilo založniško dejavnost. V maju mesecu je izdalo knjižico Brata Navratila, v juliju pa brošuro Metliška mest-

na godba (ob 130-letnici), oboje izpod peresa Jožeta Dularja. Knjižico je opremila likovna pedagoginja Mladena Brancelj, natisnila pa Papirkonfekcija iz Krškega. Julija 1981 je društvo v okviru proslav ob 30-letnici Belokranjskega muzeja odkrilo na Tancikovi hiši v Metliki spominsko ploščo prvi Narodni čitalnici na Dolenjskem (ustanovljeni 1865 v Metliki), hkrati pa pripravilo čitalniški večer z uprizoritvijo Vilharjeve igre Poštena deklica. To leto je društvo odkupilo od udeležencev prve slikarske kolonije v Metliki dve umetniški sliki in ju podarilo Belokranjskemu muzeju.

Na občnem zboru 19. 2. 1982 je bil za novega društvenega predsednika izvoljen predmetni učitelj Anton Bezenšek. Ker je društvo hotelo razširiti in popestriti svojo dejavnost, je bila na tem občnem zboru ustanovljena podružnica BMD v Črnomlju. V oktobru 1982 so njeni člani v sodelovanju z Zdravniškim društvom iz Ljubljane odkrili v Vinici na zdravstveni postaji spominsko ploščo zdravniku in epidemiologu Janezu Mihaelu Žagarju (1732—1813). Za to priložnost je dr. Drago Mušič napisal drobno brošuro o Žagarju.

Člani črnomaljske podružnice so v naslednjem 1983. letu sodelovali pri postavitvi lokomotive — spomenika NOB na črnomaljski železniški postaji. Društveni član ing. Vlado Vardjan pa je za to priložnost napisal brošuro, ki jo je izdalo muzejsko društvo.

V letu 1984 je BMD ob finančni pomoči Turističnega društva Metlika izdalo tri barvne razglednice Metlike. Motive je posnel Andrej Dular.

Na 23. občnem zboru, ki je bil 29. 3. 1985, so člani izbrali nov upravni odbor, za predsednika društva pa izvolili etnologa Andreja Dularja. Ker so bila društvena finančna sredstva zelo pičla (denar je dotekal le s prodajo razglednic, značk, brošur in članarine), je novi upravni odbor društva preložil nekatere zahtevne naloge na kasnejši čas. Z vztrajnim zbiranjem denarja po belokranjskih delovnih organizacijah je upravnemu odboru uspelo zbrati toliko denarja, da je društvo v septembru 1985 odkrilo v Dragovanji vasi pri Črnomlju spominsko ploščo akademskemu slikarju in častnemu članu BMD Mihaelu Kambiču. Načrt za ploščo je izdelala Mladena Brancelj. Hkrati je društvo izdalo tudi knjižico o slikarjevem življenju in delu. Knjižico je napisala umetnostna zgodovinarica Andreja Brancelj, likovno jo je opremila Mladena Brancelj, natisnila pa Tiskarna Novo mesto v 500 izvodih. To leto je BMD skupaj s Turističnim društvom Metlika in osnovno šolo Suhor izdalo razglednico vasi Suhor.

Proti koncu leta 1985 se je v društveno blagajno nateklo še toliko sredstev, da je bilo mogoče obnoviti spominsko ploščo režiserju Osipu Šestu na stari metliški osnovni šoli.

V letu 1986 je društvo opravilo nekaj manjših akcij: obnovilo je spominsko ploščo bratoma Antonu in Ivanu Navratilu v Metliki, rešilo propada dragocen nagrobni kamen na pokopališču pri Treh farah pri Metliki ter s pomočjo krajevne skupnosti Griblje rešilo propada nagrobnik prvega gribeljskega učitelja Petra Kambiča. Razen tega je dalo društvo izdelati obcestne opozorilne table za mitrej nad vasjo Rožanec, v oktobru 1986 pa je založilo in izdalo tretji dopolnjen ponatis knjižice Jožeta Dularja Metlika skozi stoletja. Knjižico je natisnila Tiskarna Novo mesto v 1200 izvodih.

Andrej Dular

Poročilo Zgodovinskega društva v Celju

Zgodovinsko društvo v Celju se v svojem delu povezuje s Klubom kulturnih delavcev Ivan Cankar Celje, Slavističnim društvom Celje in SZDL Celje. Imeli smo predavanja: Dušan Nečak: O modernem povojnem slovenskem zgodovinopisju, Kajetan Gantar: Nekaj novejših odkritij antične poezije, Marko Teršeglav: Delo na slovenski ljudski pesmi v sedanjem času, Bojan Štih: Sodobni trenutek Slovenije, Zdenko Orožim: Popotovanje po Grčiji, Jože Vurcer: Svobodno Kozjansko 1944.

Načrtno se pšpešuje sodelovanje članov društva v Celjskem zborniku. V zbornikih za leto 1985 in 1986 so objavili svoje prispevke člani društva A. Rihert, R. Fugger-Germadnik, Janez Cvirn, Milko Mikola, I. Zajc-Cizelj, V. Hazler. ZD je 1985 predlagalo kulturni skupnosti občine Laško obnovo spominske plošče zgodovinarja Ignaca Orožna. Društvo je novo ploščo že tudi plačalo, je pa zaradi zastoja pri sanaciji hiše v Laškem še vedno v Muzeju revolucije. V Trubarjevem letu je društvo organiziralo strokovno ekskurzijo v Raščico oktobra 1986. Člani društva aktivno sodelujejo v komisijah za ohranjanje tradicij revolucionarnega delavskega gibanja in pri zbiranju zgodovinskega materiala, predvsem po osnovnih šolah in v krajevnih skupnostih.

Jože Vurcer

Poročilo Zgodovinskega društva za Dolenjsko in Posavje

Zgodovinsko društvo ima 60 članov. To so predvsem učitelji zgodovine na osnovnih in srednjih šolah v naši regiji. V preteklem letu je naše delo slonelo predvsem

na posodabljanju pouka zgodovine na osnovnih in srednjih šolah. V tej zvezi smo imeli tri strokovna srečanja, na katerih smo poleg prenove učnih programov obravnavali še tri strokovne teme, imeli pa smo tudi predavanje tov. Kneza, kustosa arheološke zbirke v novomeškem muzeju, ki nam je predstavil bogastvo novih izkopanin v naši regiji. Strokovne ekskurzije v tem letu nismo imeli. Zelo dobro pa smo uredili sodelovanje šol z Muzejem. Obisk učencev in dijakov v muzeju vsaj v Novem mestu sedaj ni več le goli ogled, ampak je to v bistvu učna ura, ki se odvija po v naprej določenem programu, ki je plod sodelovanja učitelja zgodovine in kustosa.

Jože Jazbec

Poročilo Muzejskega društva v Mariboru

Društvena dejavnost je v obdobju med obema skupščinama potekala po zastavljenem načrtu. Glavna društvena naloga je v tem obdobju bila in še je realizacija projekta »Zgodovina Maribora«. Skupaj z Mestno raziskovalno skupnostjo je Projektni svet pod vodstvom dr. Vladimira Bračiča rešil nekatera pereča finančna vprašanja. Društvo je skupaj z uradniškimi odborom rešilo tudi problem piscev Zgodovine Maribora. Društvo je tudi iz svojih sredstev delno financiralo izdajo Kronike, posvečene zgodovini Maribora, in tudi za projekt zgodovine Maribora bo društvo po svojih možnostih prispevalo del sredstev. Člani društva so tudi sodelovali pri organizaciji kulturnozgodovinskega simpozija »Modinci«. Na tem simpoziju so sodelovali člani tudi z referati. Društvo sodeluje tudi pri izdajanju ČZN. V načrtu je bila tudi povezava z zgodovinskimi krožki na šolah, vendar so te povezave bile in so skromne. Društvo je samo ali skupaj s PA Maribor in Marksističnim centrom organiziralo šest predavanj za člane društva. V tem obdobju je imel izvršni odbor 14 sestankov, na katerih so bila obravnavana pereča vprašanja.

Marjan Cigoj

Poročilo Zgodovinskega društva za Pomurje

Zgodovinsko društvo za Pomurje je najmlajše slovensko zgodovinsko društvo. Ustanovljeno je bilo 27. maja 1985 in je v letu dni svojega obstoja združilo 80 članov iz vseh štirih pomurskih občin, zgodovinarjev, in tistih, ki jim je zgodovina le veselje.

Začetne administrativne in finančne težave smo nekako premagali in skoraj v celoti izpolnili zastavljeni program dela, kakor je bil nakazan na ustanovnem občnem zboru in izdelan na sestankih IO. Povezali smo se z zgodovinskimi komisijami pri DPO, kulturnimi in vzgojnoizobraževalnimi ustanovami v regiji ter z zgodovinsko sekcijo pri Ljudski fronti v Monóstru na Madžarskem.

Ustanovni občni zbor smo posvetili 40-letnici osvoboditve in v ta namen nam je dr. Tone Ferenc pripravil zanimivo predavanje o osvoboditvi Prekmurja. Drugo predavanje v tem obdobju, za celotno članstvo, je bilo predavanje dr. Dušana Nečaka o metodah in nekaterih problemih proučevanja povojne zgodovine. V spominskem domu borcev in mladine na Vaneči smo v sodelovanju z zgodovinsko komisijo pri OK, SZDL, Murska Sobota pripravili srečanje pomurskih zgodovinarjev. Pripravljeni referati s tega srečanja so bili pod enotnim naslovom (Leto 1945: Zmagali smo, — ohraniti revolucijo) objavljeni v regionalnem časopisu. Sekcija za novejšo zgodovino je pripravila v Lendavi okroglo mizo na temo: Osvoboditev Lendave in okolice. Zaključki bodo v letu 1987 objavljeni v Lendavskih zvezkih. Največ prizadevanj našega društva je usmerjeno v to, da bi dobili svoje glasilo ali vsaj obnovili revijo Svet ob Muri in motivirali člane, da s svojimi prispevki sodelujejo v zgodovinskih revijah in časopisih.

Za mnogo članov je bilo najbolj zanimivo doživetje strokovna ekskurzija na Madžarsko, v zibelko panonskih knezov Blatnograd, kjer smo si ogledali baziliko Cirila in Metoda ter muzejsko zbirko, v Keszthely in v Zalaegerszeg, z bogatim muzejem na prostem.

Do konca leta nas čaka še nekaj nalog, med katerimi sta najpomembnejši: udeležba na mednarodnem kolokviju Bronasta doba v Sloveniji, ki bo v Lendavi, in okrogla miza o apaških Nemcih, njih naselitvi, vlogi v peti koloni in kolonizaciji Apaške ravnine, ki bo konec novembra v Apačah.

Ostalo je še nekaj nerešenih nalog, prepričani pa smo, da bo, ko bo dokončno vpeljano delo v sekcijah, postal tudi naš program dela pestrejši, njegovo izvajanje pa boljše in doslednejše.

Metka Fujs

Poročilo Zgodovinskega društva za Severno Primorsko

V našem društvu so vključeni poklicni zgodovinarji in ljubitelji zgodovine iz severnih in južnih primorskih občin. Nekaj članov je tudi iz zamejstva. Z izjemo odkritja spomenika prof. dr. Milku Kosu in slovesnosti ob 90. obletnici njegovega rojstva leta 1982 poteka dejavnost društva ves čas po bolj ali manj tradicionalnem vzorcu: organizacija članskih sestankov in občnega zbora s predavanji. Ta stereotipnost morda ni najbolj na mestu. Toda celo organizacijo strokovnih ekskurzij, ki smo jih v prvih letih še pripravljali, smo morali opustiti zaradi previsokih stroškov in premajhnega zanimanja s strani naših članov zanje.

Ker prevladujejo med 65 našimi člani profesorji in učitelji zgodovine, je izbor predavanj, ki jih organiziramo naše društvo, delno prilagojen njihovim potrebam. Delo v letu 1984 smo zaključili 12. decembra z organizacijo občnega zbora in predavanji prof. S. Trojarja o preverjanju znanja pri pouku zgodovine, našega člana M. Walt-ritschä iz Gorice o stoletnem razvoju bančništva in posojilništva na Primorskem ter S. Plahute o partizanskem gospodarstvu na Primorskem. Predavanjem je sledila predstavitev knjige A. Berlota in I. Rebca: *So bili Etruščani Slovani* (soavtor A. Berlot je bil tudi član našega društva). Izredno skromen obisk sicer dobro pripravljene občnega zbora in očitna nezainteresiranost članov (predvsem iz vrst učiteljev in profesorjev zgodovine) za delo društva sta naš presenetila. Zato smo se obrnili za pomoč na Zavod za šolstvo, OE Nova Gorica, da nam preko šolskih vodstev pomaga vzbuditi večje zanimanje pri prosvetnih delavcih za društvo. Delovanje društva smo v letu 1985 tesneje povezali z dejavnostjo zavoda za šolstvo. 15. novembra 1985 smo pripravili skupni članski sestanek društva in strokovnega aktiva učiteljev zgodovine s predavanji dr. D. Nečaka in prof. I. Ivaniča o problematiki raziskovanja, proučevanja in poučevanja povojne zgodovine ter predavanjem S. Trojarja o problematiki ocenjevanja pri pouku zgodovine. Tudi redni letni občni zbor društva 18. januarja 1986, ki sta ga zaključili predavanji dr. A. Šivic-Dular (*Razvoj slovenskega jezika v luči primerjalnega študija*) in dr. B. Grafenauerja (*Srečanje Slovencev z Vlahi v 6. stoletju*) smo pripravili skupaj z novogoriško podružnico zavoda za šolstvo, ki je predavanji povezal s strokovnim aktivom učiteljev zgodovine in aktivom učiteljev slovenskega jezika. Visoka udeležba na predavanjih nam je pokazala, da smo ubrali pravo pot, čeprav bi nam bilo ljubše, da bi bili naši člani društveno bolj zavedni in bi ne bili svojih članskih obveznosti pripravljeni upravljati le v okviru dolžnosti svojih delovnih mest. Naši člani so se v letu 1985 udeležili skupščine Zveze zgodovinskih društev za Slovenijo v Ljubljani in proslave ob 80-letnici prof. dr. F. Zwittra. S prvimi pripravami za naše sodelovanje pri organizaciji zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ki je bilo od 1. do 3. oktobra 1986, smo pričeli že v letu 1985, v pripravah na zborovanje je potekala tudi vsa letošnja dejavnost društva. Stremeli smo za tem, da bi se čim več naših članov zborovanja udeležilo in da bi na njem tudi aktivno sodelovali s tematiki zborovanja ustrezajočimi referati. Slednjemu se je odzvalo kar sedem naših članov.

Ob samem delu društva pa velja omeniti, da mnogo naših članov zelo uspešno deluje na svojih delovnih mestih. Predvsem bi poudarili požrtvovalno delo naših učiteljev in profesorjev zgodovine, ki pripravljajo učence in dijake na šolska tekmovanja za osnovne in srednje šole. Široko je tudi predavateljsko in publicistično delovanje naših članov in njihova aktivna udeležba na strokovnih posvetovanjih doma in na tujem.

Branko Marušič

Poročilo Zgodovinskega društva v Ptujju

Značilnost ZD v Ptujju je, da je, predvsem amatersko, saj se člani ne ukvarjajo neposredno z zgodovinskim, ali kakšno sorodno, vedo. Med 195 člani je le šest zgodovinarjev, drugi člani pa so različnih poklicev, od delavcev, kmetov do obrtnikov. Tudi starostna struktura je zanimiva, od srednješolcev do upokojenцев, imamo pa tudi nekaj članov, udeležencev NOV.

Glede na takšno strukturo članstva je osnovno načelo društva izobraževanje in poglobljanje vedenja o naši preteklosti. Tako so bile v zadnjih dveh letih štiri ekskurzije: najprej v Revirje, kjer smo spoznali delavsko, in revolucionarno preteklost tega dela Slovenije; druga ekskurzija je bila po vsebini umetnostnozgodovinska z ogledom Pleterij in Kostanjevice, po poti pa so nam aktivni udeleženci prikazali na plastičen način Kozjansko med vojno; letos maja smo obiskali Ruše na povabilo tamkajšnje organizacije ZB, s katerimi tesno sodelujemo, in spoznali preteklost kraja od začetkov naselitve do današnjih dni, se seznanili z delom pesnika Janka Glazerja, šli po sledovih prvih Šarhovih partizanskih stopinj vse do bojev XIV. divizije na Sumniku; zadnja jesenska ekskurzija pa je bila namenjena ogledu Suhe, Crngroba in Radovljice.

Drugi sklop aktivnosti društva so predavanja, ki jih prirejamo za člane, pa tudi za druge. Omeniti velja predavanje o Primožu Trubarju in razstavo njegovih del in slovenskega tiska v 16. stoletju, Viktor Gojkovič je predstavil nova odkritja v prostijskih cerkvi, dr. M. Zadnikar je predaval o romaniki na Slovenskem s posebnim poudarkom na Ptujju, L. Šuligojeva pa je imela odmevno predavanje o aktivnosti Nemcev in o njihovih organizacijah med obema vojnama na ptujškem območju.

Društvo se prav tako aktivno vključuje v delo komisije za razvoj tradicije delavskega gibanja pri občinskem svetu ZSS in podobnih komisijah pri SZDL, ZK in ZSMS. Da bi bil program društva sestavljen čimbolj po željah in interesih članov, smo izvedli anketo, tako da ni težko sestavljati programa društva, vsaj kar se tiče izobraževanja. Poleg že utečenega dela pa je ostala neuresničena naloga, pritegniti v društvo učitelje srednjih in osnovnih šol, ki smo si jo zadali pred dvema letoma, saj bi s tem vključili še več mladih.

Ivan Lovrenčič

Poročilo nadzornega odbora

Nadzorni odbor je pregledal finančno poslovanje Zveze v obdobju 1984—1986 in ugotovil, da je bilo vodenjeno pravilno in vzorno. Nadzorni odbor predlaga razrešitev dosedanjega odbora Zveze za zahvalo in pohvalo za uspešno delovanje v mandatni dobi 1984—1986. Ljubljana, 30. 9. 1986. Predsednica: dr. Milica Kacin-Wohinz, člana: dr. Miroslav Stiplovšek, Primož Hainz.

Novi odbor

Občni zbor ZZDS v Tolminu je vodila dr. Jasna Fischer. Vsa poročila so bila soglasno sprejeta. Občni zbor je kot skupščina sprejel sklep o razrešitvi dosedanjih organov Zveze zgodovinskih društev Slovenije.

Kandidacijska komisija je občnemu zboru predlagala kandidate za nove organe Zveze. Občni zbor je soglasno izvolil predsedstvo v naslednji sestavi: predsednica: Marija Oblak-Čarni, podpredsednika: dr. Vasilij Melik, dr. Ignacij Voje, tajnik: Jasna Horvat, blagajnik: Boris Rozman, pomočnik blagajnika: Majda Čuden. V nadzorni odbor so bili izvoljeni: Ema Umek, dr. Darja Mihelič, dr. France Kresal. Izvoljeno je bilo samoupravno sodišče v naslednji sestavi: dr. Ferdo Geštrin, Božo Otorepec, dr. Miroslav Stiplovšek.

Jasna Horvat

OSEMNAJSTO IN DEVETNAJSTO ZASEDANJE

JUGOSLOVANSKO-ČEŠKOSLOVAŠKE ZGODOVINSKE KOMISIJE

(Beograd, 17. do 21. septembra 1984; Dolna Kupa 17. do 19. september 1985)

Jugoslovansko-češkoslovaška oziroma češkoslovaško-jugoslovanska zgodovinska komisija je med najuspešnejšimi bilateralnimi komisijami Zveze zgodovinarjev Jugoslavije. Sestaja se vsako leto, izmenično v Jugoslaviji in v Češkoslovaški. Prvič se je sestala leta 1966 v Pragi; oktobra 1986 dvajsetič v Sarajevu. Komisija je sestavljena iz dveh delov: iz jugoslovanske in češkoslovaške sekcije. Vsaka sekcija je sestavljena iz stalnih članov, na zasedanjih pa sodeluje neomejeno število zgodovinarjev z referati, ki so usklajeni na skupno temo. Raziskovanje zgodovine narodov Jugoslavije in Češkoslovaške se obravnava sistematično in načrtno. Vsebina posameznih znanstvenih posvetovanj je načrtana za več let vnaprej. Zgodovinski časopis dokaj redno poroča o zasedanjih komisije. O prvih petih je poročal Vasilij Melik (ZČ 26, 1972, str. 146—147). Prvi dve zasedanji sta bili v Pragi 1966 in Zagrebu 1967. V Bratislavi (1968) so obravnavali problematiko srednjeveških mest. Štiri naslednja zasedanja so bila posvečena politični zgodovini druge polovice 19. stoletja. Tako so v Sarajevu in Mostarju 1969 obravnavali revolucijo leta 1848, v Pragi 1971 neoabsolutizem in volilne sisteme, v Ljubljani 1972 politično zgodovino od oktobrske diplome do dualizma in v Banskii Bystrici 1973 probleme nacionalnih in socialističnih gibanj v češkoslovaških in jugoslovanskih deželah Avstro-Ogrske od 1867 do konca 19. stoletja. V Novem Sadu 1974 je bila vsebina znanstvenega posvetovanja namenjena odporu proti fašizmu. O teh zasedanjih je poročala Olga Janša-Zorn (ZČ 28, 1974, str. 387—390). Deveto

zasedanje je bilo v Brnu, 1975 in je obravnavalo osmansko oblast v srednji in jugovzhodni Evropi (I. Voje, ZČ 30, 1976, str. 351—354). Deseto zasedanje je bilo v Beogradu, 1976 in je obravnavalo družbo in zgodovino Slovanov od 5. do 10. stoletja. Nato je bila vse do devetnajstega zasedanja obravnavana novejša zgodovina. Problematika krize in razpada habsburške monarhije 1917—1918 je bila tema v Trincu leta 1977 (V. Melik, ZČ 33, 1979, str. 187—188), gospodarske in družbene probleme, prehoda v kapitalizem, v 18. in prvi polovici 19. stoletja so obravnavali v Pragi, 1979. V Stubiških Toplicah, 1980 in v Martinu, 1981 so obravnavali gospodarske, družbene in politične razmere na Češkoslovaškem in v Jugoslaviji od 1919 do 1929 in od 1929 do razpada meščanskih političnih in gospodarskih sistemov (P. Vodopivec, ZČ 35, 1981, str. 371—374). Miselni razvoj pri Čehih, Slovakah in južnih Slovanih od srede 18. stoletja do revolucionarnih let, 1848/49 je bila tema zasedanja v Brnu, 1983 (P. Vodopivec, ZČ 37, 1983, str. 245—246).

Osemnajsto zasedanje jugoslovansko-češkoslovaške zgodovinske komisije je bilo v Beogradu od 17. do 19. septembra 1984. Znanstveni del zasedanja je bil na filozofski fakulteti, Univerze v Beogradu, organizacijski del pa v prostorih Srbske akademije znanosti in umetnosti. Tema znanstvenega posvetovanja je bila: »Idejna in politična gibanja pri Čehih, Slovakah in jugoslovanskih narodih in narodnostih v drugi polovici 19. stoletja.« Na začetku zasedanja smo počastili spomin na umrle člana komisije prof. dr. Todora Stojkova in dr. Rista Poplazarova, ki sta umrli v obdobju od zadnjega zasedanja. V pozdravnem govoru je dr. Nikola Petrović, predsednik jugoslovanske sekcije komisije, poudaril kontinuiteto dela komisije in označil pomen obravnavane znanstvene teme, 18. zasedanja. V imenu češkoslovaške strani je prisotne pozdravil predsednik češkoslovaške sekcije dr. Vladislav Štastný. V imenu Zveze zgodovinarjev Jugoslavije je pozdravil zborovanje predsednik dr. Galib Šljivo. Uspešnost in značaj dela komisije so v svojih pozdravnih govorih ocenili tudi akademik dr. Radovan Samardžić, direktor Balkanološkega inštituta SANU, dr. Petar Kačavenda, direktor Inštituta za savremenu historiju, dr. Danica Milić, direktorica Istorijskega inštituta in dr. Desanka Pešić, direktorica Inštituta za historiju radničkog pokreta Srbije. Znanstvenemu zasedanju je prisostvovalo 70 domačih in češkoslovaških zgodovinarjev. V dveh dneh znanstvenega posvetovanja je bilo podanih 22 referatov in v diskusiji je sodelovalo 32 diskutantov.

Dr. V. Krestić je v svojem referatu govoril o nekaterih podrobnostih in razlikah v idejnih in političnih gibanjih srbskega in hrvaškega meščanstva v Ogrski in Hrvatski od 1849 do 1903. Akademik Viliam Plevza je obravnaval boj slovaškega naroda za nacionalno osvoboditev. Akademik prof. dr. Dančo Zografski je prikazal idejo o avtonomiji v Makedoniji ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja, L. Perović pa družbene in politične ideje v Srbiji v drugi polovici 19. stoletja. Dr. Jozef Kolejka je obravnaval narodnostno vprašanje v srednji in jugovzhodni Evropi od petdesetih do sedemdesetih let 19. stoletja, dr. Miroslav Šesták pa državnopravne aspekte češkega narodnega gibanja v drugi polovici 19. stoletja (do leta 1891). Dr. Lazar Rakić je prikazal vlogo vovodinskih radikalov v nacionalnem vprašanju v Ogrski ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja, dr. Hrvoje Matković vlogo Stjepana Radića v hrvaški politiki konec 19. stoletja, dr. Blaže Ristovski razvoj makedonske nacionalne misli (1878—1903). Dr. Milan Krajčović je obravnaval pomen vzhodnega vprašanja v narodnoosvobodilni ideologiji Slovakov v 19. stoletju. T. Kraljačić je imel referat o stališču mladočehov do Kállayeve politike v Bosni in Hercegovini. Dr. France Kresal je obravnaval razvoj zamisli in uresničevanja socialne politike na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja. Dr. D. Pavličević je prikazal agrarne odnose v banski Hrvatski v drugi polovici 19. stoletja (1849—1904), M. Patković pa nove ideje Vase Maučevića o kmetijski proizvodnji. K. Tichý je imel referat o idejnih virih češkega delavskega gibanja od njenih začetkov do konca 19. stoletja, V. Štastný pa o idejnem razvoju radikalnih malomeščanskih struj češkega narodnega gibanja v devetdesetih letih 19. stoletja in dr. Jozef Harna je prikazal spremembe češkega buržoaznega političnega mišljenja v tem času. Lj. Aleksić-Pejković je obravnavala odmeve in vplive italijanskega risorgimenta na srbsko nacionalno gibanje do 1878. leta, mag. Dušan Berić pa verski faktor v balkanskih revolucijah. M. Vukmanović je imel referat o nekaterih vidikih ekonomskega in političnega značaja pri povezovanju bančnega kapitala v Bosni in Hercegovini v času avstroogrške uprave, Dj. Mikić o stališču madžarske opozicije do avstrijske politike v Bosni in Hercegovini po aneksijski krizi, D. Milojević o borbi Djordja Stratimirovića za federalizacijo Habsburške monarhije 1865—1867.

Referati in diskusijski prispevki so prispevali k razjasnjevanju razvoja idejnega in političnega mišljenja narodov Češkoslovaške in Jugoslavije. Referati so obravnavali problematiko družbenega razvoja z razrednega in socialnega vidika, od področja ekonomskega, nacionalnega in državnopravnega mišljenja do medsebojnih idejnih vplivov. Posebna pozornost je bila namenjena idejnemu razvoju buržoazije in nastajajočem »delavskem« gibanju. Zasedanje je pokazalo, da je potrebno poudarjati komparativne metode v raziskovanju obravnavane problematike.

Po znanstvenem delu zasedanja komisije je bila tematska ekskurzija v Kragujevac, Topolo, Arandelovac. Udeleženci ekskurzije so se poklonili ustreljenim dijakom in profesorjem kragujevske gimnazije ter padlim slovaškim vojakom v prvi svetovni vojni. Šli so tudi pred spomenik Svetozarju Markoviću. V Topoli so obiskali muzej vodje prve srbske vstaje in mavzolej Karadorđevićev.

V znamenju 40-letnice osvoboditve je bilo devetnajsto zasedanje jugoslovansko-češkoslovaške zgodovinske komisije od 17. do 19. septembra 1985 v Dolni Krupi na Slovaškem. Organiziral ga je Inštitut marksizma-leninizma UV KSS (CK K Slovaške) v Bratislavi. Na znanstvenem posvetovanju je bilo prisotnih okrog 40 udeležencev, iz Jugoslavije 16. Ob otvoritvi so imeli pozdravne govore akademik Viliam Plevza, predsednik češkoslovaške sekcije komisije dr. Vladislav Štástný in predsednik jugoslovanske sekcije komisije dr. Nikola Petrović. Tema znanstvenega posvetovanja je bila: »Dialektika notranjega in zunanjega faktorja v zaključni etapi narodnoosvobodilnega boja češkoslovaških in jugoslovanskih narodov«.

Dialektiko notranjih in zunanjih dejavnikov narodnoosvobodilnega boja so obravnavali prvi trije referenti: akademik Viliam Plevza za Češkoslovaško, dr. Nikola Petrović, ki je zastavil retorično vprašanje, ali je bil narodnoosvobodilni boj v Jugoslaviji gibanje odpora ali revolucija, in dr. Blaže Ristovski, ki je obravnaval notranje in zunanje faktorje narodnoosvobodilnega gibanja makedonskega naroda od 1918. do 1944. leta. Drugi referati so obravnavali nekatere vidike obravnavane teme posvetovanja. Dr. Milan Vukmanović je raziskoval fašistične vzore v organizaciji kvizlinške Neodvisne države Hrvatske, dr. Ivan Kamenec pa na Slovaškem krizo klerofašističnega političnega sistema. Zoran Lakić je referiral o prispevku ljudstva Črne gore k zmagi narodnoosvobodilnega boja Jugoslavije in zaslugi k zmagi nad fašizmom. Akademik Ljubo Boban je obravnaval mednarodni položaj Jugoslavije in stališča meščanskih sil leta 1945. Dr. Miroslav Bonček je prikazal partijo kod vodilno silo narodnoosvobodilnega boja Češkoslovaške, dr. Marta Vartikova pa program nacionalne in demokratične revolucije v Češkoslovaški. Mag. Ranko Končar je obravnaval politične in družbenoekonomske procese v Jugoslaviji ob koncu vojne, Momčilo Pavlović vlogo KPJ v ustvarjanju novega političnega sistema, mag. Marija Obradović pa koncepcije »ljudske demokracije«. Dr. Orde Ivanoski je prikazal program makedonskega osvobodilnega gibanja za osvoboditev in zedinjenje Makedonije iz leta 1932. Dr. Živko Avramovski je prikazal britansko politiko do vprašanja balkanske federacije v letih 1944—1945, dr. Drago Borovčanin pa zaključne operacije na jugoslovanskem bojišču ter dogradnjo jugoslovanske federacije. Dr. Edvard Čejha je referiral o zunanjepolitičnih vidikih zadnje etape narodnoosvobodilnega boja narodov Češkoslovaške, dr. Jan Gebhart je obravnaval partizansko gibanje na Češkoslovaškem, dr. Vaclav Peša osvobodilno vlogo sovjetske armade in vstajo češkega ljudstva, dr. Miroslav Tejchman pa češkoslovaško-jugoslovanske zveze med drugo svetovno vojno. Mag. Milenko Patković je obravnaval propagando med narodnoosvobodilnim bojem v Jugoslaviji, Dragan Aleksić jugoslovansko bojišče kot del evropske fronte v zadnjem letu vojne, dr. Vlado Ivanoski vprašanje zedinjenja Makedonije v času druge svetovne vojne, Dr. Franče Kresal je prikazal probleme socialnega zavarovanja po osvoboditvi v Jugoslaviji.

Dvajseto zasedanje je bilo v Sarajevu oktobra 1986 in je obravnavalo osnovne probleme razvoja družbe v epohi fevdalizma do začetka 16. stoletja na ozemlju Češkoslovaške in Jugoslavije. Teme naslednjih zasedanj bodo nastanek samostojne jugoslovanske in češkoslovaške države (1987) in kulturna gibanja in stiki med Čehi, Slovaki in jugoslovanskimi narodi v 19. in 20. stoletju (1988, 1989).

France Kresal

18. KONGRES MEDNARODNEGA ZDRUŽENJA ZGODOVINARJEV PAPIRNIŠTVA (IPH, INTERNATIONAL ASSOCIATION OF PAPER HISTORIANS) KÖBENHAVN, 11.—14. AVGUST 1986

V Zgodovinskem časopisu XXII (1968) je dr. Jože Šorn poročal o svoji udeležbi na 7. kongresu IPH v Oxfordu v Angliji. Kongresa se je udeležil na organizatorjevo povabilo. Dr. Šorn je bil od takrat pa do smrti član tega združenja. V Jugoslaviji sta trenutno samo dva člana tega združenja, 92-letni dr. Vladimir Aleksander Mošin iz Skopja, ki je svetovno znan strokovnjak za vodne znake v papirju, in avtor tega prispevka, seveda s podporo tovarne AERO, TOZD tovarna celuloze in papirja Medvode,

v kateri sem zaposlen. Tovarna mi je tudi omogočila, da sem se delno udeležil kongresa v Köbenhavnu, z namenom, da se seznanim s strokovnjaki za posamezna področja v zgodovini papirništva ter da pridem v stik z lastniki specialnih knjižnic o zgodovini papirništva, poleg tega pa, da se še »v živo« seznanim s svetovnim nivojem raziskav zgodovine papirništva. Tovarna ima v načrtu izdelavo monografije ob 200-letnici nastanka papirnice in 100-letnici proizvodnje celuloze v Goricanah.

Zgodovina papirništva je precej mlada veja kulturne zgodovine, zato je prav, da bralce seznanimo z razvojem tega združenja. Ker Zgodovinskega časopisa iz leta 1968 pač nimajo vsi bralci na razpolago, povzemimo kar dr. Šornov historiat tega združenja: »Že leta 1939 sta francoski strokovnjak za zgodovino papirja Henri Alibaux in vodja oddelka za zgodovino papirja v Mainzu Alfred Schulte, nameravala sklicati v Ženevi mednarodni sestanek vseh, ki se ukvarjajo z zgodovino papirja. Tega leta je namreč preteklo 100 let, odkar se je rodil svetovno znani raziskovalec vodnih znakov Charles Moïse Briquet. Pričetek druge svetovne vojne pa je preprečil ta sestanek.

Misel na takšno mednarodno zborovanje pa ni zamrla. Leta 1955 je pokojni italijanski raziskovalec A. F. Gasparinetti objavil članek, ki je spodbujal k ustvaritvi mednarodnega društva te vrste kulturnih zgodovinarjev. Na ponovne spodbude je povabila ustanova, ki se ukvarja z zgodovino papirja v Mainzu (Forschungstelle Papiergeschichte), specialiste za zgodovino papirja šele leta 1959 v Bambergu na prvo zborovanje. Na tem kongresu so sklenili ustanoviti IPH. Iz majhnega števila »bamberskih utemeljiteljev« so ustanovili svet, ki je potem organiziral vrsto nadaljnjih zborovanj; drugo leta 1960 v Mainzu, tretje leta 1961 v Oegstgeestu pri Leidnu (Holandija), četrto leta 1962 v Lindauu (ZR Nemčija) in na gradu Hofen (Avstrija), peto leta 1963 v Ambertu (Francija). Tu so sklenili, da bodo zborovanja vsako drugo leto. Naslednje zborovanje (šesto) je bilo leta 1965 v Španiji (Capellades — muzej), leta 1967 pa v Oxfordu. Tega kongresa se je udeležilo okoli 55 zborovalcev.

Leta 1969 je potekal kongres v Amalfiju v Italiji. Tudi tega kongresa se je udeležil dr. Šorn, potem pa najbrž nobenega več. Naslednji kongres je bil v Grenoblu leta 1970, 11. kongres pa leta 1972 v Arnheimu na Holandskem. Tega kongresa pa se je udeležil dr. Mošin. V Münchnu je leta 1974 potekal 12. kongres v Nemškem muzeju, kamor so prestavili zbirke in knjižnico propadle Forschungstelle Papiergeschichte iz Mainza. Naslednji kongres je bil v Fabrianu v Italiji leta 1976. Fabriano je znan po tem, da tam izdelujejo papir že od leta 1283 brez prekinitve. V Manchesteru je potekal 14. kongres leta 1978, 15. kongres pa leta 1980 v Baslu ob otvoritvi papirnice-muzeja. Leta 1982 je bil kongres preko luž, v Bostonu, leta 1984 pa v Hagnu (ZR Nemčija) 17. kongres. V letu 1986 je bil v Köbenhavnu 18. kongres. Sedaj pa nekaj o samem kongresu: Potekal je v kongresnem centru Kolkolle, 16 km iz Köbenhavna. Prvega dneva kongresa se nisem udeležil. Na programu je bila svečana otvoritev kongresa, takoj za tem pa že strokovni prispevek predsednika IPH Richarda Hillsa o zgodovini uvedbe papirnega stroja v proizvodnjo papirja. Sledil je prispevek o raziskavi zgodovine Fourstonske papirnice na severo-vzhodu Anglije, ki je bila osnovana leta 1763 (v tem letu so na Kranjskem obratovala tri papirnice: žužemberška, radeška in loška). Elaine Koretsky iz ZDA je podala poročilo o sedanjem stanju v ročni izdelavi papirja na Kitajskem in v Tibetu. Dva meseca je namreč prebila na ekspediciji v teh deželah.

Drugi dan kongresa pa sem že v »živo« prisostvoval kongresnim predavanjem: o tehnologiji beljenja nekoč, o heraldičnih znakih, ki so jih uporabljali papirničarji za vodne znake v Švici (H. Kälin), Peter Tschudin iz muzeja papirništva v Baslu (obnovljena nekdanja papirnica za ročno izdelavo papirja) pa je podal načrt računalniške obdelave vodnih znakov, s katero so že pričeli obdelovati vodne znake v njegovi ustanovi. Popoldne smo si ogledali kraljevo knjižnico (stara je preko 300 let) in državni arhiv v Köbenhavnu. V državnem arhivu se ukvarjajo tudi z raziskavo vodnih znakov in ena izmed avtoric knjige o vodnih znakih na Danskem (obdobje 1570—1695) Ebba Waaben je arhivarka v tem arhivu. Druga avtorica je letos umrla Birte Rottensten, papirniški tehnolog v šoli za konzervacijo kraljeve akademije umetnosti na Danskem. Povabili so nas na slavnostno predstavitev te knjige v šoli za konzervacijo. Predstavitve so se udeležili poleg udeležencev kongresa tudi predstavniki javnega življenja, tako da je bil to velik dogodek za šolo za konzervacijo in državni arhiv.

Ogledali smo si še dolino mlinov. Mlini so bili postavljeni ob potoku, ki teče iz jezera Fure v morje nad Köbenhavnom. Ob tem potoku je bilo včasih 9 različnih obratov, med drugim 5 papirnic, od katerih je obratovala ena v obdobju 1643 do 1899. Sedaj ob tem potoku ne deluje noben obrat več in jih imajo v glavnem kot tehnične spomenike.

Tretji dan kongresa je vodja šole za konzervacijo poročal o delu te ustanove in pogojih, v katerih hranijo arhivski material na Danskem. Danka Anne Richel je podala krasen prispevek z diapozitivi o obisku zadnje izdelovalke ročnega papirja v okolici Bangkoka. Papirničarka je stara 75 let in nima naslednika, tako da bo ta obrt tudi na Tajskem propadla. Henk Voorn je podal referat o ovojnih papirjih, ki je nje-

gova specialnost. Wisso Weiss iz Vzhodne Nemčije se ni mogel udeležiti kongresa, tako da so njegov prispevek o uživanju papirja (zakaj ljudje jedo papir) prebrali. Anne Vilsboll je podala umetniški pogled na papir in posebej na vrste papirja, ki ga umetniki uporabljajo za umetniško izražanje. Mimogrede naj omenim, da so izdelovalci ročnega papirja in umetniki ustanovili letos svoje združenje (IAPMA-International Association of Paper Makers and Artist). Zanimivo je bilo tudi predavanje o izdelovalcih papirja na najbolj primitiven način v Tibetu, ki je bil bogato prikazan z diapozitivi.

Naslednja dva dneva je sledil ogled papirno predelovalne tovarne enega izmed najbolj agilnih članov IPH G. T. Mandla, ki ima poleg te tovarne v Otterupu še eno papirnico v Švici (Netstal) in eno v Angliji. Poleg te so si člani ogledali še papirnici v Dalumu in Silkeborgu. Na žalost pa se teh ogledov nisem mogel udeležiti, ker sem se moral vrniti domov.

Organizacija 18. kongresa v Københavnu je bila odlična. Za to gre zahvala Mogensu Kochu iz šole za konzervacijo, ki je organizirala celoten kongres. Gradivo kongresa je vsak udeleženec dobil pred kongresom vezano v knjigo. Moram povedati še to, da sem pričakoval, da bom kot nov član združenja nekje v zadnji vrsti opazoval, kako se odvija kongres, pa so me kot edinega Jugoslovana, ki se je po dolgem času (po 14 letih) udeležil kongresa IPH, hitro odkrili (vseh udeležencev je bilo okoli 40). Vsi so se zanimali, kako je z raziskavami s tega področja v Jugoslaviji, ali je predviden kakšen projekt raziskave zgodovine papirništva ali s področja filigranografije (veda o vodnih znakih). Zanimali so se za dr. Mošina, saj ga nekateri člani združenja tudi osebno poznajo. Pokazal sem jim svojo raziskavo loške papirnice, ki je bila objavljena v Loških razgledih za leto 1985. Izredno podpora so dali člani združenja raziskovalki vodnih znakov na Poljskem Jadvigi Siniarski-Caplicki, saj so vsi zainteresirani, da je prispevek k raziskovanju zgodovine papirništva razporejen res internacionalno. Tudi meni so obljubili vso pomoč, tako pri zbiranju literature, kot tudi strokovno pomoč pri delu na raziskavi slovenskih papirnic.

Lahko rečem, da se je pričelo premikati tudi pri nas. Tovarna celuloze in papirja Medvode že dalj časa podpira raziskovanje svoje zgodovine in ureja svoj stari arhiv, ravno tako se je za svojo zgodovino pričela zanimati radeška papirnica, ki ima sedaj precej dobro osvetljen svoj začetek (okoli 1725). Vevška papirnica, ki je od vsega začetka strojna papirnica (prva na Slovenskem — leta 1843), pa ima o svoji zgodovini popisanih že okoli 700 strani (v treh knjigah), nekaj malega pa imajo o svoji zgodovini napisanega tudi nekatere druge slovenske papirnice.

Darko Cafuta

INTERKATEDRSKA KONFERENCA V NIKŠIČU

Interkatedrska konferenca, srečanje visokošolskih oddelkov za zgodovino, iz Jugoslavije, je bila tokrat 20. in 21. oktobra 1986 v Nikšiču. Njen organizator je bila Pedagoška fakulteta v tem kraju. Udeležba je bila manjša kot na prejšnjih konferencah. Svoje zastopnike so imeli oddelki iz Beograda, Zagreba, Skopja, Sarajeva, Ljubljane in domačini. Pri tem sta iz Zagreba in Sarajeva prišla le profesor Potrebica in profesor Kraljačić. Iz Ljubljane sva se konference udeležila profesor Štefan Trojar in študent Bojan Balkovec.

Po pozdravnih nagovorih dekana Pedagoške fakultete v Nikšiču profesorja Cerovića in predstojnika oddelka za zgodovino profesorja Ščepanovića je slednji pričel delo konference s krajšim prikazom razvoja študija zgodovine v Črni gori od leta 1947 dalje. Ta prikaz je bil uvod v razpravo o načinih študija zgodovine in o dilemi, o enopredmetnem ali dvopredmetnem študiju. Izkušnje fakultete v Nikšiču so majhne, saj je pri njih dvopredmetni študij šele v začetni fazi. Njihov način pa je zanimiv v toliko, da študent, ki študira zgodovino in geografijo, vse do konca študija ne ve, katero področje je prednostno. Za prednostno področje se ne odloči ob začetku študija, pač pa ga določi šele z izborom diplomske naloge. Diplomska naloga pove, kdo bo profesor zgodovine in kdo geografije. V razpravi o enopredmetnem in dvopredmetnem študiju so nato sodelovali profesor Trojar iz Ljubljane, profesor Potrebica iz Zagreba, profesor Kraljačić iz Sarajeva, profesor Radojičić in Dašić iz Nikšiča in profesor Petranović iz Beograda. Vsi so predstavili izkušnje iz posameznih okolij, kjer je študij organiziran različno. Na jugoslovanskih fakultetah je mogoče študirati zgodovino enopredmetno in dvopredmetno. Ponekod samo enopredmetno, ponekod samo

dvopredmetno, ponekod pa, na isti fakulteti, na oba načina. Vprašanje, kateri način je boljši, je sila nehvaležno. Vsak ima svoje prednosti in svoje slabosti. Dvopredmetni študij daje večje možnosti zaposlitve, saj ima kandidat možnost izbire med dvema predmetoma in ni omejen le na enega kot pri enopredmetnem študiju. Enopredmetni pa daje, oziroma, naj bi dal, več znanja.

V drugem delu konference smo poslušali šest referatov študentov na temo ustvarjanja nove Jugoslavije. Predstavljeni so bili naslednji referati: 1. Božica Mladenović (Beograd): Jednpartijski sistem, revolucionarne vlasti, 2. Ivan Ivanović (Skopje): Ostvarivanje makedonske državnosti u svetlosti AVNOJ-skih i ASNOM-skih odluka; 3. Nada Papić (Nikšić): Prva narodna vlada Crne gore, 4. Sande Angelovski (Skopje): Prvotni ustavnar republika Makedonija (referat je bil v makedonščini), 5. Zvezdan Fočić (Nikšić): Ustavni položaj Crne gore in 6. Slađana Bojković (Beograd): Jugoslavija i pitanje njenih granica. Oddelek za zgodovino iz Zagreba bo naknadno poslal dva referata svojih študentov. Pozitivni oceni in nekaj nasvetov v zvezi z referati sta izrekla profesorja Petranović in Lakić.

Drugi dan so prireditelji organizirali ogled muzeja v Nikšiću in samostana Ostrog. Ob manjših težavah je nikšićkim zgodovinarjem posrečilo izpeljati uspešno konferenco. Za organizatorja naslednje konference je bila predlagana FF iz Prištine, tema študentskih referatov pa naj bi bila vloga Vuka S. Karadžića v narodnostnih gibanjih.

Bojan Balkovec

TRST 1941—1947:

OD ITALIJANSKEGA NAPADA NA JUGOSLAVIJO DO MIROVNE POGODBE

(Italijansko-jugoslovanski zgodovinski študijski simpozij —
Trst, 13.—15. novembra 1986)

Simpozij se je odvijal v modri dvorani Savoia Excelsior Palace, na nevtralnem terenu, ki je prenesel že marsikateri simpozij in srečanje v okviru pozitivne dejavnosti Inštituta Gramsci za Furlanijo-Julijsko krajino. Na pomoč so Gramsciju priskočili sorodni inštituti z eminentnimi imeni in dolgo tradicijo, ki tako geografsko kot tematsko pokrivajo obravnavani prostor. V pripravah je izšla zahteva, naj bosta strokovnost in objektivnost glavno vodilo srečanju. Soorganizatorji so bili: Deželni inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja v Furlaniji-Juljski krajini iz Trsta, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja iz Ljubljane, Center za idejno in teoretično delo V. Bakarić iz Zagreba, Slovenski raziskovalni inštitut iz Trsta ter Center za zgodovinske raziskave Unije Italijanov iz Istre in Reke iz Rovinja. V treh dneh se je torej v dokaj napetem programu zvrstilo nad 20 referatov in prav toliko diskusij, ki so opravičili zaupanje visokih pokroviteljev Univerze v Trstu ter Inštituta Gramsci iz Rima. Finančno sta vse breme krili Tržaška hranilnica in Tržaška kreditna banka.

Bili so tudi časi, ko smo v Trstu hoteli pisati neko novo stran zgodovine brez tako tituliranih podpornikov in pobornikov. Bila so leta mladinskega izbruha nezadovoljstva in intenzivnega študija marksizma. Ker nam je ta teorija dala mnogo na področju teorije vrednosti in dohodka, mnogo manj pa na področju nacionalnih vprašanj in asimilacije, smo mogoče v naivnem prepričanju, da poznanje zgodovine lahko kaj spremeni, začeli s ciklusi predavanj. Te pobude so prihajale iz krogov, ki so bili globoko prepričani, da ima vsaka družba in vsaka oblast svoje tabu teme, ki jih skriva v korist perpetuacije te oblasti. Zato bi bilo odkrivanje teh mehanizmov osvobajajoče in podlaga za nov pristop h glavni tržaški travmi, dvojezičnem mestu. Ta novi pristop italijanskega zgodovinarstva je črpal svoje prvine iz Normalke v Pizi, od koder je izhajal na novo zaposleni docentski kader tržaške univerze z imeni kot Colloiti, Miccoli in drugi. Razkriti, kje so se torej skrivali mehanizmi ene in iste represivne politike Italijanov, do Slovencev, je postala njihova programska naloga, razkritje teh resnic širši publiki pa politični cilj. Kot prvo temo so si izbrali obravnavo fašizma. Najboljši italijanski zgodovinarji so od novembra 1973 do marca 1974 predavali v nabiti dvorani avditorija izredno hvaležnemu občinstvu. Naslednji cikel predavanj je Miccoli organiziral jeseni istega leta. Tokrat so sodelovali že eminentni slovenski zgodovinarji. Obravnavali so tematiko nacionalizma in neofašizma na vzhodni meji. V Istrski ulici so se predavatelji približali resnici, stičišče je bilo živo in organsko povezano. Tudi te pobude, oz. prav pobude tega intelektualnega marksisti-

stičnega kroga okrog Miccolija" so omogočale vzdušje, ki je premoglo v samem Trstu Mednarodno konferenco o manjšinah (1974). Slovenski in italijanski študenti so koračali pod skupnim transparentom z napisom »Slovenci in Italijani združeni v boju za lastne pravice«.

Čas, v katerem se je pripravil simpozij, o katerem teče beseda, je na žalost bistveno drugačen. Vlak je po vsej verjetnosti že oddrhal in tudi srečanja na to temo so lahko koristna, pa vendar ne morejo vrniti izgubljenega izpred desetih let, ko je ta problematika, raziskava skritih mehanizmov nadvlade manjšine nad večino, že postala politikum. Danes je degradacija odnosov že bistveno drugačna. Okolje je spet porušeno. Po Osimu so šle stvari res strmo navzdol in Slovencem v Trstu se spet zavestno vrtijo v spominu dogodki iz leta 1907 (izigrana volilna reforma v tržaškem magistratu), 1920 (požig Narodnega doma), 1930 (Bazovica), 1941 (Tomažič), 1948 (Kominform). Vprašati se je treba, ali je ta polarizacija naključna, ali je le začetek nekega pritiska, kateremu ni videti konca. Prirejanje simpozijev je leta 1986 nedvomno koristno, podpora osnovnim tendencam leta 1975 bi pa bila nedvomno koristnejša. V tem smislu ni Miccolija in skupine okrog njega nihče priznal. Tudi tržaška levica je, v stilu najboljših kominternovske tradicije usekala po odkloni in pokojini; Carlos je še enkrat dokazal, da je mojster nad mojstri, ko je treba skaliti vodo Nacionalizem in fašizem, sta spet na pohodu, globalni zakon pa za devetimi gorami: Tako se lahko res vprašamo, komu je srečanje resnično služilo in katero obliko rehabilitacije so iskali bolj ali manj vidni organizatorji tega simpozija.

Tudi Diego De Castro se je že a priori distanciral od srečanja zgodovinarjev. Osamitev simpozija s strani uradnega Trsta je bila le posledica teh prejudiciranih stališč. Getizacija vsake opozicije je značilnost širših dimenzij ohranjanja oblasti in hujše zlo vsake totalitarne družbe. V Trstu ti momenti zaživijo vsakič, ko se obravnavajo tematike v zvezi s Slovenci. Italijanski nacionalni blok je cilj, ki ga je treba doseči za vsako ceno. Taká politika seveda ne rabi zgodovinarstva, še posebno pa ne objektivnih dejstev in znanstveno utemeljenih krivd za genocidno politiko do manjšine. Zato je razkrivanje tabu tem (v Trstu se to pojmuje v nacionalizmu in rasizmu do drugače govorečega, sem pa se vključujejo fašizem, imperializem, mare nostrum, Istra, Podonavje itd.) skrajno nežaljeno in sintetizirano in De Castrovi izjavi, naj zgodovinarji »ne obtožujejo, predno si sami ne izprašajo vesti«, misleč seveda na jugoslovanske kolege.

O teh temah, odnosno o marsičem, kar se da izluščiti iz povedanega, so tri dni razpravljali slovenski, tržaški, italijanski in hrvaški zgodovinarji, pošteno, tekoče, znanstveno, argumentirano. Svoje delo smo, po oceni vseh, najbolj opravili, čeprav velja ugotovitev, da smo bili že dalj od tega in da je bila prilika skupnega izdajanja virov obeh inštitutov za odporništvo v Trstu in v Ljubljani zamujena, in tudi Ibse-novih trupel ne bi bilo treba tako vehementno metati z ladje v morje.

Uvodna referenta sta pred polno zasedeno dvorano iskala odgovore na temeljna vprašanja zgodovinarstva v teh krajih. Bila sta to prof. dr. Elio Apih in dr. Milica Kacin Wohinz, znana zgodovinarja z bogato bibliografijo in temeljnimi deli (knjiga Wohinzove še vedno ni prevedena v italijanščino) ter bogato raziskovalno in predavateljsko kariero. Apih je res zablestel v vsej svoji eksplikativnosti, ko je v svoj referat uokviril dogajanje v Juljski Krajini od razkroja habsburške monarhije do izbruha druge svetovne vojne. Zbranemu in pozornemu občinstvu, med katerimi je bilo dosti Slovencev, je Apih razložil, kje so bili vzvodi neenakomernega razvoja obeh tu živečih narodnosti. Področja spora so mejila med razrednim in nacionalnim; vendar je bil nacionalni vedno bolj občuten in travmatičen. Že oz. tudi Valentino Pittoni (Ucekar ni bil nikdar za to) je na strankinem kongresu leta 1905 nakazal pot ločenega razvoja obeh narodnosti. Za Apiha še lahko rečemo, da se je dvomeči formuli vsaj približal, ker še ne more odgovoriti, ali je bilo nacionalno vprašanje le detonator ali katalizator konfliktov. Še vsa sreča za vse nas, da je bil fašizem tako kravav v asimilaciji, vsaj dvomov ne more biti. Kljub temu je Trst ob usihanju subvencij in podpor vse bolj umiral. Tudi fašizem je bolehal za polovičnostjo in tudi anti-fašizem, če izvzamemo Slovence, je bil bolj rahitičen. Veljalo bi, je dejal profesor Apih, poglobiti probleme, ki so v okviru razrednih strank zavirali odporiški proces. Med drugim je Apih tudi potrkal na vrata komunistov ter jih povprašal, kje so vzroki njihove provincialne zaprtosti ter stalnih kompromisov z meščanskimi strankami v polarizaciji mesta s podeželjem. V tridesetih letih tega stoletja, je zaključil Apih, so italijanski komunisti spoznali, da je tudi nacionalno vprašanje, sicer ne polnokrvno, a vendarle sopotnik razrednemu. Mentaliteta kominterne je, kljub politiki ljudskih front, še pustošila po vprašanju, ki je bilo za Slovence življenjsko.

Milica Kacin-Wohinz je v uvodnem referatu (obema uvodničarjema je bil čas bogatejši) prikazala položaj Slovencev in Hrvatov v Italiji med obema vojnama. Sledeč dispozicijam šole, kjer je črpala svoje znanje, je predavalka dolgoletna sodelavka Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, zbranim povedala vse stvarne podatke o fašističnem nasilju nad Slovenci. Različni načini od-

pora so izhajali iz različnih političnih izhodišč upornikov, vendar je avtorica citirala še Carla Schiffrerja in z njim ugotovila relacijo med vzrokom in posledico, torej med nasiljem in uporom, odnosno med napadom in obrambo. Relacija seveda ni v odnosu štirideset dni za štirideset let, vzrok in posledico pa gre le iskati v teh relacijah. Gornji to Vičas druge svetovne vojne so zarezali. Annamaria Vinci in Boris Mlakar glede kolaboracionizma in Petar Strčić, ki je, kot že večkrat, zabeležil nekatere aspekte NOB v Istri. Kolaboracionizem je sicer res povzema nekatero propagandno stereotipe nacionalnih vprašanj, ki pa niso bili realni in so bili le maneverski prostor nemški represiji. Galliano Fogar, novi predsednik deželnega inštituta za odporništvu, je z njemu znano vehe menco pripeljal dogodkovno zgodovino do leta 1945 in se dotaknil tudi kraških brezen, znanih fojb. Sledil je zakoličeni tezi, ki jo je izrazil v odličnem članku v zadnjih Prispèvkih ter interpretiral fojbe kot reakcijo na fašistično nasilje. Težnja desnice, da bi fojbe prikazala kot začetek iztrebljanja Italijanov v osvobojeni Julijski Krajini, je po Fogarju brezpredmetna in zgolj špekulacija s čustvi.

Mednarodni kontekst so iz vseh zornih kotov osvetlili specialisti te tenkočutne tematike. Verzirani iskalci dokumentov v tujih in domačih arhivih so se spoprijeli s tezami in interpretacijami. Dušan Biber, Rene Lovrenčić, Janko Jeri in Gianpaolo Valdevit so prizgali pred publiko pravi plaz umetnih ognjev. Od vsega zanimivega je dokaj poučeni publiki ostala v ušesih Valdevitova konstatacija, da se slovenski zgodovinarji vse premalo ukvarjajo s povojno zgodovino. Marijkajo, je dejal Valdevit, stimulacije z vaše strani. Biber je briljantno prikazal razgovore med voditelji jugoslovskega odpora in zahodnimi zavezniki, obkrožil je strateške in razredne vidike tega vprašanja, obdelal je načrtovano izkrcanje zaveznikov v Istri in še marsikaj, česar pozorna publika ni ne vedela ne znala. Lovrenčić je komparativno obravnaval stanje po prvi in drugi svetovni vojni ter pristal na stališču, da sta tako Italija kot Jugoslavija po prvih neuspehih le pristali na meji, ki združuje in ne ločuje. Janko Jeri, znanstveni svetnik Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, je v bogatem ekspezeju obnovil teze lastnega znanja. Zanemarjenost raziskave teh vprašanj nedvomno črpa svoje korenine iz kompleksnosti problematike in iz dobre obdelanosti, kljub temu pa praznina, ki zeva od Jerijeve knjige dalje, odkriva bok kritikam, kot lahko interpretiramo Valdevitovo prigravarjanje, naj se slovensko sodobno zgodovino-pisje izvije iz strukturalnega imobilizma. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja bi moral ob vsem potencialu kadrovske zasedenosti producirati vsaj toliko kot partajmovski raziskovalec kot je Valdevit. Bibrova replika, da marsikaj pri nas ni več tabu in da se je treba dokopati do virov, ni zapolnila občutka, da je slovensko zgodovino-pisje sodobnejših epoh v rahlem zastoju.

Darko Bratino, profesor na Tržaški univerzi, je s komparativno metodo popestril vizije zgodovinarjev z ugotovitvami sociologa. Ugotovil je stresno situacijo Trsta, ki mu ni pomoči, a mu vseeno lahko pomagamo, da bo dostojanstveno shiral. V petdesetih letih je doživel razpad Avstro-Ogrske, italijansko okupacijo, kraljevino, fašizem, NOB, osvoboditev, ljudsko oblast, zavezniško upravo, STO in republiko Italijo. Prebivalstvo je migriralo in se spreminjalo kot malokje. Migracija Slovencev v Trstu večinsko, iz Istre, zato se Istra še vedno uporablja kot politični element. Škoda, da se med Bratino in Gombačem ter Pirjevcem ni vključil še psihiater Pavel Fonda, ki bi v Trstu le ponovil svoja blejska izvajanja, a že za sociologa smo se morali potruditi. Boris Gombač je iskal korenine neenakopravnosti na levici od začetkov socialističnega gibanja do relacij po drugi vojni, kar bi s Sedmakom, Susičem in Rebulovo lahko imenovali tiho, a najbolj množično asimilacijo, ki iz podzavesti, v katero vcepljajo manjvrednost, išče svoje odrešitve v asimilaciji. Profesor Jože Pirjevec je posegel po tematiki prvih povojnih dni, ko je revolucionarna avantgarda in predvsem njena udarna pest OZNA po njegovih besedah lovila ljudi krvavih rok. Iz spominov Matije Mačka izhaja, je dejal Pirjevec, da hujših ekscesov ni bilo in da je aretirane justificirala IV. armada po hitrih procesih. Slovensko prebivalstvo se je do teh pojavov opredeljevalo pozitivno, saj je celo Virgil Šček dejal, da so obsojenci zaslužili svojo usodo.

Pierluigi Pallante in Tone Ferenc sta se lotila narodnega vprašanja in obeh vpletenih partij. Prvi je, povzemajoč svojo knjigo, vztrajal na stališču, da je italijanska partija pozorno sledila nacionalnemu vprašanju. Rešitev nacionalnega vprašanja in ozemeljskih rešitev je odlagala na konec vojne. Marco Galeazzi se je od Pallanteja le distanciral in v referatu o Togliattiju predstavil dokaj dvoumno politiko tega velikega italijanskega komuniste, razpetega med Moskvo in Rimom. Dr. Tone Ferenc, ki je na simpoziju edini pošteno priznal, da je bistvo referata že večkrat povedal, se je kot k izvoru povrnil k Metodu Mikužu. Zakoličil je nekatere netočne Pallantejev trditve in pokazal, kako je slovenska komponenta v jugoslovanski partiji znala razumeti z vso širino bistvo nacionalnega vprašanja.

Eros Sequi in Liliana Ferrari sta komplementarno orisala položaj v Istri med vojno in po vojni. Prvi referat je poiskal vzgibe tistih, ki so ostali, druga pa je orisala

težave. tistih, ki so odšli. Lahko ni bilo ne enim ne drugim, kot je v travmatičnem pričevanju povedal prof. Guido Miglia, ki je priznal, da so nas obešali za jezike (brez metafore) in da se je vedno zatirani narod le enkrat dvignil, a da vseeno ni bilo mogoče vseht Italijanov, ki so ostali, smatrati za krivce storjenega gorja.

Teodoro Sala se je v kolokvij vključil s temo, ki mu je najbližja, z eksplikacijo italijanskega napada na Jugoslavijo. Dušan Bilandić je govoril o splošnih okvirih povojne zgodovine. Zelo cenjen je bil referat Gaetana Arfeja, ki je obravnaval voditelja italijanskih socialistov. G. Nennija skozi prizmo dogodkov na vzhodni meji. Mednarodni okviri, blokovska polarizacija, Grčija in presije s strani De Gasperija so potiskali Nennija vse bolj v objem komunistov. Nenni, je dejal Arfè, je zaradi tega zelo trpel.

Se nekaj zaključnih ugotovitev. Kot smo že omenili, sem globoko prepričan, da je vsa četa referentov od Rima do Zagreba delovala povsem v skladu z znanostjo, kateri pripadajo. Resnost in treznost povedanega sta delovala nekje, izven realnosti Trsta, določenega posebnega Trsta, ki ne prabi nobene resne zgodovine. Postavljena je bila diagnostika in, tih ugotovitev ne gre spregledati: Še vedno je nasilje botrovalo še hujšemu nasilju in, če citiram Tomizzov stavek iz uvoda h knjigi »Il male viene dal nord«, tega, pravi, »nismo kot Italijani mogli razumeti. Kmet, ki je bil stoletja brezpraven, je prišel v mesto kot gospodar. Tega enostavno ni bilo mogoče prenesti.«

Ce se bo torej kdaj kaka stranka odločila za nesporno in ne-ideološko podporo manjšini, naj to stori na osnovi povedanega na tem simpoziju. Povedanega je bilo dovolj. Organizatorji so se domenili, da bodo referate tiskali v obeh tržaških jezikih in da je naslednje srečanje le vprašanje organizacije. V vsesplošnem zadovoljstvu, da bo do tega ob vse večjem razumevanju tudi prišlo, so se vsi, prepričani v koristnost takih srečanj, napotili iz plave dvorane Hotela Savoia Excelsior Palace na znamenem nabrežju Nazzario Sauro.

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Boris Gombač

Zgodovinsko društvo za Slovenijo je s finančno pomočjo Kulturne skupnosti Domžale ob odkritju spominske plošče na nekdanji Veitovi tiskarni na Viru pri Domžalah 24. maja 1980 izdalo publikacijo.

EDVARD KARDELJ-SPERANS. IN SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zбора Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izdaja knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separaten odtis iz »Zgodovinskega časopisa« številka 4/1979.

Publikacija je na voljo za ceno 40 din (člani ZDS 30 din, študentje 20 din) na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I.

OCENE IN POROČILA

Renate Pillinger (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1986. 124 strani (veliki format). (Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung; XVI).

Izdajateljica zbornika, avstrijska arheologinja Renate Pillinger, je v uvodnem stavku (str. 5—6) kratko predstavila njegovo vsebino. Zbornik prinaša referate s simpozija, ki sta ga organizirala Avstrijska akademija znanosti in Bolgarski raziskovalni inštitut v Avstriji, potekal pa je od 8. do 10. novembra 1983 na Dunaju. Ob interdisciplinarno zasnovanem programu so se simpozija udeležili specialisti različnih znanstvenih panog o pozni antiki (arheologi, zgodovinarji, teologi, klasični filologi itd.) iz štirih držav, (po, štirje iz Avstrije; in Bolgarije, trije iz Zvezne republike Nemčije in eden iz Nemške demokratične republike). Tematsko se referati nanašajo na poznoantično dobo na ozemlju današnje Bolgarije ali njenega bližnjega sosedstva, le dva prispevka sta segla v zgodnejša obdobje, prav tako sta le dva prispevka iz poznoantične dobe segla v zgodnjeresrednjeveško obdobje, le eden pa se ne nanaša le na ozemlje Bolgarije in na njeno sosedstvo; temveč na skoraj celoten Balkan in srednje Podonavje.

V 16. zgodnejša obdobja segata dva prispevka s področja zgodovine religije. Grecist Hans Schwablj je v zgostčenem, težko napisanem referatu (Tradicije in novosti v antičnem kultu bogov na traškem območju, str. 13—20) zajel čas od najzgodnejših zgodovinsko dosegljivih stikov med Tračani in Grki (omembne pri Homerju in Herodotu) dalje, prešel nato na prikaz antičnih kultov na področju Trakije, kot nam jih posredujejo tamkajšnji grški napisi; povečini iz helenistične dobe. Posebej se je zaustavil ob traških posebnostih oz. traških priredbah starogrških kultov (npr. Apollon Delphinios, Apollon Iatros, Theos Megas, tako imenovani Traški konjenik, heroizacija mrtvih). Ob kritičnem upoštevanju dosedanjih del je podal precizno sliko glavnih značilnosti religioznega življenja Tračanov od začetkov do cesarske dobe.

Prispevek Güntherja Höblja o razširjenosti in pojavnih oblikah kulta egipčanskih božanstev Izide in Serapisa na severnem Balkanu (str. 45—56) edini presega geografsko območje današnje Bolgarije, saj zajema ves Balkanski polotok (in srednje-podonavsko območje) z izjemo Grčije in Makedonije. Kronološko zajema čas od pozne helenistične dobe dalje, s težiščem na zgodnji cesarski dobi. Prispevek nazorno slika prodor egipčanskih kultov na Balkan in v srednje Podonavje, po eni strani od črnomorske obale (mesta Byzantion, Tomi, Histria itd.), po drugi strani od jadranske obale (Salona, Akvileja, istrska mesta), pri čemer je vpliv z zahoda zajel večje območje, saj se obe vplivni območji stikata na področju Serdike. Dobremu prispevku moremo očitati le nepopolno poznavanje jugoslovanske strokovne literature, saj ne upošteva nekaterih večjih sintetičnih del, kot so npr.: P. Selem, Boginja s tisuću imena. Neki aspekti pojave egipčanskih bogov v dalmatinsko-panonskom krugu, Hrvatski znanstveni zbornik 1, 1971, 291—332; Idem, Egipčanski bogovi u rimskom Iliriku, Godišnjak centra za balkanološka ispitivanja (7) 9, 1972, 5—140; B. Perc, Beiträge zur Verbreitung ägyptischer Kulte auf dem Balkan und in den Donauländern zur Römerzeit. Diss. München 1968; J. Medini, Rimska i orientalne religije na istočnoj obali Jadrana, Materijali 12 (9. kongres arheol. Jugosl., Zadar 1972), Zadar 1976, 185—207; posebej tudi nista navedeni razpravi: M. C. Budischovsky, La diffusion des cultes égyptiens d'Aquilée à travers les pays alpins, Antichità altoadriatiche 9, 1976, 207—227; Eadem, Les cultes orientaux à Aquilée et leur diffusion en Istrie et en Vénétie, Antichità altoadriatiche 12, 1977, 99—123.

Širši zgodovinski okvir poznoantične dobe na vzhodnem Balkanu obravnava Valizar Velkov (Trakija in Dakija v političnem razvoju poznorimskega imperija, str. 7—12) in Gerhard Dobsch (K. dialektiki odnosi med Germani in poznoantičnim cesarstvom ob spodnji Donavi, str. 37—44). Prvi je na sintetičen način orisal velik pomen tračansko-dačanskega ozemlja v poznoantičnem cesarstvu (prestonica Konstantinopolis; velik vojaški pomen regije, ki je bila izpostavljena nenehnemu pritisku Germanov), vendar se je omejil skoraj samo na 4. stoletje, tako da je prikaz 5. stoletja dokaj bošen, za 6. stoletje pa posveča nekaj prostora le Justinijanovi dobi. Kot danes preseženo moremo označiti datiranje prve vojne med Konstantinom in Licinijem v leto 314 (str. 9). Novejše raziskave kažejo, da je ta vojna potekala jeseni leta 316; druga odločilna bitka v tej vojni (prva je bila oktobra 316 pri Cibalah-Vinkovcih v Panoniji) v Trakiji (Campus Ardiensis) pa je bila šele januarja 317 (gl. T. D. Barnes, The new empire of Diocletian and Constantine, Cambridge, Massachusetts — London 1982, str. 73; 82). Drugi avtor je prikazal odnose med Germani in rimskim cesarstvom

od 1. stoletja dalje in je nanizal v tem oziru glavne razlike med vzhodno in zahodno državno polovico. Opozoril je na podobnosti in razlike med zgodnjerednjeveško grško-slovansko simbiozo na Balkanu in dobro stoletje starejši romansko-germansko simbiozo na Zahodu. Oba referata sta izrazito sintetične narave, zlasti drugi prinaša več preciznih in prodornih šodb, ki mestoma skrivajo nevarnost posploševanja.

Ostali prispevki se tematsko zožujejo na področje današnje Bolgarije ali le na delite oziroma na njeno neposredno sosedsstvo. Vasil Gjuzelev je prikazal razvoj poznoantičnih in zgodnjerednjeveških mest na bolgarskem ozemlju od 6. do 10. stoletja (str. 21—24). Pri tem se je zaustavil ob dosti diskutiranem vprašanju prehoda iz bizantinske pozne antike (5. in 6. stoletje) v bolgarski srednji vek (7.—10. stoletje). Tako kot na ozemlju današnje Jugoslavije se tudi na bolgarskem področju kaže različen razvoj v različnih regijah (črnomoška obala, obdonavska obmejna regija, notranjost dežele). Ob upoštevanju različnih tipov mestnih naselij na bolgarskem območju (kamor prištevata tudi mesti Skopje in Ohrid) je poskušal podati glavne skupne značilnosti razvoja. Bolj specialne je prispevek nemškega bizantinologa Petra Schreinerja o mestih in cestah v Meziji, Daciji in Traciji po poročilih Teofilakta Simokata (str. 25—35), okvirno za dobo 582—602 (doba cesarja Mavrikija). Avtor, ki je velik strokovnjak za tega bizantinskega zgodovinarja na prehodni zgodnje v srednje bizantinsko dobo (njegov prevod z odličnim komentarjem je izšel v zbirki *Bibliothek der griechischen Literatur* 20, Stuttgart, 1985), je analiziral Simokatove omembe mest na Balkanu (več kot 30 mest) in omembe prometnih zvez. Prišel je do ugotovitve, ki se zdi karakteristična tudi za razvoj na zahodnobalkanskem ozemlju: po slovansko-avarski osvojitvi okrog leta 600 ni kontinuitete mestnega življenja (nekoliko bolj optimistična je v tem oziru sodba V. Gjuzeleva); učinkovit cestni sistem iz antike naj bi v tej dobi precej olajšal slovansko prodiranje na Balkan. Ta cestni sistem je bil v uporabi še v 8. stoletju. Kot lapsus calami moremo označiti omembo, da je »cesar Herakleios, šel l. 590 po stari vojaški cesti v Anhialos« (str. 32); zares je bil to cesar Mavrikij. Kot temu mestu bi veljalo upoštevati še razpravo: L. Margetic, *Il viaggio di Maurizio verso Anchialo nel 590*, *Histica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici*, Trieste, 1983, 189—192. Schreinerjeva študija je izšla tudi v zbirki njegovih razprav, »*Studia Byzantino-Bulgarica*«, *Miscellanea Bulgarica*, 2, Wien, 1986, 59—69.

Dva prispevka zahodnonemških avtorjev obravnavata specialna vprašanja iz zgodovine krščanstva v pozni antiki. Klaus Gamber je v preglednem sestavku strnil rezultate večdesetletnih raziskav cerkvenega pisca in pesnika Niketa iz Remezijene (Bela Palanka vzhodno od Niša) s konca 4. stoletja in začetka 5. stoletja (str. 71—83), Ilona Opelt pa je izvrstno predstavila zahodno (katoliško) stranko na koncilu v Serdiki leta 343 (str. 85—92).

Štirje prispevki obravnavajo različne kulturnozgodovinske fenomene iz poznoantične in zgodnjerednjeveške dobe, v kateri pride do izraza prehodnost bolgarskega ozemlja, ki je bilo stičišče vzhodnih in zahodnih vplivov. Renate Pillinger je predstavila zgodnjekrščansko slikarstvo na ozemlju današnje Bolgarije (str. 93—104). V prispevku, ki odraža avtoričino izredno poznavanje arheološke in umetnostnozgodovinske problematike za ves poznoantični krščanski svet, se je osredotočila na dva sektorja: grobno slikarstvo (likovna dekoracija v zgodnjekrščanskih grobnicah) in monumentalno slikarstvo (dekoracija zgodnjekrščanskih cerkv). Izpovedno moč sestavka, ki je preddelo za monografijo o antičnem slikarstvu in mozaični umetnosti na ozemlju Bolgarije, še povečuje 63 tehnično zelo uspešnih reprodukcij obravnavanih zgodnjekrščanskih objektov. Naj dodamo povsem marginalno pripombo: o likovni dekoraciji zgodnjekrščanskih cerkv v Akvileji obstaja po Kählerjevi študiji iz leta 1957, ki jo navaja avtorica (str. 100, op. 73), vrsta novejših del; gl. S. Piusi, *Bibliografia Aquileiese, Antichità altoadriatiche* 11, 1978, 183 ss.; 202 ss.; S. Tavano, *Aquileia, Reallexikon für Antike und Christentum*, Suppl. 1, 1986, 522—553; Idem, *Aquileia e Grado. Storia — arte — cultura*, Trieste 1986, 125 ss.; 443 ss. Aleksander Minčev je orisal stike vzhodno-črnomoške obale z Vzhodom o pozni antiki (str. 105—113), stike, ki so prispevali k spremembi etnične sestave prebivalstva (priseljavanje Orientalcev; zlasti Sirijcev), k pozitivni gospodarskega življenja v pozni antiki (obrt, trgovina z Vzhodom) in k spremembi duhovnega življenja. V luči teh rezultatov se kaže razvoj mest ob črnomoški obali podoben onemu ob vzhodni jadranski obali, kjer je bilo v pozni antiki, po epigrafskih virih sodeč, še več prebivalstva z Vzhoda kot v mestih ob Črnem morju, na primer v Saloni in Akvileji.

Končno naj predstavimo še dva prispevka, ki sta sintetično zasnovana in obravnavata poglobljeno vprašanja iz pozne antike in zgodnjega srednjega veka. Hans-Dieter Döpmann je v prispevku z naslovom »Bolgarija kot stičišče vzhodnega in zahodnega krščanstva v zgodnjebizantinski dobi« (str. 57—69) orisal zgodovino krščanstva na tem ozemlju od domnevnih začetkov ob koncu 1. stoletja do pokristjanjenja prve bolgarske države v 8. in 9. stoletju, s poudarkom na momentih, ki kažejo izmenično prevladovanje vzhodnih in zahodnih vplivov. Vasilka Tapkova-Zaimova je ori-

sala odnos bolgarske/srednjeveške kulture do antične dediščine (str. 115—121) in se je dotaknila zapletenega vprašanja kontinuitete nekaterih elementov antične kulture v srednjeveški bolgarski kulturi.

Zbornik referatov moremo oceniti kot zelo uspešen. V vsebinskem oziru nam podaja široko panoramo poznoantične in zgodnesrednjeveške kulture Bolgarije, področja, ki je pri nas v strokovnem oziru malo poznano. Rezultati novejših, zlasti povojnih, raziskav, kažejo v mnogih ozirih na presenetljivo podobnost z zgodovinskimi procesi na zahodnobalkanskem območju. Prispevke odlikuje v celoti visok znanstveni nivo. Iz navedb literature dobi bralec vtis o uspešnem prodoru bolgarskega zgodovinarstva in arheologije v evropski prostor, saj so bolgarski znanstveniki v zadnjem desetletju objavili vrsto monografij v Nemčiji, Franciji in Angliji; v tem oziru se zdi, da prednjačijo pred jugoslovansko znanostjo o teh obdobjih in se skorajda približujejo Madžarom. Posebno pohvalo zasluži izdajatelj za lično in tehnično dovršeno izdelavo knjige: Od šibkejših strani zbornika naj opozorimo na to, da so nekateri prispevki povzetki že objavljenih del, nekateri pa le preveč splošni, da bi v objektivnem smislu prispevali k poglobitvi že doseženega znanja. Vsekakor velja pozdraviti v uvodnem sestavku (str. 6) navedeno misel in obljubo; da se bodo kolokviji o tej in podobni tematiki odvijali vsakih nekaj let izmenično v Avstriji in Bolgariji. Sistematično raziskovanje Balkana v pozni antiki bo gotovo moglo odstraniti še mnoge bele lise v zgodovini pozne antike, ne le na območju Balkana, temveč v vsej evropski zgodovini. Prav predstavljenja publikacija pomeni v tem oziru pomemben korak naprej.

Rajko Bratož

Lexikon des Mittelalters, dritter Band, Lieferung 1—10, Artemis Verlag, München und Zürich.

Od maja 1984 do junija 1986 je v desetih snopičih izšel tretji zvezek monumentalnega enciklopedičnega leksikona srednjega veka. Če ta bolj malo poveden podatek dopolnimo še z informacijo, da teh 10 snopičev predstavlja nekaj več kot 1100 strani drobnega tiska in da je gesla (od najbolj specialnih vprašanj do povsem sintetičnih pregledov) napisalo 769 avtorjev, potem je jasno, da gre za izjemno delo evropske medievistike, ki pa seveda še zdaleč ni dokončano. Nič manj pa ni to tudi založniški podvig. Že nekaj časa ga na najboljši možni način opravlja založba Artemis. Kot nam je znano iz domače prakse, prihaja pri takšnih velikih projektih, v katerih sodeluje večje število avtorjev, prav rado do zamud in netočnosti pri izhajanju. Za Lexikon des Mittelalters in založbo Artemis tega doslej ne moremo trditi. Dosedanja natančnost izhajanja — pa čeprav se obdeluje šele črka E — nam prav nasprotno vliva zaupanje, da bo to fascinantno delo opravljeno v času in po programu, ki so si ga zadali izdajatelji in založniki.

O snopičih prvega in drugega zvezka tega leksikona je ZČ doslej prinesel šest ocen; prvi dve je napisal Ferdo Gestrin (32, 1978, 166—167; 33, 1979, 492—493), naslednje štiri pa Janez Peršič (35, 1981, 1392; 37, 1983, 139—141; 39, 1985, 299; 40, 1986, 201). V prvi oceni (32, 1978, 166—167) so bile podrobno predstavljene splošne značilnosti, karakteristike, narava in smernice, ki se jih drži leksikon.

Deset snopičev tretjega zvezka leksikona zajema gesla od Codex Wintoniensis do Erziehungs- und Bildungswesen. Tako je obdelan zadnji del črke C (prvi in večji del drugega snopiča), čela črka D (drugi do sedmi snopič) in prvi del črke E (konec sedmega do desetega snopiča).

Naša splošna ugotovitev je, da je delež slovenske zgodovine v tretjem zvezku leksikona srednjega veka večji, kot se morda zdi, na prvi pogled.

Po problematiki, ki jo obravnava, sta s slovensko zgodovino zlasti tesno in izrazito povezani dve gesli, ki ju zato lahko po pravici smatramo za naši. Eno je posvečeno Konverziji (Conversio Bagoariorum et Carantanorum), najpomembnejšemu viru za slovensko zgodovino 8. in 9. stoletja, drugo pa kosezom (Edlinger). Če bi, za katero geslo pričakovali, da ga bo napisal slovenski avtor, potem bi gotovo mislili na ti dve. Vendar temu ni tako. Škoda, kajti brez težav lahko naštejemo več domačih strokovnjakov, ki bi to delo primerno opravili. Pri tem seveda ne mislimo trditi, da zunaj naših meja ni ljudi, ki se ukvarjajo s temi vprašanji in jih tudi poznajo. Prav tako jim seveda nihče in v nobenem primeru ne odreka pravice pisati o »naših« stvareh. To je kvečjemu lahko le pozitivno. Toliko bolj, če se zavedamo, da ni niti Konverzija, niti niso kosezi stvar samo slovenske zgodovine. Tako je Konverzija hkrati tudi vir za zgodovino Bavarske, ali pa Salzburga ali Cirila in Metoda, ter tudi koseško vpra-

šanje v nekaterih pogledih presega slovenske okvire. V svojem bistvu pa, in to je nesporno in ne zahteva posebnega utemeljevanja, je problematika, povezana s tema dvema gesloma, predvsem del slovenske zgodovine. Samo zaradi tega nam je lahko žal, da pod ti dve gesli ni podpisan kakšen slovenski avtor.

V primerjavi z geslom o Konverziji, ki ga je za Enciklopedijo Jugoslavije napisal Milko Kos, lahko rečemo, da ima prispevek H.-D. Kahla (Giessen) v Leksikonu srednjega veka težišče drugje, čeprav seveda v osnovah ni razlik. Še zlasti, ker smatra Kahl Kosovo izdajo *Converso Bagoariorum et Carantanorum* iz leta 1936 za mero-dajno in osnovno; Wolframovo iz leta 1979 pa je označil kot »študijsko izdajo z nemškim prevodom in nadaljevalnim komentarjem«. V razliko od Kosa, ki je v svojem geslu namenil več pozornosti vsebini spisa, posveča Kahl več prostora vzrokom za nastanek teksta in značaju vira. V tem oziru prinaša njegov tekst nekaj svežih in upoštevanja vrednih misli. Tako med vzroki za nastanek spisa ne vidi samo salzburške reakcije na uspeh Cirilove in Metodove akcije v panonskem prostoru, ampak tudi za Salzburg gotovo boleč poskus osamosvajanja karantanskega korepiskopata pod Osvaldom ter možnost ponovnega oživiljanja apetitov Ogleja glede Karantanije. Pri oceni vrednosti vira seveda ne more mimo njegove tendencnosti, pri tem pa je mišljenja, ki mu lahko pritegnemo, da spis ne potvarja resnice z izmišljanjem, ampak z opuščanjem dejstev: To pomeni, da lahko smatramo podatke, ki jih prinaša, za verodostojne. Tako formulirana ugotovitev je še toliko bolj pomembna, ker nam skoraj samo Konverzija prinaša podatke za ta čas in prostor in je naša slika zgodovine Slovencev v 8. in 9. stoletju še kako pogojena prav z odnosom do tega vira. Povsem napačna je Kahlova trditev, da je to najpomembnejši vir za zgodovino Slovencev (oziroma vzhodnoalpskega prostora) za 7. in 8. stoletje. Najbrž je to pisna napaka. Gre seveda za 8. in 9. stoletje in to bi veljalo v morebitni drugi izdaji popraviti.

Geslo o kosezih je napisal Heinz Dopsch, profesor na univerzi v Salzburgu in gotovo eden najboljših poznavalcev srednjeveške zgodovine vzhodnoalpskega prostora v širšem smislu. Medtem ko v koseškem vprašanju visokega in zlasti poznega srednjega veka ni večjih odprtih dilem, pa eksistirajo glede njihovega izvora razhajajoče se teorije, od katerih je danes večinsko mnenje naklonjeno slovanskemu izvoru kosezov. V tem okviru pa se Dopsch ne opredeljuje niti v Hauptmannovi smeri, ki je v kosezih videl Hrvate, niti v Grafenauerjevi, ki jih je imel za družinike. Slovensko zgodovinsko je daje iz utemeljenih razlogov prednost slednjemu mnenju, čeprav se ne da trdno dokazati, in izhaja tudi iz nekaterih splošnih značilnosti in predpostavk notranjega družbenega razvoja pri Slovanih nasploh. (Podrobneje o tej problematiki z vsoto literaturo v najnovjšem delu, ki skuša zajeti celo vprašanje: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II*, Ljubljana 1980). V seznamu literature so slovenski avtorji, povsem primerno upoštevani (Grafenauer, Hauptmann, Mal, Vilfan). Isti avtor je napisal tudi geslo o bavarsko-koroški plemiški rodbini Eppenstein, ki je prav tako tesno povezana s slovensko zgodovino.

Od ostalih gesel, ki se vežejo na našo zgodovino, je treba na prvem mestu omeniti Dravo (J. Ferluga). Poznamo jo predvsem kot cerkveno mejo (Pipin 796; Karel Veliki 803, 811) med salzburško nadškofijo in oglejskim patriarhatom; manj pa nam je v zavesti njena gospodarska funkcija, bodisi kot povezovalka in pomembna prometna žila med posameznimi področji, bodisi kot meja v trgovini z morsko soljo na jugu in salzburško (Hallein) na severu (od 13. stoletja dalje). Geslo o Dudlebih (Dudleben) G. Labude (Poznanj) je za nas zanimivo v toliko, ker se v virih iz 9., 10. in 11. stoletja (F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev II, Ljubljana 1906, št. 163, 172, 296, 297, 460, 473, 482; isti, Gradivo ..., III, Ljubljana 1911, št. 211) v Karantaniji, oziroma na Koroškem omenja nekaj toponimov v zvezi s tem imenom. Po tem, kar nam je znano iz Hauptmannovih raziskav (zlasti Mejna grofija Spodnjepanonska, Razprave znanstvenega društva za humanistične vede I, 1923, str. 323—331), se ne moremo strinjati z Labudovo lokalizacijo, ki postavlja comitatus Dudleipa v Arnulfovi listini iz leta 891 v Spodnjo Panonijo. Gre za del vzhodne Karantanije ob srednji Muri v današnji avstrijski Stajerski (glej tudi zemljevid Politična razdelitev slovenskih pokrajin v IX. stoletju v Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 133). Vzrok za takšno Labudovo lokalizacijo je iskati v preprostemu dejstvu, da je dal spodnjepanonski knez Pribina posvetiti neko cerkev v kraju Dudleipin in da je imel njegov sin Kocelj posest »in comitatu Dudleipa«, kar ga je seveda napeljalo na misel, da sta ta dva kraja ležala v mejah Spodnje Panonije. Vendar je Hauptmannu uspelo pokazati in dokazati, da je pri tem šlo za prostor zunaj Pribinove in Kocljeve mejne grofije.

Omenimo še nekaj gesel, ki imajo zvezo s slovensko zgodovino: furlanski mejni grof Erik (Schmidinger, Salzburg) je bil zmagovalček (skupaj s slovanskim knezom Vojnomirom) v obrskih vojnah. Pomembna beneška familija Erizzo (Preto, Padova) je izvirala iz Kopra (Francesco Erizzo je bil 1531 beneški dož). Benediktanski samostan Ellwangen na Svabskem (Fahlbusch, Warendorf) je bil verjetno kraj Metodove ječe. V bitki pri Dürnkruću 1278, ki je obdelana v posebnem geslu (Maleczek, Innsbruck), je padel Otokar II. Premysl, češki kralj in ena najpomembnejših osebnosti

slovenske zgodovine v drugi polovici 13. stoletja. Med 34 večjimi potresi (Erdbeben) v srednjem veku (D. Mayer-Rasa, Zürich) se omenja tudi tista na Koroškem iz leta 1348, ko se je vdrl del Dobrača. Ernest Železni (Maleczek) je znan v slovenski zgodovini, predvsem kot zadnji koroški vojvoda, ki se je dal leta 1414 ustoličiti, kar je v članku tudi navedeno. Čisto na koncu omenimo še geslo Drachenorden, o zmajevem redu (Th. Bogay, München), ki so ga ustanovili Sigmund Luksemburški, njegova žena Barbara Celjska in, 22. baronov in geslo o Elizabeti Luksemburški (Hödl, Celovec), hčerki Barbare Celjske in Sigmunda, nemški, madžarski in češki kraljici.

Zadnjemu, desetemu snopiču, je dodan abecedni seznam vseh avtorjev gesel tretjega zvezka — prav tako, kakor je bilo: to opravljeno, že za prvi in za drugi zvezek. To omogoča, da si ustvarimo določeno sliko, posebno še, če hočemo ugotoviti naš delež v tem projektu. Jugoslovansko historiografijo zastopa med 769 avtorji tretje knjige, če upoštevamo le tiste, ki delujejo v domovini, na univerzah v Jugoslaviji, le 11 piscev iz Beograda Miloš Blagojević, Sima Ćirković, Ivan Djurić, Vojislav J. Djurić, Božidar Ferjančič, Jovanka Kalić, Vojislav Korać, Rade Mihaljčić, Dušica Minić, iz Zagreba Ivó Goldstein, iz Splita Željko Rapanić. To gotovo ni ravno ugodno dejstvo. Nehote se nam vsili primerjava, da se, kot že pri marsikaterem drugem evropskem projektu, pri čemer seveda niso mišljeni samo zgodovinarski, spet držimo bolj pri strani in na stranskem tiru. Ta kritika neleti na založbo, ali na redakcijo leksikona, ampak na nas same. Zdi se namreč, da si ne znamo pridobiti mesta, ki nam gre. V konkretnem primeru to pomeni, da so drugi pisali gesla, ki se dotikajo našega prostora in problematike, ali, da bi v leksikonu lahko bilo več gesel o naši zgodovini, kot jih je, pa se zanje nismo dovolj potrudili. Da to niso le prazne besede, še zlasti glede gesel, ki se prvenstveno nanašajo na našo zgodovino, in tujih avtorjev, smo pokazali prav na dveh zelo očitnih primerih iz slovenske zgodovine.

Na novem nivoju se odpre problematika avtorjev, da ostanemo še malo pri njih, v primeru, če podrobneje pogledamo to majhno jugoslovansko skupinico. Kar nas zbode v oči, je dejstvo, da jih je kar devet od enajstih iz Beograda; po eden je še iz Zagreba in Splita. To seciranje nam dopušča več različnih sklepanj. Od tega, da je bil — kot radi rečemo — jugoslovanski del pogачe razdeljen v Beogradu in so samo drobtinice padle še kam drugam, do tega, da je predvsem srbska in deloma hrvaška zgodovina dobila svoje mesto v leksikonu, ostale pa ne. Seveda so to samo sklepanja, ki še zdaleč nočejo biti zlonamerna. Jasno je, da ni mogoče samo na podlagi seznama avtorjev, ki smo ga nekoliko podrobneje osvetlili, podati neke realne in kolikor toliko objektivne slike. Bistvo leksikona se vendarle skriva v geslih in ne v avtorjih. Sele ob njihovem pregledu bo zato mogoče izreči določnejšo kritiko. Prav tako je jasno, da bo neko celovito podobo in potrditev ali pa zavrnitev teh misli možno dati šele, ko bomo imeli v rokah celoten leksikon (res pa je tudi, da bo takrat že prepozno, in bomo rekli, da smo še enkrat zvonili po toči). Analiza na podlagi dveh ali treh črk ne more biti merodajna in verodostojna in je zato treba vse zaključke tako tudi jemati. Po igri naključja je lahko v enem zvezku več gesel za eno problematiko, v drugem za drugo. Enakomerna porazdelitev je pri abecednem sistemu praktično nemogoča. Ta neuravnoteženost se kaže tudi v okviru posameznih snopičev tretjega zvezka leksikona, ki ga obravnavamo. Posamezni snopiči so s stališča, ki ga trenutno obravnavamo, za nas povsem nezanimivi, drugi pa relativno bogati. Toliko o avtorjih. S pripombo na koncu tega kratkega ekskurza, da je vendarle treba priznati, da so informacije, ki nam jih je dal seznam avtorjev, zanimive.

Podatke, ki smo jih navedli, lahko nekoliko dopolnimo za slovenske sodelavce leksikona. Po kriterijih, ki smo jih zgoraj navedli, to je, da upoštevamo le pisce, ki delajo na naših univerzah, ni v tretjem zvezku nobenega Slovenca, prav tako ne v prvem, pač pa je v drugem zvezku sodeloval profesor Sergij Vilfan s pravne fakultete ljubljanske univerze, ki vodi mednarodno komisijo za zgodovino mest. Njegov je oris zgodovine mesta Celja, ki ga je naš ocenjevalec v prvi letošnji številki ZC pomotoma pripisal Heinzu Dopschu (str. 201), ki je prispeval drugi del članka o grofih in grofiji. Nekaj več slovenskih sodelavcev bi dobili, če bi šli zraven tudi tržaškega rojaka profesorja Jadrana Ferlujo, ki je dolga leta delal v Beogradu, zdaj pa predava na univerzi v Münstru v Zahodni Nemčiji in je hkrati tudi eden izmed ožjih sodelavcev pri celem projektu leksikona, ter slavista na univerzi v Gradcu profesorja Stanislava Hafnerja.

Gesel, ki obravnavajo jugoslovansko zgodovino, smo v tretjem zvezku leksikona našli čez trideset. Pri tem so mišljena tista, ki so v celoti posvečena naši problematiki. Poleg tega pa je tudi veliko takšnih, katerih bistvo je usmerjeno drugam, so pa v njih zajeti tudi podatki iz naše preteklosti. Zlasti to velja za bolj sintetična gesla,

Kolikor nam je uspelo ugotoviti so posamezni avtorji napisali naslednja gesla: M. Blagojević: Drim; S. Ćirković: Debar, Danilo II., Desislava, Desa, Domentijan; I. Đurić: Dabar, Danilo III., Petar Dojčin, Draga, Dukas; V. J. Đurić: Dečani, Đurđevi stupovi; B. Ferjančič: Despot, Domagoj; J. Kalić: Debre, Deževo, Drina; V. Korać: Doclea, Doclea, Drivast; R. Mihaljčić: Dabiša, Djed, del gesla Dorf, Dmitar Zvonimir, Drijeva, Epidaurum; D. Minić: del gesla Dorf; I. Goldstein: Držislav; Z. Rapanić: Dalmacija (arheologija).

ki kakorkoli obravnavajo jugovzhodno Evropo, in za številna gesla iz bizantinološke problematike, kateri je redakcija posvetila precejšnjo pozornost. Zasluga za relativno številčnost »jugoslovanskih« gesel v tretjem zvezku leksikona gre predvsem črki D. Le prav izjemoma zasledimo kakšno (npr. Epidaurum), ki ne spada pod omenjeno črko. V glavnem so jih pisali domači avtorji, vendar ne vseh. Glede na problematiko, ki jo obravnavajo, jih lahko razdelimo v dve veliki skupini. Eno predstavljajo gesla, ki obravnavajo posamezne historične osebnosti iz južnoslovanske zgodovine (npr. hrvaški vladarji Domagoj, Držislav, Dmitar Zvonimir; bosanski kralj Dabiša; iz srb-ske zgodovine patriarha Danilo II. in Danilo III., Desa, Domentijan, Dragaši, ipd.). V drugi pa so obdelane pomembnejše pokrajine, kraji in reke (npr. Dalmacija, Debar, Debrč, Dabar, Djurdjevi stupovi, Dečani, Drivast, Drijeva, Deževo, Dioclea, Drina, Drim). Posebej je treba omeniti še geslo o djedu, glavarju bosenske cerkve, ki je izven zgornjih dveh okvirov. Za vsa ta gesla lahko trdimo, da so bolj kratka in da v najboljšem primeru ne presegajo nekaj deset vrstic. Edina izjema je pravzaprav le obsežno sintetično geslo o Dalmaciji v srednjem veku, ki obsega skoraj sedem strani dvokolonskega teksta. To dejstvo je razumljivo vsaj iz dveh razlogov: Po eni strani gre za relativno obsežen prostor, ki je v teku časa sicer večkrat menjal svoj obseg, a je vse od antike naprej kontinuirano igral zelo pomembno vlogo v zgodovini Jadranskega morja, njegove obale in bližnjega in daljnega zaledja; njen velik pomen v zgodovini pa nam dokazuje tudi obilica raznovrstnih virov iz vseh obdobji, ki omogočajo obsežne, raziskave dalmatinske preteklosti. Po drugi strani pa se mogoče vsaj del velikega obsega gesla Dalmacija lahko razlagamo z dejstvom, da je njegov centralni in glavni del (zgodovina in gospodarska zgodovina Dalmacije v srednjem veku) napisal eden najboljših poznavalcev zgodovine (zlasti bizantinske Dalmacije, Jadran Ferluga. Kratko uvodno poglavje o poznoantični provinci Dalmaciji je prispeval še Johannes Hahn iz Heidelberga, zaključno poglavje o arheologiji pa splitski arheolog Zeljko Rapanić. O delu, ki so ga opravili, lahko rečemo le vse najboljše. Ob zaključku tega bežnega in zgolj informativnega pregleda najpomembnejših gesel, ki obravnavajo južnoslovansko zgodovino, je treba omeniti še geslo o kroniki popa Đukljanina ali barskem rodoslovu, ki ga je napisal profesor dunajske univerze Radoslav Katičić.

Peter Stih

Od gesel iz obče zgodovine, so nas v prvem snopiču pritegnila Cola di Rienzo (avtor Manselli), comes concillium, contemptus mundi in še mnoga druga. Geslo contrada trdi, po italijanskih dokumentih, da so bile contrade manjši predeli v mestih. Vendar so bile v zahodni Istri contrade deli kmečkega distrikta v okolici mest.

V 2. snopiču se nahaja več izčrpnih gesel o pojmih kot so španski cortes, Corpus iuris civilis (canonici), krona, streha (Dach). Beseda Dachau danes predstavlja grozljiv spomin, v srednjem veku pa je bil kraj znan po grofovski rodbini.

3. snopič ima dve zelo dolgi gesli o Danski in Danteju (z izčrpnno navedbo literature) ter vrsto gesel, med katerimi po našem mnenju izstopajo gesla o tkanini damast, beneški rodbini Dandolo, znamenitem trgovcu iz Prata pri Firencah Francescu Datiniju, dekretalijah, srednjeveški gradnji jezov in nasipov (Deich, Dammbau) in srednjeveški demonologiji.

Večji del 4. snopiča zaseda geslo Nemčija in z njo povezana gesla (nemški jezik, literatura itd.), še iz tretjega snopiča pa se nadaljujejo italijanske rodbine, katerih priimki se začenjajo z Della, na primer Della Rovere, Della Scala. Nad vse zanimivo je geslo o pojmu spomenika (Denkmal) v srednjem veku.

V 5. snopiču se nadaljuje geslo o Nemčiji, omenimo pa naj še gesla o dialektiki, dialogu, tatvini (Diebstahl) in dingju, germanski skupščini svobodnjakov, ter veliko število gesel o znamenitih ljudeh z imeni Dietrich in Dionizij.

V okviru 6. snopiča sta dve dolgi gesli: dominikanci in vas (Dorf), sicer pa več slovanskih Dimitrijev in Dimitarjev, med katerimi je tudi hrvaški kralj Dmitar Zvonimir, ki ga v naših leksikonih in enciklopedijah najdemo pod Zvonimir. Legenda o njegovi smrti omenja Kninsko in ne Kosovo polje. Zanimive so tudi srednjeveške legende o zmaju (Drache), pozornost pa prav tako zasluži oris srednjeveške dogmatike.

7. snopič vsebuje daljša gesla, ki zadevajo srednjeveško dramo, trgovino z drogami, to je zdravili, veliko število raznovrstnih trojic (Drei...). Omenjen je tudi zgodovinski Drakula, romunski knez iz 15. stoletja.

V 8. snopiču srečamo gesla, ki so interesantna z vidika pravne in moralne zgodovine (Ehe, Eid), in taka, ki zadevajo znamenite osebe (poleg drugih predvsem Eike von Repgow, Einhard in Edvardi). Brez dvoma se je redakcija dobro odločila, ko je v okvir leksikona vključila tudi srednjeveško zgodovino pridobivanja uporabnih kovin; v konkretnem primeru gre za železo (Eisen).

Po podobnem ključu nastopajo v 9. snopiču/zlitina elektron, slonova kost (Elfenbein) in email. Od teoloških pojmov je dodobra obdelan angel v srednjem veku: Sicer pa velik del tega snopiča zavzema srednjeveška zgodovina Anglije. Osebna imena so med drugimi Eleonora, Elizabeta in Ema.

10. snopič pa ima spet nekaj svojevrstnih gesel: enciklopedije, epidemije, prehrana (Ernährung), ep, dedno pravo (Erbrecht), vzgoja (Erziehung). Od osebnosti je podrobno obdelan Erazem Rotterdamski; od znamenitih imen bi omenil še Erike in Erneste. Pri obeh koncilih v Efezu je morda premalo poudarjeno, da je bil prvi (431) ekumenski, drugi (449), pa ne.

Janez Peršič

Václav Březan, **Životy posledních Rožmberků I., II.**, izdal Jaroslav Pánek, Praha, pri založbi Svoboda, 1985, 905 str.

Reprezentativna zbirka praške založbe Svoboda želi sodobnim bralcem, ki jih zanima zgodovina, predstaviti vrsto čeških kronik. Doslej so tu izšle naslednje: **Kozmova kronika**, temeljno delo češkega letopisja iz začetka 12. stoletja; **Kozmovi nadaljevalci** iz 12. in 13. stoletja; **Dalimilova kronika** iz začetka 14. stoletja, prva češko pisana kronika v verzih; **Kronika Zbraslavskega samostana**, v evropskem okviru dragocen vir o zadnjih Přemyslovcih in prvih Luksemburških na češkem prestolu; kronike husitskega obdobja, **Stari češki letopisi**, t. j. zbirka mestnih kronik iz 15. stoletja in izbor iz zgodovinskih spisov **Pávla Skále iz Zhořa o češki vstaji 1618—1620**. Latinska besedila so prevedena v češčino; staročeški teksti prirejeni; zbirka pa si postavlja tudi strokovne cilje: vsaka knjiga je opremljena s kritičnimi opombami in strokovnimi komentarji, k temu dodano obsežno slikovno gradivo. Zbirka je postala priljubljena med bralstvom, vsak zvezek izide v več deset tisoč izvodih.

Zadnji zvezek v omenjeni vrsti kronik je knjiga z naslovom **Življenje zadnjih Rožmberkov**. Dinastija gospodov z Rožmberka, ene izmed vej starega rodu z grbom vrtnice (češ. růže), je imela obsežna posestva v Južni Češki, iz katerih je od 13.—16. stoletja ustvarila svojevrstno območje oblasti in kulture. Rožmberki so bili v 13. in 14. stoletju v trdovratnem boju s kraljevsko oblastjo, ter so v spopadu z njo dosegli določeno stopnjo avtonomije. V 15. stoletju, v dobi husitskih bojev, so ostali zvesti cerkvi in Sigismundu, ter bili zaslužni za preživetje češke države v njeni celovitosti. V 16. stoletju so si pridobili in obdržali splošno priznano prvo mesto med češkimi fevdalci, glavár rožmberškega rodu pa je imel vedno eno od najvišjih mest v deželnih uradih. Na svojih posestvih so uvedli blagovno gospodarstvo in zasloveli kot podjetniki, zlati v zvezi z ribniki. V njihovem času zgrajena mreža ribnikov daje vse do danes neponovljiv čar južnočeški pokrajini. Prevzeli so življenjski slog renesančnih mogotcev, o čemer danes pričajo njihovi dvorci v južni Češki — Rožmberk, Český Krumlov, Třeboň, Bechyně idr. V obdobju humanizma so bili mecen pisateljev, manirističnih umetnikov in znanstvenikov kroga kralja in cesarja Rudolfa (1575—1612). Stoletna zgodovina rodu doseže vrhunec, pa tudi nagel propad, konec 16. in na začetku 17. stoletja, v obdobju dveh bratov — Viléma (1535—1592) in Petra Voka (1539—1611), ki kot zadnja dva možka člana skleneta vejo rodu. V življenju zadnjih dveh Rožmberkov se prepletajo nasprotja rudolfinske dobe, njena veličina in tudi problemi: politični konflikt med stanovsko in absolutistično obliko države, med reformacijo in protireformacijo, stari in novimi ekonomskimi in socialnimi procesi in oba zadnja Rožmberka sta obeležena z manirističnim razpoloženjem rudolfinskega »magičnega univerzalizma«. Vilém z Rožmberka se v konfliktu med reformacijo in protireformacijo odloči za katoliško stran, vendar ostaja zvest stanovom in stari verski toleranci. Vilémova politična kariera doseže vrh sredi 70. let ob njegovi kandidaturi za poljski prestol. Petra Voka, ki je dolgo živel v senci svojega brata in bil pristaš reformacije, so šteli za vodjo protihabsburške opozicije. Konec rožmberške dinastije je simbol propada po kulturni strani znamenite in v političnem pogledu dramatične »predbelogorske dobe«, konec dobrih starih časov, ki so v češkem zgodovinskem spominu zelo priljubljeni. Odsev te priljubljenosti je obeležil tudi spominsko podobo Petra Voka in jo prepredel z mnogimi romantičnimi miti kot spomin na srečno, veselo in svobodno renesančno življenje.

Václav Březan (1586—1619) je bil knjižničar Rožmberkov, arhivar in zgodovinar. Pri urejanju arhiva se mu je ponudila snov za rožmberško kroniko v več zvezkih, od katerih sta se ohranila zadnja dva o življenju Viléma in Petra Voka. Březan je bil humanistično izobražen pripadnik Bratske zveze in dober stilist. Ne le da se je spoznal na arhiv, bil je tudi pozoren in kritičen opazovalec burnega življenja na fe-

vdalnih gospodstvih in na dvoru svojih gospodarjev, s poslušom za vsakdanjost in podrobnost. Ni pa bil preveč posvečen v politične načrte Rožmberkov ali pa o tem ni hotel pisati. Ohranjeni deli njegove kronike so plastična podoba vsakdanjega življenja na fevdalnih posestvih in vladavini Rožmberkov.

Zgodovinar Jaroslav Pánek je bil kot izdajatelj pred nelahko nalogo. Břežanova kronika je sicer že bila večkrat izdana, predvsem kot dragocen dokument humanistične češčine, toda brez kritičnega aparata. Pánek je izhajal iz rokopiša, ki ga je uredil po načelih izdajanja humanističnih tekstov, hkrati pa poskrbel za kritično in sodobno komentirano izdajo. Njegove opombe, komentarji in registri zavzemajo kar polovico drugega zvezka obravnavane publikacije.

V komentarjih h knjižni izdaji je Pánek kritično prikazal junake kronike in samega kronista. Zadnji Rožmberki so tu v celoti ocenjeni pozitivno: v gospodarski politiki so v odnosu do tlačanov označeni kot predstavniki zmerne poti in kot predstavniki stanovske opozicije, ki je pomenila boljše alternativo v odnosu do habsburškega protireformacijskega absolutizma. Peter Vok ni bil uživaški pohotnež, kakor je predstavljen v tradiciji, romanih in filmih, pač pa soliden gospodar, ki je rožmberško posest skušal rešiti dolgov. Gospodarske težave so ga ovirale v njegovi vlogi potencialnega voditelja protestantskih stanov.

Kronist Břežan je v Pánkovi interpretaciji predstavnik humanističnega letopisja dokumentarne smeri in, potemtakem nasprotje nekontroliranega fabuliranja, ki ga na Češkem predstavlja pisec kronike Václav Hájek iz Libočanov. Břežanov stvarni in natančni pogled daje njegovi kroniki značaj edinstvenega dokumenta vsakdanjosti. Z zanimanjem zgodovinopisja za vsakdanje življenje cena njegovega dela raste.

V glavnem delu komentarjev J. Pánka je razprava o ekonomsko-socialnih problemih na rožmberških posestvih, o politični aktivnosti Rožmberkov in njihovem kulturnem mecenstvu. V Pánkovem besedilu so ustrezno predstavljeni rezultati številnih raziskav o ekonomiji rožmberške vladavine, prikazane so socialne razmere podložnikov in osebnosti rožmberških gospodarjev in uradnikov, npr. sloviti ribniški podjetnik Krčín iz Jelčanov. S pregledom srednjeevropskega političnega in kulturnega položaja opozarja na pomembne aktivnosti, pri katerih so bili Rožmberki udeleženi. Biografija in komentar se na mnogih mestih spremenita v češko in srednjeevropsko zgodovino 16. in začetek 17. stoletja.

Najbolj obdelani in po strokovni strani najbolj dragoceni deli Pánkove knjižne izdaje so biografske in topografske identifikacije Břežanovih podatkov. Břežanov tekst je prepoln osebnih in krajevnih imen. Pisani svet rožmberške veleposesti, politična aktivnost in reprezentativnost dvorskega stila, vse to omogoča, da se v kroniki ne srečamo le z južnočeško klientelo, ampak skoraj z vsakim, ki je na Češkem in Moravskem kaj pomenil. Břežan je npr. skrbno beležil vse obiske pomembnih oseb, pri tem pa ni ničesar izdal o pogovorih, ki so take obiske spremljali. Zato pa se je tembolj ustavljal ob opisu dvorskih svečanosti, ohceti, pogrebov, turnirjev in lova. Izdajatelj je skušal vse osebe in kraje, o katerih piše Břežan, identificirati. Nastal je tako sto strani dolg imenski register v treh stolpci in skoraj na petdesetih straneh register krajevnih imen. Pogled na register kaže ne le na češko, marveč tudi na srednjeevropsko dimenzijo rožmberškega dvora.

Veliko sledi vodi iz Južne Češke na Hrvaško in v Slavonijo. Sestra Viléma in Petra Voka, Eva z Rožmberka, je bila v prvem zakonu žena Nikolaja Zrinjskega, legendarnega branilca Sigeta. Njun sin Jan Zrinský iz Seryna je podedoval manjši del rožmberškega imetja in je med pogosto omenjenimi osebami Břežanove kronike. Břežan je na več mestih opisal dogodke, ki se nanašajo na rodbino Zrinjskih, in spremljal tudi dogodke na turški fronti, če so v njej bili udeleženi Rožmberki. Njegova kronika je nedvomno zanimivo pričevanje o češko-jugoslovanskih stikih.

Josef Válka (Brno)
Prevedla: Albinca Lipovec

Theodor Graff und Stefan Karner, *Leykam, 400 Jahre Druck und Papier, Zwei steirische Unternehmen in ihrer historischen Entwicklung*. Graz: Leykam Verlag, 1985. 367 strani.

V Gradcu je izšla zajetna knjiga velikega formata, lepe opreme in bogate vsebine, ki nosi naslov iz ene same besede: Leykam, podnaslov pa pove, da gre za 400 let tiska in papirja, za dvojje štajerskih podjetij v njunem zgodovinskem razvoju. Podjetji sta delniški družbi Leykam A. G. v Gradcu in Leykam Mürztaler A. G. v Gratkornu. Ti dve podjetji seveda nista stari 400 let, toda Andrej Leykam, ki jima je za-

pustil ime, je bil kupec in naslednik tiskarne, ki je začela svoje življenje leta 1585, in še starejše papirnice, katere prva omemba v virih sega v leto 1517. Avtorja knjige sta Gradčan dr. Theodor Graff, višji bibliotekarski svetnik v Štajerski deželni biblioteki v Gradcu, zgodovinar in strokovnjak za starejšo zgodovino tiska, ki je letos julija predaval na modniškem simpoziju v Celju o razvoju štajerskega tiska do konca 18. stoletja, in dr. Stefan Karner, Korošec, rojen v Sv. Jakobu pri Velikovcu, docent za najnovejšo gospodarsko in socialno zgodovino ter avstrijsko sodobno zgodovino na graški univerzi, ki je predaval pri nas leta 1984 na kolokviju celovške in ljubljanske univerze v Ljubljani, na alpsko-jadranskem simpoziju gospodarskih fakultet iz Gradca, Trsta in Maribora v Mariboru in na 2. avstrijsko-jugoslovanskem srečanju zgodovinarjev na Otočcu. Graff je avtor prvega dela knjige, poglavij o prvih graških tiskarjih (1559—1599), o Widmanstetterjevi tiskarni (1585—1806), o Leykamovi tiskarni (1781—1869), o Leykamovi papirnici (1793—1869) ter o delniških družbah Leykam iz let 1869 in 1870. Najobsežnejše je poglavje o Widmanstetterjevi tiskarni (88 strani). Drugi del knjige je napisal Karner: dve precej enako obsežni, po sto strani obsegajoči poglavji, prvo o Leykam A. G., drugo o Leykam Mürztaler A. G., oboje za čas zadnjih sto let (1883—1985). Na koncu je še 13 strani opomb k vsem poglavjem z obsežno literaturo, mnogimi podrobnejšimi podatki in pojasnili o nekaterih problemih.

Knjiga je iz več razlogov zanimiva tudi za nas. Mnogokaj iz preteklosti nas veže z Gradcem. Tu je dolgo živelo mnogo slovenskih študentov, pa tudi poslovnih ljudi in izobražencev. Kot glavno mesto Štajerske je bil Gradec deželna prestolica tudi za tretjino, vseh Slovencev. Rázen tega je bil zaradi delitev med Habsburžani Gradec 1564—1619 prestolica posebne enote, skoraj bi rekli države, ki je zajemala veliko večino vseh Slovencev. Posebnost te notranjeavstrijske enote je ostala še dokaj dolgo po letu, 1619. Vpliv Gradca je, segal, zdaj bolj zdaj manj, preko štajerskih mejá, v upravni ureditvi, v kulturi, v gospodarstvu, v politiki. Ta vpliv je bil pozitiven, pa tudi negativen. Zlasti v poznejšem času je bilo v Gradcu dostikrat izhodišče Slovencev neprijazne miselnosti in politike. Mnogo povedanega vidimo ob konkretnih primerih tudi iz naše knjige. Podjetja, ki jih avtorja opisujeta, so s svojo dejavnostjo na različne načine segála tudi na slovenska tla.

Knjiga obravnava še več kot 400 let, saj začenja Graff svojo zanimivo pripoved že z letom 1559, ko je dobil Gradec v Aleksandru Leopoldu svojega prvega tiskarja in svojo prvo knjigo, štajerske gorske bukve (Bergrechtsbüchel). Pri prvih štirih graških tiskarjih, povezanih več ali manj s protestantsko usmerjenimi deželnimi stanovi, je izšlo v štiridesetih letih okrog 130 tiskov, od teh dve tretjini v nemščini, ena tretjina v latinščini. Med tiski so bili zakoni in uredbe, tako na primer tudi kranjski deželni ročini, koledarji, protestantski verski tiski, šolski red in druge, s protestantsko stanovsko gimnazijo povezane izdaje, Megiserjev slovar itd. 1585 je prišel v Gradec tiskar Widmanstetter, doma blizu Ulma. Tiskarna, ki je ostala do 1806 v rokah njegovih potomcev, je bila ozko povezana z jezuiti in z graško univerzo, ki je bila ustanovljena istega leta in, ki so jo, ti vodili. Podrobno in pregledno opisuje Graff tiske, ki so prišli iz Widmanstetterjeve tiskarne, in slika s tem dobršen del kulture tistega časa. V tiskarni je nastalo okrog 2800 naslovov, med njimi približno 1460 latinskih, 1210 nemških, 97 italijanskih (največ opernih besedil), 17 slovenskih in 6 hrvaških. Okrog 1200 tiskov je bilo v zvezi z univerzo. Tej zvezi je tudi pripisati velik delež latinskih besedil. Nekaj naročnikov je bilo iz Ljubljane, pa tudi sicer je bil marsikak tisk povezan s slovenskim ozemljem. Naj kar brez izbiranja navedemo Wunderzeitung k nenavadnima dogodkoma pri Ljubljani in Radgoni (1593), opis Rogaške Slatine izpod peresa mariborskega zdravnika, Gründla (1687), ljubljanski sodni red (1638, 1666) in instrukcije za krvne sodnike na Kranjskem (1767). Ko je bil jezuitski red ukinjen in ko je bila brž zatem graška univerza degradirana v licej (1782), je bila, kakor pravi Graff, tudi tiskarna oropana svoje eksistenčne podlage in je, malo pozneje tiho končala svoje 220-letno življenje.

S cesarjem Jožefom II je bilo monopolnega položaja tiskarjev konec, konec tudi za Widmanstetterjevo tiskarno. Leta 1781 je začela delati v Gradcu druga, Leykamova tiskarna, dve leti zatem tretja, ki pa je že naslednje leto nehala, 1789 četrta in peta, 1790 šesta in sedma. Večina teh tiskarn je uspevala samo eno, dve leti ali nekaj več. Od onih, ki so se dalj časa obdržale, je najznamenitejša Leykamova. Za Andreja Leykama še danes ni jasno, odkod je bil doma. Domneva, da je bil iz Mainza, se opira le na tamkajšnjo razširjenost priimka. Leykam si je v Gradcu finančno zelo pomagal z ugodno poroko, ki so ji sledili lepi uspehi: nakup hiše v Stempfergasse 9, nakup papirnega mlina, v Leuzendorfu, nakup dveh manjših tiskarn, nato pa nakup Widmanstetterjeve tiskarne (1806) in palače v Stempfergasse 7. V Stempfergasse, v središču mesta, je bival Leykam, tu so bivali njegovi potomci, tu je bila tiskarna vse do leta 1978, tu je še danes del podjetja s knjigarno in založbo. Papirnica v Leuzendorfu je začela delati morebiti že na koncu 15. stoletja, njena prva omemba pa je iz leta 1517. Z njenim nakupom je združil Leykam tiskarsko in papirniško dejavnost.

V 45 letih svojega delovanja v Gradcu do smrti (1826) je tiskal vsaj 260 knjig. Po Graffovih besedah kažejo ta dela v primerjavi s prejšnjo dobo na posvetno stran reducirano kulturno življenje. Manjka mu, to se po Graffovemu mnenju, jasno vidi, kristalizacijske točke, kakor jo je svoje čase predstavljala univerza. Licej take vloge ni imel. Nemščina je zdaj povsem prevladovala, latinskih besedil je bilo približno 20, italijanskih 5, slovensko eno. Vnuk in vnukinja, ki sta sledila Leykamu v vodstvu podjetja, nista več nosila njegovega priimka, toda ime Leykam je ostalo v imenu firme *Andrä Leykams Erben*.

Prvi graški časniki ali časopisi, kot navadno pravimo, so začeli izhajati že v Widmanstetterjevi tiskarni. Prva delno ohranjena številka je iz leta 1711, časnik pa se je imenoval *Grätzerisch-Europäische Zeitung*. Leykam je začel 1785 dvakrat na teden izdajati *Gratzer Zeitung*. V tem časopisu so objavljali tudi graški Slovenci 1848 svoja stališča in programe. Leykamovi nasledniki so začeli 1856 izdajati *Tagespost*, ki je bil najprej lokalni časopis, a se je močno razvil v času ustavnega življenja. Postal je glasilo nemških liberalcev, potem nacionalcev. Kot tak je navadno nastopal proti slovenskim težnjam. Z njim so bili Slovenci v stalnih bojih, z njim so neštetokrat polemizirali.

Leta 1869 je podjetje Leykamovih dedičev s še nekaterimi drugimi podjetji prešlo v delniško družbo z 2 milijonoma goldinarjev kapitala. *Leykam-Actien-Gesellschaft für Papier und Druckindustrie* je bila naslonjena na Štajersko eskomptno banko. Prej kot v enem letu se je razširila z novimi nakupi in pridružitvami. Z njimi je posegla na slovenska tla, v okolico Ljubljane, in se 1870 preosnovala v *Actien-Gesellschaft für Papier- und Druckindustrie Leykam-Josefsthal*. Kot je ime Leykam kazalo na graško tradicijo, tako je ime *Josefsthal* kazalo na tradicijo vevške papirnice. Dotedanji lastniki, med katerimi je bil najpomembnejši Fidelis Terpinc, so prepustili novi delniški družbi vevško podjetje za 1,300.000 gld, pol v gotovini, pol v delnicah, kakor piše Graff (str. 138) na podlagi zapisnika občnega zborā in računskega poročila delniške družbe. Andrejka in Sorn sta navajala vsoto 1,270.000 gld.¹ Vevško podjetje je obsegalo brusilnico lesa v Medvodah in Verjah, papirnico v Goricanah in dve papirnici v Vevčah. Na prvih delnicah nove družbe (reprodukcija je v knjigi na str. 256) so bile zgoraj v okvirčkih navedene stroke, ki se je družba z njimi ukvarjala (tipografija, ksilografija, fabrikacija papirja, livarna za črke, litografija), spodaj pa so bile, prav tako v okvirčkih, našteje družbine tovarne: *Zwischenwässern* (= Medvode), *Janezia*, *Virje*, *Graz*, *Görcah* (običajno so pisali *Görtschach* = Goričane), *Gratwein*, *Josefsthal*. Od sedmih navedenih jih je bilo pet na Slovenskem.

Naj se tu nekoliko oddaljimo od knjige, o kateri poročamo, in spregovorimo nekaj besed o imenih vevških papirnic. Kraj Vevče (pisali so tudi Velče²) je bil ob ureditvi franciscejskega katastra na obeh bregovih Ljubljanice: vas na levi strani, v katastrski občini Kašelj, mlin na Šumu in Šumarjeva domačija na desni strani v katastrski občini Dobrunje. Na desni strani, na Šumu, je zgradil Terpinc prvo papirnico, ki je dala prvi papir leta 1843, nasproti, na levem bregu, pa drugo, iz katere je prišel prvi papir 1851. Terpinc je dal svetlo, na katerem je stala najprej oljarna, nato pa še prva papirnica, nemško ime *Josefsthal*, menda svoji ženi Jožefini na čast, kakor je zapisal Andrejka,³ drugi papirnici pa je dal slovensko ime *Janezia*, na čast nadvojvodi Janezu, ki je 25. junija 1850 obiskal Ljubljano, kranjsko kmetijsko družbo, fužinski grad in vevško podjetje ter dal ob tej priliki tudi dovoljenje za poimeenovanje nove papirnice po sebi. Ime *Janezia* je v tistem času gotovo pomenila manifestacijo za ustavno življenje in za slovensko stvar. Ime *Janezia* ni doživelo kake posebne usode, ime *Josefsthal* pa je postalo ime podjetja, prešlo v ime delniške družbe in se uveljavljalo kot nemška oblika za kraj Vevče. Kakor *Janezia* ni imela nemške oblike, tako *Josefsthal* ni imel slovenske. V slovenskih besedilih se od vsega začetka govori o vevški papirnici povsod tam, kjer omenja nemški tekst *Josefsthaler Papierfabrik*.⁴ Vevče, prej kakega posebnega nemškega imena niso imele. V nemških besedilih so pisali *Weutsche*⁵ ali pa nemške oblike poleg slovenske sploh niso navajali.⁶ Uveljavljanje *Josefsthala* kot krajevnega imena se je začelo v gospodarskih grojih in v poročilih ljubljanske trgovsko-obrtne zbornice. Zbornično poročilo za leta 1854/6 pravi: es bestehen in *Josephsthal* 2 *Papierfabriken* (to se pravi, da šteje v *Josefsthal* tako prvotno papirnico na desnem kot *Janezio* na levem bregu Ljubljanice), kot ime podjetja pa navaja »k. k. priv. mechanische Papier-, Oel- und Farbhölzer-Fabrik in *Josephsthal*«.

¹ Rudolf Andrejka: *Fidelis Terpinc. Kronika slovenskih mest 1, 1934*, str. 119. Jože Sorn: *Razvoj papirnice Vevče*, Ljubljana 1956, str. 32.

² tako v krajevnih repertorijih 1890–1910, poročilu trgovsko-obrtne zbornice 1870, publikaciji *Osterreichischer Zentralkataster sämtlicher Handels-, Industrie- und Gewerbebetriebe*, Wien 1903, na specialkah in drugod.

³ v op. 1 cit. delo str. 116.

⁴ glej letak z dne 18. dec. 1851.

⁵ tako Freyerjev *Alphabetisches Verzeichniß . . . 1846*, seznam krajev, objavljen v deželnem uradnem listu za Kranjsko 1857 (št. 8), krajevni repertorij 1869, 1880, starejše vojaške specialke.

⁶ tako krajevni repertorij 1890, 1900, novejše avstrijske vojaške specialke.

Po letu 1863 je bilo ime firme k. k. priv. Josefsthaller Papier- und-Farbholzfabrik. V poročilu trgovsko-obrtno zbornice za leto 1870 je Josefsthall povsem jasna nemška inačica slovenskega imena Velče, v poročilu za leto 1875 pa pišejo Josefsthall bei Salloch. Krajevni repertoriji, ki jih je izdajala statistična centralna komisija, so le obnavljajše sledili tej praksi, vojaške specialke pa sploh ne. Na teh je bil kraj vseskozi zapisan le kot Weutsche ali Velče, v kolenu Ljubljaniče pa je bila na desnem bregu označena Papier Fb. Josefsthall. Na novejših specialkah so bile pri tem črke Josefsthall nekoliko večje, kot za zaznamovanje zaselkov. V krajevnih repertorijih se je Josefsthall najprej pojavil kot krajevni del kraja Velče (1890), leta 1910 pa je postal že kraj — nemško ime za slovenske Velče. Vrnimo se zdaj spet k naši knjigi!

1. Iz delniške družbe Leykam-Josefsthall se je kmalu (1883) izločila novo ustanovljena tiskarniška in založniška delniška družba Leykam s kapitalom 560.000 gld in, prevzela vse tiskarske, litografske, založniške, knjigovezniške in uredniške posle, ki jih je opravljala družba Leykam-Josefsthall, pa se zato povsem odrekla papirništvu. S tem je bila izvedena osnovna razdelitev, ki velja še danes. V tiskarniško-založniško družbo so šli tudi Leykamovi dediči. Njegov pravnuk Albin Lenk je bil vse do svoje smrti 1893 direktor družbe — bil pa je tudi zadnji svojega rodu, ki je igral v podjetju pomembnejšo vlogo. Za občini zbor delničarjev 1883 je navedel Albin Lenk kot bivališče grad Rako pri Krškem (str. 358, op. 8). Res je v letih 1873—1904 bil grad Raka last družine Lenk, vendar Albin, kot kaže, ni bil lastnik.⁷

2. Najbolj znani izdelek delniške družbe Leykam je bil gotovo dnevnik Tagespost, ki smo ga že omenili. Njegova naklada je 1884 preseгла 10.000 izvodov, leta 1902 20.000, leta 1918 pa je dosegla 58.000 izvodov — višina, ki ni bila pozneje več dosežena. Med prvo svetovno vojno je podjetje poseglo še v Trst. Tu je s 1. januarjem 1918 kupilo knjižno in umetniško tiskarno in založbo Herrmanstorfer, last industrialca Quiddeja iz Deutschlandsberga. Nekaj časa so mislili, da bi začeli v Trstu izdajati Avstriji zvest italijanski časnik, kot protitež jugoslovanskim zedinjevalnim stremljenjem, kot poroča Karner (str. 156). Zaradi razširitve v Trst so nekaj časa na svojih tiskovinah in oglasih navajali kot kraj podjetja »Gradec-Trst«. Seveda po izgubljeni vojni ni bilo s Trstom nič; tamkajšnje postojanko so 1921 prodali. Leta 1919 se je Tagespost postavila na stran kratkotrajne nemške demokratske stranke, naznanila, da ne bo več sprejemala oglasov judovskih in nemških podjetij in vneto pisala proti »judovsko-socialističnim« politikom. Pred božičem 1919 je družba kupila tednik Grenzswacht, ki je nastopal proti jugoslovanskim aspiracijam v radgonskem prostoru, pa ga zaradi izgub prodala že 1921.⁸

3. O poznejšem razvoju podjetja tu ne bi več poročali. Po anšlusu je bila delniška družba 1939 spremenjena v NS-Gauverlag und Druckerei Steiermark. Tej je bila 1943 dodeljena tudi Mohorjeva in Zvezna tiskarna v Celju. Po vojni so celo desetletje iskali rešitev pravno izredno kompliciranega položaja glede lastništva. Nazadnje je prišlo do sedanje Leykam A. G., ki je doživela velik napredek in se močno preoblikovala, našla novo središče na robu Gradca v Straßgangu (Ankerstraße) in je danes multimedijški koncern, v njenem sklopu pa je vrsta posameznih podjetij, družb z omejeno zavezo, od katerih naj omenimo Leykam-Universitätsbuchdruckerei, po imenu najbolj povezano s tradicijo, Leykam-Verlag, NZ-Zeitungs- und Zeitschriftenverlagsgesellschaft, ki izdaja predvsem dnevnik Neue Zeit, usmerjen »avstrijsko, štajersko, socialno demokratično« in Leykam-Buchhandelsgesellschaft s knjigarnami.

4. Zdaj se moramo, kakor naša knjiga, vrniti nazaj v leto 1883, k delniški družbi Leykam-Josefsthall, ki se je odpovedala tiskarništvu in založništvu; pa posvetila papirništvu. 1887 je kupila podjetje, ki mu je dal ime baron Hektor Ritter-Zahony in so vanj spadale tovarne v Podgori pri Gorici, v Vratih med Trbižem in Podkloštom ter v Spittalul. Da bi imela lasten les, je kupila tudi nekaj gozdov, tako pri Smohorju na Koroškem, pri Litiji in na Jatni. Pred prvo svetovno vojno je z nakupom delnic segla še po raznih podjetjih v Spodnji Avstriji, na Moravskem in v Galiciji, dvignila kapital na 20 milijonov kron in postala največje papirniško podjetje v monarhiji. Prva svetovna vojna in propad monarhije sta seveda povsem spremenila položaj. Ostale so le postojanke na Štajerskem, Koroškem in v Spodnji Avstriji. Posest v ljubljanski okolici so prodali z 31. decembrom 1919 za 20 milijonov (avstrijskih) kron, od tega so dobili 12 milijonov v gotovini, 8 milijonov pa v delnicah nove družbe. To so Karnerjevi podatki (str. 263).⁹ Sorni je svoje čase navedel nekoliko drugačne številke: obrati so bili kupljeni s slovenske strani za vsoto 15 milijonov jugoslovanskih kron, od katere se je plačalo 39 % v delnicah nove družbe; surovine in zaloge papirja so bile kupljene za vsoto okoli 5,750.000 jg. kron.⁹ Nova delniška družba se je imenovala Združene papirnice Veveče, Goričane in Medvode, največ delnic pa je imela Ljubljanska kreditna banka. Družba Leykam-Josefsthall je imela v svojih rokah 39 % delnic. Kakor

⁷ Majda Smole: Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 411.

⁸ O Grenzswacht je pisal pokojni Tone Zorn v Časopisu za zgodovino in narodopisje 51, 1980.

⁹ v op. 1 cit. delo str. 48.

pravi Karner, so spadale Združene papirnice med najvažnejše postojanke avstrijskega kapitala v Jugoslaviji v času med obema vojnoma (str. 363, op. 31). Med prvo vojno porušeno Podgoro so prodali za poldrug milijon lir. Kakor pri družbi Leykam malo prej, tako tudi pri družbi Leykam-Josefsthal v tem poročilu ne bomo več prikazovali nadaljnjega razvoja. Omenimo naj le, da je središče družbe postal Gratkorn, da je leta 1935 prišla Österreichische Creditanstalt (danes Creditanstalt-Bankverein) v posest večine delnic in da je to večino (če zanemarimo čas med anšlusom in koncem druge svetovne vojne) tudi do danes obdržala, pa da se je družba 27. maja 1974 združila z delniško družbo Mürztaler Holzstoff- und Papier-Fabrik v Brucku na Muri,¹⁰ ob tem pa spremenila ime v Leykam-Mürztaler Papier- und Zellstoff Aktiengesellschaft. S tem je po dobrih sto letih izginila tudi v njenem imenu zadnja sled večške papirnice.

H knjigi še nekaj splošnih pripomb. Slovenski kraji tostran državne meje so v besedilu večinoma zapisani v nemški in slovenski obliki. Pri tem je popraviti nekaj, morebiti le tiskovnih napak, na primer Ratschach/Rače na str. 258 — prav je Radeče. Lokalizacija »im adriatischen Küstenland« na str. 262 mi zveni po drugi svetovni vojni; za čas pred 1918 bi bilo najbrž dovolj reči »im Küstenland«. Tako se je govorilo tudi uradno (daljša oznaka je bila tudi Österreichisch-illyrisches Küstenland). Karner se zahvaljuje gospodu Griesu iz Gratkorna (str. 363, op. 1) za važne napotke glede lokalizacije večške papirnice, vendar jo je napak postavil prav k izlivu Ljubljanske v Savo (str. 251). Na starih avstrijskih specialkah je papirnica prav razločno označena.

K razvidu starejših graških tiskov je prispeval tudi Primož Simoniti. Njegovo razpravo o tem so objavili v Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark leta 1975 in jo Graff tudi citira (str. 354, op. 20). Slokarjevo veliko, odlično delo o zgodovini avstrijske industrije, ki je izšlo na Dunaju 1914, še danes vedno znova uporabljajo in navajajo, tako tudi v naši knjigi. Karner navaja za čas druge svetovne vojne tudi Toneta Ferencza deli Nacistična raznarodovalna politika ... in Quellen zur national-sozialistischen Entanationalisierungspolitik ... (str. 361, op. 138). Pokojni Jože Šorn je v posebni knjigi opisal zgodovino večške papirnice (Razvoj papirnice Vevče, Ljubljana 1956, 155 strani). Tega dela žal naša knjiga ne pozna in ne navaja.

Da končam: knjiga **Leykam** je delo, ki ga človek z veseljem prelistava in uživa že ob ilustracijah, zlasti odličnih fotografijah starih tiskov, dokumentov, letakov itd. Te ilustracije so dostikrat že same zase prave umetnine. Dragocena je vsebina knjige. Bogato predstavlja starejše in najstarejše graške tiske in s tem tiskovno kulturo tega prostora, razvoj obeh podjetij in način prehoda od starega družinskega, od očeta na sina ali vnuka podedovanega obrata do moderne delniške družbe. Zamisli in njeni izvedbi, avtorjema in vsem, ki so se s knjigo ukvarjali, je res čestitati.

Vasilij Melik

Albert Klun, **Domovina je ena. Prekomorci — borci NOVJ v osvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, na domačih in tujih tleh.** Ljubljana: Partizanska knjiga, 1986. 598 strani.

Literatura o prekomorcih je bogata in obsežna, saj obsega prek dvajset knjig. Tako je obdelanih vseh pet prekomorskih brigad — Srečko Vilhar in Albert Klun: Prva in druga prekomorska brigada; Radule Butorovič in Albert Klun: Tretja prekomorska brigada; Edvin Pervanje in Jože A. Hočevar: Četrta prekomorska brigada in zavezniška pomoč NOV in POJ; Jože Šmit, Rado Bordon in Albert Klun: Peta prekomorska brigada Ivana Turšiča-Iztoka; posebej so obdelane še specializirane enote: Artileristi prekomorci (Karel Levičnik), Tankisti prekomorci (Manojlo, Babič in Miroslav Luštek), Letalci prekomorci (Rafael Perhauc). Posebno pozornost zaslužijo dela, ki sta jih skupno napisala pokojni Srečko Vilhar in Albert Klun (Od pregnanstva do prekomorskih brigad, Po poteh Sardincev, Narodnoosvobodilni boj, Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in v južni Franciji, Narodnoosvobodilni boj, Primorcev in Istranov v Afriki), in to zaradi specifičnosti problematike, ki jo obravnavata v omenjenih delih — usoda tistih primorskih in istrskih fantov, ki se jim zaradi različnih ovir ni posrečilo vključiti v enote NOV in POJ.

Kljub bogati in obsežni literaturi na temo prekomorci v NOV pa se je pokazala želja in potreba po monografiji, ki bi v eni knjigi opisala boj prekomorcev. To željo

¹⁰ To podjetje je bil 1878 osnoval Max Diamant v Deuchendorfu.

je izpolnil najboljši poznavalec omenjene problematike — Albert Klun v svoji knjigi »Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni«. Če trdimo najboljši poznavalec, potem mislimo na obsežno delo; ki ga je opravil Albert Klun v petindvajsetletnem zbiranju in urejanju dokumentov, ki ga pričajo o boju prekomorcev, in to tako na terenu kot tudi v različnih institucijah (Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Vojaški zgodovinski inštitut v Beogradu, Državni arhiv na Reki, Pokrajinski arhiv v Kopru in drugod). Klunovo poznavanje omenjene problematike dokazujejo tudi zgoraj navedena dela o prekomorcih in ne nazadnje tudi dejstvo, da je bil sam prekomorec, ki je na lastni koži občutil bridke in srečne trenutke borca-prekomorca.

Po izidu knjige »Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni« (1976) je Klun nadaljeval z zbiranjem zgodovinskega gradiva na to temo. Še zlasti je treba omeniti njegove uspešne raziskave o delovanju naših ljudi v Afriki ter njihovem vključevanju v protifašistični in narodnoosvobodilni boj. Rezultat avtorjevih raziskav je knjiga »Iz Afrike v NOVJ« (1978). Klun je raziskoval naprej in leta 1981 izdal knjigo »Brigada bratstva in enotnosti, nastanek, razvoj in bojna pot 3. prekomorske udarne brigade«. V njej je objavil nove, dotlej neznane podatke o dogodkih v južni Italiji, na Siciliji in Sardiniji; od koder so se prostovoljci prebili v prekomorske brigade in druge prekomorske enote NOVJ. Tu so objavljeni tudi novi podatki o delovanju odborov OF v južni Italiji, na Siciliji in Sardiniji. V zborniku »Boj pod Olimpom, Slovenci v NOB Makedonije, Grčije in Albanije 1941—1945« (1984) pa je zbrano izvirno zgodovinsko gradivo, ki se nanaša na udeležbo naših ljudi v NOV Makedonije, Grčije in Albanije.

Najnovejše delo Alberta Kluna s simboličnim vsebinskim naslovom — »Domovina je ena« (povzetim po znani pesmi Otona Župančiča), in s podnaslovom »Prekomorci — borci NOVJ v osvobodilni vojni jugoslovanskih narodov na domačih in tujih tleh« je zaokrožen in do danes najpopolnejši prikaz obravnavane tematike, saj zajema v celoti vse razvejane pojavne oblike nastajanja, ustanavljanja, oblikovanja in bojne poti številnih prekomorskih enot NOVJ, obenem pa je tudi prepričljiv dokaz deleža, ki so ga slovenski ljudje dali med drugo svetovno vojno v Titovi armadi pa tudi v nekaterih drugih osvobodilnih vojskah (grški, italijanski, albanski itd.).

Pričujoča knjiga je vsebinsko razdeljena na pet obsežnih delov, znotraj katerih je več kot trideset poglavij, ki sistematično prikazujejo obravnavano snov, vsako poglavje pa ima še vrsto podnaslovov, ki obravnavano snov podrobneje označujejo in bralcu omogočajo, da se v njej lažje znajde. Pisec v prvih štirih delih podrobno prikazuje zgodovinsko ozadje nastanka in razvoja prekomorskega »gibanja« ter številnih prekomorskih bojnih enot, v katerih so sodelovali Slovenci. V zadnjem, petem delu pa je objavljeno ostalo gradivo, ki osnovno besedilo smiselno dopolnjuje (kratko kronologijo posameznih dogodkov v zvezi s prekomorci; vire in gradivo — bibliografijo; abecedni seznam oseb, omenjenih v knjigi; abecedni seznam krajev in dežel, omenjenih v knjigi). Delo ima tudi kratek predgovor in spremno besedo.

Delo je po svoji zamisli in obdelavi docela novo, napisano izredno pregledno in sistematično. Avtor je pri pisanju uporabljal na novo odkrito gradivo in dokumentacijo, že objavljena svoja dela in dela drugih avtorjev na danjo tematiko, kot tudi številne razprave in članke v različnih revijah in časopisih.

Klunova knjiga je napisana v razumljivem, tekočem jeziku ter daje prijetno in zanimivo branje; pri tem moramo poudariti, da je delo pisano verodostojno — po virih, kar daje knjigi pravo znanstveno težo. Posebna dragocenost dela je fotodokumentacija, ki vsebuje okrog 160 izvirnih, večinoma še neobjavljenih fotografij.

Av gust Lešnik

Dr. Božena Grosman, **Partizanska zdravnica**, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1985, 155 strani.

V zadnjih letih je izšlo nekaj del, ki obravnavajo partizansko zdravstvo med NOB. Prav je, da je dejavnost, s katero se lahko naša NOB vedno upravičeno ponaša, temeljito obdelana in zapisana. Temu sklopu se je leta 1985 pridružila knjiga Partizanska zdravnica dr. Božene Grosman. Naslov knjige bi nas lahko zavedel, da se vsebina omejuje le na obdobje druge svetovne vojne, avtorica pa je v knjigi opisala tudi svoja študijska leta pred vojno, zelo živo pa je predstavila dela poveljne izgradnje, kjer je zavzeto sodelovala v Mariboru in Ljubljani. V bistvu so to spomini otroške

zdravniče, ki je »na koncu zdravniške kariere naredila veliko inventuro in iz številnih predalov in polic izbrskala toliko pisem, slik, dnevnikov, člankov, zapiskov in podobne šare«, da se je odločila za knjigo. Nastala je izredno zanimiva, lepo napisana pripoved, ki bralca tako pritegne, da ne odloži knjige, dokler ne prebere do konca.

Študijska leta je Grosmanova preživela na Dunaju, nostrificirala diplomo v Beogradu in se zaposlila v Ljubljani. Pred izbruhom druge svetovne vojne je bila na izpopolnjevanju v Nemčiji in Avstriji. Zelo dobro je opisala razmere in življenje v nacistični Nemčiji, prihod Nemcev v Zagreb, kamor se je javila na poziv KPJ, vrnitev v Ljubljano in delo v otroški bolnišnici, do odhoda v partizane septembra 1943. Njeno zdravniško delo v partizanih se je pričelo v postojanki Spodnji Hrastnik (Smrečnik) v Kočevskem Rogu. Ko so pričeli aprila 1944 z gradnjo nove barake — porodnišnice, ki jo je zgradila partizanska gradbena ekipa, je vodstvo v njej prevzela dr. Grosmanova. Z izredno sposobnostjo in iznajdljivostjo je urejala življenje v partizanski porodnišnici. Skrb za otroke in nega je bila zasnovana in vzdrževana na zavidljivi ravni. Avgusta 1944 je pot vodila zdravnico v južno Italijo, v partizanski dečji dom v Gravini (70 km od Barija). Med drugim je popisala tudi stike in sodelovanje z angleškimi zavezniki. Decembra 1944 se je vrnila v domovino, v Dalmacijo, kjer je delala kot internistka v vojni bolnici in kot pediater v dečji koloniji. Posebno opisi dečje kolonije, kjer je bilo okoli 900 otrok, sirot, so pretresljivi; in naporu zdravnice, da bi se stanje vsaj malo izboljšalo, so bili večkrat že dejanja obupa. Pogumno, kritično, velikokrat z grenkim priokusom, pa vedno zvesta sama sebi in svojemu prepričanju, opisuje dr. Grosmanova povojno obdobje tja do leta 1962, do upokojitve. Takoj po vojni se je podala v Maribor, kjer se je spoprijela z reorganizacijo preventivne in kurativne pediatrije v mariborskem okrožju. Zdravstveno stanje otrok ter v zvezi s tem delo za ureditev otroškega bolniškega oddelka je popisala izredno nazorno; prav tako delo v Ljubljani, kjer je bila načelnica Oddelka za zaščitno mater in naraščajo na ministrstvu za ljudsko zdravje Slovenije. Zadnjih 12 let do upokojitve je delala na Otorinolaringološki kliniki v Ljubljani, kjer je organizirala otroški oddelek. Slika tega življenja je podana z veliko težnjo; da bi bila pri pisanju nepristranska; objektivna. Kritična je do najrazličnejših napak, s katerimi se je spopadala, prizadeta zaradi krivic in upravičeno ponosna na svoje delo.

Metka Gombač

Marjan Drnovšek: Ljubljana na starih fotografijah, Razstavni katalog, Ljubljana 1985, 148 strani.

V prvi polovici leta 1985 je Marjan Drnovšek v preddverju Zgodovinskega arhiva Ljubljana pripravil razstavo z naslovom Ljubljana na starih fotografijah. Skromne prostorske možnosti, omogočajo le postavitev šestih panojev. Kljub temu pa štá avtor razstave Marjan Drnovšek in njen oblikovalec, inž. Matija Suhadolc pripravila pregledno in vsebinsko bogato razstavo. Razstavljenih je 113 izbranih fotografij in razglednic Ljubljane in njene okolice, prikazujejo pa obdobje od druge polovice 19. stoletja do začetka druge svetovne vojne. Razstavljene fotografije in razglednice, ki so pretežno iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana, so razdeljene na šest geografsko-tématško zaključenih skupin. Vsak pano predstavlja eno tako skupino. Te skupine so: Mesto pod gradom, Od Prešernovega trga do Tivolija, Mesto na levem bregu Ljubljanice, Nekoč okolica — danes mesto (Ljubljansko barje, Bežigrad, Šiška, Šentvid, Ježica in Polje), ljubljanski potres leta 1895, zadnji pano pa je namenjen Ljubljancanom, ne le pomembnejšim županom in meščanom, ampak tudi barakarjem in delavcem. Ob pregledovanju razstave opazimo, da avtor ni želel predstaviti le impozantnih zgradb, pomembnih dogodkov in ljudi, ampak ga je zanimalo vsakdanje življenje Ljubljancanov. To daje razstavi še dodatno vrednost.

Razstava v vzhodu v Zgodovinski arhiv Ljubljana je interesantna ne le za Ljubljance in poznavalce Ljubljane, ampak je poučna tudi za solarje in turiste. Spričo skromnega prostora za postavitev se avtor in oblikovalec razstave nista odločila za podnapise pri razstavljenih fotografijah in razglednicah. Za manj poglobljeni obhod razstave bi bil gotovo zelo primeren prospekt s podnapisi za razstavljene fotografije, in sicer v slovenskem in vsaj še v dveh tujih jezikih. Glavni krivec za to je pomanjkanje denarja, kaže pa, da bodo prospekt kmalu natisnili. Razstava je pomembna tudi za študijski pristop proučevanja Ljubljane v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja. V ta namen je avtor pripravil odlični katalog k razstavi. Zasnovan je

tako, da že sam zase predstavlja raziskovalno delo. V katalogu so objavljene vse fotografije in razglednice, ki so razstavljene. Pri vsaki razglednici so generalije, od naslova, datuma nastanka, oznake razglednice ž merami, do imena fotografa ali ateljeja, transkripcija napisov na razglednici, označba založnika, izdajatelja in tiskarne, do arhivske signature. Temu uvodnemu delu sledi pri vsaki razglednici kratak, vendar s podatki bogat komentar. Velikokrat je dopolnjen z odlomki iz arhivskega gradiva obravnavane dobe in z dosledno navedbo vira. Avtor se pri komentarjih ni spuščal v podrobnosti, ampak navaja osnovna dejstva za dobo in geografski prostor, na katerega se razglednica ali fotografija nanaša.

Seveda je tudi katalog zasnovan tako kakor razstava in je prav tako razdeljen na šest geografsko-tematsko (zaključnih) skupin. Pred vsako od navedenih skupin je kratak historični opis obravnavanega mestnega področja. Katalog tako predstavlja zelo dober pripomoček za poglobljeno spremljanje razstave. Za Ljubljancane in poznavalce mesta je razdelitev gradiva dovolj pregledna. Za nepoznavalce in tujce pa bi bilo dobro, če bi bila v katalogu objavljena pregledna karta Ljubljane z orisanimi področji, ki jih obravnavata razstava in katalog. V uvodnem delu kataloga je mag. Mirko Kambič opozoril na razvoj fotografije in podal pregled ljubljanskih fotografov.

Pomembnost kataloga za raziskovalce ljubljanske zgodovine na prelomu 19. v 20. stoletje je poleg objavljenih razglednic in fotografij s komentarji zlasti v Drnovškovi uvodnih poglavjih. Ob opisu fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana, ki je sorazmerno bogata, avtor opozori na pomen fotografskega gradiva kot dela kulturne dediščine, ki jo hranijo arhivi, muzeji, knjižnice, razne druge organizacije, pomembne zbirke pa imajo tudi posamezni ljubitelji in zbiralci fotografij in razglednic. Prav ta razdrobljenost je velika nevarnost, da se izgubi marsikatera razglednica. V nadaljevanju poudarja pomen fotografij in razglednic kot važno kategorijo arhivskega gradiva in kot dober zgodovinski vir.

Zlasti pomembno pa je poglavje, ki ima naslov Viri in literatura. Raziskovalec zgodovine slovenskega glavnega mesta v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja se v tem poglavju seznanja z bogatim arhivskim gradivom in številno literaturo. Poleg temeljnih del za zgodovino Ljubljane v tem obdobju sledi za vsako od šestih tematsko-geografskih področij podroben seznam literature. S tem je na enem mestu za posamezna mestna področja zbrana vsa osnovna literatura.

Ob ogledu razstave in prebiranju kataloga ugotovimo, da sta tako razstava kot katalog pomemben prispevek za poznavanje zgodovine Ljubljane. Nikakor pa ni zanemarljivo dejstvo, da sta razstava in katalog vzbudila veliko zanimanje pri ljudeh in da je bil katalog v kratkem času razprodan. To dokazuje, da takih razstav še potrebujemo.

Janež Kopač

Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete, 19. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1986. 198 strani.

Ko prelistavamo najnovejšo številko te jugoslovanske pedagoško-šolske zgodovinske revije, med drugim lahko ugotovimo tudi, da so tokrat vsi prispevki posvečeni vprašanju na ozemlju tistih treh republik, ki imajo svoje šolsko-pedagoške muzeje. Kljub velikemu prizadevanju uredništva Zbornika po prispevkih iz drugih republik in pokrajin se je tudi tokrat pokazal velik pomen omenjenih muzejev kot pobudnikov in pospeševalcev raziskovanja zgodovine šolstva.

Uvodni prispevek v najnovejši številki Zbornika je posvečen velikemu srbskemu mislecju in prvemu srbskemu prosvetnemu ministru Dositeju Obradoviću ob 175-letnici njegove smrti. Napisal ga je profesor beograjske prirodoslovno-matematične fakultete dr. Andrija B. K. Stojković.

Profesor beograjske pravne fakultete dr. Miodrag Simić posega v čas druge svetovne vojne in prikazuje zelo zanimivo vprašanje delovanja šolstva v okupiranem Beogradu (1941—1944). Avtor naglašča težke razmere, v katerih je to šolstvo delovalo, predstavlja delovanje osnovnih ter srednjih šol, ustanovitev Zavoda za prisilno vzgojo mladine v Smederevski Palanki ter poskuse obnove dela beograjske univerze.

Stalni sodelavec Zbornika in zavzeti proučevalec šolstva na področju Dalmacije, profesor zadarske filozofske fakultete dr. Mate Zaninović, tokrat razpravlja o 120-letni zgodovini prvega učiteljsišča v Dalmaciji v Arbanasih pri Zadru. Uvodu svoje razprave prikazuje, kako so šolali učitelje v Dalmaciji pred ustanovitvijo učiteljsišča leta

1866, nato pa spremlja njegov razvoj vse do ustanovitve Pedagoške akademije leta 1962 ter do njene vključitve v zadarsko filozofsko fakulteto v šolskem letu 1978/79.

Profesor pedagoške fakultete na Reki dr. Milivoj Čop prikazuje delovanje hrvaške štirirazredne glavne šole v tem mestu, ki je delovala od 1863 do 1971 in je bila vse do osvoboditve Reke leta 1945 edina hrvaška osnovna šola tega tipa. Pred njeno ustanovitvijo so od leta 1852 na Reki delovale še tri hrvaške župnijske šole trivialnega tipa, hkrati z omenjeno glavno pa je delovala še nedeljska hrvaška osnovna šola. Značilno je bilo, da je gmotno stanje hrvaških učiteljev znatno zaostajalo za ustrezno ravnilo italijanskih.

Bibliotekarska svetovalka v Slovenskem šolskem muzeju Tatjana Hojan je natančno prikazala delovanje pred sto leti (1886) ustanovljenega Pedagoškega društva v Krškem. Ustanovljeno kot »Pedagogičsko društvo« se je od podobnih učiteljskih strokovnih združenj na slovenskem ozemlju razlikovalo zlasti po živahni dejavnosti izdajanja pedagoških knjig. Avtorica v posebnih poglavjih predstavlja društveno delo, književno delo, tudi društveno revijo Pedagogičski letnik, razstavno dejavnost, predavanja ter druge pobude in aktivnosti Pedagogičskega društva.

Profesor Miodrag Radivojević iz Pančeva piše o otroškem listu »Spomenak«, ki je začel izhajati v Pančevu leta 1893 in brez prekinitve izhajal do leta 1914. Lastnik, izdajatelj in urednik lista je bil pančevski učitelj Ivan Martinović. Avtor analizira vsebino lista, njegove stalne in občasne rubrike, literarne sodelavce, med katerimi sta bila tudi Aleksa Šantić in Zmaj, tudi sam izdajatelj podobnega otroškega lista »Neven«.

O vidnem slovenskem pedagogu in izjemno plodnem pedagoškem piscu profesorju Albertu Žerjavu, umrlem leta 1985, piše profesor Mladen Tancer iz mariborske pedagoške fakultete. Predstavi nam njegovo bibliografijo, ki obsega kar 588, enot, od katerih jih je 248 pedagoško-didaktične vsebine.

V rubriki krajših prispevkov in gradiva piše mag. Ratko Jurić o vojvodinskem pedagogu in eni najpomembnejših osebnosti svoje dobe Petru Runjaninu (1775—1839), duhovniku in učitelju iz Kuzmina v Sremu.

V isti rubriki podaja mag. Marija Obad pregled bibliografije o zadarskem šolstvu, dr. Milan Lipovac pa predstavlja življenje in delo pedagoškega raziskovalca in znanstvenika ter javnega delavca dr. Mihajla Ogrizovića ob njegovi sedemdesetletnici. Članku je priložena tudi slavljenčeva bibliografija del iz zgodovine pedagogike.

O najnovejši razstavni dejavnosti jugoslovanskih šolsko-pedagoških muzejev pišejo Slavica Pavlič, Viktorija Dubrešić, Maja Nikolova in Rastko Jovanović, ocene nekaterih najnovejših del iz področja zgodovine šolstva in pedagogike so prispevali Mate Demarin, Ivan Vavra, Mate Zaninović, Juraj Plenković in Svetimir Gačić, nekrologa Alberta Žerjava (1904—1985) ter srbskega pedagoškega delavca, Radovana V. Teodosića (1907—1986) pa Tatjana Hojan in Rade Vuković. Najnovejši zvezek Zbornika zaključuje temeljit in skrbno pripravljen pregled bibliografije za slovensko zgodovino šolstva od 1977 do 1984, ki sta ga pripravili Tatjana Hojan in Marjeta Demšar iz knjižnice Slovenskega šolskega muzeja.

Kljub v začetku izraženim podatkom o »kondenzacijski« dejavnosti jugoslovanskih šolsko-pedagoških muzejev pa vseeno upamo, da bo v prihodnjih številkah Zbornika, kot že v nekaterih prejšnjih, primerno število piscev iz tistega dela Jugoslavije, ki ga tovrstni muzeji še ne pokrivajo.

Andrej Vovko

LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS — ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE – STUDIES – СТАТЬИ

Petko Luković, Slovenci i bugarski aprilski ustanak protiv Turske, 1876. godine The Slovenes and the Bulgarian Uprise against Turkey in April 1876 Словенцы и болгарское апрельское восстание против турок в 1876 г.	15—83
Vinko Rajšp, Slovensko zgodovinoписje po letu 1918 o Nemcih na Slovenskem v času 1848—1941 Slovene Historiography after 1918 about Germans in Slovenia in the period 1848—1941 Словенская историография после 1918 г. о немцах в Словении во время 1848—1941 г.	85—89
Mirko Stiplovšek, Prepoved neodvisnih strokovnih organizacij leta 1924 in začetek nove sindikalne politike KPJ v Sloveniji Independent Professional Organizations Ban in 1924 and the Beginning of the New Trade Union Policy of the Communist Party of Yugoslavia in Slovenia Запрещение независимых профессиональных организаций в 1924 г. и начало новой профсоюзной политики КПЮ в Словении	91—102
Dušan Nečak, Prispevek k problematiki nacističnih beguncev v Jugoslaviji (1934) Contribution to the Problems of the Nazi Refugees in Yugoslavia (1934) К проблематике нацистских беженцев в Югославии (1934)	103—112
Peter Štih, Regnum Carantanum Regnum Carantanum Regnum Carantanum	215—231
Ema Umek, Plovba po Savi v 18. stoletju Navigation on the River Sava in the 18th Century Речной транспорт по реке Сава в 18-ом ст.	233—268
Vasilij Melik – Peter Vodopivec, Slovenski izobraženci in avstrijske visoke šole 1848—1918 Slovene Intellectuals and Austrian Colleges 1848—1918 Словенская интеллигенция и австрийские высшие учебные заведения 1848—1918	269—282
Srdan Knežević, Prva kinematografska prikazivanja u Ljubljani (1896—1900) First Cinematographic Presentations in Ljubljana (1896—1900) Первые спектакти кино в Любляне (1896—1900)	283—290
Franc Rozman, Socialna demokracija na slovenskem Štajerskem in problem nacionalne razdelitve Social Democracy in the Slovene Styria and the Problem of National Division Социальная демократия в словенской Штирии и проблема национального разделения	291—297
Irena Gantar Godina, Slovenski realisti in nacionalno (jugoslovansko) vprašanje Slovene Realists and the National (Yugoslav) Question Словенские реалисты и национальный (югославский) вопрос	299—310
Andrej Vovko, Nemško manjšinsko šolstvo na Slovenskem v obdobju stare Jugoslavije German Minority Educational System in Slovenia in Pre-war Yugoslavia Школы немецкого меньшинства в Словении во время старой Югославии	311—321
Vasilij Melik, Nemci in volitve v jugoslovanski Slovenije med obema vojnama Germans and Elections in the Yugoslav Slovenia between the World Wars Немцы и выборы в югославской Словении между двумя войнами	323—326
Rajko Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja Organisation development of Early Christian Church on the Territory of Yugoslavia from the 3 rd till the 6 th Century Развитие организации раннехристианской церкви на территории Югославии с 3-го по 6-ое столетие	363—395
Sergij Vilfan, Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja Foundations and Development of Money Systems in Slovene Countries until 17 th Century Основы и развитие денежных систем в словенских землях до 17-го столетия	397—412
Ferdo Gestrin, Gospodarstvo na Slovenskem in Vojna krajina Economy in Slovenia and Military Region Народное хозяйство в Словении и Военная Крайна	413—421
Vasilij Melik, Ilirske province v slovenski zgodovini Illyrian Provinces in the Slovene History Иллирийские провинции в словенской истории	423—421

- Ljuba A. Velidova, Volitve avstrijski državni zbor v slovenskih deželah, 1848 . . . . . 431—440
 Elections for the Austrian Parliament in Slovene Countries in 1848 . . . . .
 Выборы в австрийский рейхстаг в словенских землях в 1848 г.
- Imre Röss, Spremembe v balkanski politiki Habsburške monarhije v začetku dualizma
 in Felix Kanitz . . . . . 441—449
 Changes in the Balcan Politics of the Habsburg Monarchy at the Beginning of Dualism
 and Felix Kanitz
 Изменения в балканской политике Габсбургской монархии в начале дуализма
 и Феликс Каниц
- Vasilij Melik, Slovenski tisk o balkanskih problemih 70-tih in 80-tih let 19. stoletja . . . . . 451—454
 Slovene Press on the Balcan Problems in the Seventies and Eighties of the 19th Century
 Словенская печать о балканских проблемах в 70-ые и 80-ые годы 19-го столетия
- Janko Pleterški, Vprašanje nacionalne enakopravnosti v Jugoslaviji 1918—1941 . . . . . 455—463
 Question of National Equality of Rights in Yugoslavia 1918—1941
 Вопрос о национальном равноправии в Югославии 1918—1941 гг.
- Vladimir Klemenčič, Nemci v statistiki v jugoslovanski Sloveniji med obema vojnama . . . . . 465—470
 The Germans in the Statistics in Yugoslav Slovenia between the Two Wars . . . . .
 Немцы в югославской Словении между двумя войнами

ZAPISI - NOTES - ЗАПИСИ

- Franc Rozman, Slovenski anarhist Karel Anton Potisek v Salzburgu . . . . . 113—115
 The Slovene Anarchist Karel Anton Potisek in Salzburg
 Словенский анархист Карел Антон Потисек в Сальцбурге
- Poskus valorizacije znanja zgodovine pri prehodu iz osnovne šole na srednjo pedagoško
 šolo v Celju (Jože Skorjanc s skupino dijakov) . . . . . 471—477
 An Attempt of Estimation of History Knowledge in Transition from the Elementary
 School to the Secondary Pedagogical School in Celje
 Опыт оценки знаний по истории при переходе из начальной школы на среднес
 педагогическое училище в Целье

PROBLEMI IN DISKUSIJA - PROBLEMS AND DISCOUSSION -
 ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИЯ

- Darja Mihelič, Razmislek o objavljanju starejših arhivskih spisov . . . . . 117—140
 Consideration about the Older Archive Documents Publishing
 Размышление о публикации более старых архивных статей

BIBLIOGRAFIJA - BIBLIOGRAPHY - БИБЛИОГРАФИЯ

- Eva Holz, Bibliografija slovenske zgodovine VIII (Publikacije iz let 1978—1981) . . . . . 155—197
 Bibliography of the Slovene History VIII
 Библиография словенской истории VIII

JUBILEJI - ANNIVERSARIES - ЮБИЛЕИ

- Vasilij Melik, Ignacij Voje - šestdesetletnik . . . . . 5—7
 Ignacij Voje - Sexagenarian
 Игнацию Войе - шестьдесят лет
- Nataša Stergar, Bibliografija prof. dr. Ignacija Vojeta . . . . . 8—13
 Bibliography of Prof. Dr. Ignacij Voje
 Библиография профессора Игнация Войе
- Ferdo Gestrin, Bogo Grafenauer - sedemdesetletnik . . . . . 141—143
 Bogo Grafenauer - Septagenarian
 Бого Графенауэру - семьдесят лет
- Ferdo Gestrin - sedemdesetletnik (Ignacij Voje) . . . . . 479—485
 Ferdo Gestrin - Septagenarian
 Фердо Гестрину семьдесят лет

IN MEMORIAM - IN MEMORIAM - В ПАМЯТЬ

- Pavle Blaznik in pomen njegovega dela (Bogo Grafenauer) . . . . . 145—148
 Pavle Blaznik and the Importance of his Work
 Павле Блазник и значение его творчества
- Bibliografija dr. Pavleta Blaznika (Bogo Grafenauer) . . . . . 148—151
 Bibliography of Dr. Pavle Blaznik
 Библиография доктора Павле Блазника
- Ljuben Lape (Ignacij Voje) . . . . . 153—154
 Ljuben Lape
 Любен Лапэ

- Jaroslav Šidak (Bogo Grafenauer) 327-330
 Jaroslav Šidak
 Ярослав Шидак
- Ivo Juvančič (Andrej Vovko) 487-488
 Ivo Juvančič
 Иво Юванчич
- Viktor Korošec (Rajko Bratož) 488-489
 Viktor Korošec
 Виктор Корошеч
- Ob smrti Ivana Zelka (Vilko Novak) 490-491
 In memoriam Ivan Zelko
 В память Ивана Зелко
- Bibliografija Ivana Zelka (Vilko Novak) 491-492
 Bibliography of Ivan Zelko
 Библиография Ивана Зелко
- Vaclav Žáček (Vasilij Melik) 493-494
 Vaclav Žáček
 Вацлав Жачек
- INSTITUCIJE - INSTITUTIONS - УЧРЕЖДЕНИЯ
- Muzejska razstava »Slovenci v 16. stoletju« (Bogo Grafenauer) 331-333
 Exhibition "The Slovenes in the 16th Century"
 Музейная выставка "Словенцы в 16-ом столетии"
- Bibliografija člankov o delavskem gibanju na Slovenskem v Slovenskih časnikih in časopisih
 od leta 1917 do leta 1941. (Lilijana Trampuž) 333-334
 Bibliography of articles on the Workers' Movement in Slovenia, written in Slovene
 magazines and newspapers from 1917 to 1941
 Библиография статей о рабочем движении в Словении в словенских газетах и
 журналах с 1917-го по 1941-ый год
- UDRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI - SOCIETIES' ACTIVITIES, CONGRESSES
 AND SYMPOSIA - ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ
- Delovanje zgodovinskega društva Ljubljana (Darja Mihelič) 199-200
 Activities of the Historical Association Ljubljana
 Деятельность Исторического общества Любляна
- XI. jugoslovanski simpozij o pouku zgodovine, Maribor, 28.-30. 8. 1985 (Dušan
 Nečak) 335-336
 11th Yugoslav Symposium on the Teaching of History
 XI. югославский симпозиум обучении истории
- Znanstveno zborovanje »Vojne kraje v jugoslovanskih deželah v novem veku do karlov-
 škega mira 1699 leta« Beograd, 24. 25. april 1986 (Ignacij Vojc) 336-338
 Scientific meeting "Military regions on the territory of Yugoslavia from the end of
 the Middle Ages to the Peace of Karlovac 1699"
 Научное совещание "Военные крайны в югославских странах в Новых веках
 до карловацкого мира, 1699 г."
- XVIII. Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci, Celje, 30. 6.-4. 7. 1986 (Vasilij
 Melik) 339
 18th International Symposium on Culture and History, Modinci
 18-ый международный культурноисторический симпозиум Модинцы
23. zborovanje slovenskih zgodovinarjev: Tolmin, 1.-3. 10. 1986 (Peter Štih) 495-497
 23. Meeting of the Slovene Historians (Tolmin, 1.-3. 10. 1986)
 23-е совещание словенских историков: Толмин И - 3-го октября 1986.
- Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Občni zbor v Tolminu 2. 10. 1986 (Marija Oblak -
 Čarni, Boris Rozman, Štefan Trojar, Janež Kopač, Jasna Fischer, Jera
 Vodusek - Starič, Vasilij Melik, Peter Vodopivec, Andrej Dular, Jože
 Vurcer, Jože Jazbec, Marijan Cigoj, Metka Fujs, Branko Marušič, Ivan
 Lovrenčič, Jasna Horvat) 497-506
 Historical Associations' Union of Slovenia. Annual Meeting in Tolmin, on 2nd 10. 1986.
 Союз исторических обществ Словении. Отчетная конференция в Толмине 2-го
 октября 1986 г.
- Osemnajsto in devetnajsto zasedanje jugoslovansko-češkoslovaške zgodovinske komisije:
 Beograd 17.-21. 9. 1984, Dolna Kupa 17.-19. 9. 1985 (France Kresal) 506-508
 The Eighteenth and Nineteenth Session of the Czechoslovakian - Yugoslav Historical
 Commission: Belgrade 17.-21. 9. 1984, Dolna Kupa 17.-19. 9. 1985
 Восемнадцатое и девятнадцатое заседание югославско-чехословацкой истори-
 ческой комиссии: Белград 17-21-го сентября 1984, Долна Купа 17-19-го сентября
 1985

18. kongres mednarodnega združenja zgodovinarjev papirništva; København, 11.–14. 8. 1986 (Darko Cafuta)	508–510
The Eighteenth Congress of Paper Industry Historians Association; København, 11.–14. 8. 1986	
18-ый съезд международной ассоциации историков бумажной промышленности; Копенгаген 11–14-го августа 1986	
Interkatederska konferenca v Nikšiču (Bojan Balkovec)	510–511
The Inter – Chair Conference in Nikšič	
Межкафедральная конференция в Никшиче	
Trst 1941–1947: od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe; Trst, 13.–15. 11. 1986 (Boris Gombač)	511–514
Triest 1941–1947: from the Italian invasion of Yugoslavia until the Peace Treaty; Triest, 13.–15. 11. 1986	
Триест 1941–1947: от итальянского нападения на Югославию до договора о мире; Триест 13–15-го ноября 1986 г.	

OCENE IN POROČILA – BOOK REVIEWS AND REPORTS – РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

Lexikon des Mittelalters (Janez Peršič)	201
Georges Duby, Trije redi ali imaginarij fevdalizma (Dušan Kos)	201–202
Hu Jiuchuang, Chinese economic thought before the seventeenth century (Dušan Kos)	203–204
Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. Abt. III, v. V (Vasilij Melik)	204–206
Mihály Károlyi, Vera brez iluzij, Spomini rdečega grofa (Ludvik Čarni)	206–208
Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 8 (Eva Holz)	208–209
Rajko Bratož, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve do nastopa verske svobode (Stane Granda)	341–342
Nada Klaić, Crtice o Vukovaru u srednjem vijeku (Ignacij Voje)	342–345
Branislav M. Nedeljković, Liber Viridiis (Ignacij Voje)	345–346
Ana Lavrič, Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579 (Darja Mihelič)	346–347
Slomškov simpozij v Rimu (Stane Granda)	348–349
Trinkov simpozij v Rimu (Eva Holz)	349–350
Arnold Suppan, Die österreichischen Volksgruppen (Bogo Grafenauer)	350–353
Borivoj Lah-Boris, Artilerija 9. korpusa (Andrej Vovko)	353–354
Velimir Vulikić, Zobozdravstvena služba v NOB na Slovenskem (Metka Gombač)	354–355
Anton Ikoč, Marjan Linasi, Koroško partizansko zdravstvo (Metka Gombač)	355–356
35 godina Istorijskog instituta 1948–1983 (Vasilij Melik)	356–357
Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7 »Bleiweisov zbornik« (Stane Granda)	357–358
Goriški letnik 11 (Andrej Vovko)	358–359
Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete 18 (Andrej Vovko)	359–360
Renate Pillinger (Hrsg.), Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident (Rajko Bratož)	515–517
Lexikon des Mittelalters III/1–10 (Peter Štih, Janez Peršič)	517–521
Václav Březan, Životy posledních Rožmberků (Josef Válka)	521–522
Theodor Graff und Stefan Karner, Leykam, 400 Jahre Druck und Papier (Vasilij Melik)	522–526
Alberf Klun, Domovina je ena (Avgust Lešnik)	526–527
Božena Grosman, Partizanska zdravnica (Metka Gombač)	527–528
Marjan Drnovšek, Ljubljana na starih fotografijah (Janez Kopač)	528–529
Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete 19 (Andrej Vovko)	529–530

OBVESTILA – INFORMATIONS – ИЗВЕЩЕНИЯ

Obvestilo o pripravah na 23. zborovanje slovenskih zgodovinarjev (Jasna Horvat)	211
Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar – Peter Štih)	212

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS – ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Zgodovinski časopis 40/1986 – Historical Review 40/1986 – Исторический журнал 40/1986	531–534
---	---------

IZVLEČKI – ABSTRACTS – ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvlečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 40, 1986, 1-2	I–IV
Izvečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 40, 1986, 3	V–VIII
Izvečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 40, 1986, 4	IX–XIV

MELJK Vasilj, dr., univerzitetni profesor, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Nemci in volitve v Jugoslovanski Sloveniji med obema vojnama
Zgodovinski časopis, Ljubljana, 40/1986, št. 3, s. 323—326, cit. 10

Sn. (De., Sn., En.)

Na podlagi objav v uradnem listu in poročil v dnevnem časopisu opisuje avtor uspehe nemške stranke na parlamentarnih volitvah 1923, 1925, 1927.

Avtorski izvleček

BRATOŽ Rajko, dr., docent, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 40/1986, št. 4, s. 363—395, cit. 89.

Sn. (De., Sn., En.)

Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve v provincah, ki so ležale na današnjem ozemlju Jugoslavije, označujejo malo poznani začetki v drugi polovici 3. stoletja in na prehodu iz 3. v 4. stoletje, silovit vzpon v 4. stoletju, stagnacija v 5. stoletju in ponoven vzpon v šestem stoletju. Razvoj se zaključuje s katastrofo ob slovenski naselitvi na zahodni Balkan. Historična karta in katalog škofov v prilogi kažejo število onemh škofij in škofov od začetkov do propada zgodnjekršćanske cerkve na skoraj celotnem ozemlju Jugoslavije v 7. stoletju.

Avtorski izvleček

VILFAN Sergij, dr., univerzitetni profesor, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Pravna fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 11

Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 40/1986, št. 4, s. 397—412, cit. 56

Sn. (De., Sn., En.)

Na slovenskem ozemlju sta se srečali dve skupini denarnih sistemov zgodnjemiddleveškega nastanka: severnoitalijanska in bavarsko-avstrijska. V obeh je funt štel 240 denaričev, razločevali pa sta se zlasti po številni enoti solida (po 12 oziroma 30 denaričev) in po količini srebra v denariču. Da bi se beneški in avstrijski sistem povežala, so okoli 1600 uporabljali posebno števno enoto: črni denarič = pol solida, ta pa je stopala do avstrijskega (belega) denariča v različni razmerja. Različni tečaj beneške lire po 20 soldov južno od Drave (13 1/3 krajcarjev) in v ostalih avstrijskih deželah (12 krajcarjev) je med 1582—1590 vodil do nastanka »kranjske« valute, ki je v glavnem obvladovala slovensko ozemlje.

Avtorski izvleček

GESTRIN Ferdo, dr., univerzitetni profesor v pokojju, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Gospodarstvo na Slovenskem in Vojna krajina. (Nekateri aspekti gospodarske zgodovine)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 40/1986, št. 4, s. 413—421, cit. 46. I

Sn. (De., Sn., En.)

Proti doslej razširjenemu mnenju, da so slovenske dežele z davčnimi in drugimi obveznostmi za oskrbovanje Vojne krajine nosile veliko breme in da je to negativno vplivalo na njihov gospodarski razvoj, postavlja razprava temu nasprotno mnenje. Dokazuje ga z nekaterimi aspekti gospodarske zgodovine na Slovenskem v 16. in 17. stoletju.

Avtorski izvleček

UDC 281.1 (497.1) "02/06"

BRATOZ Bolko, Dr., Lecturer, University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Askercева 12

Organisation Development of Early Christian Church on the Territory of Yugoslavia from the 3rd till the 6th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 40/1986, No. 4, pp. 365-395, notes 89

Sn. (De., Sn., En.)

The organisation development of the early Christian Church in provinces on today's territory of Yugoslavia, characterise little known beginnings in the second half of the 3rd century and on transition from the 3rd to the 4th century, an immense ascent in the 4th century, stagnation in the 5th and again an ascent in the 6th century. Development, however, comes to an end with catastrophe at the Slavic settling down in West-Balkans. The historical map and the catalogues of bishops in the supplement show the number of dioceses and bishops mentioning from the beginnings until decline of the early Christian Church on the nearly whole territory of Yugoslavia in the 7th century.

Author's Abstract

UDC 33 (497.12) "15/16" : 623.13 (497.13)

GESTRIN Ferdo, Dr., Rector, University Professor, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Askercева 12

Economy in Slovenia and Military Region (Some Aspects of Economy History)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 40/1986, No. 4, pp. 413-421, 46 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Contrary to the up till now spread views that Slovene countries carried a great burden because of taxes and other obligations in connection with supplying the Military Region and that this fact negatively influenced their economic development, the treatise gives just the opposite view, proving this statement with some aspects of economy history in Slovenia in the 16th and 17th century.

Author's Abstract

UDC 324 (497.12)=30 "1923, 1925, 1927"

MELIK Vasilij, Dr., University Professor, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Askercева 12

Germans and Elections in the Yugoslav Slovenia between the World Wars

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 40/1986, No. 3, pp. 323-326, 10 notes

Sn. (De., Sn., En.)

On the basis of announcements in the gazette and reports in dailies the author describes successes of the German party in parliamentary elections in 1923, 1925, 1927.

Author's Abstract

UDC 336.74 (497.12) "1/1000"

VILFAN Sergij, Dr., University Professor, University of Edvard Kardelj, Faculty of Law, YU-61000 Ljubljana, Trg osvobodilne 11

Foundations and Development of Money Systems in Slovene Countries until 17th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 40/1986, No. 4, pp. 397-412, 56 notes

Sn. (De., Sn., En.)

On the Slovene territory two groups of monetary systems of early medieval origin met: the North Italian and the Bavarian-Austrian. In both systems a pound was worth 240 pennies, they differed one from another especially according to the counting unit of the solid (at 12 resp. 30 pennies) and according to the silver quantity in a penny. In order to unite the Venetian and Austrian system, in about 1500 a specific counting unit was used: black penny = half a penny, which was in different relations to the Austrian (white) penny. The different currency of the Venetian lira at 20 pennies South of the river Drava (13 1/3 kreutzers) and in other Austrian countries (12 kreutzers) led in the years 1582-1590 to formation of the Carniola currency, which was mostly used on the Slovene territory.

Author's Abstract

UDK 949.712 "1809/1813"

MELIK VASILJ, dr., redni univerzitetni profesor, Univerza Edvarda 7 in Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Ilirske province v slovenski zgodovini

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 40/1986, št. 4, s. 423—429, cit. 337

Sn. (Fr., Sn., En.)

Na podlagi časnika *Télégraphe Officiel*, arhivskega materiala in literature razpravlja avtor o odnosu Ilirskih provinc (1809—1813) do Francije in o položaju slovenskega jezika.

Avtorski izveček

UDK 327 (436:497) "1867/1871"

RESS Imre, dr., Madžarski državni arhiv — Magyar Országos Levéltár, H-1250 Budapest, Bacsikapu tér 2-4.

Spremembe v balkanski politiki habsburške monarhije v začetku dualizma in Felix Kanitz

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 40/1986, št. 4, s. 441—449, cit. 27*

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor analizira na podlagi arhivskega gradiva koncepte balkanske zunanje politike habsburške monarhije, ki sta jih imela po compromise, Ausgleich, agreement Beust in Andrassy ter poglede F. Kanitza.

Vasilij Melik

XLI

UDK 324 (436=863) "1848"

VELIDOVA A. Ljuba, diplomiran zgodovinar, Moskva 125171; Leningradske šosse 15, kv. 65

Volitve v avstrijski državni zbor v slovenskih deželah v letu 1848

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 40/1986, št. 4, s. 431—440, cit. 70

Sn. (En., Sr., En.)

Na podlagi arhivskega gradiva in časnikov razpravlja avtorica o volitvah v avstrijski parlament 1848 na slovenskem ozemlju in ugotavlja, da je bilo v Kranjski, Stajerski, Koroski in Primorju izvoljenih 17 poslancev — Slovencev, med njimi pa je bila slaba polovica zavednih Slovencev, drugi pa so bili v nacionalnem oziru indiferentni.

Vasilij Melik

UDK 949.7 "1870/1890" :07 (497.12)

MELIK VASILJ, dr., redni univerzitetni profesor, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Slovenski tisk o balkanskih problemih 70-tih in 80-tih let 19. stoletja.

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 40/1986, št. 4, s. 451—454, cit. 20

Sn. (De., Sn., En.)

Na podlagi časnikov Slovenski Narod in Slovenec razpravlja avtor o pogledih, ki so jih imeli Slovenci v 70-tih in 80-tih letih 19. stoletja na balkanske probleme.

Avtorski izveček

UDC 324 (436=863) "1848"

VELIDOVA A. Iubna, Graduated Historian, Moscow, 123171, Leningradskoe šosse 15, kv. 65

Elections for the Austrian Parliament in Slovene Countries in 1848

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 40/1986, No. 4, pp. 431-440, notes 70

Sn. (En., Sn., En.)

On the basis of archive records and newspapers the author deals with the elections for the Austrian Parliament 1848 on the Slovene territory and finds out that in Carniola, Styria, Carinthia and Coastland 17 Slovene representatives were elected — among them was only a bad half of nationally feeling Slovenes, whereas the others were nationally indifferent.

Vasilij Melik

UDC 949.7 "1870/1890" :07 (497.12)

MELIK Vasilij, Dr., University Professor in Ordinary, University of Edward Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Slovene Press on the Balcan Problems in the Seventies and Eighties of the 19th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 40/1986, No. 4, pp. 451-464, notes 20

Sn. (De., Sn., En.)

On the basis of the newspapers Slovenski Narod (Slovene Nation) and Slovenec (Slovenian) the author deals with the views of the Slovenes in the seventies and eighties of the 19th century concerning the Balcan problems.

Author's Abstract

UDC 949.712 "1809/1813"

MELIK Vasilij, Dr., University Professor in Ordinary, University of Edward Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Illyrian Provinces in the Slovene History

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 40/1986, No. 4, pp. 423-429, notes 33

Sn. (Fr., Sn., En.)

On the basis of writing of the newspaper Telegraphie Officiel, archive records and literature the author deals with the relation of the Illyrian Provinces (1809-1813) to France and with the status of Slovene language.

Author's Abstract

UDC 327 (436:497) "1867/1871"

RESS Imre, Dr., Hungarian State Record Office — Magyar Országos Levéltár, H-1250 Budapest, Becsikapu tér 2.4

Changes in the Balcan Politics of the Habsburg Monarchy at the Beginning of Dualism and Felix Kanitz

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 40/1986, No. 4, pp. 441-449, notes 27

Sn. (De., Sn., En.)

On the basis of records the author analyses the concepts of the Balcan foreign politics of the Habsburg Monarchy, Beust and Andrassy had in accordance with compromise, Ausgleich, agreement, as well as the views of F. Kanitz.

Vasilij Melik

UDK 323.1 (497.1) "1918/1941"

PLETERSKI Janko, dr., univerzitetni profesor v pokojni,
YU-61000 Ljubljana, Kidričeva 13

Vprašanje nacionalne enakopravnosti v Jugoslaviji. 1918—1941.

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 40/1986, št. 4, s. 465—463, cit. 0.

Sn. (De., Sn., En.)

Pregleden referat o nacionalnih odnosih v monarhistični Jugoslaviji med obema vojnama kot okviru počaja nemške manjšine.

Avtorski izvleček

UDK 372.893:373.4 (497.12 Celje)

Skupina dljakov, Srednja pedagoška šola, YU-63000 Celje,
Ulica 29. novembra 1

Poskus valorizacije znanja zgodovine pri prehodu iz osnovne šole na srednjo pedagoško šolo v Celju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 40/1986, št. 4, s. 471—477, cit. 0

Sn. (De., Sn., De.)

Na osnovi testov je analizirano znanje učencev iz zgodovine pri prehodu iz osnovne šole v usmerjeno izobraževanje. Pokazalo se je, da je poznavanje različnih zgodovinskih obdobij zelo različno, da je najmanjša učinkovitost v pridobivanju zgodovinskega znanja v 7. razredu OŠ in da je pridobeno znanje močno povezano z uspehom v OŠ.

Avtorski izvleček

UDK 312.863 (497.12—30) "1918/1941"

KLEMENČIČ Vladimir, dr., redni univerzitetni profesor, Univerza
Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Askercева 12

Nemci v statistiki v jugoslovanski Sloveniji med obema vojnama

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 40/1986, št. 4, s. 465—470, cit. 26.

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor obravnava na podlagi uradnih statističnih podatkov avstrijskih popisov pred I. svetovno vojno in jugoslovanskih popisov prebivalstva med I. in II. svetovno vojno. Število nemškega prebivalstva na ozemlju jugoslovanske Slovenije pred I. svetovno vojno ter med I. in II. svetovno vojno.

Avtorski izvleček

UDK 92 Zelko I.+012 Zelko I.

NOVAK Vilko, dr., univerzitetni profesor v pokojni, Univerza
Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Askercева 12

Ob smrti Ivana Zelka
Bibliografija Ivana Zelka

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 40/1986, št. 4, s. 480—492, cit. 0

Sn. (Sn., En.)

Ivan Zelko (1912 Črenovci — 1986 Spišalci) je raziskoval literarno, splošno, posebno pa cerkveno zgodovino Prekmurja. V vrsti razprav v Kroniki je raziskal vprašanja njegove zgodovine v srednjem veku. Njegova najobsežnejša razprava je Gospodarska in družbena struktura turniške praznupije po letu 1381; knjiga: Prekmurje do leta 1500 pa je prvi zvezek Historične topografije Slovenije. Objavil je vizitacijske zapisknike o prekmurskih župnijah, več razprav o cerkveni pripadnosti Prekmurja in reformaciji ter več zgodovinskih orisov prekmurskih župnij. — Avtor dodaja tudi popolno bibliografijo Ivana Zelka.

Avtorski izvleček

KLEMENČIĆ Vladimir, Dr., University Professor in Ordinary, University of Edward Karmelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Germans in the Statistics in Yugoslav Slovenia between the Two Wars
Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 40/1986, No. 4, pp. 463—470, notes 26

Sn. (De, Sn., En.)

On the basis of official statistic data of the Austrian censuses before the First World War and of the Yugoslav censuses between the First and Second World War the author deals with the number of German inhabitants on the territory of Yugoslav Slovenia before the First World War and between both Wars.

Author's Abstract

PLETERSKI Janko, Dr., Retired University Professor, YU-61000 Ljubljana, Kidričeva 13

Question of National Equality of Rights in Yugoslavia 1918—1941

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 40/1986, No. 4, pp. 463—463, notes 0

Sn. (De, Sn., En.)

Surveyable report on the national relations in the monarchic Yugoslavia between the world wars as a frame to the situation of the German minority.

Author's Abstract

UDC 92 Zelko I.+012 Zelko I.

NOVAK Vilko, Dr., Retired University Professor, University of Edward Karmelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

On the Occasion of Death of Ivan Zelko
Bibliography of Ivan Zelko

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 40/1986, No. 4, pp. 490—492, notes 0

Sn. (Sn., En.)

Ivan Zelko (1912 Črensovec — 1986 Špitalič) researched the literary, general and especially the ecclesiastical history of Prekmurje. In a series of treatises in Kronika (Chronicle) he researched the questions of its history in the Middle Ages. His most extensive treatise is Economic and Social Structure of Turn prazupnja Parish after 1381; the book: Prekmurje until 1500 is, however, the first volume of Historical Topography of Slovenia. He published the visitation records on Prekmurje parishes, several historical descriptions of parishes in Prekmurje. — The author adds also the complete bibliography of Ivan Zelko.

Author's Abstract

UDC 372.883:373.4 (497.12 Celje)

A Group of Pupils, Secondary Pedagogical School, YU-63000 Celje, Ulica 29. novembra 1

An Attempt of Estimation of History Knowledge in Transition from the Elementary School to the Secondary Pedagogical School in Celje

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 40/1986, No. 4, pp. 471—477, notes 0

Sn. (De, Sn., De.)

On the basis of tests the history knowledge of pupils in transition from the elementary school to the profession oriented education has been analysed. It has been proved that their knowledge of different historical periods is very different, the lowest efficiency of knowledge acquisition shows in 7th class of the elementary school and that the acquired knowledge is in strong correlation with results in the elementary school.

Author's Abstract

ZČ, Ljubljana, 40, 1986, številka 4, strani 361–534 in IX–XIV